ମିତ୍ରସ୍ୟ ଚକ୍ଷୁଷା

ଡ. ଉଦୟନାଥ ଦାସ

ମିତ୍ରସ୍ୟ ଚକ୍ଷୁଷା

(ପ୍ରଥମ ସକାଳ)

ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ ଦାସ

ଏସ୍ ବି ପବ୍ଲିକେଶନସ୍
ବିନୋଦ ବିହାରୀ,
କଟକ-୭୫୩ ୦୦୨

ମିତ୍ରସ୍ୟ ଚକ୍ଷୁଷା

ଲେଖକ :

ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ ଦାସ

ପ୍ରକାଶକ :

ଶ୍ରୀ ନଳିନୀ କାନ୍ତ ନନ୍ଦ,
ଏସ୍.ବି ପବ୍ଲିକେଶନସ୍,
ବିନୋଦ ବିହାରୀ, କଟକ-୭୫୩୦୦୨

ମୁଦ୍ରଣ :
ସୁବି ପ୍ରିଣ୍ଟର୍ସ,
ଦାସ ସାହି, କଟକ-୭୫୩୦୧୨

ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶନ : ୧୯୯୩

ମୂଲ୍ୟ : ଟ ୪୦-୦୦

MITRASYA CHAKSHUSA

(PRATHAM SAKAL)

Written by : Sri Chitaranjan Das, Published by : Sri Nalinikanta Nanda, SB Publications, Binodbehari, Cuttack-2 & Printed at Subi Printers, Das Sahi, Cuttack-12.

1st Edition—1993 Price—Rs. 40-00

—'ମିତ୍ରସ୍ୟ ଚକ୍ଷୁଷା' ହେଉଛି ମୋ'ର ଆତ୍ମଜୀବନୀମୂଳକ ସଂସ୍ମରଣଗୁଡ଼ିକର ଏକ ସଂଗ୍ରହ । ଏକାନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ । ଏଇଟି ହେଉଛି ପ୍ରଥମ ସକାଳ । ଏଥିରୁ ପ୍ରଥମ ପାଞ୍ଚକତା ଏକଦା 'ସହକାର' ଓ 'ଅନଶା ସାହିତ୍ୟପତ୍ର' ପତ୍ରିକା ଦୁଇଟିରେ ବାହାରିଥିଲା । ସଂପୃକ୍ତ ସମ୍ପାଦକମାନଙ୍କୁ ମୋ'ର କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଉଛି ।

୧୩ | ୧ | ୯୩

"ମିତ୍ରସ୍ୟ ଚକ୍ଷୁଷା ସମୀକ୍ଷାମହେ ।"

—ଯଜୁର୍ବେଦ, ୩୬ । ୮

ମଣିଷ ଭିତରେ, ଅତି ଭିତରେ, ଏକାବେଳେକେ ତା'ର ଅସଲ ଗହ୍ୱରରେ ଏମିତି ଗୋଟିଏ କିଏ ବସିଛି, ଯାହାକୁ କି ସିଏ ଯଥାର୍ଥରେ ମିତ୍ର ବୋଲି କହିପାରିବ । ଯଥାର୍ଥରେ ଆପଣାର ମିତ୍ର ବୋଲି କହିପାରିବ । ମଣିଷ ଯେତେବେଳେ ଗୋଟାପୁଣି ହାଲୁକା ହୋଇଯାଏ ଗୋଟାପୁଣି ଖୋଲି ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ ଭିତରେ ରହିଥିବା ସେହି ମିତ୍ରଟି ସହିତ ତା'ର କେତେ ବେଗରେ ଏକ ଖିଅ ଯୋଡ଼ ହୋଇଯାଏ କେଜାଣି, ସେତେବେଳେ ସିଏ ଭିତରେ ତଥା ବାହାରେ ଯାହାକିଛି ଦେଖେ, ସବୁକିଛି ତାକୁ ଖୁବ ଭଲ ଲାଗେ, ଖୁବ ଆପଣାର ଲାଗେ । ସେହି ଆପଣାର ବସ୍ତୁଟିକୁ ବୁଝାଇ ଦେବାକୁ ଯାଇ ଶାସ୍ତ୍ରକାରମାନେ କେତେ ସ୍ୱରୂପରେ କେତେ କ'ଣ କଥା କହିଛନ୍ତି ଓ କେତେ ସୂତ୍ର ବଖାଣିଛନ୍ତି । ସେହି ସୂତ୍ରଗୁଡ଼ାକୁ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଦର୍ଶନ ବୋଲି କହନ୍ତି । ମାତ୍ର ଅସଲ ଦର୍ଶନ ସୂତ୍ରଦ୍ୱାରା ହୁଏନାହିଁ । ଅସଲ ଦର୍ଶନ ମିତ୍ରଟିଏ ହୋଇପାରିଲେ ହୁଏ । ଜୀବନରେ ମିତ୍ରଟିଏ ହୋଇପାରିଲେ ଆପଣା ଭିତରେ ରହିଥିବା ମିତ୍ରଟିର ଦର୍ଶନ ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ଜୀବନରେ ହୁଏତ ସମସ୍ତେ ମିତ୍ର ଖୋଜନ୍ତି । ମାତ୍ର ସବାଆଗ ମିତ୍ରଟିଏ ହୋଇପାରିଲେ ଯେ ମିତ୍ରଟିଏ ମିଳିଥାଏ, ସେହି ଅସଲ ରହସ୍ୟର ପରିଚୟ ମୋଟେ ସହଜରେ ମିଳିନଥାଏ । ଅନୁଭବ ଅଧିକ ଗଭୀର ହୋଇ ପାରିଲେ ଯାଇ ସେହି ପରିଚୟ ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ସେଥିଲାଗି ଅନେକ କିଛି ଅଙ୍ଗେ ନିଭାଇବାକୁ ହୁଏ । ଆପଣାର ଅସଲ ଆକୁଳତା ଗୁଡ଼ିକଉପରେ ଅଗାଧ ବିଶ୍ୱାସ ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ହୋଇଥାଏ ।

ଆଗ ଆପେ ମିତ୍ର ନହୋଇ ଯେଉଁମାନେ ସଂସାର ବଜାରରେ ମିତ୍ର ଖୋଜି ଯାଆନ୍ତି, ସେମାନେ ଚତୁର ହୁଅନ୍ତି । ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ ହୁଅନ୍ତି; ସେମାନେ ଦଳଦଳ ଉପରେ ଘୋଡ଼ା ଚଢ଼ି ବୁଲନ୍ତି, ଜୀବନଅରଣ୍ୟରେ ସିଆଣିଆ କେତେ ଫାଶ ବସାଇ ପାରିଧି କରି ବୁଲନ୍ତି । ତଥାପି ସୂତା ଲଗାଇ ପାରନ୍ତିନାହିଁ । ସେମାନେ କାହାର ହୋଇ ପାରନ୍ତିନାହିଁ ଏବଂ ତେଣୁ କାହାରିକୁ ବି ନିଜର କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ନିଜର ବୋଲି କେଡ଼େ କେଡ଼େ ପାଚେରି ଉଠାନ୍ତି, କେଡ଼େ ବଡ଼ ବଡ଼ କାନ୍ଥକୁ ଘର ବୋଲି ଏଡ଼େ ପାଟିରେ କହିବାରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ମୁକୁଟ ଗୁଡ଼ାକୁ

ମସ୍ତକ ବୋଲି କହନ୍ତି ଓ ନାକଚଣା ଗୁଡ଼ାକୁ ସତେଅବା ନାକ ବୋଲି କହି ଭୁଲୁଥାନ୍ତି । ତଥାପି ସତେଅବା ଅଣ୍ଟୁକୁଡ଼ା ହୋଇ ରହନ୍ତି । ମିଜଟିଏ ହୋଇ ପାରନ୍ତିନାହିଁ, ତେଣୁ ମିଜଟିଏ ପାଇ ପାରନ୍ତିନାହିଁ । କିଛି ପାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ ବୋଲି ପବନକୁ କାନ୍ଦନ୍ତି, ପ୍ରଜାପତିକୁ ଈର୍ଷା କରନ୍ତି ଓ ଗୀତ ଗାଉଥିବା ଚଢ଼େଇଙ୍କୁ ହିଂସା କରନ୍ତି । ସେମାନେ ଯୁଗକୁ କାନ୍ଦନ୍ତି, ଆଖି ଭିତରେ ରଙ୍ଗ ଗୁଡ଼ନ୍ତି, ଆପଣାର କେତେ ନା କେତେ ଅକିଞ୍ଚନତାକୁ ମଣି ଓ ମାଣିକ୍ୟର ଆଡ଼ମ୍ବରରେ ସଜାଇ ଫୁଲି ଫୁଲି ବେଙ୍ଗ ମୋଟ ହୋଇ ଦିଶୁଥାନ୍ତି । ସେମାନେ ସଂସାରକୁ ସୁଆଙ୍ଗ ପରି ମଣନ୍ତି । ସବୁ ଭିତରେ,ସବୁ ନିକଟରେ ଅଥଚ ଆପଣାର ଯେଉଁ ମିଜଟି ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଛି, ଅସଲ ସଂସ୍ଥାପନଟି ଯେ ତାହାରି ଦ୍ୱାରା ହେବ, ଭିତରୁ ହଜାର ସଙ୍କେତ ପାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ସେହି କଥାଟିକୁ ମୋଟେ ଠଉରାଇ ପାରନ୍ତିନାହିଁ ।

ମଣିଷର ଯାବତୀୟ ଘରସଜଡ଼ା କେବଳ ଏହି ମିଜଟିଏ ପାଇପାରିବା ପାଇଁ, ଅର୍ଥାତ୍ ମିଜଟିଏ ହୋଇପାରିବା ନିମନ୍ତେ । ମଣିଷର ଯାବତୀୟ ସଂସାରପାଉଁଟା ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବତଃ କେବଳ ଏହି ମିଜଟିଏ ପାଇ ପାରିବାପାଇଁ, ଅର୍ଥାତ ମିଜଟିଏ ହୋଇପାରିବା ନିମନ୍ତେ । କୁମ୍ଭାର ଆପଣାକୁ ଦେଇ ହାଣ୍ଡି ଟିଏ ଗଢୁଥିବା ସମୟରେ ହୁଏତ ହାଣ୍ଡିକୁ ଯେତେ ନଖୋଜେ, ହାଣ୍ଡି ଭିତରେ ଆପଣାର ସେହି ମିଜଟିକୁ ହିଁ ଖୋଜୁଥାଏ । କବି କବିତା ଲେଖୁଥିବା ସମୟରେ ବି ସେମିତି କବିତାକୁ ଯେତେ ଖୋଜୁନଥାଏ, କବିତା ଭିତରେ ସେହି ମିଜଟିକୁ ହିଁ ଖୋଜୁଥାଏ । ଆପଣାର ଦେଶ, ଆପଣାର ଜାତି ଆପଣାର ଭାଷା ଓ ଆପଣାର ସାହିତ୍ୟ.— ମଣିଷ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରଧାନତଃ ସେହି ମିଜଟିଏ ଖୋଜିବାର ଅଭିଯାନରେ ହିଁ ଆବିଷ୍କାର କରି ପାରିଛି । ଖ୍ୟାତି ଖୋଜିବାର ମଣିଷକୁ ଟିକିଏ ଅଧିକ ଗଭୀରକୁ ପ୍ରବେଶ କରି ଛୁଇଁପାରିଲେ ବେଳେ ବେଳେ ମନେହୁଏ, ସିଏ ଯେପରି ମୂଳତଃ ମିଜଟିଏ ଖୋଜୁଥିଲା, ମୋଟେ ଖ୍ୟାତି ଖୋଜୁନଥିଲା,—ମିଜ ଖୋଜି ନପାଇଲା ବୋଲି ଭ୍ରମ କରି ସିଏ ଯେପରି ଏକ ବିକଳ୍ପରୂପେ ଖ୍ୟାତିକୁହିଁ ଲୋଡ଼ିଛି । ଏବଂ ଯେତିକି ଅଧିକ ଖ୍ୟାତି ପାଇଛି, ନିଜ ଭିତରେ ସିଏ ସେତିକି ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ତା'ର ନପାଇଥିବା ମିଜଟିକୁ ଝୁରୁଛି । କିଏ ଧନ କମାଇଛି, କିଏ କ୍ଷମତାକୁ ହିଁ ଆପଣାର ଅସଲ ଭର୍ତ୍ତାରୂପେ ବରଣ କରି ଆପେ ତାହାର ରାଣୀ ହୋଇ ବସିବାକୁ ହିଁ ଆପଣାର ଅସଲ ଶ୍ରମ ଓ ଅସଲ ଉତ୍ସାହଗୁଡ଼ାକୁ ସାରିବାରେ ଦନ ସାରିଛି । ଆଉ କିଏ ପଦ ଲୋଡ଼ିଛି, ପଦବୀ ଲୋଡ଼ିଛି, ମାନ ଲୋଡ଼ିଛି, ଆସନ ଲୋଡ଼ିଛି, ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ଅଧିକାଂଶ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମିଜଟିଏ ଖୋଜିବେ ବୋଲି ବାହାରି ତାହାକୁ

ପାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ ବୋଲି ଭ୍ରମ କରି ବହୁତ ଲୋକ ଧନ, ମାନ, ଯଶ ଓ ଆସନ ପ୍ରଭୃତି ଭିତରେ ଆସି ପଶିଯାଇଥାନ୍ତି । ଅସଲ ଦୁଃଖଟାକୁ ନେଇ ସେମାନେ ଏଗୁଡ଼ାକ ଭିତରେ ଆଁ ପଶି ଯାଇଛନ୍ତି । ବାହାରେ ଯେତିକି ସଫଳ ଓ କୃତକାମ ହୋଇ ଦିଶୁଛନ୍ତି, ଭିତରେ ହୁଏତ ସେତିକି ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି ।

ମର୍ମ ଖୋଜି ଖୋଜି ଅନେକ ମଣିଷ ମୂର୍ତ୍ତିରେ ଅଟକି ଯିବାପରି ସଂସାରରେ ଅନେକ ସମୟରେ ଅନେକେ ମିତ୍ର ଖୋଜି ବାହାରି ଅହଂଟା ପାଖରେ ଅଟକି ଯାଆନ୍ତି । ଅହଂକାର କାନ୍ଥଗୁଡ଼ାକୁହିଁ ମିତ୍ରତ୍ୱର ନିର୍ଭର ବୋଲି ମଣନ୍ତି । ଆପଣାର ସେହି କାନ୍ଥ ଗୁଡ଼ାକ ପାଖରେ ବନ୍ଦୀ ହୋଇ ରହନ୍ତି । କାନ୍ଥଗୁଡ଼ାକୁ ମୋଟେ ଭାଙ୍ଗି ପାରନ୍ତିନାହିଁ । କାନ୍ଥ ଭାଙ୍ଗିଗଲେ ନିଜ ପାଇଁ ହୁଏତ ଭୂମି ବୋଲି ଆଉ ମୋଟେ କିଛିହେଲେ ରହି ପାରିବନାହିଁ ବୋଲି ଆଶଙ୍କା କରି ସେମାନେ କାନ୍ଥଗୁଡ଼ାକୁ ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ମନ କରନ୍ତିନାହିଁ । ସେହି କାନ୍ଥଗୁଡ଼ାକୁ ଅନେକ ସମୟରେ ଧର୍ମ ବୋଲି କୁହାଯାଏ, ନୀତି ବୋଲି କୁହାଯାଏ, ଆଦର୍ଶ ବୋଲି ବି କୁହାଯାଇଥାଏ ।

ଧର୍ମକୁ ନେଇ ଅନେକ ମଣିଷ ଧାର୍ମିକ ହୁଅନ୍ତି, ନୀତିକୁ ନେଇ ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର ମାନଙ୍କର ରଚନା କରାଯାଏ ଓ ଆଦର୍ଶକୁ ମଣିଷମାନଙ୍କୁ ଗିଳି ଆଦର୍ଶବାଦମାନ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଆଡମ୍ବର ଗୁଡ଼ାକ ଚଉକସ ହୋଇ ମଣିଷର ଅସଲ ଖୋଜିବାଟିକୁ ଅନ୍ତରାଳ କରିରଖନ୍ତି । ଆପଣା ଭିତରେ ମିତ୍ର ଖୋଜିବାର ଅସଲ ପ୍ରବୃତ୍ତିଟି ନାନା କାରଣରୁ କ୍ଷୀଣବଳ ହୋଇଗଲେ ମଣିଷ ଅମୁକ ଧର୍ମଦ୍ୱାରା ପୃଥିବୀଟାଯାକର ସଂସ୍ଥାପନ ହୋଇ ପାରିବ ବୋଲି କହିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରେ, ଅମୁକ ନୀତିବାଦକୁ ଆଇନ କରି ସିଏ ସଂସାରଯାକର ମଣିଷଙ୍କ ଉପରେ ମଡ଼ାଇ ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଥାଏ ଏବଂ ଆଦର୍ଶବାଦଗୁଡ଼ାକ ମଣିଷ ଭାଗ୍ୟର ଶାସନ କରିବାକୁ ମାଡ଼ି ଆସନ୍ତି । ମୋହମାନେ ଭଗବାନ ହୁଅନ୍ତି । ସଭ୍ୟତା ବଢ଼େ, ସମ୍ପତ୍ତି ବଢେ, ପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟ ବଢ଼େ, ତଥାପି ଅସଲ ଘରେ ଦାରିଦ୍ର୍ୟଟାହିଁ ଅନ୍ତଗୁଡ଼ାକୁ କାମୁଡ଼ି ଧରିଥାଏ । ସବୁ ଥାଇ ତଥାପି କିଛି ନଥାଏ । ମଣିଷ ମିତ୍ରଟିଏ ହୋଇ ଯୋଗ୍ୟତାକୁ ହରାଇ ବସେ । ତେଣୁ ମିତ୍ରଟିଏ ପାଇବାର ସମ୍ଭାବନାକୁ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତରର ସୁଦୂରପରାହତ କରି ରଖିଥାଏ ।

ଆମର ଆଧୁନିକ ସଂସାରରେ ସଂଶୟ ବଢ଼ୁଛି, ବିଶ୍ୱାସମାନେ ବିଦା ହୋଇ ଯାଉଛନ୍ତି । ପାଠ ବଢ଼ୁଛି, ପ୍ରେମ କମି କମି ଯାଉଛି । ବଳାତ୍କାର ବଢ଼ୁଛି, ଦମ୍ଭ ବଢ଼ୁଛି । ପ୍ରବଳମାନେ ପ୍ରବଳତର ହେବାରେ ଲାଗିଛନ୍ତି—ତେଣେ ଜୀବନରେ ଯେ ସତକୁ ସତ ମିତ୍ରଟିଏ ମିଳି ପାରିବ, ସେହି ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ହତବଳ ହେବାରେ

ଲାଗିଛୁ । ବାହାର ଗଦାଗୁଡ଼ାକ ମଣିଷକୁ ପୋତି ପକାଇବାରେ ଲାଗିଛନ୍ତି, ଦୂରତା-ଗୁଡ଼ାକହିଁ ପ୍ରାପ୍ତ ଏକମାତ୍ର ନିସ୍ପତ୍ତି ବୋଲି ପ୍ରତୀତ ହେଉଛନ୍ତି । ଦୂରତାକୁ କପଟତା ଜନ୍ମଲାଭ କରୁଛି, କପଟତା ଆମ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ଭିତରେ ଖୋଳଗୁଡ଼ାକୁ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ବହଳ କରି ରଖିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଛି । ମିଛମାନେ ବଡ଼ ହୋଇ ଯାଉଛନ୍ତି । ସ୍ୱପ୍ନମାନଙ୍କରେ କେବଳ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ାକ ରହିଛନ୍ତି, ମିଛମାନେ ନାହାନ୍ତି । ଆମ କବିତାମାନଙ୍କରେ ଶୈଳୀମାନେ ଖଣ୍ଡ ହୋଇ ବୁଲୁଛନ୍ତି, ଯେଉଁ ମିଛତାର ନିର୍ଭରଟି ରହିଥିଲେ କବିତାର ଘରଟି ଗୋକୁଳ ପରି ଲାଗନ୍ତା, ସେହି ମିଛତା ସତେଅବା ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଅଭିଧାନର ଗୋଟାଏ ଅଲୋଡ଼ା ଶବ୍ଦ ପରି କୁଆଡ଼େ ପାସୋର ହୋଇ ରହିଲାଣି । ସ୍ୱାଧୀନତାର ସ୍ୱପ୍ନମାନଙ୍କରେ ପରାଧୀନତାମାନେହିଁ ନାନା ମଣ୍ଡନ ଓ ନାନା ପ୍ରକୋପନରେ ନାଚିବାରେ ଲାଗିଛନ୍ତି । ସବୁଯାକ ଅର୍ଥ ସେହି ପରାଧୀନତାମାନଙ୍କର ହାତରେ ଯାଇ ରହିଲାଣି । ମଣିଷ ସତେଅବା ଗୋଟାଏ ଦୋଷୀ ପରି ଆପଣାକୁ ଏଡ଼ି ଏଡ଼ି ଚାଲୁଛି, ଆପଣା ପାଖରେ ଧରା-ଦେବାକୁ ଡରୁଛି । ସେଇଥିଲାଗି ସିଏ ପରସ୍ପରକୁ ମଧ୍ୟ ଡରୁଛି । ଆପଣା ପାଖରେ ଭୀରୁ ହୋଇ ରହିଥିବାରୁ ସିଏ ପରସ୍ପର ପାଖରେ ବି ଭୀରୁ ହୋଇ ରହିଛି । ସେହି ଭୀରୁତାଗୁଡ଼ାକୁ ହିଁ ଆପଣାର ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ସମ୍ପଦରୂପେ ସାଇତି ରଖିବାକୁ ସିଏ ବାହାରେ କେତେ ନା କେତେ ଅପସାହସକୁ ସତେଅବା ସିଙ୍ଗ ବୋଲି ଦେଖାଇ ବୁଲୁଛି । ଏହି ସିଙ୍ଗଗୁଡ଼ାକ ଆମ ଦୁର୍ଗତିର ପରିଚୟ ଦେବାରେ ଲାଗିଛନ୍ତି । ସତ୍ୟମାନେ ଗଣ୍ଠିଗୁଡ଼ିକ ଭିତରେ କୁଆଡ଼େ ବାନ୍ଧିହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । ସ୍ୱାଭାବିକତାମାନେ ଗହନ ଭିତରେ ପଶିଛନ୍ତି । ଅମର ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ାକ ହିଁ ଆମ ଜୀବନର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ରସିକ ହୋଇ ବାହାରିଛନ୍ତି । କାଳ ଗୋଟାସୁଦ୍ଧା ଭଣ୍ଡୁର ହୋଇ ରହିଛି ।

ସେଇଥିଲାଗି ଆମ ଭିତରେ ରହିଥିବା ଜୀବନର ଅସଲ ବ୍ୟଥାଗୁଡ଼ାକ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ବ୍ୟାକୁଳତା ସହିତ ଆଜି ଆମେ ହରାଇ ଆସିଥିବା ସେହି ମିଛଟିକୁ ଖୋଜୁଛନ୍ତି । ନିଜ ଭିତରେ ସେହି ମିଛକୁ ଖୋଜୁଛନ୍ତି ଓ ସଂସାରଯାକର ସକଳ କରଣୀ ଓ ଭରଣା ମଧ୍ୟରେ ହିଁ ସେହି ମିଛଟିକୁ ଖୋଜୁଛନ୍ତି । ଆପଣାର ଯାବତୀୟ ନିବେଦନ ଏବଂ ଅନ୍ୱେଷଣରେ ସେମାନେ କୁଆଡ଼େ କେତେ ତଳେ ପୋତି ହୋଇ ରହିଥିବା ସେହି ମିଛଟିକୁ ହିଁ ପୁନର୍ବାର ଆବିଷ୍କାର କରି ତାହାର ଆଧାରଶିଳା ଉପରେ ଆଗକୁ ବାଟ ଚାଲିବାକୁ ମନ କରୁଛନ୍ତି । ବ୍ୟଥାଗୁଡ଼ିକ କହିବାରେ ଲାଗିଛନ୍ତି, ଏଣିକି ସେହି ମିଛତ୍ୱର ସନ୍ତକଟା ହିଁ ଆମ ଜୀବନର ସର୍ବସାମାନ୍ୟ ସନ୍ତକ ହୋଇ ରହୁ । ଆମକୁ ଯିଏ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ମନ କରୁଛି, ସିଏ ଆମ ଭିତରେ

ସବାଆଗ ଏହି ମିତ୍ରଟିକୁ ହିଁ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଉ । ମୁଖାଗୁଡ଼ିକ ଝଡ଼ିପଡ଼ୁ, ବାକ୍ୟମାନେ ଲଢା ହୋଇ ଯାଆନ୍ତୁ । ଆପଣା ଭିତରେ ରହିଥିବା ସେହି ମିତ୍ରଟିକୁ ହିଁ ଦର୍ପଣ ରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରି ଆମେ ସଂସାରଯାକ ଆପଣାର ପରିଚୟ ଦେବାର ସାହସଟିକୁ ଅର୍ଜନ କରିପାରୁ । ଗୋଟିଏ କଥାରେ କହିଲେ, ଆମେ ମିତ୍ରର ଚକ୍ଷୁରେ ହିଁ ଆପଣାକୁ ଦେଖି ଶିଖୁ, ଏହି ସବୁକିଛିକୁ ଦେଖି ଶିଖୁ । ସେହି ଦେଖିବା ହିଁ ଆମର ସାହିତ୍ୟକୁ ଜନ୍ମ ଦେଉ, ଆମର ସଂସ୍କୃତିକୁ ଜନ୍ମ ଦେଉ ଓ ଆମର ଯାବତୀୟ ଗୌରବର କାରଣ ହୋଇ ରହୁ । ମିତ୍ରସ୍ୟ ଚକ୍ଷୁଷା ସମୀକ୍ଷାମହେ । ଆପଣାର ଗଭୀରରେ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ଏବଂ ଆପଣାର ଆକାଶଗୁଡ଼ାକୁ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଭାବରେ ସ୍ପର୍ଶ କରି ଆମେ ଏକ ଅଖଣ୍ଡ ସୂତ୍ରରୂପେ ଯାହାକୁ ଅନୁଭବ କରୁ, ସେଇ ହେଉଛି ଆମର ମିତ୍ର । ଆମେ ଯେ କେହି ନାସ୍ତିକ ନୋହୁଁ, ସେହି ମିତ୍ର ହେଉଛି ତାହାର ପ୍ରମାଣ । ଏହି ସବୁକିଛିକୁ ଏକତ୍ର ଗାଆଁଠାଇ ରଖିଥିବା ସୂତ୍ରଟିକୁ ଯିଏ ଆପଣାର ଭିତରେ ମିତ୍ର ରୂପେ ଅର୍ଥାତ୍ ଆପଣାର ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ପରଶପଥର ରୂପେ ଆବିଷ୍କାର କରିପାରେ, ସିଏ ଆଉ ନାସ୍ତିକ ହେବାକୁ ଯିବ କାହିଁକି ? ଆପଣାକୁ ସବୁରି ସହିତ ଏକତ୍ର ବାନ୍ଧି ହୋଇଛି ବୋଲି ଅନୁଭବ କରୁଥିବା ମଣିଷ ସତ୍ୟକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବ କାହିଁକି ?

ଯେଉଁମାନେ ଅଜ୍ଞାତ ଥିଲେ, ସେହିମାନଙ୍କୁ ଜ୍ଞାତ କରିନେବାର ବ୍ୟାକୁଳତା ତାହାହିଁ ଜିଜ୍ଞାସା । ଜିଜ୍ଞାସା ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଆମର ଯାବତୀୟ ଜ୍ଞାନ ଓ ବିଜ୍ଞାନର ଜନନୀରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଆସିଛି । ଆମଦ୍ୱାରା ନାନା ଦ୍ୱାରର ଉନ୍ମୋଚନ କରାଇଛି ଓ ଆମକୁ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଦ୍ୱାରର ଯୋଗ୍ୟ କରାଇ ନେଉଛି । ଆମକୁ ଆପଣା ଭିତରେ ପାହାଚକୁ ପାହାଚ ଉଠାଇ ନେଇଯାଉଛି । ଆମର ଦୂରଗୁଡ଼ାକୁ ନିକଟ କରାଇ ଆଣୁଛି । ନିକଟକୁ ଅଧିକ ନିବିଡ଼ କରାଉଛି । କେତେ ପରକୁ ଆପଣାର କରୁଛି ଓ କେତେ ଅଳପକୁ ଅଧିକ କରୁଛି । ଯେଉଁମାନେ ଆମଠାରୁ ଦୂରରେ ଥିଲେ, ଆମର ଅମିତ୍ର ହୋଇ ରହିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ ମିତ୍ର କରି ପାରିବାର ଯେଉଁ ବ୍ୟାକୁଳତା, ତାହାହିଁ ଶ୍ରଦ୍ଧା । ଶ୍ରଦ୍ଧା ହେଉଛି ଏକ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ଜିଜ୍ଞାସା । ଶ୍ରଦ୍ଧା ଆକର୍ଷିତ କରିଆଣେ । ସକଳ ଜଗତକୁ ଆମର ଅତି ନିକଟକୁ ଆକର୍ଷିତ କରିଆଣେ ଓ ଆମକୁ ମଧ୍ୟ ସକଳ ଜଗତ ମଧ୍ୟକୁ ଆକର୍ଷିତ କରି ନେଇଯାଏ । ଆମର ଲାଜକୁ ଭାଙ୍ଗେ । ଘରୁ ଗୋଡ଼ କଢ଼ାଇ ଦିଏ । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଦର୍ଶନ କରାଏ । ସବାଶେଷରେ ସେହି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆପଣାର ଭିତରେ ମଧ୍ୟ ଦର୍ଶନ କରାଏ । ସକଳ ଜଗତ ଯେ ଆମରି ଭିତରେ ସମାହିତ ହୋଇ ରହିଛି, ଅର୍ଥାତ୍ ଆମେ ଯେ ଏହି ସକଳ ଜଗତ ସହିତ ସମ୍ମିଳିତ ହୋଇ ରହିଛୁ, ଶ୍ରଦ୍ଧା ହିଁ ଆମ ଆଖିରେ ପରିଣତ ହୋଇ ପାରିଲେ ଆମକୁ ସେହି

ଅନୁଭବଟିକୁ ଆଣି ଦେଇଯାଏ । ଆମ ଜୀବନକୁ ସେହି ଅନୁଭବଟି ମଧ୍ୟକୁ ଉଦ୍ବେଳିତ କରିଦିଏ ।

ଆମର ସମାଜ, ଆମ ସଂସ୍କୃତି, ସାହିତ୍ୟ ଓ କଳା, ଆମ ସଭ୍ୟତା ଓ ଆମର ରାଜନୀତି ଜୀବନପ୍ରଣାଳୀ; ଏହି ସବୁକିଛିକୁ ଅନ୍ତର୍ଗତତମ ଭାବରେ ଆମ ଜୀବନର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟକାମନା ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରିବ । ଅନେକ ମଣିଷ ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ ସମାଜକୁ ସତେଅବା ଗୋଟାଏ ଦୁର୍ଗ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି ଓ ସେହି ଦୁର୍ଗଟାକୁ ଜୟ କରିବାଟା ହିଁ ଜୀବନର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ବୀରତ୍ୱ ବୋଲି ମଣୁଥାନ୍ତି । ସେମାନେ ସଂସ୍କୃତିଟାକୁ ସତେଅବା ଅମାରେ ସମ୍ପତ୍ତି ବୋଲି ମନେ କରୁଥାନ୍ତି ଓ ତାହାକୁ ଆତ୍ମସାତ୍ କରିବାକୁ ହିଁ ଜୀବନର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ବାହାଦୁରି ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥାନ୍ତି । ସାହିତ୍ୟ ଓ କଳାକୁ ଯେଉଁ କାଟର ମଣିଷମାନେ ସତେଅବା ଗୋଟାଏ ମାଛପୋଖରୀ ବୋଲି ଜ୍ଞାନ କରୁଥାନ୍ତି, ଯାହା ଭିତରେ କି ସେମାନେ ସତେଅବା ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ରାଣୀମାଛ ଓ ବଡମାଛ ହୋଇ ରହିବାକୁ ଆଗ୍ରହ ରଖିଥାନ୍ତି । ଆଉ ସବୁଯାକ ମାଛ ସେମାନଙ୍କ ନାପସନ୍ଦ ସାନ ମାଛ ପରି ଦିଶନ୍ତି ଓ ସେମାନଙ୍କୁ ଗୋଟାସୁଦ୍ଧା ଗିଳି ପକାଇବାକୁ ହିଁ ଏହି ବଡ଼ ମାଛମାନେ ଜୀବନର ପରମ ବରଦାନ ପ୍ରାପ୍ତି ବିଚାର କରୁଥାନ୍ତି । ଏମାନେ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ ରହିଥାନ୍ତି, ଭୀରୁ ହୋଇ ରହନ୍ତି, ତେଣୁ ଭାରି ଉଦ୍‌ବେଜିତ ହୋଇ ରହନ୍ତି ଓ ଆପଣା ବ୍ୟତୀତ ସତେଅବା ଆଉ କିଛି ହେଲେ ଦେଖିପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଭୀରୁମାନେ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ସୃଜନ ହୋଇ ପାରନ୍ତିନାହିଁ । ଖାଲି ଆପଣାକୁ ହିଁ ଦେଖୁଥିବା ଘନମନ୍ୟମାନେ କୌଣସି ସତ୍ୟର ସୃଜନ ହୋଇ ପାରନ୍ତିନାହିଁ । ମିତ୍ର ହେବାକୁ ହେଲେ ନିର୍ଭୟ ହେବାକୁ ପଡ଼େ । ବିଶ୍ୱାସ ଯେତିକି ଦୃଢ ହୁଏ ସବୁ ଭୟ ସେତିକି ଅପସରି ଯାଏ; ଆପଣାର ବିଶ୍ୱାସକୁ ସେତିକି ଦୃଢ଼ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ଚାରିଆଡ଼ୁ ଅନ୍ଧାର ମାଡ଼ିଆସୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତଥାପି ଆଲୋକ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ ସ୍ଥାପନକରି ଜୀବନ ବଞ୍ଚିବାକୁ ପଡ଼େ । ଅବିଶ୍ୱାସୀ ମଣିଷର କେହି ମିତ୍ର ନଥାନ୍ତି, କେହି ସଖା ନଥାନ୍ତି । ଅଶ୍ରଦ୍ଧାପନ୍ନ ମଣିଷ ତଥାପି ସାହିତ୍ୟ ଲେଖିପାରେ ସତ, ମାତ୍ର ତା'ର ସେହି ସାହିତ୍ୟ ଜୀବନର ଅସଲ ପ୍ରକୃତି ଠାରୁ ବହୁଦୂର ହୋଇ ରହିଥାଏ । ସାହିତ୍ୟର କେତେକ ବଡ କୋଠାମାନ ତୋଳି ସିଏ ତାହାର ଭିତରେ ଅଯୋଗ୍ୟ ହୋଇ ରହିଥାଏ, ବନ୍ଧ୍ୟା ହୋଇ ରହିଥାଏ । ଆପଣାର ଘରପାଖରେ ସୁନା, ରୁପା ସଭ୍ୟତାର ସଂସ୍କୃତହାଟ ବସାଇ ଆଧୁନିକ ମଣିଷ ଅନେକ ସମୟରେ ତାହାର ଭିତରେ ଆପେ ସେମିତି ଅଯୋଗ୍ୟ ହୋଇ ରହିଯାଉଛି, ସବୁରି ଭିତରେ ରହି ତଥାପି ସେପରି ଏକୁଟିଆ ହୋଇ ରହୁଛି, ସବୁରି ଭିତରେ ରହି ତଥାପି

ଯେପରି ଏକୁଟିଆ ହୋଇ ରହୁଛୁ, ପ୍ରାୟ ଠିକ୍ ସେହିପରି । ଅସଲ ସଂସ୍କୃତିପରି ଅସଲ ସାହିତ୍ୟ ସଖ୍ୟ ବଢ଼ାଏ, ସଂସାରଯାକକୁ ମିତ୍ରକରି ପାଖକୁ ଡାକି ନେଇଆସେ । ସେହିଭଳି ଏକ ସଂସାରରେ ମଣିଷ ମଣିଷର ମିତ୍ର ହୋଇ ରହିପାରିବ, ଯେଉଁଠି କେହି କାହାରିକୁ ଗିଳି ପକାଇବାକୁ ମନ କରିବନାହିଁ, ଯେଉଁ ପୃଥିବୀରେ ଗୁମ୍ଫିତ ମୂଲ୍ୟ ଗୁଡ଼ାକ କଳ୍ପିତ ଆକାଶ ଗୁଡ଼ାକୁ ମାଟିର ବାସ୍ତବ ସହିତ ଆଣି ଗଁଠାଇ ଦେଇ ପାରୁଥିବେ. ଅସଲ ସାହିତ୍ୟ ସେହିଭଳି ସଂସାରଟିଏ ସମ୍ଭବ କରିବାଲାଗି ଆପଣାକୁ ସମର୍ପିତକରି ରଖିଥାଏ । ବର୍ତ୍ତମାନକୁ ସେହିଭଳି ଏକ ଭବିଷ୍ୟର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କରି ଆଣିବାଲାଗି ନିତ୍ୟ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଉଥାଏ ।

ତେଣୁ ଅଭୟ ହେଉଛି ଅସଲ ଚକ୍ଷୁ,—ମିତ୍ରଟିଏ ହେବାର ଓ ମିତ୍ର ପାଇବାର ଅସଲ ନୟନ । "ଅଭୟଂ ମିତ୍ରାତ୍ ଅଭୟଂ ଅମିତ୍ରାତ୍ ଅଭୟଂ ଜ୍ଞାତାତ୍ ଅଭୟଂ ପୁରୋ ଯଃ । ଅଭୟଂ ନକ୍ତଂ ଅଭୟଂ ଦିବା ନଃ ସର୍ବା ଆଶା ମମ ମିତ୍ରଂ ଭବନ୍ତୁ"—ଏକଥା ଅଥର୍ବ ବେଦ (୧୯।୧୫।୬)ର ଋଷି କହିଛନ୍ତି । ସର୍ବା ଆଶା ମମ ମିତ୍ରଂ ଭବନ୍ତୁ—ସକଳ ଦିଗ ମୋର ମିତ୍ର ହୋଇ ରହନ୍ତୁ—ଏହାହିଁ ଯଥାର୍ଥ ଜୀବନର ଅଭୀପ୍‌ସା, ତେଣୁ ଯଥାର୍ଥ ସାହିତ୍ୟର ମଧ୍ୟ ଅଭୀପ୍‌ସା । ଆପଣାର ଦ୍ୱାରକୁ ବନ୍ଦକରି ରଖିବା, ଆପଣାର ଖିରୁଡା ଗୁଡ଼ାକୁ ନେଇ ଉଗ୍ର ହୋଇ ବସିବା, ମୂଢ଼ାଗୁଡ଼ାକୁ ହିଁ ନିଜର ଅସଲ ମୂର୍ଦ୍ଧ ବୋଲି କହିବା, ବେଶ ଗୁଡ଼ାକୁ ଅସଲ ରୂପ ବୋଲି ଦେଖାଇହେବା—ସାହିତ୍ୟରେ ଏହାହିଁ ଅସାଧୁତା । ଆପଣା ପାଖରେ ଅସାଧୁତା, ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଖରେ ଅସାଧୁତା । ଆପଣାର ଧର୍ମ ଓ ଧନ୍ଦା ଉଭୟ ପାଖରେ ଅସାଧୁତା । ନାନା କାରଣରୁ ଏହି ଅସାଧୁତା ଗୁଡ଼ାକହିଁ ଆମର ଏହି ଯୁଗରେ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଗହଣା ପିନ୍ଧି ଓ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ପତାକା ଉଡ଼ାଇ ବାହାରକୁ ବାହାରିଛନ୍ତି । ଆମ ତାଣ୍ଡଗୁଡ଼ାକୁ ଭାରି ଅଲକ୍ଷଣା କରି ପକାଇଛନ୍ତି । ଏହି ଅଲକ୍ଷଣା ଅସ୍ମିତଗୁଡ଼ାକୁ ଲକ୍ଷଣଯୁକ୍ତ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତିରେ ପରିଣତ କରିବା—ଆମ ସାହିତ୍ୟର ଏହାହିଁ ଅସଲ ଅଭିଳାଷ ହୋଇ ରହିବ । ତେବେଯାଇ ସାହିତ୍ୟ ସକଳ ଦିଗକୁ ମିତ୍ରବତ୍ ଅନୁଭବ କରିପାରିବ । ତେବେଯାଇ ଆମେ ପରସ୍ପର ପାଖରେ ଭୟଶୂନ୍ୟ ହୋଇପାରିବା । ଆମର ରାତି ଓ ଆମର ଦିବସ ଭୟମୁକ୍ତ ହୋଇପାରିବ ।

ସହକାର, ୮।୪,
ଜୁଲାଇ, ୧୯୮୩

—o—

— ୨ —

୧୯୫୦ ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ମୋ'ର ଉଚ୍ଚତର ଶିକ୍ଷାଲାଗି ଡେନମାର୍କ ଯିବାର କଥା ହେଲା । ଯାହାର ପ୍ରାଥମିକ ପ୍ରସ୍ତୁତିମାନ ସରିବାପରେ ମୁଁ ବୋଉବାପାଙ୍କ ଠାରୁ ବିଦାୟ ନେବା ସକାଶେ ଗାଆଁକୁ ଆସିଲି । ସେମାନଙ୍କର ମନବୋଧ ହେବାଯାଏ ସେମାନଙ୍କ ପାଖରେ କିଛିଦିନ ରହିଲି । ତାପରେ ଗାଆଁରୁ ଅନୁକୂଳ କରି ବାହାରିବାର ଦିନ ଆସିଲା । ମୋ'ମନରେ ସେତେବେଳକୁ କେତେ କୁଆଡ଼ର ଡେଣା ଲାଗି ଯାଇଥାଏ । ଭିତରଟା ବେଶ୍ ଟଳମଳ ଢଳଢଳ ହେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଥାଏ । ବୋଉ ମୋ' ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଦାଦମାଆ ଗୋହିରି ବାଟେ ଦାଣ୍ଡଯାଏ ଆସିଲା । ସବୁଥର ଆମ ଘରମାନଙ୍କ ଭିତରୁ କେହି ଅନୁକୂଳ କରି ବାହାରିବା ଦିନ ସିଏ ଠିକ୍ ସେଇଯାଏ ଆସେ । ସେଇଠାରୁ ଆମକୁ ବିଦାୟ ଦିଏ ଓ ଆମେ ଦୋଳମୁଣ୍ଡାଇ ଯାଏ ଆସିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମକୁ ଅନାଇ ରହିଥାଏ । ଛାଡ଼ିବାର ଦୁଃଖ ଓ ଆପଣାର କରି ରଖିବାର ଏକ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଏକାଠି ଛନ୍ଦାଛନ୍ଦି ହୋଇ ରହିଥିଲେ ଅର୍ଥାତ କେହି କାହାକୁ ଆଦୌ ଈର୍ଷା କରୁନଥିଲେ ମଣିଷର ହୃଦୟ ଓ ମଣିଷର ଆଖି ଯେପରି ଗୋଟିଏ ମଣ୍ଡଳ ଭିତରେ ସମଧର୍ମୀ ଦୁଇଟି କେନ୍ଦ୍ରପରି ଏକାବେଳକେ ସ୍ଥିର ହୋଇଯାଆନ୍ତି, ବୋଉ ସେହିପରି ଏକ ସ୍ଥିର ଆଖିରେ ଆମ ଆଡ଼କୁ ଅନାଇ ରହେ । ସେଦିନ ମଧ୍ୟ ଗୋହିରି ଟିପି ସିଏ ଦାଣ୍ଡଯାଏ ଆସିଲା ଓ ଦାଣ୍ଡକୂଅ ପାଖରେ ଠିଆହୋଇ ଆମ ପଛରୁ ଆମକୁ ଅନାଇ ରହିଲା । ବାପା ଆଉ ମୁଁ ଆଗକୁ ଚାଲିଲୁ । ମୁଁ ଏତେଦିନ ସକାଶେ ବିଦେଶ ଯାଉଛି ବୋଲି ଗାଆଁର କେତେଜଣ ସ୍ୱଜନ ଓ ଗୁରୁଜନ ମଧ୍ୟ ଆସି ଆମ ମେଳରେ ଜୁଟିଲେ । ଦୋଳମୁଣ୍ଡାଇ ଆମ ଗାଆଁର ଏକ ବିଶେଷ ସ୍ଥାନ । ଏକ ଚଉହଦ ସ୍ଥାନ । ଗାଆଁର ଯୁଆଡ଼େ ଯିବାକୁ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଆଗ ଦୋଳମୁଣ୍ଡାଇ ଯାଏ ଆସିବାକୁ ହୁଏ ଏବଂ ତାପରେ ଯାଇ ବାଟ ଭାଙ୍ଗି ଯୁଆଡ଼େ ଯିବାକୁ ହୁଏ । ସେଇଠି ଗାଆଁର ନିମ୍ନ-ପ୍ରାଥମିକ ସ୍କୁଲ୍ । ଆମ ପିଲାଦିନରୁ ତାହା ସେଇଠି ଅଛି । କଳେବର-ବଦଳ ହୋଇଛି ସତ, ମାତ୍ର ସେଠାରୁ ଆଉ କୁଆଡ଼କୁ ଉଠି ଯାଇନାହିଁ । ଗାଆଁର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ବରଗଛ ସେଇ ଦୋଳମୁଣ୍ଡାଇଠାରେ । ବରଗଛ ମୂଳରେ କରଣ୍ଡେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କ ମନ୍ଦିର । ସେପାଖକୁ ଦୋଳମୁଣ୍ଡାଇ ପୋଖରୀ । ମଝିରେ ଦୋଳମଣ୍ଡପ । ପ୍ରତିବର୍ଷ ଦୋଳପୂର୍ଣ୍ଣିମାକୁ ଗାଆଁ ଠାକୁରଙ୍କର ବିଜେ ପ୍ରତିମା ସେଇଠି ଆସି ଦୋଳ ଖେଳନ୍ତି, ଗାଆଁର ନ୍ୟାୟନିଶାପ ସବୁ ସେଇଠି ହୁଏ । ଏବେ ମଣ୍ଡପ କଡ଼କୁ ରାସ୍ତା ଏପାଖରେ ଗାଆଁର ଡାକଘର ମଧ୍ୟ ସେଇଠି

ତିଆରି ହୋଇଛି । ଆମ ଟୋକାମାନଙ୍କର ଏହି ମଣ୍ଡପ ହେଉଛି ନାଟ୍ୟ ରଙ୍ଗସ୍ଥଳୀ । ଖରାବେଳେ ଏଇଠି ତାଆସ ଖେଳର ପାଲି ପଡ଼େ । ବଡ଼ମାନେ ବାଘ ଖେଳନ୍ତି । ମଣ୍ଡପଟା ତିଆରି ହେବା ସମୟରୁ କର୍ମରେ ଆସିବ ବୋଲି ଧୂଳିଟା ବାଘଛେଳି ଖେଳର ପାଡ଼ି କଟା ହୋଇରହିଛି । ସେହି ମଣ୍ଡପ ଉପରେ ଗାଆଁର ପିଲାମାନେ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ବାନ୍ଧି ଖରାଛୁଟିରେ ଥିଏଟର କରନ୍ତି । ଆମ ପିଲାଦିନେ ଆମେ କରୁଥିଲୁ, ଏବର ପିଲାମାନେ ବି କରୁଛନ୍ତି । ବୁଢ଼ା ବରଗଛ ସହିତ ମେଳ ଖାଇବାକୁ ଆମେ ସେଠି ଗୋଟିଏ ଓସ୍ତଗଛ ଆଣି ଲଗାଇ ଦେଇଥିଲୁ । ସେଇଟା ବି ବଢ଼ି କାଳକ୍ରମେ କେଡ଼େ ବଡ଼ ହୋଇଗଲାଣି । ବରଗଛର ପାଖରେ ଆଉଗୋଟାଏ ଗଛ ପରି ଦିଶି-ବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲାଣି ।

ସେହି ଡୋଲମୁଣ୍ଡାଇଠାରେ ମୋର ବାପାଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେବାର କଥା । ବାପା ଘରକୁ ଯିବେ, ମୁଁ ପ୍ରଣାମ କରି ଆହୁରି ଆଗକୁ ଯିବି । ସେତେବେଳକୁ ବାପା ଆଉ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ଭାଳି ପାରିଲେ ନାହିଁ । କହିଁ କହିଁ କରି କାନ୍ଦି ଉଠିଲେ, 'ତୁ ଯାଉଛୁ ଯେ, ଦୁଇବର୍ଷ କି ଆହୁରି କେତେବର୍ଷ ପରେ ଫେରିବୁ । ସେତେବେଳକୁ ମୁଁ କେବେହେଲେ ବଞ୍ଚି ନଥିବି !' ମୁଁ ଯଥାସମ୍ଭବ ଥିର ହୋଇ ରହିଥାଏ ଓ ତାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଏପରି ଆଖିରେ ଅନାଇଥାଏ, ସତେଯେପରି ମୁଁ ତାଙ୍କର କଥାରେ ମୋଟେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁନାହିଁ । ହୁଏତ ମୁରୁକ ମୁରୁକ ହସୁଥାଏ । ଭିତରେ ଅସଲ ବିଶ୍ୱାସଟି ମଜବୁତ ହୋଇ ରହିଥିଲେ ମଣିଷର ଓଠ ଉପରେ ସମ୍ଭବତଃ ଏହିପରି ହସଟିଏ ଆଉ ସବୁକିଛିକୁ ପରାସ୍ତ କରି ଫୁଟି ଉଠିଥାଏ । ମୁଁ ଅନାଇ ରହିଥାଏ, ସତେଅବା ବାପାଙ୍କଠାରୁ ଚାଲି ଯିବାଲାଗି ଆଦୌ ତରତର ହେଉନଥାଏ, ସତେଅବା ତାଙ୍କ ହାତରୁ ଖସିଯାଇଥିବା ସୂତାଗୁଡ଼ାକୁ ପୁଣି ତାଙ୍କ ହାତରେ ନେଇ ଧରାଇ ଦେଉ-ଥାଏ । ବାପା ହଠାତ୍ କହିଉଠିଲେ, "ତୁ ଯା', ତୋ'ପାଇଁ ମୋ'ର ଆଦୌ କୌଣସି ଚିନ୍ତା ନାହିଁ । ତୁ ସଂସାରଯାକ ଯୁଆଡ଼େ ଯିବୁ, ତତେ ତ ଶହେଟା ବାପା ଓ ଶହେଟା ବୋଉ ମିଳିଯିବେ । ତୁ କେବେହେଲେ ଦୁଃଖ ପାଇବୁନାହିଁ । କେତେ ଘରେ ଘର କରିନେବୁ, ବାପାମାଆଙ୍କ ଦୂରରେ କୋଉଠି ଛାଡ଼ି ଆସିଛୁ ବୋଲି ତୁ ମୋଟେ ଅନୁଭବ କରିବୁନାହିଁ । ତୁ ଯାଆ, ତୋ'ପାଇଁ ମୋ'ର କୌଣସି ଦୁଃଖ ନାହିଁ ।" ଏତକ କହୁ କହୁ ବାପା ନିଜ ଆଖିରୁ ଲୁହ ପୋଛି ଦେଉଥାନ୍ତି । ସତେ-ଅବା ମୋ' ଆଖିରୁ ଲୁହ ପୋଛି ଦେବାରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ଏହି ସଂସାରକୁ ଆସିଲେ ଯେ ଜନେନା ଜନେ ଅବଶ୍ୟ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ, ସେକଥାକୁ ହୁଏତ ଗୋଟାସୁଦ୍ଧା ପ୍ରାଯୋଗ ଦେଇଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଲୁହଗୁଡ଼ାକ ଫୁଟି ଆସୁଥିବା କେତୋଟି କଅଁଳ ଜଡ଼ପରି ମନେ ହେଉଥାଏ । ବିଦାୟ ନେଇ ଯିବାଲାଗି ଏହାଠାରୁ ଅଧିକ ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟ ଆଉ କ'ଣ ହୋଇପାରେ । ମୁଁ ଆଉଥରେ ପ୍ରଣାମ କଲି, ବିଦାୟ ନେଇ ବାହାରିଗଲି ।

ବୋଉ କହେ, ବର୍ଷେ ଗାଆଁକୁ ନାଟଦଳ ଆସିଥିଲେ । ଦାଣ୍ଡରେ ନାଟ ହେଉଥାଏ । ସାଙ୍ଗସାଥି ସମସ୍ତେ ଝଅଟ ଖାଇଦେଇ ଦାଣ୍ଡକୁ ନାଟ ଦେଖି-ଗଲେ । ବୋଉ ଘରେ ରହିଲା । ତା'ର ପ୍ରସବ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥାଏ । ତା ବଡ଼ଯାଆ ହେପାଜତ କରିବାକୁ ତାପାଖରେ ରହିଲେ । ରାତି ଦ୍ୱିପ୍ରହର ବେଳକୁ ନାଟ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ବଡ଼ମାଆ ଥରେ ଘରକୁ ଆସୁଥାନ୍ତି ତ ପୁଣିଥରେ ଦାଣ୍ଡକୁ ଯାଉଥାନ୍ତି । ଏଠିକା ସମ୍ବାଦ ସେଠି ନେଇ ଦେଉଥାନ୍ତି, ସେଠିକା ସମ୍ବାଦ ବୋଉ ପାଖରେ ଆସି କହୁଥାନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ବଖରାରେ ଖୁଣ୍ଟ ପୋତା ହୋଇଥାଏ, ବୋଉ ସେଇ ଖୁଣ୍ଟକୁ ଧରି କଷ୍ଟ ପାଉଥାଏ ଓ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ପାଖରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚି ପାରିବାକୁ ପ୍ରାଣପଣ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥାଏ । ଅଧରାତି ଅନ୍ତେ ପ୍ରାୟ ପନ୍ଦରଘଡ଼ି ରାତି ବେଳକୁ ମୁଁ ଭୂମିଷ୍ଠ ହେଲି । ବଡମାଆ ଦଉଡ଼ି ଆସି ଦାଣ୍ଡରେ ଖବର ଦେଲେ । ସେହି ସମ୍ବାଦଟିକୁ ପାଇ ବାଡ଼ବାପା କୁଆଡ଼େ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କହିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ସମସ୍ତଙ୍କର ଚିତ୍ତ ରଞ୍ଜିତ ହୋଇ ରହିଛି । ସମସ୍ତେ ମନଖୁସିରେ ନାଟ ଦେଖୁଛନ୍ତି, ପୁଅର ନାମ ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ ରହୁ । ତାହାହିଁ ରହିଲା । ସେଇ ନାଆଁ ଜାତକରେ ଲେଖାହେଲା । ସେହି ନାମରେ ଏକୋଇଶିଆ ପୂଜା ହେଲା । କାର୍ତ୍ତିକମାସ କୃଷ୍ଣ-ପକ୍ଷର ନିର୍ମଳ ରାତି । ହାଉଆ ଭିତରେ ବେଳେବେଳେ ଶୀତର ପରଶ ଆସି ବାଜି ଯିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରୁଥିବ । କାର୍ତ୍ତିକ ମାସ ଧରମ ମାସ, ଲୋକ ବିଶ୍ୱାସରେ ଏକ ବିଶେଷ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ରହିଥିବା ମାସ । ପୁଣି ବୋଉର ଯୋଉ ରାଶି, ମୋର ମଧ୍ୟ ସେହି ରାଶି । ବାପା ରାଶିରେ ଝିଅ ଜନ୍ମ ହେବା ଓ ମାଆ ରାଶିରେ ପୁଅଟିଏ ଜନ୍ମହେବା କୁଆଡେ ଆହୁରି ଅଧିକ ସୌଭାଗ୍ୟର ସଙ୍କେତ ।

ଏସବୁ ମଧ୍ୟରେ କେଉଁଗୁଡ଼ାକ ପ୍ରକୃତରେ ସତ ଓ କେଉଁଗୁଡ଼ାକ ପ୍ରକୃତରେ ମିଛ, ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ମୋତେ ସେକଥା ଜଣା ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ଜଣା କଥା ହେଉଛି ମୋର ଅଙ୍ଗେ ନିଭାଇଥିବା ସତ, ବିଦେଶକୁ ଅନୁକୂଳ କରି ଯିବାପରି ବାପା ଯାହା କହିଥିଲେ, ସେକଥା ପ୍ରକୃତରେ ସତ । ମୁଁ କେବେ କେଉଁଠି ଦୁଃଖ ପାଇନାହିଁ, କେତେ ବିଚିତ୍ର ଘରକୁ ଯାଇଛି, କେତେ ବିଚିତ୍ର ମଣିଷଙ୍କର ସମ୍ପର୍କରେ ଆସିଛି । କେତେ ଜାଗାରେ ମିଠା ମୁହଁ ଦେଖିଛି ତ ଆଉ କେତେ ଜାଗାରେ ଅମିଳା ମୁହଁ ଦେଖିଛି, ଅମିଳା କଥା ଶୁଣିଛି । ମାତ୍ର ଦୁଃଖ ପାଇନାହିଁ । ଦୁଃଖମାନେ ଦେହରେ ଆସି ବାଜୁଥିବା ସମୟରେ ବି ଦୁଃଖ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରତିବାଦ କରିନାହିଁ କିମ୍ବା ଅମୁକ ମଣିଷ ମତେ କାହିଁକି ଦୁଃଖ ଦେଲା ବୋଲି କଦାପି ତାହା ଉପରକୁ ଟେଳାଟାଏ ବି ଉଞ୍ଚାଇ ନାହିଁ । ଏହାଦ୍ୱାରା ହୁଏତ ଅନେକଥର ହାରି ଯାଇଛି, କିନ୍ତୁ ହାରିକରି ହିଁ ଜିତିଛି ।

ଡେନ୍‌ମାର୍କର କୋପେନ୍‌ହେଗେନ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରାଚୀନ ବିଦ୍ୟା ବିଭାଗର ଅଧ୍ୟାପକ ଉଇଲହେଲ୍‌ମ୍ ଥ୍ରନ୍‌ବେକ୍, ୧୯୫୫ ମସିହାରେ ମୁଁ ସେହି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଜଣେ ଛାତ୍ରରୂପେ ନାଁ ଲେଖାଇବା ବେଳକୁ

ତାଙ୍କର ଠିକ୍ କାଳ ହୋଇଯାଇଥାଏ । ମାତ୍ର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ନାନା ତରୁଣ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ଅଧିକାଂଶ ସମୟରେ ତାଙ୍କର କଥା ଆଲୋଚନା ହୋଇଥାଏ । ତାଙ୍କର ଲେଖା ବହିଗୁଡ଼ିକ ଅଣଉପନ୍ୟାସ ଗୋଷ୍ଠୀର ବହିମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟାରେ ବିକ୍ରୀ ହେଉଥାଏ । ଗ୍ରନ୍‌ବେକ୍ ଅଧ୍ୟାପକ ଥିଲେ, ଲେଖକ ଥିଲେ, ସମ୍ପାଦକ ଥିଲେ । 'ମୁକ୍ତ ବାକ୍' (Frit Ord) ବୋଲି ଏକ ପତ୍ରିକାର ସହ-ସମ୍ପାଦନା କରୁଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ପରେ ୟୁରୋପୀୟ ତରୁଣର ମନକୁ ଯେଉଁ ସଂଶୟବାଦ ଓ ବିଶ୍ୱାସହୀନତା ଆଚ୍ଛନ୍ନ କରି ରଖିଥିଲା, ଜୀବନମୂଲ୍ୟର ଅସଲ ମୂଳଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ଖିଅ ଲଗାଇଦେଇ ଅଧ୍ୟାପକ ଗ୍ରନ୍‌ବେକ୍ ସେହି ସଂଶୟବାଦ ସହିତ ଲଢ଼ି ବିଶ୍ୱାସ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଇ ତରୁଣଙ୍କୁ ପୁନର୍ବାର ଏକ ସକାରାତ୍ମକତା ଆଡ଼କୁ ଫେରାଇ ଆଣିବାକୁ ତାଙ୍କର ଲେଖାଗୁଡ଼ିକର ମାଧ୍ୟମରେ ଏକ ଅନ୍ୟ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ଧର୍ମ, ଜାତୀୟତା, ସଂସ୍କୃତି ଓ ଜୀବନଦୃଷ୍ଟି ବିଷୟରେ ଆପଣାର ଉଦ୍‌ବେଳନକାରୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାମାନ ଦେଇଥିଲେ । ଆପଣାର ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀ ଉପରେ ଆପଣାକୁ ଦେଖି ପାରିବାଲାଗି ମଣିଷକୁ ସେ ଏକ ନୂତନ ନୟନ ଯୋଗାଇ ଦେଇଥିଲେ ।

ଯିଏ ଯେଉଁ ଦେଶରେ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଛି, ସିଏ କେବଳ ସେହି ଦେଶଟିକୁ ଯେ କାହିଁକି ନିଜର ଜନ୍ମଭୂମି ବୋଲି କହିବ, ଗ୍ରନ୍‌ବେକ୍ ସେହି ମୂଳ ପ୍ରଶ୍ନଟିର ଉତ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ସାଧାରଣ ଭାଷାରେ ଯାହାକୁ ଭୂମିଷ୍ଠ ହେବା ବୋଲି କହନ୍ତି ମଣିଷର ଜନ୍ମହେବାକୁ ସେହି ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଅର୍ଥରେ କାହିଁକି ଗ୍ରହଣ କରାଯିବ, ସିଏ ସେହି ବିଷୟରେ ସଂଶୟ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଜୀବନରେ ଯଥାର୍ଥ ଭାବରେ ଭୂମିଷ୍ଠ ହୋଇ ପାରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ମଣିଷକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅଥବା ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ଏକାଧିକ ଭୂମିରୁ, ଏକାଧିକ ଜଳବାୟୁରୁ ଏବଂ ଏକାଧିକ ସଂସ୍କୃତିରୁ ପ୍ରେରଣା ନେବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ଜୀବନକୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ଏକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଅର୍ଥାତ୍ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନୁରାଗ ଆଣି ଦେବାଲାଗି ଏହି ଭୂମିଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ଏକ ଆକାଶ ମଧ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ ହୁଏ । ଜୀବନରେ ଅଗ୍ରସର ହେଉଥିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଓ ଆମର ଏହି ସ୍ୱଭୂମିଟିକୁ ଚିହ୍ନିବା ଅଧିକ ଗଭୀର ହେଉଥିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆମ ଆକାଶମାନେ ମଧ୍ୟ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ହେବାରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ସେହି ଆକାଶଟି ସହିତ ଆପଣାକୁ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ସଂଯୁକ୍ତ କରି ରଖିବାଲାଗି ଆମର ଭୂମି—ଯେଉଁ ଗୋଟିଏ ଭୂମିରେ ଆମେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଛୁ, ଆଦୌ ଯଥେଷ୍ଟ ହୁଏନାହିଁ । ତେଣୁ ଭୂମିଟିକୁ ମଧ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରସାରିତ କରିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ଏସବୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ହୁଏ, ହିସାବ କରି ଅଙ୍କ କଷି ଆଦୌ ହୁଏନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ କେବଳ ଗୋଟିଏ ଦେଶକୁ ଆପଣାର ଦେଶ ବୋଲି କହନ୍ତି, ଏପରିକି କେବଳ ଗୋଟିଏ ଘରକୁ ଆପଣାର ଘର ବୋଲି କହନ୍ତି, ସେମାନେ ଆପଣା ଗ୍ରହଣୀୟତାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରକୃତରେ ଭାରି କୃପଣତା କରିଥାନ୍ତି । ସେମାନେ ଅମର ଏହି ସଂସାରରେ

ଯଥାର୍ଥ ଅନୁରାଗ ଗୁଡ଼ିକର କମିଯିବାରେ ଖୁବ ସାହାଯ୍ୟ କରନ୍ତି, ହିସାବ ଓ ଅଙ୍କ ଖାତା ଭିତରେ ବାନ୍ଧି ହୋଇ ରହନ୍ତି । ଭାବଗୁଡ଼ାକୁ ହ୍ରାସ କରି ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ଲାଭପ୍ରବଣ ହୁଅନ୍ତି, କଳହୋଇ ରହନ୍ତି । ସଂସାର ଭିତରେ ପାଚେରୀ ଉଠାନ୍ତି, ବାଡ଼ ବସାନ୍ତି, ଭିନ୍ନ ହୋଇ ରହନ୍ତି ।

ଧର୍ମ, ଦେଉଳ ଏବଂ ଅନୁରକ୍ତିଗୁଡ଼ିକର କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଆସି ଏହି କୃପଣତା ଅନେକ ସମୟରେ ପ୍ରାୟ ଏକ ମାରାତ୍ମକ ଆକାର ଧାରଣ କରିଥାଏ । ଅନେକ ମଣିଷ ନିଜର ଧର୍ମଟାକୁ ଅତିବ ଆପଣାର ମନେ କରୁ କରୁ ସଂସାରରେ ସେଇଟା ହିଁ ଏକମାତ୍ର ସତ ଧର୍ମ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରିବାକୁ ନିଜକୁ ଖୁବ ସୂତରରେ ମଙ୍ଗାଇ ନିଅନ୍ତି । ଦେଉଳ କହିଲେ ସେମାନେ କାନ୍ଥଗୁଡ଼ାକୁ ଦେଖନ୍ତି । ଦେବତା କହିଲେ ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ାକର ହିସାବ ରଖନ୍ତି । ସେହିଗୁଡ଼ାକୁ ନେଇ ଫୁଲାଇ ହୁଅନ୍ତି । ଆପଣାର ଦେଶ, ଆପଣାର ଧର୍ମ, ଦେଉଳ ଓ ଦେବତା ଏମାନେ ସମସ୍ତ ମଣିଷକୁ ସତତ ସଂପ୍ରସାରଣର ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଇ ପାରୁଥାନ୍ତେ । ଏପରିକି, ମଣିଷ ଯାହାକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନୈକଟ୍ୟ ଭାବନାରେ ଆପଣାର ଘର ବୋଲି କହୁଛି, ସିଏ ସେଇଟି ମଧ୍ୟରେ ଆରୋପିତ ହୋଇଥିବା ନୈକଟ୍ୟର ପରିଧିଗୁଡ଼ିକୁ ମଧ୍ୟ ସଂପ୍ରସାରିତ କରିପାରନ୍ତା । ସିଏ ଆପଣା ଘରର ପରିଧିଗୁଡ଼ିକୁ ସଂପ୍ରସାରିତ କରିଦେଇ ପାରନ୍ତା,—ଘର ବିଷୟରେ ତାର ଭାବନାଟିକୁ ଗ୍ରନ୍ଥିମୁକ୍ତ କରିପାରନ୍ତା । ଏହାଦ୍ୱାରା ନିଜର ଘରଟି ବିଷୟରେ ତା'ର ରହିଥିବା ଅନୁରାଗ ଏବଂ ଘନିଷ୍ଠତା କଦାପି କମି ଯାଆନ୍ତାନାହିଁ, ତାହା ଅଧିକ ସମୃଦ୍ଧ ହୁଅନ୍ତା-ଅଧିକ ଶ୍ରୀମନ୍ତ ହୁଅନ୍ତା· ମାପଗୁଡ଼ାକୁ କାଟି ମଣିଷକୁ ଅଧିକ ପ୍ରସାରଣ ଅର୍ଥାତ୍ ଅଧିକ ମିତ୍ରତାର ସର୍ଜନ କରିପାରନ୍ତା ।

ଯେଉଁ ମଣିଷର ଜୀବନରେ ଗୋଟିଏ ବାପା ଓ ଗୋଟିଏ ମାଆ ହଜାରେ ବାପା ଓ ହଜାରେ ମାଆର ଉଦ୍‌ବୋଧନକୁ ଆଣି ଭରିଦେଇ ପାରନ୍ତି ଏବଂ ତଥାପି ସିଂହାସନ ଚ୍ୟୁତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ, ଆମେ ସେହି ମଣିଷର ଜୀବନକୁ ହିଁ ଏକ ଭାଗ୍ୟବନ୍ତ ଜୀବନ ବୋଲି କହିବା । ସେହି ମଣିଷ ଅର୍ଦ୍ଧୌ ପଙ୍ଗୁ ହୋଇ ରହେନାହିଁ, ଗୋଟିଏ ଘରେ ଜନ୍ମ ହୋଇ ଓ ଗୋଟିଏ କୋଳରେ ବଢିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସିଏ ସଂସାରରେ ସବୁ ଘରର ସ୍ୱଜନ ହୁଏ, ବିଶ୍ୱକୋଳର ଯୋଗ୍ୟ ହୁଏ । ମଣିଷ ସେ ମୂଳତଃ ଜଣେ ହୋଇ ତା' ଜୀବନରେ ସଂସାରଯାକକୁ ସଂଖୋଳି ବାହାରିବା ଲାଗି ସମର୍ଥ ହୁଏ, ଏବଂ ଓଲଟାଇ କହିଲେ, ଗୋଟିଏ ଘରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସିଏ ଯେ ସଂସାରଯାକର ମିତ୍ର ହୋଇ ରହିବାର ଯୋଗ୍ୟତା ଅର୍ଜନ କରିପାରେ, କେବଳ ଜଣେ ଭାଗ୍ୟବନ୍ତ ମଣିଷ ହିଁ ନିଜ ଜୀବନର ସଂ-ପ୍ରଥମ ଘରୁ ସେହି କଥାଟିକୁ ଶିଖିଥାଏ ଓ ସେହି କଳାଟିକୁ ଲାଭ କରିଥାଏ ।

ବାପା ଜଣେ ଛଅହାତିଆ ମଣିଷ ଥିଲେ । ସିଏ ଗାଣ୍ଠି କଲେ ତାହା ଛତିଶି ହାତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶୁଭୁଥିଲା । ବାପା କୃଷୀ ଥିଲେ, ଅର୍ଥାତ୍ କୃଷି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ସଂସାରରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇଥିଲେ । କୃଷି ତାଙ୍କୁ ଏକାବେଳକେ ଅପଣାର କରି

ନେଇଥିଲା । ବାପା ତିନିଭାଇଙ୍କ; ବଡ଼ ଦୁଇଭାଇ ବନ୍ଦୋବସ୍ତରେ କାମ କରୁଥିଲେ, ନିଜ ଆୟରୁ କିଛି ଘରକୁ ପଇସା ପଠାଉଥିଲେ, ବାପା ଜମି କରୁଥିଲେ । ବାପା କହନ୍ତି, ସିଏତ ପିଲାଦିନେ ଭାଗ୍ୟ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ଲାଗି ବଡଭାଇମାନଙ୍କ ସହିତ ବନ୍ଦୋବସ୍ତକୁ ଯାଇଥିଲେ । ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କାମକୁ ଆଦୌ ଆପେଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ, ତାଙ୍କୁ ବି ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଆପେଇଲା ନାହିଁ । ସିଏ ଘରକୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ତିନିଭାଇ ଏକାଠି ବିଚାର କରି ସେହିପରି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ । ସବାବଡ଼ ବଡ଼ବାପାଙ୍କୁ ମୁଁ ହୁଏତ ଦେଖିଛି, ମାତ୍ର ତାଙ୍କ ବିଷୟରେ ମୋର କିଛି ମନେନାହିଁ । ମଝିଆ ବଡ଼ବାପା ସଂସାର ଛାଡ଼ି ଗଲାବେଳେ ମୋତେ ଏଗାର ବର୍ଷ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଏବେ ବି ମନେଅଛି, ସିଏ ଯେଉଁଦିନ ଯିବେ, ସେଦିନ ଏକାବେଳକେ ଘରର ସମସ୍ତଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ବିଛଣା ପାଖକୁ ଡକାଇଲେ । ବିଛଣାଟି ଉପରେ ନିସ୍ତେଜ ହୋଇ ପଡ଼ିଥାନ୍ତି । ଦେହର ସବୁଯାକ ପ୍ରାଣନୁରାଗୀ ଶକ୍ତି ତାଙ୍କର ସେହି ଶେଷ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ମୁହଁଟି ଉପରେ ଯାଇ ଠୁଳ ହୋଇ ରହିଥାଏ କି କ'ଣ କେଜାଣି, ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅନାଇବାବେଳକୁ ସିଏ ଭାରି ପ୍ରସନ୍ନ ଦେଖାଯାଉଥାନ୍ତି । ବୋଉ, ବଡମାଆ, ବାପା ଓ ବଡ଼ ଭାଇମାନେ ତାଙ୍କୁ ବେଷ୍ଟନ କରି ବସିଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ବୋହୂ ଗୋଡ଼ ପାଖରେ ବସିଥାଏ । ଆମେ ପିଲାଏ ଜଣ ଜଣ ହୋଇ ସେହି ଗୋଡ଼ ପାଖକୁ ଯାଉଥାଉ, ତାଙ୍କର ସେବା କଲାପରି ବଡ଼ମାନଙ୍କର ପରାମର୍ଶ ଅନୁସାରେ ଗୋଡ଼କୁ ଆଉଁସି ଦେଉଥାଉ ଓ ତା'ପରେ ତଳେ ମୁଣ୍ଡ ଲଗାଇ ତାଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କରୁଥାଉ । ସିଏ ହାତ ଉଠାଇ ପାରୁନଥାନ୍ତି ସତ, ମାତ୍ର ଶ୍ରଦ୍ଧାସୂଚକ ସ୍ମିତ ହସଟିଏ ହସି ଆମକୁ ଆଶୀର୍ବାଦ କରୁଥାନ୍ତି ।

ଏହିପରି ଏକ ପାରିବାରିକ ଯୋଜନା ଦ୍ୱାରା ତିନିଭାଇ ସେମାନଙ୍କର ପିତୃଦତ୍ତ ଭୂମିପରିମାଣରେ ଅନେକ ଗୁଣ ବୃଦ୍ଧି ସାଧନ କରି ପାରିଥିଲେ । ଆମର ମୋଟ ଜମି ପ୍ରାୟ ବାଟିଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇ ପାରିଥିଲା । ବାପାଙ୍କର ସବୁ ସମୟ ସେହି ଜମି ପଛରେ ହିଁ ଯାଉଥିଲା । ଆମ ଗାଁ ଭିତରେ ଥିବା ଧୋଇଆ ଜମି ଉପରେ ସବୁବର୍ଷ ନିର୍ଭର କରି ରହିବା ସମ୍ଭବ ହେଉ ନଥିବାରୁ ଅନ୍ୟ ଗାଁମାନଙ୍କରେ ନାଳପାରିରେ ମଧ୍ୟ କେତେକ ଜମି କିଣା ହୋଇଥିଲା । ସେହିସବୁ ଜମିକୁ ସେହି ଗ୍ରାମର କୃଷୀମାନେ ଭାଗରେ ଚାଷ କରୁଥିଲେ ସତ, ମାତ୍ର ବାପା ନିଜେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବରେ ସେଗୁଡ଼ିକର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନ କରୁଥିଲେ । ଧୋଇଆ ଜମିର ଅବଶ୍ୟ ଅନ୍ୟ କେତେକ ସୁବିଧା ମଧ୍ୟ ରହିଥିଲା । ନଈପାଣିର ବାର୍ଷିକ ପ୍ଲାବନ ଫଳରେ ଗାଆଁ ଜମିରେ ସବୁ ବର୍ଷ ନୂଆ ପଟୁମାଟି ଆସି ପଡ଼ୁଥିଲା । ତେଣୁ ଆଉ ଖତ ଦେବାକୁ ପଡ଼ୁନଥିଲା । ଧାନ ଧୋଇଗଲେ ବିରି ହେଉଥିଲା । ମୁଗ, ରାଶି, ସୋରିଷ ଅବା କୋଳଥ-ଯେଉଁଟା ସୁବିଧା ହେଲା, ସେଇଟାର ଚାଷ ହେଉଥିଲା । ଚାଷଜମି ଛଡ଼ା ଆମର କେତେଟା ତୋଟା ଓ ବାରି ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ତୋଟାରେ ଆମ୍ବ ଗଛ ଓ ତେନ୍ତୁଳି ଗଛ କାମରେ ଲାଗିବା ଭଳି ବାଉଁଶ ଗଛ ଓ କୁରୁଣ୍ଡା ଗଛ । ବାରି ଭିତରେ ଗଉଡ଼ ଘର

ବାରି, ଯୁନଆଁବୋଉ ବାରି ଓ କଳା ବାରି । ବାରି ଗୁଡ଼ିକର ନାଆଁ କହି ଦେଉଛି ଯେ, ଏଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଥମେ ଆମର ନଥିଲା । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଠାରୁ କିଣା ହୋଇଥିଲା । ବାରିମାନଙ୍କରେ ପନିପରିବା ଲଗା ହେଉଥିଲା । ସେତେବେଳକୁ ବିଲାତି ଆଳୁ ଗାଆଁରେ ପ୍ରାୟ ପ୍ରବେଶ କରିନଥିଲା । ଅଧିକାଂଶତଃ ବାରିରେ ଦେଶୀ ଆଳୁ ଓ ସାରୁର ଚାଷ ହେଉଥିଲା । ବର୍ଷା ଦିନେ ଜହ୍ନି, ଭେଣ୍ଡି ଓ ଆହୁରି କେତେ ପ୍ରକାରର ପରିବା । ବାପାଙ୍କର ହାତ ଯେତିକି ଲମ୍ବ, ଛଚିନ୍ଦ୍ରା ଗୁଡ଼ାକର ଲମ୍ବ ବି ପ୍ରାୟ ସେତିକି । ସେତେବେଳେ ନଦୀର ବଢ଼ିପାଣି ଗାଆଁରେ ପଶିଲେ ଗାଆଁର ରାସ୍ତା ବୁଡ଼ି ଯାଉଥିଲା । ଗାଆଁ ଦାଣ୍ଡକୁ ବି ପାଣି ମାଡ଼ୁଥିଲା । ସେଇ ପାଣିରେ ଗାଆଁ-ଯାକର ଗୋରୁ ପ୍ରତ୍ୟହ ଏକାଧିକ ବାର ଯିବା ଆସିବା କରିବାରୁ ବାଟଯାକ ଖମା ହୋଇ ଯାଉଥିଲା ଓ ପାଣି ଶୁଖିଗଲେ ଏକ କର୍ଦ୍ଦମମୟ ଦହର ସୃଷ୍ଟି କରୁ-ଥିଲା । କାଦୁଅ ଆଣ୍ଠୁ ଉପରକୁ ଉଠିଲେ ବି କେହି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଉନଥିଲେ । ଏବେବି ଖୁବ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ମନେଅଛି, ବାପା ପ୍ରତିଦିନ ଅନ୍ଧାରଆଡ଼ୁ ପାଉଁଶ ଓ ଦାନ୍ତକାଠି ଧରି ବାହାରି ବୁଲି ଯାଉଥିଲେ ଓ ଲେଉଟିଲା ବେଳକୁ ଗାମୁଛାରେ ପରିବା ଧରି ଘରକୁ ଲେଉଟୁଥିଲେ । ହାତରେ ଧୋବ ଫରଫର କେତେଟା ଛଚିନ୍ଦ୍ରା ଓ ପୁଟୁପେ ଉଚ୍ଚର ହୁଏତ ଗୋଟାଏ କଦୁଇଟା ଖଡ଼ାଗଛ । ତ୍ରୁମ ଭଳି ସେହି ଗଛଗୁଡ଼ାକୁ ହାତରେ ଧରି ବାପା ଯେତେବେଳେ ଗୋଡ଼ଘସି ପାଚ-ହୋଇ ଦୁଆରକୁ ଆସୁଥିଲେ, ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ସତେଅବା କେଉଁ ରଣକ୍ଷେତ୍ରରୁ ବାହାର ଆୟୁଧ ଛଡ଼ାଇ ଆଣିଥିବା ଜଣେ ବୀର ପରି ମନେହେଉଥିଲା । ସେହି ଦୃଶ୍ୟ ସେଇ-ଦିନୁ କେଉଁ ଗଭୀର ଭାବରେ ମୋ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲା କି କ'ଣ କେଜାଣି ଏବେ ମଧ୍ୟ ପରିବା କଅଁଳଟିଏ ଦେଖିଲେ ଅଥବା ଛନଛନ ଉଡ଼ାଗଛର ପଟାଳିଟାଏ ଆଖିରେ ପଡ଼ିଗଲେ ମୋତେ ସତେଅବା କେତେ ମନ କେତେ ଉପତ ଲାଗେ । ଜୀବନରେ ଅନେକଥର ମୁଁ ନିଜକୁ ସତେଅବା କେତେ କ'ଣ ଶାଗଗଛ କେଉଡ଼ି ଦାଉଦାଉ ହୋଇ ବଢ଼ିଥିବା ଏକ ପଟାଳିରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଯାଇଥିବା ପରି ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଛି । ଏମିତି ଗୋଟିଏ ପଟାଳି, ଯେଉଁଠି କେତେ ଯତ୍ନରେ ପାଳିତ ହୋଇଥିବା ବହୁପାନ ଗଛଗୁଡ଼ିକ କେତେ ହୃଷ୍ଟ ହୋଇ ବଢ଼ୁଛନ୍ତି, କେହି ତାହାର ଉପରକୁ ମୋଟେ ମାଡ଼ି ପଡ଼ୁନାହିଁ । ଯେଉଁଠି ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଜାଗା ଅଛି, ସବୁଟିକୁ ତଥାପି ଅଲଗା ଅଲଗା କରି ଦେଖି ହେଉଛି । ସେହି ପଟାଳିଟିକୁ ମୋଟେ କେହି ହେଲେ ଜବର କରିଦେବାକୁ ମନକରୁନାହିଁ । ତଳେ ମାଟି ମିଶି ପରି ଆସ୍ଥାନଟିଏ ପାରିଦେଇଛି ଏବଂ ଉପରର ଏହି ଆଲୁଅ, ଏହି ପବନ ଏବଂ ଆକାଶ ମିଶି ପରି ତା' ଅତକୁ ଅନାଇ ରହିଛନ୍ତି । ତା' ଉପରେ କେତେ ନା କେତେ ଅଭସ୍ତ ପକ୍ଷୀ ଅଜାଡ଼ି ଦେଉଛନ୍ତି ।

ଦେହକାଁର୍, ପ୍ରକାଶକ୍ୟା,
୧୯୮୩

—o—

ବାପା ତେରବର୍ଷ ହେଲା ଏହି ସଂସାରରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ଗଲେଣି ସତ, ମାତ୍ର ଏବେ ତାଙ୍କ କଥା ମନେ ପଡ଼ିବା ସମୟରେ ସିଏ ସତେ ଯେପରି ଆଗରେ ଆସି ଠିଆ ହୋଇଯିବା ପରି ମୁଁ ଅନୁଭବ କରିପାରେ । ତାଙ୍କର ସେଇ ଠିଆ ହୋଇଥିବା ସମୟର ରୂପଟି ଛଡ଼ା ମୁଁ ଯେପରି କେବେହେଲେ ବି ତାଙ୍କର ଆଉ କୌଣସି ରୂପକୁ ଦେଖି ପାରେନାହିଁ କି ଅନୁଭବ କରି ପାରେନାହିଁ । ଅତି ପ୍ରଶସ୍ତ ଓ ବଳିଷ୍ଠ କାନ୍ଧ ଦୁଇଟା, କାନ୍ଧର ଅନୁରୂପ ଦେହ, କାନ୍ଧର ଅନୁରୂପ ମୁହଁ । ସେହି କାନ୍ଧ ଉପରେ ତାଙ୍କର ନିତିଦିନିଆ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବା ଗାମୁଛାଟି ପଡ଼ିଛି । ଦେହଟା କେଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ମାନୁଛି । ଏତେ ବଡ଼ କପାଳ, ଏତେ ବଡ଼ ମୁଣ୍ଡ—ଗୋରା ତକ ତକ ଦେହ । ଜୀବନ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଜୀବନକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଆଦରିନେଇ ତାହାର ଭିତରେ ଅକ୍ଷତ ଭାବରେ ବଳି ହୋଇ ରହିଥିବା ଓ ଭୋଗି ହୋଇ ଦଣ୍ଡୁଥିବା ତାଙ୍କର ଦେହ । କେବଳ ଗାଆଁ ଦାଣ୍ଡରେ ହିଁ ସେହିପରି ଏକ ଦେହର କଳ୍ପନା କରାଯାଇପାରେ, କୌଣସି ସହରର ବୈଠକଖାନା ଘରର ଚୌକି ଉପରେ କଦାପି ନୁହେଁ । ବଳିଷ୍ଠ ଅଥଚ ଆଦୌ ଭୟଦାୟକ ନୁହେଁ, କଠିନ ଅଥଚ ଆଦୌ କର୍କଶ ନୁହେଁ, ଗମ୍ଭୀର ଅଥଚ ଆଦୌ ବିରକ୍ତ ନୁହେଁ ଅଥବା ଅପ୍ରସନ୍ନ ନୁହେଁ । ଏତେ ଏତେ ଗୋଡ଼, ସେହି ଗୋଡ଼ ଦୁଇଟି ସହିତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଖାପ ଖାଉଥିବା ଏତେ ଏତେ ହାତଦୁଇଟା । ଆଙ୍ଗୁଠି ଗୁଡ଼ିକ ଆଦୌ ମସୃଣ ନୁହନ୍ତି, ଏବଂ ଆଙ୍ଗୁଠି ଗୁଡ଼ିକର ଆଗରେ ମଳି ନଖଗୁଡ଼ିକ ତଥାପି ଚକଚକ କରୁଛନ୍ତି । ମଣିଷର ସେଇଁଭଳି ଏକ ଚେହେରା ଥିଲେ ତାକୁ ଦଣ୍ଡକ ଭିତରେ ଗୋଟାପୁଣା ଆପଣାର ବୋଲି ମନେହୁଏ, ସେହିପରି ଏକ ଚେହେରା । କେବଳ ଗାଆଁର ମାଟିରେ ହିଁ ସେହି ଚେହେରା ସମ୍ଭବ, ସହରରେ କଦାପି ନୁହେଁ ।

ପିଲାଦିନେ ମୋତେ ବାପାଙ୍କର ସବୁ ଭଲ ଲାଗୁଥିଲା, କେବଳ ତାଙ୍କର ନାଆଁଟିକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ । ପରିଚିତ ଏତେ ଏତେ ନାଆଁ ଥାଉ ଥାଉ ବାପାଙ୍କର ବାପାମାଆ ତାଙ୍କଲାଗି ସତେଅବା ଯୋଗାଡ଼ କରି କାହିଁକି ଯେ ଏପରି ଏକ ଅଦ୍ଭୁତ ନାମର ଭିଆଣ କରି ଆଣିଲେ, ପିଲାଦିନେ ମୁଁ ଘର ଅଗୁଆରେ ପଢ଼ିଥିବା ପରି ସେହି କଥାଟି ବିଷୟରେ କେତେ କ'ଣ ଭାବିଛି ! ବାପାଙ୍କର ଦୁଇ ବଡ଼ଭାଇଙ୍କର ନାମ ହେଉଛି କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରଦାସ ଆଉ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ । କେତେ ସହଜରେ ବୁଝି ହୋଇଯାଏ, ଏକାବେଳେକେ ଚିହ୍ନା ବହୁତ ଶୁଣା ହୋଇଥିବା ପରି ଲାଗେ । ଜଗତରେ ଏତେ ଏତେ ମଣିଷଙ୍କୁ ଭେଟିବା ପରେ ମଧ୍ୟ ଦ୍ୱିତୀୟ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ବାପାଙ୍କର

ନାମଟି ଥିବାର ମୁଁ ଦେଖିବାକୁ ପାଇନାହିଁ । ବାପାଙ୍କର ନାମ ଖୁଶାଲି ଚରଣ ଦାସ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଶାବ୍ଦିକ ବ୍ୟାକରଣରେ ଏକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅପରିଚିତ ଶବ୍ଦ ପରି ମନେହୁଏ, ସତେ ଅବା ଗୋଟାଏ ଅବ୍ୟୟପଦ ପରି ସ୍ୱର କେମିତି କେମିତି ଲାଗେ । ବଡ଼ ହୋଇ ଯେତେବେଳେ ଉତ୍ତର ଭାରତର ଜନଭାଷା ସହିତ ପରିଚିତ ହେଲି, ସେତେବେଳେ ଯାଇ ଖୁସ୍‌ହାଲି ବୋଲି ଉର୍ଦ୍ଦୁମିଶା ଦେଶଜ ଶବ୍ଦଟିକୁ ଭେଟିଲି । ଖୁସ୍‌ହାଲି ଅର୍ଥାତ୍ ସୁଖର ଅବସ୍ଥା । ଏହି ଶବ୍ଦଟିକୁ ମୁଁ ସିଆଡ଼େ କଥୋପକଥନରେ କେତେଥର ଶୁଣିଛି ସତ, ମାତ୍ର କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ସେହି ନାମଟି ଥିବାର କେବେ ଦେଖିବାକୁ ପାଇନାହିଁ । କେବଳ ବାଗଲପୁର ଗାଆଁକୁ ଉତ୍ତର-ଭାରତୀୟ ଖଡ଼ୀ ବୋଲିର ଏହି ଶବ୍ଦଟି ଏତେ ବାଟ ଅତିକ୍ରମ କରି ଆସି ଜଣେ ମଣିଷର ନାଆଁ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇପାରିଲା କିପରି, ସେକଥାର ସମାଧାନ ମୁଁ ଏବେ ମଧ୍ୟ ପାଇ ପାରିନାହିଁ । ନିଜର କୌତୂହଳ ସମ୍ଭାଳି ନପାରି ସେକଥା ସେହି ବାପାଙ୍କୁ ବି କେତେଥର ପଚାରିଛି, ସତେଅବା ଗୋଟାଏ ରସିକତାପୂର୍ଣ୍ଣ ଗର୍ବର ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ବାପା ମୋ'ର ପ୍ରଶ୍ନଟିକୁ ଗୋଟାସୁଦ୍ଧା ଟାଳି ଦେଇଛନ୍ତି, କୌଣସି ଜବାବ ଦେଇନାହାନ୍ତି । ଆପଣାର ଯାହା ନାମ ତାହା ଆଉ କାହାରି ନାହିଁ ବୋଲି ହୁଏତ ଏକ ଗ୍ଲାନି ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି, ଅଥବା ଏକ ଗୌରବ ବି ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି ।

ବାପା ସବୁଥିରେ ଥାଆନ୍ତି, ତଥାପି ସତେଅବା ବାହାରେ ବାହାରେ ରହି ଥାଆନ୍ତି । ସିଏ କେବେ ଗୀତ ଗାଇ ନାହାନ୍ତି, ଖୋଳ ବଜାଇ ନାହାନ୍ତି, କେବେ କୀର୍ତ୍ତନ ବି କରିନାହାନ୍ତି, ମାତ୍ର ଯେଉଁଠି ଗୀତ ବୋଲା ହେଉଥିବ, ଖୋଳ କୀର୍ତ୍ତନ ହେଉଥିବ, ସେଠାରେ ସିଏ ସୁବୋଧ ଶିଶୁ ରସିକଟିଏ ପରି ଶେଷଯାଏ ବସନ୍ତି, ହାତରେ ତାଳ ଦେଇ ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ ସତେଅବା କ'ଣ କିଛି ମଧୁର ପଦାର୍ଥକୁ ଆକଣ୍ଠ ପାନ କରୁଥିଲା ପରି ମନେ ହୁଅନ୍ତି । ବାପା କେବେ ତାଆସ ପଶା ଖେଳିବାର ମୁଁ ଦେଖିନାହିଁ , ତାଙ୍କୁ ଆଦୌ ତାଆସ, ପଶା ଖେଳି ଆସେ କି ନାହିଁ, ମୁଁ ସେ କଥା ମଧ୍ୟ ଜାଣିନାହିଁ, ମାତ୍ର ଆମ ସାହି ଦାଣ୍ଡରେ ଦାଣ୍ଡଚଉରା ଆଉ ନଡ଼ିଆଗଛ ମଝିରେ ଯେଉଁଠି ହେଁସ ପରି ହୋଇ ବୁଢ଼ାମାନେ ପଶାଧାଡ଼ି ପକାନ୍ତି କିମ୍ବା ବନ୍ତ ଖେଳନ୍ତି, ବାପା ସେଠି ନିୟମିତ ଭାବରେ ଯାଇ ବସିଥାଆନ୍ତି, ଖେଳ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଖେଳ ସରିଲା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖେଳ ପାଖରେ ବସିଥାନ୍ତି, ଉପଭୋଗ କରୁଥାନ୍ତି । ପଦେହେଲେ କଥା କହନ୍ତି ନାହିଁ । ଯେତେବେଳେ କ୍ରୀଡ଼ାସକ୍ତମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଏଡ଼େ ପାଟିରେ ଲଢ଼େଇ ଲାଗେ, ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇ ତା'ପରେ ସନ୍ଧି ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାପା ସେଇଠି ମଉନ ମାଉଳଟିଏ ହୋଇ ବସିଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ମନେ ହେଉଥାଏ, ସତେ ଯେପରି ସିଏ ସବୁ ବୁଝୁଛନ୍ତି ଓ ସବୁ ଉପଭୋଗ କରୁଛନ୍ତି, ତଥାପି ମୋଟେ କୋଉଥିରେ ନାହାନ୍ତି ।

ଗାଆଁକୁ ନାଟବାଲା ଆସି ନାଟ କରନ୍ତି । ଆଜ ଏଦାଣ୍ଡରେ ତ କାଲି ସେଦାଣ୍ଡରେ ନାଟ ହୁଏ । ସେଇଁ ଦାଣ୍ଡରେ ସେଇଁଦିନ ନାଟ ହେବାର କଥା, ସେଠି ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳୁ ଗାଁ ବାକ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କର ସପମସିଣା ପଡ଼ିଯାଏ । ନାଟ ଯାଇ ଦି'ପହର ରାତିକୁ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ, ମାତ୍ର ଥାନଗୁଡ଼ିକ ପୂର୍ବରୁ ସୁରକ୍ଷିତ ହୋଇ ରହେ । ବାପାଙ୍କ ସପମସିଣା ସେହିପରି କୋଉ ଆଗରୁ ଯାଇ ନାଟଥାନରେ ପଡ଼ିଥାଏ । ନାଟ ସବୁ ସବୁ ରାତି ପାହେ । ରାତି ପାହିବା ବେଳକୁ ପିଲାଟୁଆଙ୍କ ସେଉଁଠି ବସି-ଥିଲେ ସେଠାରେ ନଯୋଡ଼ ନିଦରେ ଗଡ଼ ଗଡ଼ ହୋଇ ଗଡୁଥାନ୍ତି ; ବଡମାନେ ମାଡ଼ି ଆସୁଥିବା ନିଦର ପାକୁଳ କଲାପରି ଏଡ଼େ ଏଡ଼େ ଆଁ କରି ହାଇ ମାରିବାରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ବାପା ଏକ ଲୟରେ ନାଟ ଦେଖୁଥାନ୍ତି । ସବୁ ସରିଲେ ଯାଇ ସେଠୁ ଉଠନ୍ତି । ନାଟ ଭଲ ନ ଲାଗିଲେ ଲୋକେ ମଝିରୁ ହୁଏତ ଘରକୁ ଚାଲି-ଯାଆନ୍ତି, ମାତ୍ର ବାପା କେବେହେଲେ ଥାନ ଛାଡ଼ନ୍ତି ନାହିଁ । ଗାଆଁ ଦୋଳମଣ୍ଡପ ଠାରେ ଆମେ ପିଲାଏ ଥିଏଟର କଲାବେଳେ ମଧ୍ୟ ତାହାହିଁ ହୁଏ । ଆମେ ଆଧୁନିକ ନାଟକସବୁ କରୁ, ଐତିହାସିକ ନାଟକ ବି କରୁ, ସେଗୁଡ଼ାକ ଅନେକ ସମୟରେ ସାଧୁ ଭାଷାରେ ଅର୍ଥାତ୍ ନାଟକୀୟ ଭାଷାରେ ଲେଖା ହୋଇଥାଏ; ବାପା ସେ ସବୁକୁ କେତେ ଦୂର କ'ଣ ବୁଝନ୍ତି କେଜାଣି, ତଥାପି ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉଜାଗର ହୋଇ ବସନ୍ତି । ନାଟକ ଦେଖିବା ଅପେକ୍ଷା ନିଜ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ବିଚିତ୍ର ନାନା ବେଶରେ ଦେଖିବାର ଆଗ୍ରହ ସମ୍ଭବତଃ ତାଙ୍କ ଆଖିରୁ ସବୁ ନିଦକୁ ହରଣ କରି ନେଇଥାଏ । ଏସବୁ ଅବସରରେ ବାପାଙ୍କର ଏଡ଼େବଡ଼ ମୁହଁଟା ଉପରେ ରସ-ଗ୍ରାହିତାର ହୁଏତ ଆଦୌ କୌଣସି ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରକାଶ ପାଉନଥାଏ ସତ, ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ଛୋଟିଆ ଆଖି ଦୁଇଟି କେଡ଼େ ନୀରବ ହୋଇ ଦେଖିବାରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି, ଶୁଣିବାରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ବାପାଙ୍କର ସେହି ଆଖି ଦୁଇଟିରୁ ହିଁ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ବୁଝିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଆସିଛି । କେବଳ ନାଟବେଳେ ନୁହେଁ, ଜୀବନରେ ନାନା ଭାବରେ ତାଙ୍କୁ ହାବୁଡ଼ ଯାଇଥିବା ସମୟରେ ମୁଁ ତାଙ୍କର ସେହି ଆଖିବାଟେ ତାଙ୍କ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛି । ଆଖିର ଦ୍ୱାର ଦେଇ ପ୍ରବେଶ କରି ପାରୁଥିଲେ ସବୁ ଅନୁଭବ କରିବା ଓ ସବୁ ଚିହ୍ନିବା ଯେ ପ୍ରକୃତରେ କେତେ ଭୟମୁକ୍ତ ହୋଇଯାଏ, ବାପାଙ୍କ ଆଖିରୁ ବାପାଙ୍କୁ ଜାଣି ମୁଁ ତାହା ଶିକ୍ଷା କରିଛି ।

ବାପା ଗାଆଁରେ ମାମଲତକାର ଥିଲେ । ଗାଆଁ ନିଶାପରେ ବସୁଥିଲେ; ଆମ ଗାଆଁ ଠାକୁର ବଧିବାମନଙ୍କର ଦେଉଳ ଅଗଣାରେ ଯେତେବେଳେ ଗାଆଁର ହାନିଲାଭ କଥା ପଡୁଥିଲା, ବାପା ସେଠାରେ ଅବଶ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ରହୁଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ପାଖ ଗାଆଁମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ କଳହ ଓ ମନାନ୍ତରମାନ ମେଣ୍ଟାଇବା ଲାଗି ବାପାଙ୍କ ପାଖକୁ ଡାକରା ଆସୁଥିଲା । ବୁଝାଇବାରୁ ଗୋଟାଏ ପାଟି କଲେ ଅଡୁଆର ଗଣ୍ଠି-ଗୁଡ଼ାକ କୁଆଡ଼େ ଚଟ୍‌ଚଟ୍ ଛିଣ୍ଡି ଯାଉଥିଲା ଓ କଳହର ମୀମାଂସା ହୋଇ ଯାଉ-ଥିଲା । ଗାଆଁରେ ଔପଚାରିକ ଅବସର ଓ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଗୁଡ଼ିକରେ ବାପା ଯେତିକି

କର୍କଶ ପରି ମନେ ହେଉଥିଲେ, ଆମେ ଘରେ ତାଙ୍କର ସେହି ରୂପ କେବେ ଦେଖି ନଥିଲୁ । ଆମ ପିଲାଙ୍କ ଭିତରୁ କାହାକୁ ସିଏ ମାରିଥିବାର ମୁଁ କେବେ ଦେଖିନାହିଁ । ଏପରିକି ଆପଣାକୁ ଆୟତ୍ତରେ ରଖିନପାରି ରାଗ ଗରଗର ହେବାର ମଧ୍ୟ କେବେ ଦେଖି ନାହିଁ । ଆମ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ସିଏ ଆପଣାର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ସମ୍ପତ୍ତି ପରି ଦେଖୁଥିଲେ ସତ, ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କୁ ସିଏ କେବେହେଲେ ନିଜର ସମ୍ପତ୍ତି ପରି ବ୍ୟବହାର କରିନାହାନ୍ତି । ବାପା ଓ ପୁଅଙ୍କର ଦୁଇ ପୁରୁଷ ଭିତରେ ସଚରାଚର ଯେଉଁସବୁ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ଓ ଯୁଦ୍ଧ ହୁଏ, ସେହିସବୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ବାପା ଆମକୁ କେତେ ଉଦାରତା ସହିତ ବାଟ ଛାଡ଼ି ଦେଇଛନ୍ତି । ଜୀବନରେ ଆଗକୁ ଯାଇ ବଡ଼ ହୋଇ ଆମେ ଭାଇମାନେ କେତେ କ'ଣ ହୋଇଛୁ । କେତେ ଅଲଗା ଅଲଗା ପ୍ରକାରର ବି ହୋଇଛୁ । ତଥାପି ବାପା କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟ କାହାରି ଉପରେ ମୋଟେ ଆପଣାର ଇଚ୍ଛାକୁ ଜାରି କରିବାକୁ ମନ କରିନାହାନ୍ତି । କାହା ଉପରେ ଆପଣାର ପିତୃପଣକୁ ନେଇ ଲଦିଦେଇ ନାହାନ୍ତି ।

ବାପା ଓ ତାଙ୍କ ଭାଇମାନଙ୍କ ଅମଳରେ ହିଁ ଆମ ଘରର ଅଳପ ଜମି ବହୁତ ହୋଇଥିଲା, ଅଳପ ସମ୍ପତ୍ତି ବହୁତ ହୋଇଥିଲା । ଆମେ ପିଲାମାନେ ସମସ୍ତେ ପାଠ ପଢ଼ିଲୁ, ସମସ୍ତେ ଭଲ ପାଠ ପଢ଼ିଲୁ । ସାନ ପାଠରୁ ବଡ଼ ପାଠ ପଢ଼ିଲୁ । ଗାଆଁ ଚାଟଶାଳୀ ସାରି ସହରକୁ ଆସିଲୁ, ସହରରୁ ଆହୁରି ବଡ଼ ସହରକୁ ଓ ଦେଶରୁ ବିଦେଶକୁ ଗଲୁ । ବାପା ତାହାକୁ ହିଁ ଆପଣାର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଗର୍ବ ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ସିଏ ଏକୁଟିଆ ସବୁ ପାରୁଥିଲେ, ତେଣୁ ଆମକୁ ଆଦୌ ଅଟକାଇ ରଖିଲେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର କ୍ରମେ ବୟସ ହେଲା, ବଳ କମିଲା; ସମାଜର ସଂସ୍କାର ଓ ବିବେକଗୁଡ଼ାକ ବଦଳି ଯାଉଥିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବାପା ଆଉ ସେହି ପୁରାତନ ସଂସ୍କାରଗୁଡ଼ାକ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଘରର ରୂପକୁ ଖାପ ଖୁଆଇ ନେଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ, ଏବଂ ସେତିକିବେଳେ ଯାଇ ତାଙ୍କର ଚେତା ପଶିଲା । ଆଗରୁ ଆମକୁ ସେ ଘରର କୌଣସି କାମରେ ହାତ ଲଗାଇବାକୁ ଦେଉ-ନଥିଲେ । ଆମେ ସହରରେ ପାଠ ପଢୁଥିଲୁ. ଛୁଟିମାନଙ୍କରେ ସହରରୁ ଗାଆଁକୁ ଆସୁଥିଲୁ, ଆମେ ଆସିଲୁ ବୋଲି ଘରେ ବିଶେଷ ରନ୍ଧାବଢ଼ା ଓ ପିଠାପଣାମାନ ହେଉଥିଲା । ଆମେ ମଜାରେ ଛୁଟି କଟାଇ ଗେହ୍ଲା ଦିଅଁମାନଙ୍କ ପରି ପୁଣି ଗୁଣ୍ଡିଚା ଘରୁ ବାହୁଡ଼ି ସହରକୁ ଯାଉଥିଲୁ । ଆମ ଘରର ଜମିସବୁ ଗାଆଁରେ ତ ଗାଆଁ ବାହାରେ କେଉଁଠି ଅଛି, ଆମ ପିଣ୍ଡାରେ ଓଳିଆବନ୍ଧା ହୋଇ ରହିଥିବା ମୁଗ, ବିରି ଘୋରଣ୍ଟ ଓ ଧନଆ କେମିତି ଓ କେଉଁଠୁ ଆସୁଛି. ସେ ବିଷୟରେ ଆମକୁ କେହି କିଛି କହୁ ନଥିଲେ କି ଆମେ ବି ସେସବୁ ବିଷୟରେ କାହାକୁ କିଛି ପଚାରୁ ନଥିଲୁ । ଅମାର ଭିତରେ ଧାନ ରହୁଥିଲା, ଖଳାର ଧାନ ସେହି ଅମାରରେ ଆସି ପଡ଼ୁଥିଲା, ସେହି ଅମାରରୁ କଢ଼ାହୋଇ ମୂଲିଆମାନଙ୍କୁ ମୂଲ ଦିଆ ହେଉଥିଲା । ଆମେ ଯାଉଣୁ ଆସୁଣୁ ସବୁ ଦେଖିଥିଲୁ, କିନ୍ତୁ କେବେହେଲେ କୋଉଥିରେ ନଥିଲୁ ।

ବାପା ଯେତେବେଳେ ଅଉ ଏକୁଟିଆ ସବୁ କାମକୁ ନପାରିଲେ, ସେତିକ-ବେଳେ ଯାଇ ତାଙ୍କ ଭିତରେ ଚେତା ପଶିଲା । ମାତ୍ର ସେତେବେଳକୁ ବେଳ ଗଡ଼ି ଯାଇଥିଲା । ବାପା ମନେ ମନେ ବେଶ୍ ଅଶାନ୍ତି ଅନୁଭବ କଲେ । ସମସ୍ତେ ତ ପାଠ ପଢ଼ିଲେ, ବାହାର ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ହେଲେ, ଏଣିକି ଏସବୁ ଜମିବାଡ଼ି ଓ ଘରର ହାଲ କିଏ ବୁଝିବ ? ଯଦି ସିଏ ପୁଅମାନଙ୍କ ଭିତରୁ କାହାକୁ କିଛିକୁ ବହୁ ଦୂର ଯାଏ ପାଠ ନପଢ଼ାଇ ଘର ପକାଣେ ଚାଲିମ କରି ପାରିଥାନ୍ତେ, ତେବେ ସିନା ହୋଇଥାନ୍ତା ! ପିଲାଗୁଡ଼ାକ ତ ସମସ୍ତେ ଘରପାଇଁ ଓଲମା ହୋଇ ରହିଲେ. ବର୍ତ୍ତମାନ ଘରର ଅବସ୍ଥା କ'ଣ ହେବ କ'ଣ ! ଆପଣାର ଅସନ୍ତୋଷକୁ କହିକି ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେବା ପକାଣେ ସିଏ ଘରର କେତୋଟି ବଲରୁ ବୃକ୍ଷ ଲଗାଇ ଦେଇ ଆମ୍ବ ପଣସ ଲଗାଇଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହିସବୁ ଗଛରେ ଫଳ ଫଳିଲାଣି । ମାତ୍ର ଫଳ ଫଳି ଉଜୁଡ଼ି ଯାଉଛି । ଘରର ଯେଉଁ ଜମି ଦିନେ ଗାଆଁ ଓ ସହର ଉଭୟ ସ୍ଥାନରେ କୁଟୁମ୍ବମାନଙ୍କୁ ଚଳାଉଥିଲା, ଏବେ ତାହା କାହାକୁ ଚଳାଇ ପାରୁନାହିଁ । ବାପାଙ୍କ ଅମଳରେ ବାପାଙ୍କୁ କୃଷିକାମରେ କୋଠିଆ ହୋଇ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଯେଉଁ ବାଉରି ପିଲାଟି ଥିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ସେଇ ଆମଘରେ ରହିଛି, କୃଷିବାସ ବୁଝୁଛି । ବାପା ଥିଲାବେଳେ ସିଏ ତାଙ୍କୁ ବାପା ଡାକୁଥିଲା, ବାପାଙ୍କ ଶୁଦ୍ଧି ବେଳେ ସିଏ ବି ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କ ପରି ଜିମ୍ମା ଧରିଥିଲା, ନଣ୍ଡା ହୋଇ ଥିଲା । ତା'ର ଝିଅପୁଅ ବାହାହୋଇ ଘର କଲେଣି । ସେମାନେ ନିଜ ଘରେ ରହୁଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ସିଏ ଆମ ଘରେ ରହୁଛି । ସିଏ ଯେତିକରେ ରହୁଛି, ସେତିକ ଖୋଲା ଅଛି, ବାକି ସବୁ ଘର କୋଲପ ପଡ଼ିଛି । ଆମ ଭିତରୁ କେହି ଦିନେ ଅଧେ ଘରକୁ ଗଲେ ଖୋଲୁଛି, ତା'ପରେ କୋଲପ ପଡ଼ି ରହୁଛି ।

ବାପାଙ୍କ ସହିତ ଏକାଠି ଖାଇବା, ପିଲାଦିନେ ଆମକୁ ତାହା ଉତ୍ସବର ଏକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ପରି ଲାଗୁଥିଲା । ଆମେ ପୁଅମାନେ ଛୁଟିରେ ଘରକୁ ଯାଇଥିଲା ବେଳେ ସେହିସବୁ ଅନୁଷ୍ଠାନ ହେଉଥିଲା । ଆମେ ପୁଅଝିଅ ହୋଇ ସାତ କି ଆଠ । ଆମେ ସମସ୍ତେ ବାପାଙ୍କୁ ଘେରି ଖାଇ ବସୁଥିଲୁ, କେହି ଆସନରେ ବସୁଥିଲେ, ଅଉ କେହି ଦୁଆରବନ୍ଧ ଉପରେ ବି ବସୁଥିଲୁ । ଥାଳୀ ଥାଳୀ ହୋଇ ତିନଟି ଥାଳିରେ ଭାତ ଦିଆ ଯାଉଥିଲା । ବଡ଼ ବଡ଼ କଂସା ଓ ଥାଳିରେ ଡାଲି ଓ ତିଅଣ । ବୋଉ ସମସ୍ତ ଅନୁସାରେ ଧରଣୀଆରେ ଅରଅର କରି ଥାଳିରେ ଭାତ ଆଣି ଢାଳି ଦେଇ ଯାଉଥାଏ । ଆମେ ସଶବ୍ଦ ଖାଇବାରେ ଲାଗିଥାଉ । ବାଦ କରିବାକୁ,କିଏ କେତେ ଅଧିକ ବା କମ୍ ଖାଇଲା, ତାହାର ତୁଳନା କରିବାକୁ ବି ବେଳ ନଥାଏ । ଆମେ ସମସ୍ତେ ସତେଅବା ଆନନ୍ଦରେ ଭୋଜନରେ ଲାଗିଥାଉ । ଆମ ପରେ ଘରେ ଯେଉଁମାନେ ଖାଇବାକୁ ବାକି ରହିଲେ,ସେମାନଙ୍କ ପକାଣେ ଅଉ କିଛି ଅଛି ନା ନାହିଁ,ସେକଥା ଭାବିବା ଲାଗି ମୋଟେ ବେଳ ନଥାଏ । ସହରର ସାନ ପରିବାରମାନଙ୍କରେ

ଚଳପ୍ରଚଳ ହେଉଥିବେଳେ ବାପାଙ୍କ ସହିତ ଏକାଠି ଖାଇବାର ଦୃଶ୍ୟଟି ମୋର ଅନେକ ଥର ଖାଲି ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ ।

ସମସ୍ତେ ଏକାଠି ବସି ଖାଇବାର ଏହି କଥାରୁ ମୋର ଆଉଗୋଟିଏ କଥା ବି ମନେ ପଡ଼ିଯାଉଛି । ମୋ' ବଡ଼ଘର ବେଳର ଗୋଟିଏ କଥା ଖାଲି ମନେ ପଡ଼ିଯାଉଛି । ଗାଆଁରେ ବଡ଼ଘର ହେଲେ ସାହିଭାଇ ଖାଆନ୍ତି, ଗାଆଁଭାଇ ଖାଆନ୍ତି । କୋଉ ଭାଇ କେତେ କେତେ ଥର ଖାଇବେ, ସେକଥା ଗ୍ରାମର ଚଳଣିପୁସ୍ତିକାରେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ମାତ୍ର ଗାଆଁଭାଇ କହିଲେ କରଣ ସାହିର ପୂର୍ବକର୍ତ୍ତାମାନେ ତାହାର ଯେପରି ନିୟାମନ କରିଛନ୍ତି, କଦାପି ଗାଆଁର ସବୁ ଭାଇଙ୍କୁ ବୁଝାଏ ନାହିଁ । କେବଳ କରଣ ପାଟକକୁ ବୁଝାଏ । କୋଉ ପୁରୁଷରୁ ଆମ ଗାଆଁ କରଣ ସଂସ୍ଥରେ ଏହି କାଯମର ଗାଆଁଭାଇ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ରହି ଆସିଛି । ଅର୍ଥାତ୍, ଯାହାକୁ ଗାଆଁଭାଇ ବୋଲି କୁହାଯାଏ, ସେଥିରେ କରଣ ସାହିବାଲା ଖାଆନ୍ତି ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପାଟକର ଅନୁଗୃହୀତମାନେ ବି ଅନୁଗୃହୀତଙ୍କ ପରି ଆସି ଖାଆନ୍ତି । ମୋ' ବଡ଼ଘର ବେଳକୁ ବାପା ଏକ ନଆ କଥା କଲେ । ଗାଆଁଭାଇରେ ସେ ଗାଆଁର ସବୁଯାକ ପାଟକଙ୍କୁ ଖାଇବାକୁ ଡାକିଲେ । କହିଲେ, ଯିଏ ସାରା ଗାଆଁକୁ ଗାଆଁ ବୋଲି ଜାଣେ, କେବଳ କରଣ ସାହିକୁ ଗାଆଁ ବୋଲି ମୋଟେ ମାନେନାହିଁ, ତା' ବଡ଼ଘରକୁ, ଅନ୍ତତଃ ଥରେ ହେଉ ପଛକେ, ଗାଆଁଯାକ ସମସ୍ତେ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ଖାଇବାକୁ ଆସିବେ । କାର୍ଯ୍ୟତଃ ଠିକ୍ ସେଇ କଥା ହେଲା । ବାପା ନିଜେ ଜାତିଜାତିର ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ମାନନ୍ତି । ତଥାପି ସିଏ ମୋ' ବେଳକୁ ଏହିପରି ଏକ ନୂତନ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ଯାହାକୁ ଆମେ ଗୋଟାଏ ଶ୍ରେଣୀବାଚକ ସମୂହଶବ୍ଦ ଭିତରେ ପୁରାଇ ଦେଇ ରକ୍ଷଣଶୀଳତା ବୋଲି କହିଥାଉ, ତା' ଭିତରେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ସମୟରେ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବରେ ଏକ ଉଦାରତା ବ୍ୟକ୍ତହୋଇ ଆସିଥାଏ । ଆମକୁ ପ୍ରକୃତରେ ଅବାକ୍ କରିଦେଇଥାଏ ।

ବାପା ତ ଅଧିକ. ବାପାଙ୍କଠାରୁ ବୋଉ ଆହୁରି ଅଧିକ । ବୋଉ ପିଲାଦିନେ ଭାରି ଶୈଳବସରରେ ବଢ଼ିଥିଲା । ଅର୍ଥାତ୍,ଜଣେ ଗୁଣବତୀ ଝିଅର ଯାହାସବୁ ଶିଖିବା କଥା, ସିଏ ପିଲାଦିନୁଁ ସବୁ ଶିଖିଥିଲା । ମୋ ମାମୁଁଘର ଗାଆଁ ବରଡ଼ା, ଆମ ଗାଆଁ ଆଇ ବଳୁଅଖାଇର ଉପରକୁ ଉଠି କୋଣେ ବାଟ ଗଲେ ନଈ ସେପାଖକୁ କେନାଲ୍ ଡେଇଁଲେ ବରଡ଼ା ଗାଆଁ । ବୋଉ ତାଳପତ୍ର, କାଇଁଚ ଓ ଆଉ କେତେ କ'ଣ ଜିନିଷରେ କେତେ କ'ଣ ବୁଣି ପାରୁଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ, ବଙ୍ଗଳା ଜାଣିଥିଲା, ବାହା ହୋଇ ଆମ ଗାଆଁକୁ ଆସିବା ସମୟରେ ସାଙ୍ଗରେ ପେଡ଼ିରେ ପେଡ଼ିଏ ବହି ଆଣି ଆସିଥିଲା । ଗୁନ୍ଦ, କଣାଣ, ସ୍ତୁତି ଓ ବୋଇଲି ସବୁ ତା' ଜିଭ ଅଗରେ ଥିଲା । କେତେ ବାଗରେ ସିଏ ସେସବୁକୁ ଗାଇ ପାରୁଥିଲା । କେତେ ବାଗରେ ପଦକୁ ପଦ ମିଶାଇ ଗୀତ ଲେଖି ପାରୁଥିଲା । ଖରାହାଣ୍ଡି ଚଡ଼ କଲାବେଳେ ଶାଶୀଠାକୁରେ ପ୍ରଶ୍ନ

ପଠାଇ ଜବାବ ମାଗି ପାରୁଥିଲା । ସମ୍ଭବତଃ ମୁଁ ତା'ର ଏକମାତ୍ର ପୁଅ, ଯାହା ମାଟକୁ କି ସିଏ ଅବାଧରେ ଗୀତରେ ଚିଠି ଲେଖି ପଠାଉଥିଲା. ତା' ଜୀବନର ଶେଷ ଦଶକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଧ୍ୟ ସେହି ଗୁଣଟି ଅବ୍ୟାହତ ରହିଥିଲା । ନାଟ ତାମସା ଦେଖିବାରେ ତାର ଆଗ୍ରହ ବାପାଙ୍କ ଆଗ୍ରହକୁ ବଳି କରି ରହିଥିଲା ।

ଦୁଇ ପୁଅ ଜନ୍ମ କରିବା ପରେ ବୋଉର ଗୋଟିଏ ଝିଅ ଜନମ ହୋଇ-ଥିଲା । ସିଏ ସେଇ କୋଳରୁ ଚାଲି ଯାଇଥିଲା । ତା' ପରେ ମୁଁ ଜନ୍ମ ହେଲି । ମୋ' ପରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଝିଅ । ଝିଅ ମଧ୍ୟ ଆମ ଘରେ ରହିବାକୁ ଆସି ନଥିଲା । ସେଇ ଅନ୍ତୁଡ଼ିଶାଳରୁ ସିଏ ଗଲା । ଏହି କାରଣରୁ ମୁଁ ପିଲାଦିନେ ଅପଧଅଣି ହୋଇଥିଲି, ମତି ନାକରେ ଫାଶିଆ ବାନ୍ଧିଥିଲି । ମୋ ପରେ ପୁଣି ଗୋଟିଏ ଭାଇ । ବୋଉର ମନରେ ଖାଲି ଦୁଃଖ ଯେ ଭଗବାନ ତା' କୋଳକୁ ଝିଅଟିଏ ଦେଲେ-ନାହିଁ । ଝିଅ ଦେଇ ପୁଣି ନେଇଗଲେ । ସେଥିଲାଗି ସିଏ କେତେ ଉପାସ ଓ ଓଷା କରିଛି । କେତେ ଦେବତାଙ୍କୁ ଡ଼ାକିଛି । କାହା କୋଳରୁ ଝିଅଟିଏ ମାଗି ଆଣିବ ବୋଲି କେତେଥର ଜଗର କରିଛି । ଶେଷକୁ ତା' ଭଗବାନ ତା'କଥା ଶୁଣିଲେ । ମୋର ପ୍ରଥମ ଭଉଣୀ ଜନ୍ମ ହେଲା । ବାପା ଓ ବୋଉ ତାକୁ ପୁଅଠାରୁ ଅଧିକ ଗେହ୍ଲା କରି ବଢ଼ାଇଲେ । ତା'ପରେ ସବାଶେଷ ଭାଇ, ତା'ପରେ ପୁଣି ଦୁଇ ଝିଅ ଏମିତି ଦେଖିଲେ ଆମେ ମୋଟେ ପାଞ୍ଚଭାଇ ଓ ତିନି ଭଉଣୀ । ଏତେ ଛୁଅଙ୍କର ମାଆ ହୋଇ ବୋଉ କେତେ ଗର୍ବରେ ବାଟ ଚାଲୁଥିଲା, ଆମ ଘରଟିକୁ ସକଳ ପ୍ରକାରେ ଶ୍ରୀମନ୍ତ କରି ରଖିବାକୁ କେତେ ତତ୍ପର ହୋଇ ରହିଥିଲା । ସବୁ ଛୁଅଙ୍କର ଓଜର ମେଣ୍ଟାଇବା ଲାଗି ତା' ଭିତରେ କେତେ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ରହିଥିଲା । ଆମ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ରୁଚି ଅନୁସାରେ ଆମକୁ ଅଲଗା ଅଲଗା ତରକାରି ଓ ବାଗର ପିଠା କରି ଦେଉଥିଲା । ଆମ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ସକାଶେ ତା'ର ସ୍ନେହ ଓ ଦୃଷ୍ଟି ଏତେ ସହଜ ଭାବରେ ମହଜୁଦ ହୋଇ ରହିଥିଲା ଯେ ଆମ ଭିତରୁ ସିଏ କାହାକୁ ବେଶୀ ଭଲ ପାଏ ଓ କାହାକୁ ଟିକିଏ ଊଣା କରି ଦେଖେ, ସେକଥା ଆମେ କେହିହେଲେ ଅନୁଭବ କରି ପାରୁନଥିଲୁ ।

ବାପାଙ୍କ ବାହା ହେବାର ଅଳ୍ପ କେତେବର୍ଷ ପରେ କୋଉ ନାହାକ କୁଆଡ଼େ ତାଙ୍କୁ ଖଡ଼ି ପକାଇ କହିଥିଲା ଯେ, ବୋଉ ଆଗ ଯିବ, ସିଏ ତା' ପଛରେ ଯିବେ । ବୋଉ ସେଥିରେ ମନେମନେ କେତେ ଖୁସି ହୋଇ ରହିଥିଲା, କେତେ ଉତ୍ଫୁଲ୍ଲ ହୋଇ କେତେ କେତେ ଲୋକଙ୍କ ଆଗରେ ସେହିକଥା କହୁଥିଲା । ଅହ୍ୟ ହୋଇ ମରିବା କ'ଣ ଯାହା ତାହା ଭାଗ୍ୟରେ ଥାଏ ? କିନ୍ତୁ ଘଟଣା ଓଲଟା ହେଲା । ସେହି ନାହାକ ବାପାଙ୍କୁ ଏକଥା ବି କହିଥିଲା ଯେ ଅଶୀ ପୂରିଲେ ତାଙ୍କର ମାର୍କଦଶା ପଡ଼ିବ । ଅଶୀ ପୂରିଲା ପରେ ବାପା ଖାଲି ସେହି କଥାକୁ ଗୁଣିହେଲେ, ଖାଲି ଯିବା କଥା କହିଲେ । ଜୀବନରେ ଏକାଧିକ ଥର କେତେ ଅସୁସ୍ଥତା ଭୋଗି

ମଧ୍ୟ ସେଗୁଡ଼ାକୁ ପାର ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ, ମାତ୍ର ଅଶୀ ପୂରିଲା ପରେ ସତେଅବା ଯିବେ ଯିବେ ବୋଲି ଭଳି ହୋ'ଇ ଶୁଖିଲା ପାଚିଲାରେ ଗଲେ । ବୋଉ ଘଟଣାଟିର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ମୋଟେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନଥିଲା । ତା'ର ଅଟଳ ବିଶ୍ୱାସର ଘରେ ସତେଅବା କିଏ ପ୍ରହାର କରିଦେଇ ଚାଲିଗଲା । ଏହି କ୍ରୋଧଟା ନିଜ ଶରୀର ଉପରେ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେଲା । ବାପା ଯିବାର ମାତ୍ର କେତେମାସ ପରେ ବୋଉର ଗୋଟିଏ ପାଖର ଅଙ୍ଗ ଅଚଳ ହୋଇଗଲା ।

ବୋଉ ଅଚଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଥାଏ ଓ ବାରବାର ଝିଙ୍ଗାସିଲା ପରି କହୁଥାଏ । ସେ ବାପା ତାକୁ ଠକି ଦେଇ ଚାଲିଗଲେ । ଆପେ ଯାଇ ସ୍ୱର୍ଗରେ ବସିଲେ ଓ ତାକୁ ଏଠି କଷ୍ଟ ଭୋଗିବାକୁ ଛାଡ଼ି ଦେଇଗଲେ । ଘରଯାକ ମଣିଷ ତା' ଚାରିପାଖରେ ରୁଣ୍ଡ ହୋଇ କାନ୍ଦିବାରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ଏହିପରି କେତେଦିନ ଗଲାପରେ ମୁଁ ବି ଦିନେ ଆଗ୍ରାରୁ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲି । ମୋତେ ଦେଖି ସିଏ ସେହି ପୁରୁଣା ପ୍ରତିବାଦ କରି କେତେ ପାଟିରେ କାନ୍ଦିବାକୁ ଲାଗିଲା । ମୁଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶାନ୍ତ ହୋଇ ସିଏ ଶାନ୍ତ ହୋଇଯିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅପେକ୍ଷା କଲି । ତା'ପରେ କହିଲି, ଯଦି ତୁ ଆଗେ ଯାଇଥାନ୍ତୁ, ତେବେ ତୁ ଯାଇ ସ୍ୱର୍ଗରେ ବସିଥାନ୍ତୁ ଓ ବାପା ଏଠି ଏକୁଟିଆ କଷ୍ଟ ପାଇବାକୁ ରହିଥାନ୍ତେ । ବୋଉ ହଁ ମାରିଲା । ମୁଁ ପୁଣି କହିଲି ତୁ ଯାହାକୁ ଏତେ ନିଜର ବୋଲି ମନେ କରୁଛୁ, ସିଏ ଏଠି ତୋତେ ଢେର କଷ୍ଟ ପାଉଥାନ୍ତେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସିଏ ଆଗ ଯିବାପରେ ତୁ ଏଠି ସବୁଯାକ ଦୁଃଖକୁ ହଜମ କରିବୁ । ସିଏ ତୋ ପାଇଁ କଷ୍ଟ ପାଇଥାନ୍ତେ, ତୁ ତାଙ୍କ ପାଇଁ କଷ୍ଟ ପାଇବୁ,—ତୁ ଭାବି କରି କହିଲୁ ଦୁଇଟା ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଟାକୁ ତୁ ଅଧିକ ଇଚ୍ଛା କରିବୁ । ବୋଉ ହଠାତ୍ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ତାର ଅଚଳ ଦେହ ପୁନର୍ବାର ନୂତନ ଉତ୍ସାହ ପାଇଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମୋତେ କହିଲା, ମତେ ଜୋଉଠୁ ଖଣ୍ଡେ ବଙ୍କୁଲି ବାଡ଼ି ଆଣି ଦଅନ୍ତୁ ନାହିଁ ? ମୁଁ ଟିକିଏ ଚାଲିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି । ସିଏ ପ୍ରକୃତରେ ଚାଲିପାରିଲା । ବୋଉ ତା'ପରେ ନଅବର୍ଷ ବଞ୍ଚିଥିଲା ।

ବୋଉ ସତର ବର୍ଷ ବୟସରେ ବାହାହୋଇ ଆମ ଘରକୁ ଆସିଥିଲା । ଅଶୀ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଗଲା । ବାପାଙ୍କଠାରୁ ସିଏ ଠିକ୍ ସାତବର୍ଷ ସାନଥିଲା ।

—ସହକାର, ୯/୧

—o—

ଗାଆଁ କହିଲେ କବିମାନେ ଗାଁଆଁର ପ୍ରକୃତିକୁ ବୁଝନ୍ତି । ସେମାନେ ଗାଆଁରେ ଥିବା ସୁନ୍ଦର ଧାନବିଲ କଥା କହନ୍ତି, ନଈ, ନାଳ, ତୋଟା, ଗଛର ଏହିସବୁ କଥା କହନ୍ତି । ଗାଆଁର ଖରା, ଗାଆଁର ନିର୍ମଳ ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ, ଫୁଲୁଫୁଲିଆ ପବନ,—ଗାଆଁ ବିଷୟରେ ସେମାନେ ଏମିତି କେତେ କେତେ କଥା ମନେ ପକାଇ ଦିଅନ୍ତି । ଆମ ନିଜ ଗାଆଁ କହିଲେ ମୋର ଏସବୁ କଥା ଅବଶ୍ୟ ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ ସତ, ମାତ୍ର ସବା ଆଗ ମଣିଷମାନେ ମନେ ପଡ଼ିଯାଆନ୍ତି । ପିଲାଦିନେ ସେହିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ମୁଁ ଗାଆଁକୁ ଚିହ୍ନିଥିଲି, ସଂସାରର ଏତେ ଏତେ ଗାଆଁ ଭିତରେ ସେଇ ଗୋଟିଏ ଗାଆଁକୁ ନିଜର ବୋଲି ଜାଣିଥିଲି । ସଂସାରରେ ପରେ ମୁଁ ଏତେ ଗାଆଁକୁ ଗଲି, ମାତ୍ର ଜୀବନରେ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଦେଖିଥିବା ସେଇ ନିଜ ଗାଆଁର ଦର୍ପଣ ଉପରେ ହିଁ ସେହିସବୁ ଗାଆଁକୁ ଜାଣିଲି, ଚିହ୍ନିଲି; ଅନୁଭବ କଲି । ଦର୍ପଣ ଉପରେ ପକାଇ ଦେଖିଲେ ଅନେକ ସମୟରେ ଗୋଟାଏ ସରସା ଦିଶେ ଅଥବା ଆଉ ଗୋଟାଏ ଅଧିକ ନିରସା ଦେଖାଯାଏ; ମାତ୍ର ଆମ ଗାଆଁର ସେହି ପହିଲି ଦର୍ପଣଟି ମୋ' ଜୀବନରେ ମୋତେ କ'ଣ ସବୁ ଦେଖାଇଥିଲା ଓ ଦେଇଥିଲା କେଜାଣି, ତାକୁ ମର୍ମରେ ରଖି ଅର୍ଥାତ୍ ହୃଦୟ ଉପରେ ଥୋଇ ପୃଥିବୀରେ ମୁଁ ଯେତେ ଯେଉଁଠି ଗାଆଁ ଦେଖିଲି, ସବୁଯାକ ମୋତେ ପ୍ରକୃତରେ କେତେ ଭଲ ଲାଗିଲା । ବାଛିବାକୁ ମୋଟେ ମନ ହେଲାନାହିଁ, ଈର୍ଷା କରିବାକୁ ବି ମନ ହେଲାନାହିଁ । ଯୋଉ ଆଖିରେ ଦେଖିଲେ ସଂସାରରେ ସବୁ ଭଲ ଲାଗେ ଓ ସମସ୍ତେ ଭଲ ଲାଗନ୍ତି, ସେହି ଆଖିଟିକୁ ମୁଁ ପିଲାଦିନେ ଯେଉଁ ଗାଆଁ ପାଖରୁ ପାଇଛି, ସେଇଟି ହେଉଛି ଆମ ଗାଆଁ ।

ଆମ ଗାଆଁର ନାମ ବାଗଲପୁର । ଏହି ନାଆଁଟି ପଛରେ ଇତିହାସ ରହିଛି, ଅର୍ଥାତ୍ କାହାଣୀ ରହିଛି । ସେହି କାହାଣୀଟିକୁ ହୁଏତ କେବଳ ଆମରି ଗାଆଁ ଲୋକେ ଜାଣିଛନ୍ତି ଓ ଶୁଣିଛନ୍ତି । କେତେ ପୁରୁଷ ତଳେ ହୁଏତ ସେହିମାନେ ହିଁ ଏହି କାହାଣୀଟିକୁ ଗାଢ଼କରି ତିଆରି କରିଛନ୍ତି ଓ ବିଶ୍ୱାସ କରି ଆସିଛନ୍ତି । ଏକ କାହାଣୀର ତାହାହିଁ ସାର୍ଥକତା । ଆମ ଗାଆଁ ଆଗକାଳେ ପଟିଆରଜାଙ୍କ ଜମିଦାରୀ ଥିଲା । ଏଠାରେ ସେତେବେଳେ କୌଣସି ମନୁଷ୍ୟବସତି ନଥିଲା । ବୁଦିଆଡ଼ି ଝାଳି ବଣ ଆଉ ଅରମାରେ ପୂରି ରହିଥିଲା । ସେହି ଅରଣ୍ୟକୁ ପଟିଆରଜା ଥରେ ଶିକାର କରିବାକୁ ଆସିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଗହଣରେ ଜଣେ ସାଥୁଆ ଆସିଥିଲେ, ତାଙ୍କ ନାଆଁ କୃଷ୍ଣ ପଟ୍ଟନାୟକ । ପାରିଧିରେ ବୁଲୁ ବୁଲୁ ରଜା କୁଆଡ଼େ ଦିନେ

ଯୋଗକୁ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲେ ଯେ ଗୋଟାଏ ଯାଗାରେ ଗୋଟାଏ ବଗ ଛଞ୍ଚାଣକୁ ମାଡ଼ି ବସିଛି । ସଚରାଚର ଛଞ୍ଚାଣମାନେ ବଗକୁ ମାଡ଼ି ବସିବା କଥା, କାରଣ ସେମାନେ ବଗମାନଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ଯାରୁଆ । ରାଜା ଘଡ଼ିକପାଇଁ ଯେଉଁଠି ଯାଉଥିଲେ, ସେଇଠି ଅଟକିଗଲେ, ଛିଡ଼ାହୋଇ ରହିଲେ । ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ କହିଲେ, ଏହି ସ୍ଥାନର ନିଶ୍ଚୟ ଏକ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ରହିଛି । ସେଥିଲାଗି ଆଜି ଏଠାରେ ଏକ ଅସମ୍ଭବ କଥା ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଲା । ଏହା ଅବଶ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଲକ୍ଷ୍ମୀମନ୍ତ ଜାଗା । ଭାଗ୍ୟକୁ କୃଷ୍ଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଯେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଥିଲେ । ସିଏ ନିଶ୍ଚୟ ଜଣେ ଲକ୍ଷ୍ମୀମନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ ହୋଇଥିବେ । କୃଷ୍ଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କୁ ରାଜାଙ୍କର ଆଦେଶ ହେଲା, ଏଠି ଆଉ ଜଙ୍ଗଲ ରହିବ ନାହିଁ,ଏଠାରେ ଗାଆଁ ବସିବ । କହିଲା ମାତ୍ରକେ ରାଜାଙ୍କ ଆଦେଶ ହୋଇଗଲା, କୃଷ୍ଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ନାମରେ ସେହି ଜଙ୍ଗଲ ଗୁଡ଼ାକ ଲେଖା ହୋଇଗଲା । ସେ ପଟିଆ ଛାଡ଼ିଲେ, ସପରିବାର ଏଇଠି ଆସି ବସତିସ୍ଥାପନ କଲେ । ଏହିପରି ଭାବରେ ବାଗଲପୁର ଗାଆଁର ଜନ୍ମ ହେଲା ।

ଏବେ ମଧ୍ୟ ବାଗଲପୁର ଗାଆଁର ଅତିକାୟ କରଣସାହିଟାକୁ ଦେଖିଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଯାଏ ଯେ ପ୍ରଥମେ ଏଇଟିକୁ ପିଣ୍ଡ କରି ହିଁ ବୃହତ୍ତର ସମୁଦାୟ ଗାଆଁଟିର ମୂଳଦୁଆ ପଡ଼ିଥିଲା । ଗାଆଁଦାଣ୍ଡ କହିଲେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ସେହି କରଣ-ସାହିର ଦାଣ୍ଡଟିକୁ ବୁଝାଏ । ଦାଣ୍ଡର ସେପାଖରେ ଦଧିବାମନଜୀଉଙ୍କର ମନ୍ଦିର, ଏ ମୁଣ୍ଡରେ ଦୋଳମଣ୍ଡପ । ଗାଆଁର ମହାଦେବ କରଣ୍ଡେଶ୍ୱର । ଆମ ପିଲାଦିନେ ମହାଦେବ ଚାଳିଆ ଭିତରେ ରହୁଥିଲେ । ଏବେ ଇଟାରେ ଗଢ଼ା ହୋଇଥିବା କୁଜ ଦେଉଳଟିରେ ରହୁଚନ୍ତି । ଦେଉଳ ଉପରେ ପ୍ରାୟ ଅଧମାଣେ ଥାନ ମାଡ଼ି ବସି ଗୋଟାଏ ବରଗଛ, ମୂଳର ସିଅଗୁଡ଼ାକର ବ୍ୟାସ ହୁଏତ ଦୁଇ କି ତିନ ମିଟର ହେବ । ମହାଦେବଙ୍କ ଜାଗାକୁ ଘେରିନେଇ ଏବେ ଗାଆଁର ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟଟି ମଧ୍ୟ ସେହିଠାରେ ତିଆରି ହୋଇଛି । ଆଗେ ଦୋଳମଣ୍ଡପ କଞ୍ଚା ମାଟିର ତିଆରି ଥିଲା । ପରେ ଆମ ସାହିର ନଗରକାର ବଡ଼ପା ତାହାକୁ ପକ୍କା କରାଇ ଦୋଳ-ମଣ୍ଡପ ଗଢ଼ାଇଛନ୍ତି । ନଗରକାର ବଡ଼ପା କାଲିମାଟିରେ ଚାକିରି କରୁଥିଲେ । ଅନେକ ପଇସା କମାଉଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସନ୍ତାନ ସନ୍ତତି ହୋଇ ନଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ଗାଆଁରେ ରହୁଥିଲେ । ସିଏ ଗାଆଁର ଜଣେ ସଦ୍ୟବିବାହିତ ଯୁବକଙ୍କ ସହିତ ଦିନେ ରାତିରେ ଲୁଅଡ଼େ ଚାଲି ଯାଇଥିଲେ । ସେମାନେ ଆଉ ଫେରିଲେ ନାହିଁ । ନଗରକାର ବଡ଼ାପା ସଞ୍ଚିତ ଅର୍ଥକୁ ଏହି ଦୋଳମଣ୍ଡପ ନିର୍ମାଣରେ ଖରଚ କଲେ । ନଗରକାର ବଡ଼ାପା କୋଉଦିନ ଠାରୁ ସଂସାରରୁ ଗଲେଣି । ବାଙ୍କସ୍ ହୋଇ ସଢ଼ିଥିବା କାରଖାନାରୁ ବାହାରିଥିବା କାଳିଆ ଲୁହାବର୍ଣ୍ଣର ମଣିଷଟିଏ ।

ଗାଆଁର ନଈ ବଲୁଆଖାଲି । ଦେବୀ ନଦୀର ଗୋଟିଏ ଶାଖା । ଦେବୀ ନଦୀରୁ ବାହାରି କଣ୍ଡେଦୂର ବାଙ୍କି କରି ଯାଇ ସେହି ଦେବୀ ନଦୀରେ ମିଶିଛି । ନଈ ନଈ ମଝିରେ ଯେଉଁ ଟାପୁ, ସେଥିରେ ବାଇଶି ଖଣ୍ଡ ଗାଆଁ । ତାର ନାମ

ବାଇଶିମଉଜା । ନଦୀର ଉପର ମୁହଁ ପୋତି ହୋଇ ପଡ଼ିଲାଣି । ତେଣୁ ବଲୁଆ-ଖାଇକୁ ଆଉ ତଳମୁହଁକୁ ବଢ଼ିପାଣି ଆସେ । ଆମ ଗାଆଁରେ ତାହାକୁ ପଛୁଆଣି ବୋଲି କହନ୍ତି । ପଛରୁ ପାଣି ଆସି ଏ ପାଖରୁ ଢିଲା ହୋଇ ଆଉ ମୁହଁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାଏ । କ୍ରମେ ଫୁଲି ଫୁଲି ଉପର ମୁହଁ ଆଡ଼କୁ ଉଠି ଯେତେଅବା ଆହ୍ୱାନ ଦେବାରେ ଲାଗିଥାଏ । ଦେବୀନଦୀର ଜଳପ୍ଲାବନ ଉପରକୁ ଉଠି ବାଲିଗୁଡ଼ାକୁ ଲଙ୍ଘି ସେହି ପାଣି ସହିତ ମିଶିଲେ ସ୍ରୋତର ମୁହଁ ବଦଳେ । ଆଗୁଆଣି ପଡ଼େ । ଏବେ ବାଇଶିମଉଜା ବ୍ରଶପଟେ ନଦୀର କଡ଼େ କଡ଼େ କେନାଲ୍ ହେଲାଣି । ନଦୀର ବଢ଼ିପାଣି ନଇଁ ନଇଁ ଯାଉଛି । ଖୁବ୍ ବଡ ବଢ଼ି ହେଲେ ଯାଇ କେନାଲ ବନ୍ଧକୁ ଭାଙ୍ଗି ଗାଆଁ ଭିତରେ ପଶୁଛି । ଗାଆଁଲୋକେ କେନାଲ ପାଣିର ଉପକାର ପାଉଛନ୍ତି । ବାପା ପିଲାଦିନେ କହୁଥିଲେ, ନଇବଢ଼ି ଆସିଲେ ଫସଲ ବେଶୀ, ରୋଗ କମ୍ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବର୍ଷ ଗାଆଁର ପୋଖରୀ ମାନଙ୍କରେ ନଦୀର ନୂଆ ପାଣି ପଶୁ-ଥିଲା, ତେଣୁ ଗାଆଁ ପୋଖରୀରେ ଦଳ ନଥିଲା କି ଗାଆଁରେ ମଶା ନଥିଲେ । ବିଲମାନଙ୍କରେ ପ୍ରତିବର୍ଷ ନୂଆ ପଟୁ ପଡୁଥିଲା । ଆଉ ଖତ ଦେବା ଦରକାର ହେଉନଥିଲା । ଏବେ ସରକାରଙ୍କ ସାର ଦିଆ ନଗଲେ ମାଟି କିଛି ଫଳାଇବାକୁ ମୋଟେ ରାଜି ହେଉନାହିଁ । ପୋଖରୀଯାକ ଦଳ, ଗାଆଁଯାକ ମଶା । ସେତେ-ବେଳେ ବଢ଼ିପାଣି ଗାଆଁରେ ପଶି ଫସଲ ନଷ୍ଟ ହେଉଥିଲା ସତ, ମାତ୍ର ଗୋଟାଏ ଫସଲ ନଷ୍ଟ ହେଲେ ଆଉ ଗୋଟାଏ ଫସଲ ହେଉଥିଲା । ପ୍ରକୃତରେ କିଛି ନଷ୍ଟ ହେଲା ପରି ଲାଗୁନଥାଏ ।

ବଲୁଆଖାଇ ନଈ ଆଗେ କୁଆଡ଼େ ଏତେ କମ୍ ଓସାରର ଥିଲା ଯେ ବଳୁଆମାନେ ନଦୀର ଏପାଖରୁ ସେପାଖକୁ ଡେଇଁ ଯାଉଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ପ୍ରାୟ ଶହେବର୍ଷ ତଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଆନକଟ ତିଆରି କରି କେନାଲ ଖୋଳାଗଲା, ସେତିକିବେଳେ ଆମ ଗାଆଁ ଉତ୍ତରପଟେ ଥିବା ବିଖ୍ୟାତ ଅଲକା ନଦୀକୁ ବନ୍ଦ କରି ଦିଆଗଲା । ସେହି ଦିନଠାରୁ ବଲୁଆଖାଇ ନଦୀଜଳ ନିଷ୍କାଶନର ପ୍ରଧାନ ଧାର ହୋଇ ରହିଲା । ନଦୀ ସତକୁ ସତ ଗୋଟିଏ ନଈ ପରି ଦିଶିଲା । ଆଉ ବଲୁଆମାନେ ଏପାଖରୁ ସେପାଖ ଡେଇଁ ନପାରିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ସେହି ପୂର୍ବ ନାମଟି ବଳବତ୍ତର ହୋଇ ରହିଲା । ଆଉ ନଈ ହୋଇ ନରହିଲେ ମଧ୍ୟ ଅଲକା ତଥାପି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଲା । ୧୯୪୫ ମସିହାରେ ଯେତେବେଳେ ଗାଆଁରେ ପ୍ରଥମ କରି ହାଇସ୍କୁଲ ତିଆରି ହେଲା, ସେତେବେଳେ ତାହାର ନାମ ବାଗଲପୁର ହାଇସ୍କୁଲ ନହୋଇ ଅଲକା ହାଇସ୍କୁଲ ହେଲା । ଏବେ ଏହି ପାଞ୍ଚ ଦଶ ବର୍ଷ ଭିତରେ ଅଲକା ନଈର ବାଲିଗଡ଼ିଆ ଉପରେ ସେଉଁ ନୂଆ କଲେଜ ବସିଛି, ତାହାକୁ ମଧ୍ୟ ଅଲକା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ବୋଲି ନାମିତ କରାଯାଇଛି । ଅଲକା ନଈରେ ଧାନବିଲ ମାଡ଼ି

ଗଲାଣି । ମାଛଗାଁ କେନାଲର ଉଦ୍‌ବୃତ୍ତ ପାଣିକୁ ସମ୍ଭାଳି ନେବାପାଇଁ ଏହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଏକ ମାଧ୍ୟମରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛି ।

ସେଇ ବାଲୁଆଖାଇ ନଦୀର କଡ଼େ କଡ଼େ ଗୋଟାଏ ପଟକୁ ବାଉରି ସାହି ଓ ଏପଟକୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସାହି । ବ୍ରାହ୍ମଣସାହି ଦୁଇଟା—ନଈ କୂଳର ସାହିରେ ସମସ୍ତେ ଶତପଥୀ ଏବଂ ନଈ କୂଳରୁ ଟିକେ ଦୂରର ଗାଆଁ ଭିତର ଆଡ଼କୁ ଅବସ୍ଥିତ ଆଉ ବ୍ରାହ୍ମଣସାହିରେ ସମସ୍ତେ ଦାଶ । ସେମାନେ ଠାକୁର ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କର ପୂଜକ । ସେହି ବ୍ରାହ୍ମଣ ସାହି ଅଞ୍ଚଳରେ ଆମ ଗ୍ରାମର ଗ୍ରାମଦେବତା କୋଠେଇ ଠାକୁରାଣୀ । ଠାକୁରାଣୀଙ୍କର ସ୍ଥଳଟିକୁ ଘେରି କରି ଖଣ୍ଡାୟତ ସାହି, ଭଣ୍ଡାରି ସାହି । ତା' ପରେ ଆହୁରି ଅଧିକ ନଈଆଡ଼କୁ ଗଲେ ଧୋବା ସାହି ଓ ମଲିକ ସାହି । ଗାଆଁର ଭିତରେ ଅଥଚ ଗାଆଁ ବାହାରେ ରହିଥିବା ପରି ଏକାବେଳେକେ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଗାଆଁକୁ ପ୍ରାୟ ଲାଗିକରି ରହିଥିବା ନଅରବାଟଂ ମଲିକ ସାହି । ଗାଁଆଁ ମଝି ଆଡ଼କୁ ଅଥଚ କରଣ ସାହିଠାରୁ ବେଶ୍ ଅଲଗା ହୋଇ ରହିଥିବା ଆଉ ଗୋଟିଏ ବାଉରି ସାହି, ଗଉଡ଼ ସାହି ଏବଂ ପାଣ ସାହି । ଆମ ଗାଆଁରେ ପାଟକ କହିଲେ ମୋଟେ ଏତିକି । ମନେହୁଏ, କୃଷ୍ଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କର ବଂଶଟିରେ ସଂଖ୍ୟାତ୍ମକ ବୃଦ୍ଧି ଘଟିବା ପରେ ଯେତେବେଳେ ଏହି ଗୋଟିଏ କରଣ ଘର ଅନେକ ଘର ହେଲେ, ସେହିମାନଙ୍କର ଆବଶ୍ୟକତାଗୁଡ଼ାକ ପୂରଣ କରିବା ସକାଶେ ଆବଶ୍ୟକ ଅନ୍ୟ ପାଟକମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଗାଆଁକୁ ଆସିଛନ୍ତି । କରଣ ସାହିର ମଣ୍ଡଳଟି ମଧ୍ୟ କାଳକ୍ରମେ ନାନାଭାବେ ଉପବିଭକ୍ତ ହୋଇଛି । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ ମୂଳ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କର ସନ୍ତାନମାନଙ୍କର କୁଟୁମ୍ବମାନେ ଭିନେ ହୋଇଯିବା ପରେ ଏହିପରି ଉପବିଭାଜନ ହେଲା । ବିଭିନ୍ନ କୁଟୁମ୍ବର ବଡ଼ ସ୍ଥିକସ୍ତି କରିଥିବା କୌଣସି ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ନାମରେ ଏଗୁଡ଼ିକର ନାମକରଣ ମଧ୍ୟ ହୋଇଗଲା । ଅବଶ୍ୟ ବଡ଼ ସ୍ଥିକସ୍ତିର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ସେତେବେଳର ବଡ଼ ସ୍ଥିକସ୍ତି । ସେହି ଅନୁସାରେ ଆମ ସାହିର ନାଆଁ କାଳୁନ୍ଦରୋ ସାହି । ଆଉ ଗୋଟିଏ ସାହିର ନାମ ବକ୍‌ସି ସାହି । ଅବଶ୍ୟ ପୁରାତନ ପାରମ୍ପରିକ ଅର୍ଥାତ୍ କୁଟୁମ୍ବଗତ ନାମଗୁଡ଼ିକ କେତୋଟି ସାହିରେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ଯଥା, ପଟ୍ଟନାୟକ ସାହି, ଛଅଭାଇ ସାହି ଇତ୍ୟାଦି । ଗାଆଁବସତିର ପରିସରଟି ଯେ କ୍ରମେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇ ଅଗରୁ ବସତି ନଥିବା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟକୁ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା, ବଗୁଆ ସାହି ଓ ବଗିଚା ସାହି ନାମ ଗୁଡ଼ିକରୁ ତାହାର ସଙ୍କେତ ମିଳି ଯାଉଛି । ଏକଦା ମୂଳ କୁଟୁମ୍ବ ମଧ୍ୟରୁ ଧୋବେଇ ଦାସ ବୋଲି କେହି ଅପଣାର ଗୋଟିଏ ଅଲଗା ଡିହକୁ ଉଠି ଯାଇଥିଲେ କିମ୍ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଗାଆଁରୁ ଏହି ଗାଆଁକୁ ଆସି ସେଠାରେ ଡିହ ମାଡ଼ିଥିଲେ କି କିଏ ଜାଣି, ସେହି ସାନ କୁଟୁମ୍ବ-ସମଷ୍ଟିକୁ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଧୋବେଇ ଦାସ ସାହି ବୋଲି କୁହାଯାଉଛି ।

ଗାଁର କରଣମାନେ ସାହି ଗୁଡ଼ିକର ନାମକୁ ଅଲଗା ଅଲଗା ରଖିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନାମ ଶେଷରେ ସଙ୍କେତଗୁଡ଼ିକୁ, ଇଂରାଜୀରେ ଯାହାକୁ ପାରିବାରିକ ନାମ ବୋଲି କୁହାଯାଏ, ପାରମ୍ପରିକ ଭାବରେ 'ଦାସ' ରଖି ଆସିଛନ୍ତି । କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅନୁସାରେ ତାହାର ଏକ ଇତିହାସଗତ କାରଣ ରହିଛି । ଓଡ଼ିଶାରେ ଏକଦା ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଉତ୍ତାଳବନ୍ୟା ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥିଲା । ଆମେ ସମସ୍ତେ ଭଗବାନଙ୍କର ଦାସ, ତେଣୁ କେହି କାହାରିଠାରୁ ଅଲଗା ନୋହୁଁ, ସେଥିଲାଗି ସେତେବେଳେ ଏହି ନୂତନ ପ୍ରେରଣା ଦ୍ୱାରା ଦୀକ୍ଷିତ ଅନେକ ପରିବାର ପୂର୍ବ କୁଟୁମ୍ବସଙ୍କେତ ଗୁଡ଼ିକୁ ବର୍ଜନ କରି ଗୋଟିଏ ଅଭିନ୍ନ ଗୋଷ୍ଠୀ ରୂପେ ଆପଣାକୁ 'ଦାସ' ରୂପେ ପରିଚିତ କରାଇଥିଲେ ଓ ଆପଣାର ନାମ ଶେଷରେ ଦାସ ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଜାତି ମାନୁ ନଥିଲା । ଏହି ବନ୍ୟା କେବଳ ଓଡ଼ିଶାରେ ନୁହେଁ, ସମଗ୍ର ଭାରତବର୍ଷରେ ବି ଏହିପରି ଭାବରେ କେତେକେତେ ଜନଗୋଷ୍ଠୀ ଓ ପରିବାରକୁ ଏକ ନୂତନ ସ୍ୱେଚ୍ଛାକୃତ ପରିଚୟରେ ଦାସ ବୋଲି ଅଭିହିତ କରାଇଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ହୁଏତ ଚୈତନ୍ୟ ଦେବଙ୍କର ଆଗମନର ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ଏହି ଧାରାଟିର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ଗୌଡ଼ୀୟମାର୍ଗୀମାନେ ମଧ୍ୟ କୌଣସି କାରଣରୁ ମୋଟାମୋଟି ଭାବରେ ସେହି ପରମ୍ପରାଟିକୁ ବଜାୟ ରଖିଲେ । ବେଶ୍ କେତେ ଦଶକ ପୂର୍ବେ ସମ୍ଭବତଃ ଆମ ଗାଆଁକୁ କେହି ଜଣେ ବୈଷ୍ଣବ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଆସିଥିଲେ ଏବଂ ଗ୍ରାମବାସୀଙ୍କୁ ବୈଷ୍ଣବମାର୍ଗ ଆଡ଼କୁ ପ୍ରବାହିତ କରିଥିଲେ । ଅଥବା, ଗ୍ରାମର କେହି ଗୁରୁଜନ ବୈଷ୍ଣବ ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ଗୃହୀ ରହି ମଧ୍ୟ ଏକ ମାର୍ଗ ସମର୍ପିତ ଜୀବନ ଯାପନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଗ୍ରାମବାସୀଙ୍କ ଉପରେ ଅନେକ ପ୍ରଭାବ ପକେଇଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ଗାଆଁର ଗୋଟିଏ ସାହିକୁ 'ଦାସଙ୍କ ସାହି' ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ତାହାର ଫଳରେ ସମ୍ଭବତଃ ଗାଆଁ କରଣ ସାହିର ଗୃହମାନେ କୁଟୁମ୍ବର ସଙ୍କେତଗୁଡ଼ିକୁ ବଦଳାଇ ଦେଇ ଦାସ ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ । ଆମ ଗାଆଁରେ ଘରେ ବାହ୍ମଣ ମଧ୍ୟ ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ କି ଆପଣାର ପାରିବାରିକ ନାମରୂପେ ଦାସ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କୁ ବାହ୍ମଣ ବୈଷ୍ଣବ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ବାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ବାହାନମିତ୍ର ପ୍ରକୃତିରେ ସେମାନେ ପୁରୋହିତ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି ।

ଏବେ କରଣ ସାହିର 'ଦାସ'ମାନେ ପୁଣି ଆପଣାର ଖାନଦାନୀ ପାରମ୍ପରିକ ସଙ୍କେତ ଆଡ଼କୁ ଫେରିଯିବାକୁ ବେଶ୍ ଏକ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଦେଖେଇଲେଣି । ଗାଆଁରେ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା ପଶିବାପରେ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ଦେହରେ ବାହାରର ପ୍ରଥମ ହାଓ୍ୱା ବାଜିଲା, ସେହିମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଏହି ପଶ୍ଚାଦ୍‌ଗମନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ସେମାନେ ଆପଣା ସନ୍ତାନମାନଙ୍କ ନାମରେ ଅହି ପୂର୍ବପର ଦାସ ନଲଗାଇ ମଉରସୀ କୁଟୁମ୍ବଗତ ସଙ୍କେତଟିକୁ ଲଗାଉଛନ୍ତି । ଇତିମଧ୍ୟରେ କାଗଜପତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ

ସେମାନେ ସେହି ନୂଆ ପରିଚୟଟିକୁ ନେଇ ଭର୍ତ୍ତି କରିଦେଲେଣି । ପ୍ରଥମେ ପଟ୍ଟନାୟକ ସାହିର 'ଦାସ'ମାନେ ଦାସ ବଦଳରେ ନିଜର ପୁଅମାନଙ୍କୁ ପଟ୍ଟନାୟକ କଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହି ସାହିରେ ଅଧିକାଂଶ ପରିବାର ଏଭଳି ମିଳିବେ, ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ କି ବାପମାନେ ନିଜ ନାଆଁ ସହିତ ଦାସ ବ୍ୟବହାର କରୁଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ନିଜର ପିଲାମାନଙ୍କୁ ପଟ୍ଟନାୟକ ରୂପେ ପରିଚିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହିପରି ଦୁଇମତରେ ନାମକରଣ ହେଉଛି; ଆଉ ପୁରୁଷକୁ ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ପଟ୍ଟନାୟକ ହୋଇଯିବେ । ସେମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଶିଖି ଏବଂ ଉକ୍ତ ପ୍ରବୃତ୍ତିଟି ଦ୍ୱାରା ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ କାନୁନ୍‌ଗୋ ସାହିର ନୂଆ ବାପାମାନେ ମଧ୍ୟ ଆପଣା ପିଲାଙ୍କର ନାମରେ ଏବେ କାନୁନ୍‌ଗୋ ଲଗାଇଲେଣି, 'ଦାସ' ଶବ୍ଦଟିକୁ ଆଉ ବ୍ୟବହାର କରୁନାହାନ୍ତି । ପଛକୁ ଫେରିଯାଇ ମଧ୍ୟ ମଣିଷ ଅନେକ ସମୟରେ ନାନା ଅନ୍ୟ କାରଣରୁ ଯେ ଆପଣାକୁ ଆଧୁନିକ ବା ଅନ୍ୟତମ ବୋଲି ଅନୁଭବ କରିଥାଏ, ଇଏ ସମ୍ଭବତଃ ତାହାର ଗୋଟିଏ ନମୁନା ।

ଆମ ଗାଆଁ କୋଣ୍ଡେଇସାହିରେ ପିଲାଦିନେ ଗୋଟିଏ ମଠ ରହିଥିଲା । ସେଠାରେ ବାବାଜୀ ଓ ମାତା ଉଭୟେ ଥିଲେ, ତଥାପି ସ୍ଥାନଟିକୁ ସମସ୍ତେ ମାତା-ମଠ ବୋଲି କହୁଥିଲେ । ମଠରେ ଠାକୁର ଥିଲେ, ଠାକୁରଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ନାମ ଥିଲା, ତଥାପି ତାଙ୍କ ନାମ ଅନୁସାରେ ମଠର ନାମକରଣ ହୋଇନଥିଲା । ମଠ କଥା ମନେ ପଡ଼ିଲେ ମୋର ସବାଆଗ ମଠରେ ଥିବା ନାନା ପ୍ରକାରର ଗଛମାନଙ୍କ କଥା ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ । ଫୁଲ ଓ ଫଳ ଉଭୟ କିସମର ଗଛ । ସେଠାରେ ଅଁଳାଗଛ ତଳେ କାର୍ତ୍ତିକ ମାସରେ ଅଁଳା ନବମୀ ସମାଗମ ହେଉ-ଥିଲା । ଆମ ଗାଆଁର ଦୋଳ ମେଳଣକୁ ମାତା ମଠର ଠାକୁର ମଧ୍ୟ କେତେପ୍ରକାର ଧ୍ୱଜ ଓ ଥାଟ ସହିତ ଆମ ଗାଆଁକୁ ଆସୁଥିଲେ । ବାବାଜୀ ଗାଆଁ ଭିତରକୁ ଆସୁଥିଲେ, ମାତ୍ର ଗାଆଁରେ ମାତାଙ୍କର ଲୋକପ୍ରିୟତା ଅଧିକ ରହିଥିଲା । ସେମାନଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ମୁଣ୍ଡ ଲଗାଇ ନମସ୍କାର କରୁଥିଲେ । ଆମ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି କରିବାର ଅନୁରୂପ ତାଲିମ ଦିଆ ଯାଇଥିଲା । ମାତା ଆମ ଘରକୁ ଅଧିକାଂଶ ସମୟରେ ଆସୁଥିଲେ । ଅର୍ଥାତ୍, ଗାଆଁ ଭିତରକୁ ଆସିଲେ ଆମ ଘରକୁ ଅବଶ୍ୟ ଆସୁଥିଲେ । ମୋର ବଡ଼ମାଆ ଆମଘରେ ଅତିଥି ଅଭ୍ୟାଗତଙ୍କ କଥା ବୁଝୁଥିଲେ । ମାତା ଆସିଲେ ଆମ ପିଣ୍ଡାକୁ ନଉଠୁଣୁ ତାଙ୍କର ନାମ ଧରି ଡାକୁ-ଥିଲେ । ବଡମା' ଘରୁ ବାହାରି ଆସି ପିଣ୍ଡା ଉପରେ ସପ ପକାଇ ଦେଉଥିଲେ ଓ ମାତା ତାହାରି ଉପରେ ବସୁଥିଲେ । ସାହିର ଅନ୍ୟ ବୟସ୍କମାନେ ମଧ୍ୟ ସେଠି ରୁଣ୍ଡ ହେଉଥିଲେ ଓ ଏହିପରି ଭାବରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନେଇ କେତେ ଦୁଃଖସୁଖ ହେଉଥିଲା ।

ଆମେ ପିଲାଏ ବି କେତେ ଥର ଆସି ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚି ଯାଉଥିଲୁ । ଗୁରୁଜନ-ମାନଙ୍କର ବୋଲରେ ଆଗ ମାତାଙ୍କୁ ମୁଣ୍ଡିଆ ଟିଏ ମାରୁଥିଲୁ ଓ ତା'ପରେ ସେଠାରେ କହରବଡ଼ର ହେଉଥିଲୁ ।

ଏହି ବଡ଼ମା' ଆମର ମାଆ ହୋଇ ରହିଥିଲେ । ଆମେ ପିଲାଯାକ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ମାଆ ବୋଲି ଡାକୁଥିଲୁ । ତାଙ୍କ ନିଜର ଗୋଟିଏ ବୋଲି ପୁଅ, ଆମେ ପାଞ୍ଚଭାଇ — ଏହିପରି ଛଅଜଣଯାକଙ୍କର ସିଏ ପ୍ରକୃତରେ ମାଆ ହୋଇ ରହିଥିଲେ । ବୋଉ ଘରର ସାନବୋହୂ, ସେ ଘର ଭିତରର ଯାବତୀୟ କାମ କରୁଥିଲା । ରନ୍ଧାବଢ଼ା କରିବା ତାହାର କାମ; — ଖାଇବାକୁ ଦେବା ବଡ଼ମାଙ୍କର କାମ । ଆମେ ଖାଇଲୁଣି ନାହିଁ, ଦାନ୍ତ ଘଷିଲୁଣିକି ନାହିଁ,— ଏହିପରି ଆହୁରି କେତେ କଥା ଆମକୁ ସେଇ ବଡ଼ମା ହିଁ ପଚାରୁଥିଲେ । ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଠାକୁରଠେଇଁକୁ ଗଲାବେଳେ ଆମକୁ ସାଙ୍ଗରେ ଡାକି ନେଉଥିଲେ, ସେଠି ସନ୍ଧ୍ୟା ଆଳତି ପରେ ପୂଜାରୀଙ୍କଠାରୁ ତୁଳସୀ ଆଣି ଆମ ପାଟିରେ ଦେଉଥିଲେ । କାର୍ତ୍ତିକ ମାସ ସୋମବାର ମାନଙ୍କରେ ଆମେ ବଡ଼ ମାଆଙ୍କ ସହିତ ନଈ ସେପାରି ଆଉ ଗୋଟିଏ ଗାଆଁରେ ଥିବା ବଟେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଉଥିଲୁ । ବଡ଼ମାଙ୍କର ବଦାନ୍ୟତା ହେତୁ ଆମର ସେଦିନ ଇସ୍କୁଲ ଯିବା ବନ୍ଦ ରହୁଥିଲା । ଗାଆଁର ଦକ୍ଷିଣକୁ ପାଖ କୋଣେ ଆମ୍ବାକୁର ଯେଉଁ ବଲପୁର ପାଟ ରହିଛି, ତା'ଭିତରେ ମସ୍ତ୍ରେଇ ଠାକୁରାଣୀଙ୍କର ମନ୍ଦିର । ସାନ ଚୋଟାଟିଏ, ସ୍ତୁରପାଖରେ ଗମ୍ଭୀର ବଣ । ତା'ରି ଭିତରେ କଳା ଓ ନାଲି ରଙ୍ଗର ଛୁଟ ପିନ୍ଧିଥିବା ଠାକୁରାଣୀ,— କେଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ମୂର୍ତ୍ତି । କେଡ଼େ ଭୟଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ବି ।

ସେତେବେଳେ ଆମେ ପିଲାମାନେ ଘର କହିଲେ ସେହି ବଡ଼ମାଆଙ୍କୁ ବୁଝୁଥିଲୁ । ବଡ଼ବାପାତ ବାହାରେ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଚାକିରିରେ ଥିଲେ । ବାପା ଚଲ-ବାଡ଼ି, ଧାନ ମପେଇବା ଓ ଧାନ ମୂଲ ଦେବା କାମରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଥିଲେ । ବୋଉ ପରଦାନସିନ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ବଡ଼ମା' ହିଁ ସମସ୍ତ ପରିବାରର ବର୍ତ୍ତମାନ କର୍ତ୍ତ୍ରୀ ହୋଇ ରହିଥିଲେ । ଆକଟ କରିବାରେ ଯେମିତି, ସ୍ନେହ କରିବାରେ ମଧ୍ୟ ସେମିତି । ଅମ ଘରେ ଭାଗବତ ଗାଦୀ । ପ୍ରତିଦିନ ଭାଗବତ ଅଧ୍ୟାୟେ ଲେଖାଏଁ ବୋଲା ହେଉଥିଲା । ସେଠାରେ ସାହିସାକର ମାଇପେ ଆସି ଭାଗବତ ଶୁଣୁଥିଲେ । ଭାଗବତ ଶୁଣିବା ପରେ ପରେ ଦୁଃଖ ସୁଖ ବି ହେଉଥିଲେ, - ଆମେ ପିଲାଏ ବି ସେଠାରେ ସକଳ ସ୍ତବରେ ଉପସ୍ଥିତ ରହି ତୁଣ୍ଡାଟିରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଆଣି ଦେଉଥିଲୁ । ରାତିରେ ସେହି ବଡ଼ମା'ଙ୍କ ପାଖରେ ଶୋଉଥିଲୁ । ସିଏ ଗଲାବେଳକୁ ମୋତେ ବାରବର୍ଷ ହୋଇଥିଲା । ତା'ପରେ ଯାଇ ଆମେ ବୋଉ ପାଖକୁ ଆସିଲୁ, ବୋଉକୁ ବଡ଼ିଆ ପରିବେଶରେ ଚିହ୍ନିଲୁ, ବୋଉକୁ ଆଦରିଲୁ ।

ବଡ଼ମାଆଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପୁଅ — କାହ୍ନୁଚରଣ । ସିଏ ଆମ ଘରର ସର୍ବପ୍ରଥମ ପାଠ ପଢ଼ିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି । ସେହି ଅଞ୍ଚଳ ଗୋଟାକରେ ପ୍ରାୟ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ବି. ଏ. ପାଶ୍ କରିଥିବା ଯୁବକ । ସେତେବେଳେ ଆମ ଗାଆଁରେ କେବଳ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟଟିଏ ଥିଲା । ସିଇ ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱରପୁର ଠାରେ ମାଇନର ପଢ଼ିଲେ । ତା'ପରେ କଟକ ଆସିଲେ । ହାଇସ୍କୁଲ ପରେ କଲେଜରେ ଦୁଇବର୍ଷ ବିଜ୍ଞାନ ପଢ଼ିଲେ । ତାଙ୍କର ମନ ଥିଲା, ସେ ଇଞ୍ଜିନିୟର୍ ହୋଇଥାଆନ୍ତେ । ସେତେବେଳେ ବିହାରଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ । ଇଞ୍ଜିନିଅରିଂ କଲେଜ ଥାଇ ରାଜଧାନୀ ପାଟନା ସହରରେ । ପାଟନା ସହର ବହୁତ ଦୂର । ସ୍ନେହକାତର ମାଆମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଆହୁରି ବହୁତ ଦୂର । ସିଇ ଆମକୁ ଅନାଇ ସତେଅବା କ'ଣ ହୁଡ଼ିଦେଇ ଆସିଥିବା ପରି ଅନେକ ସମୟରେ କହୁଥିଲେ ଯେ ତାଙ୍କର ସେହି ଇଞ୍ଜିନିଅରିଂ କଲେଜରେ ପାଠ ପଢିବା ସକାଶେ ପାଟନାରୁ ଚିଠି ଆସିଥିଲା । ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ବୋଉ ଅର୍ଥାତ୍ ଆମର ବଡ଼ମାଆ ଅଜଟ କରି ବସିଲେ । ସିଏ କହିଲେ, ଆମର ଏତେ ଦୂରକୁ ଯିବା ଦରକାର ନାହିଁ । କଟକରେ ଯେତିକି ପାଠ ଅଛି, ପୁଅ ସେତିକି ପଢ଼ିବ । ତାହାହିଁ ହେଲା । ସିଇ ବି. ଏ. ପଢ଼ିଲେ, ତା'ପରେ ଟ୍ରେନିଂ କଲେଜରେ ପଢ଼ିଲେ । ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗରେ ଚାକିରି କଲେ । ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଜିଲ୍ଲାର ସ୍କୁଲ ଇନ୍ସପେକ୍ଟର ହିସାବରେ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

କୁଟୁମ୍ବ ବାହାରେ ଆପଣାର ମଣିଷମାନଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିବା ପାଇଁ ବଡ଼ମାଆଙ୍କର ଦୁଇଟି ସୂତ୍ର ରହିଥିଲା । ଆମ ଗାଆଁରେ ବନ୍ଧୁରେ ବନ୍ଧୁ ପ୍ରାୟ ପନ୍ଦର ଘର ରହୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କୁ ଭାଇଘର ବୋଲି କୁହା ଯାଉଥିଲା । ବନ୍ଧୁରେ ବନ୍ଧୁର ଅର୍ଥ ହେଉଛି, ଅନ୍ୟ ଗାଆଁରେ ଥିବା ଆମ ପରିବାରର ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ଘରୁ ଯଦି ଆମ ଗାଆଁରେ ବିଭା ହୋଇଥିବେ ଅଥବା ଯଦି ଆମ ଗାଆଁର କୌଣସି ପୁଅ ବା ଝିଅ ଅନ୍ୟ ଗାଆଁର ସେହି ବନ୍ଧୁଘର ମାନଙ୍କରେ ବିବାହ କରିଥିବେ, ତେବେ ଆମ ଗାଆଁର ସେହି ଘରଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ ଆମର ଭାଇଘର । ଅର୍ଥାତ୍ ଆମ ଘରର ବାହାପୁଅଣି ବା ଶୁଦ୍ଧି ଘର ମାନଙ୍କରେ ସେମାନଙ୍କ ଘରକୁ ଲୁଗା ଯିବ, ସେମାନେ ବିଶେଷ ବ୍ୟବହାର ପାଇବେ । ଆମ ଘରକୁ ଆସିଥିବା ଝିଅର ଗାଆଁରେ ବିଭା ହେଲାବେଳେ ସେମାନଙ୍କ ଘରକୁ ଦୁଇବାଣ୍ଡ କରି ଯିବ । ବିଭାଘର ସମୟରେ ଗାଆଁରେ ହଳଦୀ ତେଲ ବଣ୍ଟା ହେଲାବେଳେ ଭଣ୍ଡାରୁଣୀ ଯାଇ ସେହି ଭାଇଘରମାନଙ୍କରେ ଦୁଇଥର କରି ଦେଇ ଆସିବ । ବଡ଼ମା'ଙ୍କର ଭାଇଘର ଚିହ୍ନିବାର ଅନ୍ୟ ସୂତ୍ରଟି ହେଉଛି, ଗାଆଁରେ ଯେତେ ଘରେ କାହ୍ନୁଚରଣ ନାମରେ କେହି ଥିବେ, ତାଙ୍କ ଘର ମଧ୍ୟ ଆମର ଭାଇଘର । ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା କେବଳ ଆମ କରଣସାହିରେ ଆଦୌ ସୀମାବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହୁନଥିଲା । ବାଉରି, ଗଉଡ଼ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ

ସାଆିରେ ସେତେବେଳେ ଯେତେ କାହ୍ନୁଚରଣ ଥିଲେ, ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ବଡ଼ମା'ଙ୍କର ସ୍ୱବପୁଅ, ସେମାନଙ୍କ ଘର ଆମର ଭାବରେ । ଏଥିରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସାହି ମଧ୍ୟ ବାଦ ଯାଇନଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ ଘରକୁ ମଧ୍ୟ ନୂଆଳୁଗା ଯାଉଥିଲା, କ୍ଷୀର ଓ ହଳଦୀ ଦୁଇବାଣ୍ଟ ଯାଉଥିଲା । ଆମ ଘରେ ବିବାହାଦି ହେଲେ ସେମାନଙ୍କ ଘରୁ କ୍ଷୀର ଓ ବେଷରମାନ ଆସୁଥିଲା । ଏହିପରି ଭାବରେ, ସମାଜର ଧର୍ମକଣ୍ଠା ଅନୁସାରେ ଗାଆଁଟି ଅନେକ ସାହି ଓ ବରସ ମିତ୍ରସ ଅନେକ ସ୍ତରରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇ ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବଡମାଆ ଆମମାନଙ୍କ ଲଗି ଗାଆଁସାକର ଯଥାସମ୍ଭବ ଅଧିକ ପରିବାରକୁ ସ୍ୱବଦ୍ୱାରା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଘନିଷ୍ଠବର୍ତ୍ତୀ କରି ସାଉଁଟି ଧରିଥିଲେ ।

ପିଲାଦିନର ଅଗକୁ ଓ ଅନ୍ଧାର ଆଗକୁ ମନେ ପକାଇ ମୁଁ ଯେତେ ପଛକୁ ଯାଇପାରୁଛି, ସେଇଥିରୁ ସ୍ମରଣ ହେଉଛି ଯେ ଥରେ ଆମ ଗାଆଁରେ କେତେ ଜାଗାରେ ଅବଧାନମାନେ ପିଲାଙ୍କୁ ପାଠ ପଢ଼ାଉଥିଲେ । ପିଣ୍ଡାମାନଙ୍କରେ ଚାଟଶାଳୀ ବସୁଥିଲା । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ, ସେତେବେଳେ କେବଳ କରଣ ସାହିର ପିଲାମାନେ ହିଁ ପାଠ ପଢିବାକୁ ଆସୁଥିଲେ । ସେହି କରଣ ସାହିର ବ୍ରହ୍ମଦା ଓ ଅଗ୍ରହ୍ମଦା ଗୁଡ଼ାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଅନ୍ୟ ପାଟକମାନଙ୍କର ଜୀବିକା ଏବଂ ଜୀବନ ସମ୍ପର୍କିତ ହେଉଥିଲା । ପାଣ ସାହି କରଣମାନଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ-ଅବସର ମାନଙ୍କରେ ଢୋଲ ଓ ମହୁରି ବଜାଉଥିଲେ । ବାହିଘରର ଶଙ୍ଖୁଆ ହୋଇ ଆସୁଥିଲେ । ଭଣ୍ଡାରୀ କ୍ଷୌର କରୁଥିଲେ, ଛଅରବାଆର କରୁଥିଲେ, ବରମାନେ ବରହୋଇ ଚଳାବେଳେ ଅନୁସରଣିଆ ହୋଇ ସାଙ୍ଗରେ ଯାଉଥିଲେ, ଭଣ୍ଡାରୁଣୀ ନଖ ଫଟାଉଥିଲା, କନ୍ୟାବେଦୀ ପାଖରେ ବସି କନିଆଁମାନଙ୍କୁ ନେବାଆଣିବା କରୁଥିଲା । ଗଉଡ଼ କରଣ ସାହିକୁ ଦହି, ଛେନା ଓ ଘିଅ ଯୋଗାଇ ଦେଉଥିଲେ ଏବଂ ସୁଆରି ପାଲିଙ୍କି କାନ୍ଧାଉଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ଗାଆଁର ଜଣେ ମାଳି ବାହାଘର ପାଇଁ ମୁକୁଟ ଓ ଫୁଲ ଯୋଗାଇ ଦେଉଥିଲେ । କେଉଟ ଧାନ ନେଇ ଚୂଡ଼ା କୁଟି ଦେଉଥିଲେ । ଗାଆଁର ଧୋବା କରଣ ସାଆନ୍ତମାନଙ୍କର ମଇଳା କାଚୁଥିଲା, କାଠ ହାଣି ଦେଉଥିଲା । ମଳିକଥାଣ୍ଟି ଗାଆଁକୁ ଚକୁଳିଆ ଯୋଗାଇ ଦେଉଥିଲା. ଗାଆଁଭୋଜି ହେଲେ କଦଳୀ ପତ୍ର ଅଥବା ପଦ୍ମପତ୍ର ଆଣି ଦେଉଥିଲା । ବାହ୍ମଣମାନେ ଠାକୁର ମନ୍ଦିରରେ ସେବା କରୁଥିଲେ, ବିବାହାଦି କର୍ମରେ ପୁରୋହିତ ହେଉଥିଲେ, ଘରମାନଙ୍କରେ ରହିଥିବା ଭାଗବତ-ଟୀକା ଗୁଡ଼ିକରେ ଦୈନିକ ମନ୍ତ୍ରମାନ ବଦଳାଉ କରୁଥିଲେ, କାର୍ତ୍ତିକ ମାସରେ ସାହି ସାହି ବୁଲି ବୁଢ଼ୀମାନଙ୍କୁ କାର୍ତ୍ତିକ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଶୁଣାଉଥିଲେ । ସମ୍ଭବତଃ, କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଏମାନଙ୍କର ଆଉ କାହାର ପାଖରେ ନିଜର କୌଣସି ଜମି ନଥିଲା । ଗାଆଁର କରଣମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଏମାନଙ୍କୁ କିଛି ଜମି ଦିଆହୋଇ ରହିଥିଲା, ଗାଆଁରେ ସେମାନେ ବସତସ୍ଥାପନ କରିବା

ଦିନଠାରୁ ହୁଏତ ସେହିପରି ହୋଇ ରହିଥିଲା । ଆଉ କେତେ ପରିବାର କରଣମାନଙ୍କର ଜମିକୁ ଭାଗରେ ଚାଷ କରୁଥିଲେ । ଅନ୍ୟମାନେ ଭୂମିହୀନ ଥିଲେ ଏବଂ କରଣ ସାମନ୍ତମାନଙ୍କର ଜମିରେ ମୂଲିଆ ହୋଇ ପେଟ ପୂରଉଥିଲେ । ପେଟ ପୂରୁଛି କି ନପୂରୁଛି, କାକୁ ସେ କଥା ପଚାରିବାକୁ ମଧ୍ୟ କାହାର ଅକଲ ନଥିଲା । ଅନେକଙ୍କର ଘରଭିହ ଖଣ୍ଡିକ ମଧ୍ୟ ନିଜର ନଥିଲା । ସେମାନେ ସାଆନ୍ତମାନଙ୍କର ଜେଗାରେ ଘର କରି ରହିଥିଲେ । ତାହାର ବଦଳରେ ସାଆନ୍ତମାନଙ୍କ ଘରେ ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର କାମ କରି ଦେଉଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଝିଅ ଓ ବୋହୂମାନେ ସାଆନ୍ତଙ୍କ ଘରେ ଘଷି ପାରି ଦେଉଥିଲେ, ବାହାଘର, ଶ୍ରାଦ୍ଧ ଅଥବା ମୁରୁକି-ମାନଙ୍କରେ ଘରର କାନ୍ଥ, ବାଡ଼, ଦୁଆରଗୁଡ଼ିକୁ ଲିପିବାକୁ ଆସୁଥିଲେ ।

ଗାଆଁର କରଣସାହି ହେଉଛି ଦୁଇଧାଡ଼ି ଘର, ମଝିରେ ଦାଣ୍ଡ । ଘର ପଛକୁ ସାହିଟିକୁ ଘେରିଥିବା ଗୋଟିଏ ମାଳାପରି ବେଢ଼ି ରହିଥିବା ମାଳେ ପୋଖରୀ । ଧୋଇଆ ଗାଆଁରେ ବାଡଢଆଡ଼ ଘର ଗୁଡ଼ିକୁ ବନ୍ୟାର ଦାଉରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ସକାଶେ ଆଗ ଉଚ କରି ମୂଳଦୁଆ ପକାଇବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ମୂଳଦୁଆ ସକାଶେ ମାଟି ଆସି ଏହି ପୋଖରୀ ଗୁଡ଼ିକର ସୃଷ୍ଟି । ପୋଖରୀ ସେପାଖକୁ ବିଲ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାହିର ଦାଣ୍ଡପଟକୁ ଗୋଟେ ମେଲା । ମେଲା ସେପଟକୁ ସାହିର ଦୁଆର ଦୁଆର ସ୍ୱରପଟେ ପରିବାର ଗୁଡ଼ିକର ବସତି । ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥଳରେ ଦୁଆର ମଝିରେ କୂଅ । ସେହି କୂଅଟିକୁ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ପରିବାର ପ୍ରକୃତରେ ଖୋଳାଇ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସାହିସାକର ସବୁ ଘର ତାହାକୁ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । କୂଅ ପାଖକୁ ସାହିର ଚଉରା । କୁମାରପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଦିନ ଏହି ଚଉରା ପାଖରେ ସାହିର ଝିଅମାନେ ଜହ୍ନ ପୂଜନ୍ତି । ଏହି ଚଉରା ପାଖରେ ହିଁ ସାହିର କୌଣସି ବାହାଘର ସମୟରେ ବେଦୀ ହୁଏ, ବରମାନେ ସେଇଠୁ ବେଶ ହୋଇ ଅନୁକୂଳ କରି ଯାଆନ୍ତି । ମେଲା ବାହାରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାହିର ଗୋଟିଏ ଚଉରା । ସେଠାରେ ସାହିର ଦୁଆ ଓଷା ବେଳେ ଦୁତବାହାନଙ୍କର ପୂଜା ହୁଏ । ମେଲାରେ କ ଗାଦିଟିଏ ଥାଏ । ସ୍କୁଲରେ ଓଗ୍ରଉପରେ ସବାର ଝଙ୍ଗା ହୋଇଥାଏ । ବରଷା ପାଗରେ ଦୁଆରେ ଶୁଖୁଥିବା ଧାନ ମେଲା ଭିତରେ ଆସି ଶୁଖାହୁଏ । ବାହାରୁ ଭଲଲୋକ ଆସିଲେ ସେହି ଦାଣ୍ଡମେଲା ବାରଣ୍ଡାରେ ତାଙ୍କ ସହିତ ସବୁ କଥାଭାଷା ହୁଏ ଓ ମେଲାରେ ହିଁ ତାଙ୍କର ରାତି ରହିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୁଏ । ସାହିରେ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ଘରେ ରାତିରେ କମ୍ବା ଖଟବେଳେ ସବୁ ମଣିଷ ଶୋଇ ପାରିବାଭଳି ଜାଗା ନଥାଏ, ସେସବୁ ଘରର ବୁଢ଼ା ଓ ପିଲାମାନେ ମଧ୍ୟ ଘରୁ ସପ ଆଣି ମେଲାରେ ଶୁଅନ୍ତି । ଟିକଏ ବାଟ ଗୁଡ଼ିକେଇ ଖଣ୍ଡ ଦୂରରେ ସାହିର ସ୍କୁଲର ପିଲାମାନେ ମଧ୍ୟ ଶୁଅନ୍ତି । ମେଲାରୁ ବାହାର ପଟ କୋଉ ଭଡାଙ୍କ ଅମଳରୁ ପଡ଼ିଥିବା

କେତୋଟି ପଥର ପାହାଚ ଓହ୍ଲାଇ ଆସିଲେ ଆମ ଦାଣ୍ଡ । ଏଇଠି ଅପରାହ୍ଣ ସମୟରେ ବୁଢାମାନେ ବନ୍ତ ଖେଳନ୍ତି, ପଶାପାଲି ପକାନ୍ତି । ଏଇଠି ଧନଓଳି ଗୋରୁ ବନ୍ଧାହୁଅନ୍ତି । ଦୋଳବେଳେ ଠାକୁର ବିମାନ ଚଢି ବୁଲି ଆସିବା ସମୟରେ ଏଇଠି ଭୋଗ ଖାଆନ୍ତି । କାହାର ମାନସିକ ଥିଲେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଠିଆପାଲାମାନ ଏଇ ଦାଣ୍ଡରେ ହୁଏ । ନାଟବାଲା ଏଇଠି ନାଟ କରନ୍ତି । ଏବଂ, ପ୍ରତିଦିନ ଏହି ଦାଣ୍ଡର ଗୁଳାବାଟ ଦେଇ ଗାଆଁ ଯାକର ଗାଈ ଅନେକ ପଲ ହୋଇ ଦିନକୁ ଦୁଇଥର ଯାଆଆସ ମଧ୍ୟ କରନ୍ତି । ଗାଆଁର ବର କନିଆଁ ଅନ୍ୟତ୍ର ଗାଆଁରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ଆଗ ଏକାବେଳେକେ ଦାଣ୍ଡେ ଦାଣ୍ଡେ ଠାକୁର ଘରକୁ ଯାଏ, ସେଠାରେ ବରକନ୍ୟା ଇଷ୍ଟଦେବଙ୍କର ପାଦୁକ ପାଆନ୍ତି, ତା'ପରେ ନିଜ ଦାଣ୍ଡକୁ ଆସନ୍ତି ଓ ମେଲାବାଟେ ଦୁଆର ହୋଇ ନିଜ ଗୃହରେ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତି ।

ଏହି ଦୁଆର ଆମ ପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କାର ସମ୍ପତ୍ତି ହୋଇ ରହିଥିଲା, ଆମ କ୍ରୀଡ଼ାମୟ ଜୀବନର ଏକ ମହାନ୍ ମାନଚିତ୍ର ହୋଇ ରହିଥିଲା । ସାହିର ସବୁ ପରିବାରର ମୁହଁ ଦୁଆର ଆଡ଼କୁ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ତେଣୁ, ସବୁ ଘରର ପିଲାଏ ବୁଝିଲା ମାତ୍ରକେ ସେହି ଦୁଆରେ ଆସି ଏକାଠି ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ । କେବଳ ନିଜ ବାପାମାଆଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସମ୍ପତ୍ତି ହୋଇ ରହିବାର ଜଞ୍ଜାଳରୁ ଏହିପରି ଖୁବ ସହଜରେ ମୁକ୍ତି ମିଳି ଯାଉଥିଲା ।

ଅନଶା ସାହିତ୍ୟପନ୍ଥ

ବିଷୁବ ଓ ରଜସଂଖ୍ୟା, ୧୯୮୬

—o—

ପିଲାଦିନେ ମୋତେ ପାଠ ପଢ଼ିବାକୁ କେବେହେଲେ ଡର ମାଡ଼ୁ ନଥିଲା ସିନା, ମାତ୍ର ଇସ୍କୁଲକୁ ଯିବାପାଇଁ ମୋଟେ ଭଲ ଲାଗୁନଥିଲା । ଏବେ ମଧ୍ୟ ମନେ ଅଛି, ମୋତେ କେତେ ଗେହ୍ଲା କରି ଘରୁ ଇସ୍କୁଲକୁ ନିଆଯାଉଥିଲା । ଦିନେ ଦିନେ ମୁଁ କାନ୍ଧରେ ବସି ଇସ୍କୁଲକୁ ଯାଉଥିଲି, ଆଉ ଦିନେ ଦିନେ ମୋତେ ଘରୁ ଘୋଷାରି କରି ଘର ଭିତରୁ ଦାଣ୍ଡକୁ ବାହାର କରାଯାଉଥିଲା । ଆମ ଘରେ ଭାଗବତ ଗୋସାଇଁ,—ମଣ୍ଡାଫୁଲ ଫୁଟିବା ଋତୁରେ ବଡ଼ ମାଆ ମାଳ ଗୁନ୍ଥି ଭାଗବତ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ଲାଗି ସଜାଡ଼ି ରଖୁଥିଲେ, ପୂଜାରି ଆସି ତାହାକୁ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ଦେହରେ ପିନ୍ଧାଇ ଦେଉଥିଲେ । ସକାଳୁ ଲାଗି-ଫୁଲକୁ ଠାକୁରଙ୍କ ଠାରୁ ବାହାର କରି ଦିଆ ଯାଉଥିଲା । ଇସ୍କୁଲକୁ ଯିବା ସମୟରେ ସେହି ମାଳା ମଧ୍ୟ ମୋ' ବେକରେ କେତେଥର ପଡ଼ିଛି । ସେତେ ଯାହା ପ୍ରଲୋଭନ ଦେଖାଇଲେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଯେ ଗୋଟାପୁଞ୍ଜା ଭୁଲି ଯାଉଥିଲି ବା ମଙ୍ଗି କରି ଇସ୍କୁଲକୁ ଯାଉଥିଲି, ସେକଥା ଆଦୌ ନୁହେଁ । ଗୁରୁଜନ ଏବଂ ଶୁଭକାଂକ୍ଷୀ ମାନଙ୍କ ସହିତ ଏହି ରଣରେ ମୁଁ ପ୍ରାୟ ସବୁଦିନ ପରାସ୍ତ ହେଉଥିଲି ସତ, ମାତ୍ର କେବେହେଲେ ବଶ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରୁନଥିଲି । ଗଳାରେ ଫୁଲମାଳା ପଡ଼ିଥାଉ ପଛକେ, ମୁଁ କାଖ ହୋଇଥାଏ ଅଥବା କାନ୍ଧରେ ବସିଥାଏ ପଛକେ, ମୁଁ ତଥାପି ପ୍ରତିରୋଧ କରି କରି ଘରୁ ସ୍କୁଲକୁ ଯାଉଥିଲି । ଏହି ପ୍ରତିରୋଧଗୁଡ଼ିକ କେଉଁଦିନ ସରବ ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଉ କେଉଁଦିନ ନୀରବ ଭାବରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଉଥିଲା । ଅଳପ ଅଭିମାନ ଦିନ ସରବ, ଏବଂ ବହୁତ ଅଭିମାନ ଦିନ କେଜାଣି କାହିଁକି ଏକାବେଳେକେ ନୀରବ ।

କେଉଁଦିନ ମୋତେ ଘର ଭିତରୁ ଘୋଷାରି କରି ବାହାର କରାଯାଉଥିଲା, ସେହିଦିନ ଗୁଡ଼ିକର ଦୃଶ୍ୟ ଏବେ ମଧ୍ୟ ମନେଅଛି । ସେହି ଦୃଶ୍ୟର ପାତ୍ର ପାତ୍ରୀମାନେ ବି ମନେ ଅଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ଖଟର ବାଡ଼ାକୁ ବା ଗୋଡ଼କୁ ଅଣ୍ଡା କରି ମୁଁ ମୋତେ ଯଥାମତ ବଳ ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ଟାଣିକରି ବାହାର କରାଯିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଯାଉଥିଲି, ଆଜି ମଧ୍ୟ ସେହି ଖଟକୁ ଦେଖିଲେ ମୋର ସେକାଳର ସ୍ମୃତିଗୁଡ଼ିକ ମନେ ପଡ଼ିଥାଏ । ପାତ୍ରପାତ୍ରୀମାନେ ବି ମନେ ପଡ଼ିଯାଆନ୍ତି । ସବୁଠାରୁ ଯିଏ ବେଶୀ ମନେ ପଡ଼େ, ସିଏ ହେଉଛି ଭାଉଜବୋଉ—ଆମର ସବା ବଡ଼ଭାଇ କାହ୍ନୁଚରଣଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ । ସିଏ ଆମ ଘରେ ସର୍ବପ୍ରଥମ ବୋହୂ ।

ଇସ୍କୁଲ ଯିବା ସମୟକୁ ଭାଉଜବୋଉ ପାଖରେ ଯେ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ପଶିଯାଇ ପାରିଲେ ମୋର ଇସ୍କୁଲ ଯିବା ବେଳର ବିକ୍ଷୋଭ ଓ ରଣଟା ଅଧିକ

ବୈଚିତ୍ର୍ୟଯୁକ୍ତ ହେଉଥିଲା । ସେସବୁ ଦିନରେ ଖେଳକୋଉର କାହିଁ ମୋର ଖଟବାଡ଼ା ବା ଖଟଗୋଡ଼ ପରି କାମ ଦେଉଥିଲା । ଘରର ପୁରୁଷଲୋକେ ବୋହୂ ଥିବା ଘର ଭିତରେ ସାଧାରଣତଃ ପଶିପାରୁ ନଥିଲେ । ତେଣୁ ମୋର ପ୍ରତିରୋଧଟା ସେଦିନ ଅଧିକ ସବଳ ପରି ପ୍ରତୀତ ହେଉଥିଲା । ଯାହାକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ମୁଁ ଯାବତୀୟ ଶୈଶବଦର୍ପ ସହିତ ଆପଣାର ପ୍ରତିରୋଧ ଗୁଡ଼ିକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କରିପାରୁଥିଲି, ତାକୁ ବେଶ୍ କେତେ ମିନିଟ୍ ଲାଗି ଖୁବ ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ ହେବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସିଏ ତଥାପି ମୁହଁ ଖୋଲି କିଛି କହିପାରୁ ନଥିଲା । ଘରର ବୋହୂ, ସିଏ ପୁଣି କଥା କହିବ କିପରି ? ତେଣୁ ସିଏ ପ୍ରକୃତରେ ମୋ' ପକ୍ଷେ ଅଥବା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପକ୍ଷେ ସେକଥା ମଧ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଜାଣି ହେଉନଥିଲା, ତା' ଶାଶୂ ହିଁ ମୋତେ ସେହି ବ୍ୟୂହ ମଧ୍ୟରୁ ବାହାର କରୁଥିଲେ । ମୋତେ ଅନ୍ଧାର ଭିତରୁ ବାହାର କରି ଯେକୌଣସି ପ୍ରକାରେ ଦୁଆରବନ୍ଧ ଡିଆଁଇ ଅଳିଅ ମଧ୍ୟକୁ ନେଇ ଆସିବା ପରେ ଅନ୍ୟମାନେ ସେନାପତିର ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ ଓ ମୋତେ କାବୁ କରି ପାରୁଥିଲେ । ଏସବୁ ଖଣ୍ଡରଣ ସମୟରେ ମୋ' ନିଜର ବୋହୂକୁ ମୁଁ କେବେ-ହେଲେ କୌଣସି ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରି ସେଠାରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାର ମୋଟେ ଦେଖିନାହିଁ । ପରିବାରର ସମ୍ବିଧାନ ଅନୁସାରେ ତା'ର ଏଠାରେ ଆଦୌ କୌଣସି ଭୂମିକା ହିଁ ନଥିଲା ।

ଘରେ ଖେଳକୋଉ ପାଖରେ ମୋ'ର ସବୁଯାକ ଅଳିଟ । ମୋର ସବୁଯାକ ସ୍ୱାଭାବିକ ପରାକ୍ରମ ମୁଁ ତାର ପାଖରେ ଦେଖାଉଥିଲି । କ'ଣ ପାଇଁ କେଜାଣି, ମୁଁ ନିଜକୁ ତା'ର ପୁଅ ବୋଲି କହୁଥିଲି । ଘରର ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତେ ଅନ୍ତତଃ ମଜା ଦେଖିବା ନିମନ୍ତେ ମୋର ସେହି ଘୋଷଣାକୁ ସ୍ୱୀକାର ମଧ୍ୟ କରି ନେଇଥିଲେ । ଏବଂ, ନିଜର ଭୂମିକା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନାନା ବିସ୍ତାର ସହିତ ମୁଁ ଫୁଲେଇ ହୋଇ କାବ୍ୟିକତା କରି ଯେତେବେଳେ କେତେ କ'ଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଥିଲି, ଘରର ସମସ୍ତେ ତାହାକୁ ଖୁବ ଆହ୍ଲାଦର ସହିତ ଉପଭୋଗ କରୁଥିଲେ ଓ ଆହୁରି ଅଧିକ ବର୍ଣ୍ଣନାମାନ ଦେବାଲାଗି ମୋତେ ଉତ୍ସାହିତ ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ମୁଁ ବାହାହେଲେ ଘରକୁ ଏଇ ଖେଳକୋଉର ବୋହୂ ହୋଇ ଯେଉଁ ମଣିଷଟି ଆସିବ ସିଏ କିପରି ହେବ ନହେବ, ଏସବୁ କଥାକୁ ମୁଁ କେତେ ଚମତ୍କାର ବର୍ଣ୍ଣନାମାନ ଦେଇ କହି ପାରୁଥିଲି । ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗରେ ମୋର ସମ୍ଭାବିତ ପୁଅମାନଙ୍କର ମୁଁ ନାମକରଣ ମଧ୍ୟ କରି ପାରୁଥିଲି । ମୋତେ ପ୍ରାୟ ଦଶବର୍ଷ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ସତକୁ ସତ ଏକ ଅନ୍ତର୍ଗତ ନିଶ୍ଚଳତା ସହିତ ଏହିସବୁ କଥା କହି ପାରୁଥିଲି ଓ ତଦ୍ୱାରା ପରିବାର ତଥା ପ୍ରତି-ବେଶୀର ଅନେକଙ୍କ ସକାଶେ ବେଶ୍ କେତୋଟି ଆନନ୍ଦମୁହୂର୍ତ୍ତର ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟ କରି-ପାରୁଥିଲି । ସାହିରେ ଥିବା ସେକାଳର ସ୍ୱଜନମାନେ ଏବେ ବୁଢ଼ା ଦିନରେ ମଧ୍ୟ ମଉକା ପାଇଲେ ମୋର ସେହି କାଳର ଏକାନ୍ତ ପାରିବାରିକ ପ୍ରସଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକର

ଉଲୁଗୁଣା ଦେଇ ମୋତେ ମୋର ଚଂଚଳତାଗୁଡ଼ିକୁ ମନେ ପକାଇ ଦଅନ୍ତି ଓ ଆମେ ଉଭୟ ପକ୍ଷ ସେଗୁଡ଼ିକର ଉପଭୋଗ କରୁ ।

ମୋର ଏହି ବୋଉ ଅର୍ଥାତ୍ ଭାଉଜୋଉ ସହିତ ମୁଁ ସେହି ପିଲାଦିନେ କେତେ ଅଜଟ ନଲଗାଇଛି । ସେତେବେଳର ମୋର ପ୍ରାୟ ସବୁଯାକ ଇଚ୍ଛାକୁ ସିଏ ସର୍ବଦା ପୂରଣ କରିଛି । ମୋ' ପାଇଁ କେତେ ସମୟ ଦେଇଛି । ଦିନେ ଦିନେ ମୋର ମନେହୁଏ, ମୁଁ ତାର ସବୁଯାକ ସୁନା ଆଉ ରୁପାର ଗହଣାକୁ ଦେଖିବି । ମୁଁ ସ୍ନେହଲମାଗିକେ ସିଏ ବାକ୍ସ ଖୋଲି ସବୁ ମୋ' ଆଗରେ ଖୋଲି ରଖିଦେଇଛି । ଗହଣାଗୁଡ଼ିକ ଦେଖୁ ଦେଖୁ ଦିନେ ଦିନେ ସେଗୁଡ଼ିକ ନାଇବାକୁ ବି ମୋର ଖିଆଲ ହୋଇଛି । ଭାଉଜୋଉ ଆଦୌ କୌଣସି ଆପତ୍ତି ନକରି ମୋର ଗୋଡ଼ହାତ ଓ ଅଣ୍ଟାକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣକରି ମୋତେ ସେଗୁଡ଼ିକ ପିନ୍ଧାଇ ଦେଇଛି । ଭାଉଜୋଉ ପାଖରେ ଥିବା ଆମ ସାହିର ନଣନ୍ଦମାନେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଘରର ଓ ପ୍ରତିବେଶର ଅନ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଯାଇ ଡାକି ଆଣିଛନ୍ତି । ମୋତେ କେନ୍ଦ୍ରରେ ରଖି ଏମାନେ କେତେ ରହସ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ଉପମା ଓ ଉପଧାଗୁଡ଼ିକୁ ଶୁଣି ମୋତେ ବି କେତେ ଭଲ ଲାଗିଛି । ଲାଜବି ଲାଗିଛି, ଆନନ୍ଦ ବି ଲାଗିଛି । ବେଳେ ବେଳେ ଆଉମାନେ ଯାଇ ମୋ' ବାପାଙ୍କୁ ବି ସେଠାକୁ ଡାକି ଆଣିଛନ୍ତି । ସମସ୍ତେ ମୋର ଏହି ଅଳଙ୍କାରବେଶକୁ ଉପଭୋଗ ସିନା କରିଛନ୍ତି, ମାତ୍ର କେହି କେବେ ଗାଳି ଦେଇଛନ୍ତି ବୋଲି ମୋତେ ମନେ ପଡ଼ୁନାହିଁ ।

ଏଇ ଭାଉଜୋଉ ଆମ ଘରକୁ ଆସିବା ବେଳକୁ ମୁଁ ଭାଇଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ମାଲୁକୁଣ୍ଡି ହୋଇ ଯାଇଥିଲି । ମାଲୁକୁଣ୍ଡିର ବି ବାହାଘରରେ ଅବଶ୍ୟ ଏକ ଭାଗ ଅଛି ବୋଲି ସେତେବେଳେ ସେହି ପିଲା ମନରେ ମୋର ଧାରଣାଟାଏ ହୋଇଥିଲା କି କ'ଣ କେଜାଣି, ଭାଉଜୋଉକୁ ସିଏ ଆମ ଘରେ ଆସି ଗୋଡ଼ ଦେବା ପରଠାରୁ ହିଁ ସିଏ ମୋର ମଧ୍ୟ ସମ୍ପତ୍ତି ବୋଲି ମୁଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲି । ଭାଇ ବାହାରେ ଚାକିରି କରୁଥିଲେ, ମଝିରେ ମଝିରେ ସେ ଘରକୁ ଆସୁଥିଲେ । ମୁଁ ସବୁଦିନ ରାତିରେ ଭାଉଜୋଉ ପାଖରେ ହିଁ ଶୋଉଥିଲି । ତା' ପୁଅ ହିସାବରେ ତା' ଠାରେ ମୋ'ର ହିଁ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଅଧିକାର ରହିଛି ବୋଲି ସବୁବେଳେ ଭାବୁଥିଲି । ଖୁବ୍ ମନେଅଛି, ଭାଇ ଯେଉଁଦିନ ଘରକୁ ଆସୁଥିଲେ, ସେଦିନ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ସବୁଦିନ ପରି ଭାଉଜୋଉ ପାଖରେ ଶୋଇବି ଓ ଭାଇ ଯାଇ ଆଉ କେଉଁଠାରେ ଶୋଇବେ ବୋଲି ଜିଦ୍ ଧରି ବସୁଥିଲି । ସେ ଜିଦ୍ ଏକାବେଳେକେ ସୁଅମାଡ଼ ଖାଇ ସାପ ମୁଣ୍ଡ ଛିଣ୍ଡି ଯାଉଥିବା ପରି ଜିଦ୍ । ଶେଷକୁ ମୋତେ ହିଁ ଛଟଭଙ୍ଗ ଦେଇ ବଡ଼ମାଆଙ୍କ କଥା ମାନି ଘରୁ ବାହାରି ଅସିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା ସତ, ମାତ୍ର ଏହିସବୁ କରିଣି ଭିତରେ କେଉଁଠାରେ କୌଣସି ଅସ୍ୱାଭାବିକତା ନଥିଲା, ତେଣୁ ଅଭିନୟ ମଧ୍ୟ ନଥିଲା । ମୋର ବୟସ ବଢିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମୁଁ ଅବଶ୍ୟ

ବଡ଼ କୋଇକୁ ଅଉ ବୋଉ ବୋଲି ଡାକିଲି ନାହିଁ ସତ; କିନ୍ତୁ ସିଏ ସବୁବେଳେପରି ଅନେକ ଦିନଯାଏ ମୋର ବୋଉ ହୋଇ ରହିଗଲା । ଆମେ ଭାଇମାନେ କ୍ରମେ ଛୋଟମୋଟ ପାଠଶାଳା ଗୁଡ଼ିକୁ ପାର ହୋଇ ପାଠ ପଢ଼ି କଟକ ଆସିଲୁ । ଭାଇ କଟକରେ ଚାକିରି କରୁଥାନ୍ତି । ବଡ଼କୋଇ ସେଠାରେ ଆମର ସଂସାର ଚଳାଉ-ଥାଏ । ଠିକ୍ ଗାଆଁପରି ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କର ଅଳି ଓ ଅଭିଳାଷ ଗୁଡ଼ିକ ଅନୁସାରେ ସଂସାରଟିଏ ସଜାଡ଼ି କରି ରଖିଥାଏ । ମୁଁ ତାକୁ ଦାସ୍ତ ଶେଷଯାଏ ଟିକିଏ ଅଧିକା କରି ଅର୍ଥାତ୍ ସିଏ ଅନ୍ୟ ଭାଇମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ମୋର ହିଁ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ରହିଛି ବୋଲି ଅନୁଭବ କରୁଥିଲି ବୋଲି କି କ'ଣ, ତା'ର ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ମୋ' ପ୍ରତି ହିଁ ଅଧିକ ଯୋଗ ଓ ସ୍ନେହ ରହିଥାଏ । ମୋ' ସହିତ ଦୂରତା ସବୁଠାରୁ କମ୍ ଥାଏ । ମୁଁ ତାକୁ ତୁ' ବୋଲି ସମ୍ବୋଧନ କରୁଥିଲି । ସିଏ ସଂସାରରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ଚାଲିଯିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାକୁ ସେହିପରି ସମ୍ବୋଧନ କରୁଥିଲି । ମୋର ବଡ଼ ଭାଇମାନେ ଏପରିକି ସାନ ଭାଇମାନେ ମଧ୍ୟ ତାକୁ 'ତୁମେ' ସମ୍ବୋଧନ କରୁଥିଲେ । ସିଏ ନିଜେ ବି ଭାଇ-ମାନଙ୍କ ଭିତରୁ କେବଳ ମୋତେ ହିଁ ତୁ' ସମ୍ବୋଧନ କରିଥିଲା, ଏକାବେଳେକେ ସଂସାରରୁ ବିଦା ହୋଇଯିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ 'ତୁମେ' ସମ୍ବୋଧନ କରୁ-ଥିଲା ।

ବଡ଼କୋଇ କ୍ରମେ ମାଆ ହେଲା । ମୋର ଝିଅପୁଅ ହେଲେ, ପୁତୁରାମାନେ ଆସିଲେ । ସ୍ନେହର ସଂସାର ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ବହୁମୁଖୀ ହେଲା । ତଥାକଥିତ ସଂସାରର ଜଞ୍ଜାଳ ଓ ଛନ୍ଦମନ୍ଦ ଗୁଡ଼ାକ ବଢ଼ିଲେ ମଣିଷର ମନଟା ବି କୁଆଡ଼େ ବହୁଧାରା ହୋଇଯାଏ ବୋଲି ସାଧାରଣ ମଣିଷମାନେ କହିଥାନ୍ତି । ବଡ଼କୋଇର ମଧ୍ୟ ଜଞ୍ଜାଳ ବଢ଼ିଲା,—ତା' ଠାରୁ କରାଯାଉଥିବା ପ୍ରତ୍ୟାଶାମାନ ମଧ୍ୟ ବହୁ-କ୍ଷେତ୍ରୀୟ ହେଲା, ତେଣୁ ଭୂମିକା ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ବଦଳି ଯାଉଥିବା ପରି ଦେଖାଗଲେ । ତଥାପି, ନାନା ଅବସରରେ ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଦେଖିଛି, ସିଏ ଯେ ମୋତେ ତଥାପି ଅଧିକା କରି ଓ ବିଶେଷ କରି ସର୍ବଦା ଦେଖି ଆସୁଥିଲା, ଅନ୍ୟ କାହାପାଖରେ ନହେଲେ ମଧ୍ୟ ମୋ' ପାଖରେ ସେହି କଥାଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଧରା ପଡ଼ି ଯାଉଥିଲା । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭାଇ ମଧ୍ୟ ସେହି ବଡ଼କୋଇ ଦ୍ୱାରା କମ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇନଥିଲେ । ତାଙ୍କର ନିଜ ପୁଅମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ମୋତେ ଯେ ସିଏ ଅନେକ ଅଧିକ ପ୍ରଶ୍ରୟ ସହିତ ଦେଖନ୍ତି, ସେକଥା କେବଳ ଆମେ ଦୁହେଁ କେତେ କେତେ ଅବସରରେ ବସି କଥା ହେଉଥିବା ସମୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ହୋଇ ଫୁଟି ଉଠୁଥିବା ପରି ମନେହୁଏ । ଭାଇଙ୍କ ବର୍ତ୍ତମାନ ବୟସ ଅଶୀ ବର୍ଷ ହେଲାଣି । ତଥାପି, ମୋ' ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ସ୍ନେହ,—ମୁଁ ସତେ ଯେପରି ସେହି ଦଶବରଷର ପିଲାଟିଏ ହୋଇ ରହିଛି, ଠିକ୍ ସେହିପରି ଅଯାଚିତ ଓ ଅବାରିତ ହୋଇ ରହିଛି । ମଣିଷର

ଅନ୍ତର ଭିତରେ ଏମିତି ଗୋଟିଏ ଆକାଶ ରହିଛି, ଯାହାକୁ କି ସଂସାର ମୋଟେ ଛୁଇଁପାରି ପାରେ ନାହିଁ । ବରଂ ହୁଏତ ତା'ର ଠିକ୍ ଓଲଟାଟାହିଁ ଘଟିଥାଏ । ସେହି ଆକାଶଟି ଉପରୁ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ସଂସାରକୁ ଦେଖିଲେ, ସଂସାରଟା ମଧ୍ୟ ସତେଅବା ଭାରି କମ୍ର ଓ କଅଁଳ ହୋଇ ଦେଖାଯାଏ ।

ଆଗରୁ କହିଛି, ପାଠକୁ ଡ଼ରି ଯେ ମୁଁ ଇସ୍କୁଲକୁ ଯିବାକୁ ମଙ୍ଗୁନଥିଲି, ସେକଥା ମୋଟେ ନୁହେଁ । ମୋତେ ପାଠ ସେଇ ମୂଳରୁ ହିଁ ଭଲ ଲାଗୁନଥିଲା । ହୁଏତ ଇସ୍କୁଲରେ ମୁଁ ଘରର ପରିବେଶ ପାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିଲି ଓ ସେଠାରେ ସେହି ପରିବେଶଟି ପାଉନଥିଲି ବୋଲି ଇସ୍କୁଲକୁ ଯିବାକୁ ମଙ୍ଗୁନଥିଲି । ଘରେ ପରିବେଶଟି ସ୍ନେହର ପରିବେଶ ଥିଲା, ଖେଳର ପରିବେଶ ଥିଲା । ଆମର ଏହି ସଂସାରରେ ଯଦି ଗୁରୁଜନମାନେ ପିଲା ଲାଗି ପାଠକୁ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ଖେଳପରି ଆକର୍ଷଣ କରି ରଖିପାରନ୍ତେ, ଘର ପରି ଇସ୍କୁଲର ପରିବେଶକୁ ମଧ୍ୟ ସମାନ ଭାବରେ ସ୍ନେହଯୁକ୍ତ କରି ରଖି ପାରୁଥାନ୍ତେ, ତେବେ ପାଠ କିମ୍ବା ଇସ୍କୁଲ ପିଲା ସକାଶେ କଦାପି ଏଭଳି ଭୟ ଅଥବା ବିତୃଷ୍ଣାର କାରଣ ହେଉନଥାନ୍ତା ବୋଲି ମୁଁ ଆଜି ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଛି । କେବଳ ଇସ୍କୁଲ ଗଲେ ଯାଇ ମଣିଷର ପାଠ ପଢ଼ିବା ସମ୍ଭବ ହେବ. ଆମ ଇସ୍କୁଲଗୁଡ଼ିକ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଯୁଗଯୁଗରୁ ଘର କରି ରହିଥିବା ଏହି ଅହଙ୍କାରଟିରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇପାରିଲେ ଯାଇ ହୁଏତ ପିଲାକୁ ଘରର ଅନୁଭବ ଆଣି ଦେଇପାରିବେ । ଇସ୍କୁଲ ବାହାରେ ମଧ୍ୟ କେତେ କେତେ ପାଠ ରହିଛି । ଅସଲ ପାଠ ସବୁ ହୁଏତ ଆମେ ପଢ଼ୁଥିବା ଯାବତୀୟ ପୋଥିର ବାହାରେ ରହିଛି । ତେଣୁ ମଣିଷ ପିଲାକୁ ଇସ୍କୁଲ ପାଇଁ ମଣ କରିବାକୁ ହେଲେ ତାକୁ ଯେ ତା' ଘର ପାଖରୁ ଛିନ୍ନ କରି ଆଣିବାକୁ ହେବ, ସେକଥା ଆଦୌ ନୁହେଁ । ଘର ଏବଂ ଇସ୍କୁଲ ପରସ୍ପରର ପରିପୂରକ ହେବେ । ଆମର ଅନେକ ପାଠୁଆ ଅଧିକତର କ୍ଷେତ୍ରରେ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ପାଠ ପଢ଼ିଥାନ୍ତି ଏବଂ ପାଠକୁ ମଙ୍ଗିନଥାନ୍ତି କି କ'ଣ କେଜାଣି, ପାଠ ପଢ଼ା ସରିବା ମାତ୍ରକେ ସେମାନେ ସବୁଯାକ ପାଠରେ ଡୋର ବାନ୍ଧି ନଡାନ୍ତି ଅପାଠୁଆ ଭାବରେ ଜୀବନ ଭିତରକୁ ପଶନ୍ତି । ଏମିତି ଭାବରେ ଜୀବନ ଭିତରେ ପଶିଯାଆନ୍ତି ଯେ, ତେଣିକି ପାଠରୁ ପଢ଼ିଥିବା କୌଣସି କଥାକୁ ପାଖରେ ମୋଟେ ଧରିଛୁଆଁ ଦେବାକୁ ମନ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ପାଠ ପ୍ରତି ଏକ ମୂଳଭୂତ ବିତୃଷ୍ଣା ମଧ୍ୟ ରହିଥିଲେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଯେ ତଥାପି ପାଠରେ ଭଲ କରିପାରେ, ଆମ କାଳର ଅନେକ ପାଠୁଆଙ୍କର ଜୀବନରୁ ସେହି କଥାଟିର ସିଧା ପ୍ରମାଣ ମିଳି ଯାଇଥାଏ ।

ଘରେ ରହିଲେ ପିଲା ଅଶେଷ ପ୍ରକାର ଖେଳରେ ଭାଗ ନେବାର ଅବସର ଲାଭ କରେ, କେତେ ପ୍ରକାରର ଭୂମିକାରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ । ଇସ୍କୁଲ ସେହି ଭୂମିକାଗୁଡ଼ିକୁ ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ କରିଆଣେ । ଇସ୍କୁଲ ତୁମର କେବଳ ଗୋଟିଏ

ଦ୍ୱାରକୁ ଖୋଲି ଦେଇବାଟେ ତୁମକୁ ଦୁହିଁ ନେବାରେ ଲାଗିଥାଏ ଝା ଙ୍କେ କେଜାଣି, ସେଠାରେ ତୁମର ଅନ୍ୟ ଦୁଆର ଗୁଡ଼ିକ ସ୍ୱତଃ ଅପରିଚିତ ହୋଇ ରହିଥାନ୍ତି । ତୁମର ଅନେକ ଅନେକ ପରିଚୟକୁ ସେଠାରେ ସତେଯେପରି ଆଦୌ ଦେଖିଲେ ସ୍ୱୀକୃତି ମିଳେ ନାହିଁ ଏବଂ ସେହି କଥାଟା ହିଁ ଭାରି ଅପମାନଜନକ ବୋଧ ହୁଏ । ଘରର ସେପରି ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ କରି ରଖିବାର ପରିବେଶ ବଡ଼ କମ୍ ଥାଏ । ଘରେ ଆକଟ ଥାଏ, ଅନ୍ଧାର ରହିଥାଏ ସତ,— ତଥାପି ଖସି ପଳାଇ ଯିବାର ବହୁ ବାଟ ବି ରହିଥାଏ । ଜଣେ ଅନ୍ଧାର କଲେ ଆଉ ଜଣେ ସହାନୁଭୂତି ଦେଖାଏ, ଜଣଙ୍କ ପାଖରୁ କାନ୍ଦିକି ପାଇ ପଳାଇଗଲା ବେଳକୁ ହୁଏତ ଆଉଜଣକର ଅଣ୍ଟ ତୁମ ଲାଗି ମେଲା ହୋଇ ରହିଥାଏ । ଘରେ ପିଲା ଲାଗି ହାବୁଡ଼ି ଯାଉଥିବା ଅନ୍ଧାର ଗୁଡ଼ିକ ସତେଅବା ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଆହ୍ୱାନ ପରି ଆସି ପହଞ୍ଚେ ଓ ହୁଏତ ମୋଟେ ବୁଝି କରି ଜାଣି ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତଥାପି ସେମାନଙ୍କୁ ନାନା ସଂଜ୍ଞା ଅନୁସାରେ ସମ୍ଭାଳିବା ଭଳି ପରି ମନେ ହୁଏ । ଇସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ୁଥିବା ବେଳୁ କଥାର ପୁନରାବୃତ୍ତି ହେବାକୁ ଲାଗିଥାଏ । ଅଧିକାଂଶ ଇସ୍କୁଲରେ ମାଷ୍ଟରଙ୍କର ମୁହଁ ସବୁବେଳେ ସେଇ ଏକା ଭଳି ଦିଶେ, ତେଣୁ ଦେଖିଲା ମାତ୍ରକେ ବଡ଼ ନିରସ ହେବାକୁ ପଡ଼େ । ତେଣୁ, ଏକଥା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ ଯେ, ପୃଥିବୀସାରା ପ୍ରାୟ ସବୁଠାରେ ପିଲାମାନେ ଇସ୍କୁଲ-ମାନଙ୍କରେ ପାଠ ଓ ଅନ୍ୟ ପୁନରାବୃତ୍ତି ଗୁଡ଼ାକର ନିସ୍ତାରକୁ ନିଷ୍କୃତି ଲଭି କରିବାଲାଗି ପ୍ରାୟ ସମାନ୍ତର ଭାବରେ ନିଜଲାଗି ଅଉ ଗୋଟିଏ ସଂସାର ତିଆରି କରି ରଖିଥାନ୍ତି । ବାହାରକୁ ସେହି ସଂସାରଟି ଗୁପ୍ତ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ତଥାପି ସମାନ୍ତର ଭାବରେ ରହିଥାଏ । ମାତ୍ର, ଘରଟା ନିରସ ଲାଗୁଛି ବୋଲି ହୋଇ ମିଳି ନିଜ ଲାଗି ସମାନ୍ତର ଭାବରେ ଗୋଟାଏ ଇସ୍କୁଲ ଗଢ଼ି ନେଇଥାଏ ଓ ସେଇଥିରୁ ଆନନ୍ଦ ପାଏ, ଏକଥା ସତ୍ତ୍ୱେ ଆଦୌ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ [illegible] ନମିଳିଲେ ପିଲା ତାର ସାଙ୍ଗମାନଙ୍କୁ ନେଇ ସମାନ୍ତର ଭାବରେ [illegible] ସଂସର୍ଗର ଅବସର ସୃଷ୍ଟି କରି ରଖିଥାଏ କିନା, ଘରକୁ ଛାଡ଼ି ଇସ୍କୁଲକୁ ଯିବା-ବେଳେ ମନ କରେନାହିଁ ।

ବର୍ଷାସାରା ଆମ ଘରକୁ ବାହାରୁ ଜାଣି ଜାଣି କଦଳୀ ଆସେ, ବାଇଗଣ ଚଣା-ଙ୍କୁ ଟୋକେଇ ଟୋକେଇ ବାଇଗଣ ଆସେ, ସାରୁ କଅଁଳରୁ ଖୋଲା ହୋଇ ସାରୁ ଆସେ,—ବୋଉ ପନିକି ପକାଇ ସେସବୁ କାଟିବାକୁ ଗଲାବେଳକୁ ମୁଁ ବୋଉଠ-ଥାଏ, ତା' ପାଖରେ ଯାଇଁ ହାଜର ହୋଇଯାଏ । ବୋଉ ପରିବା କାଟୁଥାଏ, ମୁଁ ଦେଖୁଥାଏ । ଧୈର୍ଯ୍ୟର ସହିତ ବସି ଦେଖୁଥାଏ । ସିଏ କ'ଣ କମ୍ ଖେଳ ? ପରିବାର ଅଳରେ ମଜାର ସହିତ ଖେଳିବା ପାଇଁ ଅନୁମତି ପାଇବାର ତ ଆଦୌ କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନ ନଥାଏ । ମାତ୍ର ମୁଁ ଅନୁଭବ କରିବସେ ଯେ, ଟୋକେଇରେ ଯେତେ ପରିବା ଅଛି ଏକାବେଳକେ ସବୁଯାକ ବନାଯିବ । ବୋଉ ତତେର ହେଉଥାଏ ।

ତେଣେ ଚୁଲି ଉପରେ ଭାତ କି ଡାଲି କ'ଣ ବସାଇଦେଇ ଯେ ଫୁରସତ ଭିତରେ ପରିବାଡ଼ିକୁ କାଟି ଦେବାକୁ ଯିବା ଆସିଥାଏ, ମୋ' ଅଳିଅଳି ସକାଶେ ତା'ର ସମସ୍ତ ନଥାଏ। ସିଏ ପନିକ ରଖି ଭୁଲିଯିବ ବୋଲି ବାହାରେ ଓ ମୁଁ ପନିକଟାକୁ ମାଡ଼ି ଧରିଥାଏ, ବୋଉକୁ ମୋଟେ ଯିବାକୁ ଦଏନାହିଁ। ମୁଁ ହାରେ, ହାରିଯାଏ ବୋଲି ଖୁଣ୍ଟି ଖୁମାଣ ଆରମ୍ଭ କରିଦିଏ। ଏପରି ଯେ କେଉଁଦିନ କିପରି ଘଟିଛି, ସେକଥା ନୁହେଁ; ବହୁ ଦିନ ଘଟିଛି ଓ ଭାରି ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ମନେ ଅଛି। ବୋଉ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ସମୟରେ ମୋର ଅଳିଟଗୁଡ଼ାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ସବୁବେଳେ ସେହି କଥାଟିକୁ କହୁଥିଲା। ଠିକ୍ ସେହିପରି, ଘରକୁ ମାଛ ଆସିଲେ ମୁଁ ଯାଇଁ ମାଛବଟି ପାଖରେ ବସିଯାଏ। ବାଛି ନଆସିଲେ ମଧ୍ୟ ହାତ ନଡବଡ଼ କରେ। ଚଢ଼ାଏ, ଗାଳି ଖାଏ। ତଥାପି ନଡ଼ବଡ ହେଉଥାଏ। ଏବେ ମଧ୍ୟ ମାଛବଟି, ପରିବା ବନା ଦେଖିଲେ ମୋତେ ମନକୁ ମନ କେତେ ଖୁସି ଲାଗେ। ଆମ ଘରେ ଗାଆଁ ଭାଇ ନିମନ୍ତେ ଯେତେବେଳେ ଯାହାର କେତେ ପନିକ ମଗାହୋଇ ଆସି ଏକାଠି ପରିବା କଟା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ ଗୋଟାଏ ପନିକ ଧରି ନିଜେ ବସିଯିବାକୁ ମଧ୍ୟ ମତେ ଭାରି ଖୁସି ଲାଗେ।

ଗାଆଁର ଜୀବନଟି ସେତେବେଳେ ଏମିତି ଅନ୍ୟ ଏକ ସୂତ୍ରରେ ଗଢ଼ା ହୋଇଥିଲା ଯେ, ପ୍ରକୃତରେ ଘରର ସୀମାଟି କେଉଁଠାରେ ସରିଯାଇ ପ୍ରତି-ବେଶୀର ସୀମା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯାଏ, ସେକଥା ସହଜରେ ଆଦୌ ଅନୁଭବ କରି ହେଉନଥିଲା। ବିଶେଷତଃ ଆମ ପିଲାମାନଙ୍କ ସକାଶେ ଏହି ସୀମାଗୁଡ଼ିକ ଆହୁରି ଅଧିକ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ରହିଥିଲା। ସେତେବେଳେ ଘରକଜିଆ ଥିଲା, ସାହିକଜିଆ ମଧ୍ୟ ଥିଲା, ପିଲାଙ୍କୁ ନେଇ କରି ଘର ଘର ଭିତରେ ଓ ବିଶେଷତଃ ଘରର ମାଆମାନଙ୍କ ଭିତରେ କେତେ ବଣ—ଉଣ୍ଟୁଲେଇବା ଓ ସମ୍ପାକଟା ଲାଗି ଯାଉଥିଲା ସତ, ମାତ୍ର ତଥାପି ଘର ଘର ମଧ୍ୟରେ ଦୂରତା ଭାରି କମ୍ ଥିଲା ଏବଂ ପିଲାମାନେ ଏହାର ସର୍ବାଧିକ ଫାଇଦା ଉଠାଇ ପାରୁଥିଲେ। ଦୂଆର କହିଲେ ପିଲାମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଏକ ସ୍ୱାଭାବିକ ମିଳନତୀର୍ଥକୁ ବୁଝାଉଥିଲା। ବାରିଆଡ଼ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଆଉ ଗୋଟିଏ ତୀର୍ଥ ହୋଇ ରହିଥିଲା। ସମସ୍ତଙ୍କର ଘର ପିଲାମାନଙ୍କ ଲାଗି ସତେଅବା ଗୋଟାସୁଦ୍ଧା ନିଜ ଘର ବୋଲି ଲାଗୁଥିଲା। ଅର୍ଥାତ୍, ଗାଆଁ ଦାଣ୍ଡ, ସମସ୍ତଙ୍କ ଘର, ଘରର ପଛପଟକୁ ରହିଥିବା ବାରିଆଡ଼,—ଏସବୁ ପିଲାମାନଙ୍କର କୋଠ ସମ୍ପତ୍ତି ହୋଇ ରହିଥିଲା। ସତେଯେପରି ଆମେ କେବଳ ଭୋକ ଲାଗିଲେ ଯାଇ ନିଜ ଘରକୁ ଆସୁଥିଲୁ। ଅନେକ ସମୟରେ ସେତିକ ମଧ୍ୟ କରିବାକୁ ପଡ଼ୁନଥିଲା; ଆମକୁ ଯେତେବେଳେ ଯେଉଁଠାରେ ଭୋକ କରୁଥିଲା, ଆମେ ସେତେବେଳେ ସେହିଠାରେ ଅର୍ଥାତ୍ ସେହି ଘରମାନଙ୍କରେ କ'ଣ ନା କ'ଣ ଖାଇ ଦେଉଥିଲୁ। ସେତେବେଳର ମାଆମାନେ ସତେଅବା ସବୁ ପିଲାଙ୍କର ଭୋକକୁ ବୁଝି ପାରୁଥିଲେ। ତେଣୁ କାହା

ଘରେ ଶାଗଖରଡ଼ା ହେଉଥିଲେ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବା ସବୁ ଝିଅ ସେଇଠି ଏକାଠି ବସି ପଖାଳ ଖାଇ ଦେଉଥିଲେ ଓ ଜଣକ ଘରର ଶାଗଖରଡ଼ା ଲଗାଇ ତାହାକୁ ଖାଇ ଦେଉଥିଲେ । ସଙ୍କୋଚ ନଥିଲା, ଏବଂ ସାଧାରଣତଃ ଏହିଭଳି ସଙ୍କୋଚରୁ ଯେଉଁ ତଥାକଥିତ ଭଦ୍ରତାମାନ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥାନ୍ତି, ଅନ୍ତତଃ ପିଲା-ମାନଙ୍କୁ ସେହି ଭଦ୍ରତାରୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିରାପଦ କରି ରଖା ଯାଉଥିଲା ।

ସେତେବେଳେ ପିଲାମାନଙ୍କ ଉପରେ ବଡ଼ମାନଙ୍କର କମ୍ ଅଖ୍ତିଆର ରହିଥିଲା । ମାଆମାନେ ବି ସତେଅବା କାମୁଡ଼ି ଧରିଥିବା ପରି ପିଲାଙ୍କ ପଛେ ପଛେ ଗୋଡ଼ାଇ ପାରିବା ଲାଗି ଆଦୌ ଏତେବେଶୀ ସୁଯୋଗ ପାଉନଥିଲେ । କେବଳ କୌଣସି ପିଲାର ମାଆ କିମ୍ବା ବାପା ହୋଇ କେବଳ ସେହି ଗୋଟିଏ ଭୂମିକାକୁ ଜାରି କରିବାଲାଗି ପ୍ରାୟ କୌଣସି ଅବସର ନଦେବାଲାଗି ମାଆ ଏବଂ ବାପା ମାନଙ୍କର ଆହୁରି ଅନେକ ଅନେକ ଭୂମିକା ରହିଥିଲା । ତେଣୁ ସ୍ନେହ ଥିଲା, ଅଖ୍ତିଆର ନଥିଲା,-ଲଦି ହୋଇ ରହିବାର ଖୁବ୍‌ବେଶୀ ସୁଯୋଗ ମିଳୁନଥିଲା । କାହାକୁ ସ୍ନେହ କଲେ ଯେ ତାକୁ ସବୁବେଳେ କାମୁଡ଼ି ଧରି ପାଖରେ, ଆଖି ସାମନାରେ ଓ ଆକଟ ଭିତରେ ରଖିବାକୁ ପଡ଼େ, ପାରିବାରିକ ସ୍ନେହ-ଶାସ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ସେତେ-ବେଳେ ଏହି ଅଭିନବ ଦର୍ଶନଟି ମୋଟେ ପ୍ରବେଶ କରିନଥିଲା । ତେଣୁ ଆମେ ପିଲାମାନେ ଯେ ଖୁଣ୍ଟରୁ ଫିଟି କୁଆଡ଼େ ବୁଲୁଥିଲୁ, ତାହାର କୌଣସି ସୀମା ନଥିଲା । ପିଲା ଘରେ ନଥିଲେ ଅନ୍ୟ ପିଲାମାନଙ୍କର ମେଳରେ ଏଇ ପାଖପଡ଼ିଶାରେ କେଉଁଠି ଯେ ଅବଶ୍ୟ ରହିଥିବ, ସେତେବେଳେ ମାଆମାନଙ୍କ ମନରେ ଏଭଳି ଏକ ଭରସା ମଧ୍ୟ ରହିଥିଲା । ତେଣୁ ଆବୋରି ରହିବାର ଅନେକ ଝଞ୍ଜଟମାନରୁ ରକ୍ଷା ବି ମିଳୁଥିଲା । ମୋ' ପିଲା ଯେ କେବଳ ଏକା ମୋ'ରି ପିଲା ନୁହେଁ, ଏପରି ଏକ ମନୋଭାବର ପ୍ରାୟ ଏକ ଅବଚେତନ ବିକାଶ ଲାଗି ଅନୁକୂଳ ପରିସର-ମାନ ମିଳି ଯାଉଥିଲା ।

ଏବେ ପିଲାମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଭିତରେ କେତେଗୁଡ଼ାଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଭ୍ୟାସ ଏବଂ ଶୃଙ୍ଖଳାକୁ ନେଇ ଆପି ରଖିବାରେ ମାଆମାନେ ଏବଂ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଅନ୍ୟମାନେ କେତେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉଛନ୍ତି । ଆମ ପିଲାଦିନେ ଏହି ଶୃଙ୍ଖଳାଗୁଡ଼ାକ ପ୍ରକୃତରେ କେତେ କମ୍ ଥିଲା, ବେଳେବେଳେ ମୁଁ ସେକଥାମାନ ଭାବି ଭାବିଥାଏ । ଆମକୁ ଯେତେବେଳେ ଭୋକ ଲାଗୁଥିଲା, ଆମେ ସେତେବେଳେ ଖାଉଥିଲୁ । ଯେତେ-ବେଳେ ଯିଏ ଆଦର କରି ଡାକୁଥିଲା, ଆମେ ତା ପାଖକୁ ଯାଇ ହାଜର ହୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲୁ । ଯେତେବେଳେ ହଗ ମାଡ଼ୁଥିଲା, ସେତେବେଳେ ହଗିବାକୁ ଦଉଡ଼ି ଯାଉଥିଲୁ । ବାରିଆଡ଼େ ଚୂଅବଣ ବୋଲି ଏକ ଅଞ୍ଚଳ ଥିଲା, ଚୂଅବଣ ପାଖରେ ପୋଖରୀ ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ତେଣୁ, ମାଆମାନେ ବା ଅନ୍ୟ ଗୁରୁଜନମାନେ ଆମକୁ ହଗାଇବାର ବା ମୁତାଇବାର କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକତା ନଥିଲା । ଭାରି ମନେ ଅଛି,

ଆମେ ପିଲାଏ ଏକାଠି ଖେଳୁ ଖେଳୁ ବେଳେବେଳେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏକାବେଳକେ ହଗ ମାଡ଼ୁଥିଲା, ଅଥବା, ଆହୁରି ଅଧିକ ନିର୍ଭୁଲ ଭାବରେ କହିଲେ, ଜଣଙ୍କୁ ହଗ ମାଡ଼ିଲେ ପ୍ରାପ୍ତ ସହାନୁଭୂତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବି ହଗ ମାଡ଼ୁଥିଲା । ଆମେ ତାହାର ଶୃଙ୍ଖଳା ମାନି ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ବାଡ଼ିଆଡେ ପଳାଉଥିଲୁ ଓ ପୋଖରୀରେ କାମସାରି ପୁନର୍ବାର ଖେଳ ଭିତରକୁ ଲେଉଟି ଆସୁଥିଲୁ । ମୋ' ପୁଅ ଝିଅଙ୍କୁ କେତେଥର ହଗୁଛି, ଭଲ ହଗୁଛି କି ଖରାପ ହଗୁଛି,—ଏ ସବୁର ସମ୍ବାଦ ରଖିବା ସକାଶେ ମାଆମାନଙ୍କର କୌଣସି ବେଳ ନଥିଲା । ଏମିତି ମୁଁ ପିଲାଦିନେ କେତେଥର ହଇଜା ହୋଇଥିବି ଓ ଆଦୌ କୌଣସି ଔଷଧ ନଖାଇ ଓ ଆଦୌ କାହାରି ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ ନକରି ବେଶ୍ କିଛିଦିନ ଅନ୍ତେ ଭଲ ବି ହୋଇ ଯାଇଥିବି । ଏବଂ, କେହି ତାହାର କୌଣସି ଖବର ମଧ୍ୟ ପାଇନଥିବେ ।

ଏତେ ସ୍ୱାଧୀନ ହୋଇ ବୁଲୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେତେବେଳେ ଘରୁ ସତେଅବା ପଘା ଛିଣ୍ଡାଇ ବାହାରି ଆସୁଥିବା ପରି କେତେବେଳେ ହେଲେ ମନେ ହେଉନଥିଲା । ନିଜକୁ କେବେ ଅରକ୍ଷିତ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ଲାଗୁନଥିଲା । ଅସଲ ଡୋରଟି ଯେଉଁଠି ଯାଇ ଲାଗୁଥିବାର କଥା, ଠିକ୍ ସେହିଠାରେ ଯାଇ ବନ୍ଧା ହୋଇଥିଲା । ବେଳେବେଳେ ଆମେ ପିଲାଏ ଭୋଜିଭାତ ବି କରୁଥିଲୁ । ସେଥିଲାଗି ଆଗରୁ କୌଣସି ବିବାଦ ହେଉନଥିଲା କିମ୍ବା କୌଣସି ପଇସା ଆଦାୟ କରା ହେଉନଥିଲା । ଖେଳୁ ଖେଳୁ ହଠାତ୍ ଭୋଜିଭାତ ହେବବୋଲି ନିଷ୍ପତ୍ତି ହୋଇ ଯାଉଥିଲା । ସମସ୍ତ ଅନୁସାରେ ସମସ୍ତେ ଘରକୁ ଦଉଡ଼ିଯାଇ ଆମେ ଅଣ୍ଟିରେ ପୋଷେ ପୋଷେ ଚାଉଳ ନେଇ ଆସୁଥିଲୁ । ଘରେ କେତେବେଳେ କହିକରି ଆଣୁଥିଲୁ, କେତେବେଳେ ଲୁଚାଇ-କରି ନେଇ ଆସୁଥିଲୁ । ପିଲାଏ ଲୁଚାଇ କରି ଘରୁ ପୋଷେ ଚାଉଳ ନେଇ ଆସିଲେ ସେତେବେଳେ ତାହା କାହାକୁ ମାଡ଼ ପଡ଼ୁନଥିଲା କିମ୍ବା କେହି ତାହାକୁ ଦୋଷ-ବୋଲି ଧରୁନଥିଲେ । ଘରୁ କିଛି ଗଲାବୋଲି ଘରେ କେହି ନା କେହି ଅବଶ୍ୟ ଜାଣୁଥିଲା ମାତ୍ର ସେହି କଥାକୁ ନେଇ କେହି କୌଣସି କୋଳାହଳ କରୁନଥିଲେ । ପିଲାଙ୍କୁ ନେଇ ସେତେବେଳେ ଘରଭିତରେ ବଡ଼ମାନଙ୍କର କୌଣସି କଟକଣା ବି ନଥିଲା । ଚାଉଳ ପୋଷେ ପୋଷେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଘରେ ଥାଏ, ତେଣୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ଘରୁ ଆସେ । ଡାଲି ସମସ୍ତଙ୍କର ଘରେ ନଥାଏ । ଯାହାଘରେ ଥାଏ, ସିଏ ଡାଲି ନେଇଆସେ । ତା'ପରେ ଆଉ ବେଶୀ କିଛି ସାମଗ୍ରୀ ଦରକାର ହୁଏନାହିଁ । ନିତାନ୍ତ କିଛି ଯୋଗାଡ଼ହୋଇ ନପାରିଲେ ସଜନାଗଛରୁ ସଜନାପତ୍ରର ଭଜା ହୋଇ ଆସେ । ସେତିକିରେ ମଧ୍ୟ ଭୋଜି ହୋଇଯାଏ । ବେଳେବେଳେ ଆମେ ପିଲାଏ ଏକାଠି ଖିଅ ପକାଇ ଡୁଙ୍ଗରୁ ମୀନ ମାଛ ଧରି ନେଇଆସୁ । ସେଦିନ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଶେଷ ଧାରାରେ ଭୋଜି ଖିଆହୁଏ । ପଡ଼ିଶାରେ ଥିବା କେହି ଖୁଡ଼ୀ କିମ୍ବା ଭାଉଜ ଆମପାଇଁ ଭୋଜି ରାନ୍ଧି ଦିଅନ୍ତି । ସେହିପରି ଜଣେ ଜଣେ ବିଶେଷ ସହାନୁଭୂତି

ରହିଥିବା ମଣିଷ ଗାଆଁରେ ଥାଆନ୍ତି, ସିଏକ ପିଲାମାନଙ୍କର ଅଦୌଲକୁ କୌଣସି ଆପତ୍ତି କରନ୍ତିନାହିଁ । ତାଙ୍କ ନିଜର ପିଲାମାନେ ଥିଲେ ତ ଆହୁରି ଭଲ କଥା । ତାଙ୍କ ଘରେ ପିଲା ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସିଏ ଆପେ ସବୁକାମ ତୁଲାଇ ଦିଅନ୍ତି; ରାନ୍ଧନ୍ତି ସେଇ, ବାଢ଼ି ଦିଅନ୍ତି ସେଇ । ତାଙ୍କର ଘରବାସନରେ ସ୍ନେହସିକ୍ତ ରନ୍ଧା ହୁଏ ।

ସେହି ପିଲାବେଳର ବହୁ ଶୀତ ସକାଳର କଥା ଏବେ ମଧ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ମନେ-ଅଛି । ସକାଳର ଉଷ୍ମ ଖରା କାନ୍ଥ ତଳକୁ ଖସି ଦୁଆରେ ଆସି ପଡ଼ିବା ବେଳକୁ ଆମେ ପିଲାମାନେ ଗୋଟିଏ ଜାଗାରେ ଜୁଣ୍ଡ ହୋଇ ଯାଇଥାଉ । ସେତେବେଳକୁ ଆମର ଦାନ୍ତଘଷା ସରିଥାଏ । ଦିହ ଉପରେ ଖଣ୍ଡେ ଖଣ୍ଡେ ଘୋରହେଲା । ଘୋର-ହେଲା ଭିତରେ ସକାଳର ଖାଇବା ସାମଗ୍ରୀ । କାହା ପାଖରେ ଉଖୁଡ଼ା ବା ମୁଢ଼ି, ଆଉ କାହା କାନରେ ପୂର୍ବଦିନ ରାତିରୁ ପିଲାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସାଇତା ହୋଇ ରଖାଯାଇଥିବା ବାସି ଚକୁଳି ପିଠାରୁ ଫାଳେ କି ଚଉଠେ । ନିଜ ମାଆ-ମାନଙ୍କର ବୋଲ ମାନି ସେହିସବୁ ଖାଦ୍ୟକୁ ନିଜ ନିଜ ଘରେ ଖାଇ ତା'ପରେ ମେଳ ଭିତରକୁ ଆସିଲେ କ'ଣ ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ ? ମାତ୍ର, ସେକଥା କେହି ମାନନ୍ତି ନାହିଁ । ସମସ୍ତେ ଯାହା ମିଳିଲା ଅଣ୍ଡିରେ ଧରି ସମସ୍ତେ ଏକଜୁଟ ହେଉଥିବା ଜାଗାଟିକୁ ଚାଲିଆସନ୍ତି । ଅନେକ ସମୟରେ ଏଥିଲାଗି ମାଆମାନଙ୍କ ଠାରୁ କେତେ ପ୍ରକାର ବିଶେଷଣ ଶୁଣିବାକୁ ପଡ଼େ । ତଥାପି କେହି ମାନନ୍ତି ନାହିଁ । ଖରାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଲ୍ଲସିତ ଭାବରେ ଅଳସ ଭାଙ୍ଗି ଖାଉ ଖାଉ କେତେ ଛଷେ, କେତେ ଅନାଇ ରହି ପାଖରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ରହିଥିବା କୁକୁରମାନଙ୍କୁ ଦିଆଯାଏ, ତଥାପି ସେହି ସ୍ଥିତିହିଁ ସବୁଠାରୁ ଭଲ ଲାଗେ । କାହା ହାତରେ କାଛୁ ହୋଇଥାଏ ତ କିଏ ଖଁ ଖଁ ହୋଇ କାଶୁଥାଏ, ତେଣେ କୋଉ ଅସଜ ଜାଗାରେ ବଥଟାଏ ହୋଇ-ଥିବାରୁ କିଏ ସେଙ୍କେଇ ସେଙ୍କେଇ ଚାଲୁଥାଏ ତ କାହାର ନାକପୁଡ଼ା ଦିଇଟା ଭିଡ଼ ଭିଡ଼ ସିଂଘାଣି ଭିତରେ ହବୁଡ଼ୁବୁ ହେଉଥାଏ । ତଥାପି ଏକାଠି ହେବାକୁ ଭଲ ଲାଗେ । ଏହି ପଙ୍ଗତଟା ହିଁ ସେତେବେଳେ ଆମର ଅସଲ ଘର ବୋଲି ମନେ ହେଉଥାଏ । ଘର କହିଲେ ଯେ ନିଜର ଏକ ଅଲଗା ଦୁର୍ଗକୁ ବୁଝାଏ, ସେହି ଉପଲବ୍ଧିଟି ଅନେକ ପରେ ଆସେ । ସେତେବେଳକୁ ପିଲାଦିନ କଟି ଯାଇଥାଏ ।

ଆମ ଘରକୁ ମିଶାଇ ଅନେକ ଘରକୁ ନେଇ ଗୋଟିଏ ସାହି । ସାହି ପଛକୁ ପୋଖରୀ । ଦଶହରା ପୂର୍ବରୁ ମଧ୍ୟ ପୋଖରୀର ପାଣି ଶୁଖି ଶୁଖି ଆସିଥାଏ । ପୋଖରୀ ସେପାଖରୁ ଧାନବିଲ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । କାର୍ତ୍ତିକ ମାର୍ଗଶିର ବେଳକୁ ସେହି ବିଲର ହିଡ଼ମାନଙ୍କରେ କୋଇଲିଖିଆ ଗଛରେ ଫୁଲ ଫୁଟେ । ଥୁଣ୍ଟା ଓ କଣ୍ଟାମଞ୍ଜୁ ଗୁଳ୍ମ-ଗୁଡ଼ିକରେ ନୀଳ ରଙ୍ଗର ଫୁଲଗୁଡ଼ିକ ଖୁବ ସୁନ୍ଦର ଦିଶେ । ଗହମର ବିଲରେ

ଗଲାବେଳେ ଆମ ପିଲାମାନେ ଅନେକ ସମୟରେ କୋଇଲଖିଆ ଫୁଲକୁ ଛିଣ୍ଡାଇ ତା' ଗର୍ଭ ଅଗଟିକୁ ପାଟିରେ ଶୋଷି ମହୁ ଖାଇବାରେ କେତେ ଆନନ୍ଦ ପାଇଛୁ । ସକାଳଓଳି ଛୁଟି ଦିନମାନଙ୍କରେ ଏହି କୋଇଲଖିଆ ଫୁଲ ପୋଖରୀ ତୁଠରେ (ବା ଅନ୍ତୁଠରେ) କାଦୁଅରେ ଠାକୁର ଗଢି ପୂଜା କରିବାରେ କେତେ ଖାସ୍ ଆକର୍ଷଣ ଯୋଗାଇ ଦେଇଯାଇଛି । ସେସବୁ ବିଶେଷ ଦିନମାନଙ୍କରେ ଆମେ ମୋଟେ ଡ଼ିକା ଡ଼ିକ ହୋଇ ପୋଖରୀକୁ ଗାଧୋଇ ଯାଉନାହିଁ ସତ ମାତ୍ର ଆମର ଏହିସବୁ ନିର୍ମଳ ଅନ୍ୟମନସ୍କତା ଗୁଡ଼ିକ ପଛରେ ସତେଅବା କେଉଁ ବିଧାତାଙ୍କର ଅପାର ଶୁଭେଚ୍ଛା ରହିଥିବା ପରି ଆମେ ପ୍ରାୟ ଏକା ସମୟରେ ପୋଖରୀତୀର୍ଥରେ ଆସି ଏକଜୁଟ ହୋଇଯାଉ । ଆମ ଗାଧୁଆର ପର୍ବଟି ଖେଳରୁହିଁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯାଏ । ଏଠାରେ ଖେଳ ହେଉଛି ଠାକୁର ଆପଣା କରି ତାଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବାର ଖେଳ । କେତେଥର ମୁଁ ଏକାବେଳେକେ ଏକୁଟିଆ ବି ଘଣ୍ଟା ଘଣ୍ଟା ଧରି ସେଠାରେ ସେହି ଖେଳଟିକୁ ଖେଳିଛି । ଆମ ଧୋଇଆ ଗାଆଁର ପୋଖରୀ, କାଦୁଅ ଭରି ଚକ୍‌କଣ । ପୋଖରୀ ସେପାଖରେ ପାଣିକୂଳରେ ଜାଗାଟିଏ ବାଛି କାଦୁଅକୁ ପାଲିଶି କରି ସବା ଅଗ ବେଦୀଟିଏ ତିଆରି କରିଯାଏ । ଅଉ କିଛି କାଦୁଅରେ ତା'ପରେ ସେହି ବେଦୀର ଚାରିପାଖରେ ବେଢାଟିଏ ତିଆରି ହୁଏ । ବେଦୀ ଉପରେ ସିଂହାସନଟିଏ,— ସେହି କାଦୁଅରେ । ସିଂହାସନ ଉପରେ ଠାକୁର । ଦୁଇ ତିନି ମେଦ ହୋଇ ବସିଥିବା ଆମ କାଦୁଅ ଠାକୁରଙ୍କର ଅଙ୍ଗମଣ୍ଡନ ଲାଗି ଗୁହିବା ମାତ୍ରକେ କୋଇଲ-ଖିଆ ଫୁଲ ତୋଳା ହୋଇ ଆସିଯାଏ । ଏସବୁ ବହୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ ବା ଖେଳ ସରିବାପରେ ଯାଇ ଗାଧୋଇବା କଥା ମନେପଡ଼େ । ଝଟପଟ ଗାଧୁଆ ସରି ଘରକୁ ଆସିବାକୁ ପଡ଼େ ।

ଏକାଧିକ ବାର ଏହି ଠାକୁର ବସାଇବାର କାର୍ଯ୍ୟରେ ଏକାବେଳକେ ବିଭୂତ ହୋଇ ରହିଥିବା ସମୟରେ ବୋଉ ଶ୍ରୀମ ମୂର୍ତ୍ତି ହୋଇ ସେଠାରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଯାଇଛି ଓ ସେହି ପଙ୍କ ପାଣି ଭିତରୁ ଟୋପାରି ଟୋପାରି ମୋତେ ଘରଯାଏ ଅଣିଛି । ସାହିର ଆଉ କେହି ହୁଏତ ପୋଖରୀ ସେପାଖରେ ଆମର ଲୀଳା ଗୁଡ଼ିକୁ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଛନ୍ତି ଓ ବୋଉ ଆଗରେ ଆସି 'ଯାଅ, ତୁମ ପୁଅ ପୋଖରୀ ଭିତରେ କ'ଣ ସବୁ ହେଉଛନ୍ତି' ବୋଲି ସମ୍ବାଦ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହି ଅବସରରେ କେତେଥର ମାଡ଼ବି ଖାଇଛି । ମାଡ଼ଖାଇ ଝୁଣ୍ଡି କରିଛି । ସେଇ ପଙ୍କ ସରସର ଓଦା ଲୁଗାରେ ଝୁଣ୍ଡି କରି ବସିଛି । ସେତେବେଳେ ବଡ଼ମାଆ ଆସି ମୋତେ ସେହି ପରିସ୍ଥିତିରୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଛନ୍ତି । ସିଏ ମୋ' ପକ୍ଷ ହୋଇ ବଡ଼ମାଆ ସ୍ୱଭାବରେ ବୋଉକୁ ଆକଟ କରିଛନ୍ତି, "ଏଇ କଥାରେ କ'ଣ ପିଲାଙ୍କୁ ମାରନ୍ତି ?" ବୋଲି କହି ମୋତେ ହାତ ଧରି ଉଠାଇ ନେଇଛନ୍ତି ଓ କୂଳ ପାଖରେ ଧୋଇଧାଇ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ସେତେବେଳେ ଯାଇ ହୃତ ସମ୍ମାନ ଗୁଡ଼ାକ ପୁନର୍ବାର ଫେରପାଇବା ପରି ମନେ-ହୋଇଛି ।

ମୋର ଅତି ପିଲାଦିନେ ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା ବୋଉବର୍ଷ ଘଟିଥିଲା, ମୋର ମୋଟେ ମନେନାହିଁ । ଆମ ଘରର ମିଶିପେ ମାଇପେ ସମସ୍ତେ ଥରେ ଗୋରୁଗାଡ଼ି କରି ଭୁବନେଶ୍ୱର ଯାଇଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଥିଲି । ବାଟରେ ସବେ ସମସ୍ତେ ଫତଗଡ଼ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ଗାଆଁରେ ରହିଥିଲେ । ସେଠାରେ ମଠଟିଏ ଅଛି, ଏମାନେ ସେଇଠି ରହିଥିଲେ । ମଠର ବାବାଜୀ ଅତିଥି ସତ୍କାର କରୁଥାନ୍ତି, ଭଲମନ୍ଦ ଗୁଣି ଯାଉଥାନ୍ତି । ପରିଚୟ ବଢ଼ିବା ପରେ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କର ହାତ ମଧ୍ୟ ଦେଖିଥିଲେ । ବୋଉ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ମୋତେ ମଧ୍ୟ ନେଇ ବସାଇଦେଲା । ବାବାଜୀ ପ୍ରଥମେ କେତେ କ'ଣ କହିଗଲେ, ତା'ପରେ କହିଥିଲେ ଯେ ବାଇଶି ବର୍ଷ ବୟସରେ ଏହି ପିଲାଟି ଘର ଛାଡ଼ି ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହୋଇଯିବ । ହାତରେ ଯେତେ-ବେଳେ ଲେଖା ହୋଇଛି, ତେଣୁ ସିଏ ତାର ଏକ ବିଧିବଦ୍ଧ ସମାଧାନ ମଧ୍ୟ କରିଦେଲେ । କହିଲେ, ଏ ପିଲାଟିର ହାତରେ ଯେତେବେଳେ ବାବାଜୀ ହୋଇ-ଯିବା କଥା ଲେଖା ହୋଇଛି, ସେତେବେଳେ ତୁମେମାନେ ଏହାକୁ ମୋର ହାତରେ ଦେଇଦିଅ । ବାବାଜୀଙ୍କ ମଠରେ ସଂସାରଯାକର ସମ୍ପତ୍ତି, ସେଥିପାଇଁ ସେ ଚେଲା କରୁନଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ମୋତେ ତାଙ୍କର ହାତରେ ଅର୍ପିଦେଲେ ମୋର ଉଦ୍ଧାର ହୋଇଯିବ, ମଠ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାଟିଏ ହୋଇଯିବ । ମୋର ବୋଉ, ବାପା ଓ ବଡ଼ମାଆ ଭାବି କରି ଗୋଟାଏ କିଛି କହିବେ ବୋଲି ସେଠାରେ କହି ଆସିଥିଲେ । ଛୁଆଟା ତ ଏତେ ବଡ଼ଟେ ହୋଇଛି, ଏତିକ ବେଳୁ ତରତର କାହିଁକି ? ବୋଉ କହେ, ତା'ପରେ ବାବାଜୀ ଥରେ ଆମ ଗାଆଁକୁ ମଧ୍ୟ ଆସିଥିଲେ । ମୋତେ ଦେବାଲାଗି କେହି ରାଜି ହୋଇନଥିଲେ । ବାବାଜୀ ମୋତେ ଆଶୀର୍ବାଦ କରି ମଠକୁ ଫେରି ଯାଇଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପଛକୁ ଅନାଇ ହିସାବ କରି ଦେଖୁଛି, ୧୯୪୫ ମସିହାକୁ ମୋତେ ବାଇଶି ବର୍ଷ ହୋଇଥିଲା ଓ ମୁଁ ସେହି ବର୍ଷ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଗଲି । ସେହି ମସିହାଟି ଅନେକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମୋ' ଜୀବନରେ ହୁଏତ ହେବାର ଏକ ବିଶେଷ ମସିହା ହୋଇ ରହିଛି । ମାତ୍ର, ସେସବୁ ଅହୁରି ଅନେକ ବର୍ଷ ପରର କଥା ।

—ଅନନ୍ୟା ସାହିତ୍ୟପତ୍ର, ଦଶହରା, ୧୯୮୭

—୦—

ବାଗଲପୁର ଗାଆଁ ମୋ'ନିଜ ଗାଆଁ । ପ୍ରଧାନତଃ ସେହି କାରଣରୁ ଏହି ଗାଆଁଟି ମୋତେ ଏକାଧିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନନ୍ୟ ଓ ଅସାଧାରଣ ଲାଗେ । ଗାଆଁରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏକାଧିକ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ରହିଛି, ଗୋଟିଏ ମାଇନର ସ୍କୁଲ ଅଛି, ଦୁଇଟି ହାଇସ୍କୁଲ ଏବଂ ଗୋଟିଏ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ଏସବୁ ଆଗେ ନଥିଲା, ଏବେ ହୋଇଛି । ତେଣୁ ଏବର ଯାବତୀୟ ଭୂଷଣ ଏବଂ ଅଭୂଷଣକୁ ଅଙ୍ଗରେ ବହନ କରି ତାହା ଚାଲିଛି । ତୁଏତ ଯେକୌଣସି ସ୍କୁଲ ବା ଯେକୌଣସି କଲେଜ ପରି ଦିଶୁଛି ଓ ଚାଲୁଛି । ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନଗୁଡ଼ିକ ସକାଶେ ଆମ ଗାଆଁରେ ପାଠୁଆମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ଇତିମଧ୍ୟରେ ବଢ଼ିଗଲାଣି । ପାଠୁଆଙ୍କର ପାଠ ପଢ଼ିବା ଫଳରେ ଆହୁରି କିଛି ନବଦିଗନ୍ତ ସବୁ, ବାହାର ବେଶ ଓ ବାହାରି ଆଖିଗୁଡ଼ାକ ଅଲବତ ବଦଳି ଯାଉଛି । ଏଥିରୁ ଇଷ୍ଟ ଆସୁଛି, ଅନିଷ୍ଟ ବି ଆସୁଛି । ଆଧୁନିକ ସମୟରେ ନାନା ଆହ୍ୱାନରୂପେ ଏସବୁ ଆସୁଛି । ଏସବୁ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ମନକୁ ପାଉନାହିଁ, ସେମାନେ ନାକ ଟେକୁଛନ୍ତି, ଆଗେ ଗାଆଁ କିଭଳି ଥିଲା, ସେହି କଥାଗୁଡ଼ାକର ଉଲୁଗୁଣା ଦେଉଛନ୍ତି । ଆଗେ ଯେ ସବୁକିଛି ଭଲ ଥିଲା, ସେକଥା ମୋଟେ ନୁହେଁ । ଏବେ ଯେ ସବୁ ଖରାପ ହିଁ ରହିଛି, ସେକଥା ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ଦେଶର, କାଳର ବୃହତ୍ତ ହାଉଆଟି ବଦଳିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗାଆଁ ମଧ୍ୟ ବଦଳି ଯାଉଛି । ଆଗେ ନିଜ ନିଜର ସାନ ଗୋଷ୍ଠୀ ଏବଂ ସାନ ଅସ୍ମିତାଗୁଡ଼ିକର ସୁରକ୍ଷା ଭିତରେ ସାମୂହିକ ଜୀବନ କେତେ ଥିର ଓ ଟାଣ ହୋଇ ରହିଥିଲା ପରି ସେତେବେଳର ମଣିଷମାନଙ୍କୁ ଲାଗୁଥିଲା । ଆଧୁନିକ କାଳରେ ଓ ଆଧୁନିକ ସାମୂହିକ ଅଗ୍ରସ୍ତାର ପୁନର୍ବିନ୍ୟାସ ମଧ୍ୟରେ ସତେଅବା ପୂର୍ବର ସେହି ଗୋଷ୍ଠୀମାନେ ଓ ଅସ୍ମିତାମାନେ ଆଉ ମୋଟେ କାମ ଦେଉନାହାନ୍ତି । ନୂଆ ଅସ୍ମିତା ଗୁଡ଼ିକୁ ସ୍ୱାଗତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ପୁରୁଣା ପରିଧିମାନେ ଯେଉଁଠି ସମ୍ମତ ହୋଇ ନପାରୁଛନ୍ତି, ସେଠାରେ ଅନର୍ଥ ହେଉଛି ।

ମୋ'ର ଅତି ପିଲାବୟସରେ, ଗାଆଁରେ, ପ୍ରଧାନତଃ କରଣ ସାହିରେ ଯୁବକ ସଂଘଟିଏ ଗଢ଼ା ହେଲା । ଆମ ଗାଆଁ ପାଖ ଅଣଖିଆ ବା ତରକୁଦରେ ସେତେବେଳେ ଶ୍ରୀ ନବକୃଷ୍ଣ ଚୌଧୁରୀ ଓ ଶ୍ରୀମତୀ ମାଳତୀ ଚୌଧୁରୀ କୃଷିଫାର୍ମ କରି ରହିଥାନ୍ତି । ସେମାନେ ସାଥୀମାନଙ୍କର ମାଧ୍ୟମରେ ଉନ୍ନତ ଧରଣର କୃଷିପ୍ରଣାଳୀ ଓ ନୂଆ ନୂଆ ପରିବା ଚାଷ କରିବା ବିଷୟରେ ପାଖ ଗାଆଁମାନଙ୍କରେ ପ୍ରଚାର କରୁଥାନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ଆମ ଅଞ୍ଚଳରେ କଳାଡ଼ି ଆଦୌ ନଥିଲା, ଫୁଲକୋବି କି

ବନ୍ଧାକୋବି ନଥିଲା, ପୋଟଳ ନଥିଲା କି ବିଲାତି ବାଇଗଣ ନଥିଲା । ସତରେ ଗାଆଁମାନଙ୍କରେ ଆଲୋକଯନ୍ତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ଅମେ ଫିଲ୍ମମାନ ନାହିଁନଥିବା ଆନନ୍ଦରେ ଯେପରିକି ସିନେମା ଦେଖିବାପରି ଦେଖୁ । ଆଗେ ଯିଏ କଟକ ଯାଉଥିଲା, ସେଇ କଟକରୁ ଗାଆଁକୁ ଆଳୁ, ଟମାଟୋ, କମ୍ବା ଫୁଲକୋବି ନେଇ ଆସୁଥିଲା ଏବଂ ପରିବାରମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷ ସନ୍ତର୍ପଣ ସହିତ ସେଗୁଡ଼ିକ ରନ୍ଧା ଯାଉଥିଲା ଓ ଖିଆ ଯାଉଥିଲା । କ୍ରମେ ଗାଆଁରେ ଏସବୁର ଚାଷ ହେଲା ଏବଂ କ୍ରମେ ଗାଆଁର ସବୁ ମଣିଷ ଏସବୁର ସ୍ୱାଦ ଚାଖିପାରିଲେ ।

ତରକୁନ୍ଦ କୃଷି କେନ୍ଦ୍ର କୃଷି ସହିତ ଏକ ସାମାଜିକ ଅନ୍ୟପ୍ରତ୍ୟୟତା ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବାଲାଗି ପ୍ରୟାସ କରୁଥିଲା । ଜାତିଭେଦ ନମାନିବା, ବର୍ତ୍ତମାନର ଯାବତୀୟ ଦୂରତାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରି ସବୁ ମଣିଷଙ୍କୁ ମଣିଷ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବା, ଧର୍ମ ଏବଂ ଠାକୁର ଠାକୁରାଣୀମାନଙ୍କୁ ଆଳ କରି ଭୀରୁ ଓ ଭାଗ୍ୟବାଦୀ ହୋଇଥିବା ମଣିଷମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଜାଗରଣମୁଖୀ ଆନ୍ଦୋଳନ ସୃଷ୍ଟି କରିବା, —ପ୍ରୟାସଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଏସବୁ ମଧ୍ୟ ରହିଥିଲା । ଆମ କରଣସାହିର ଅନେକ ଯୁବକ ତରକୁନ୍ଦ ଫାର୍ମ୍‌କୁ ଯାଉଥିଲେ । ସେହିମାନେ ଗାଆଁରେ ଯୁବକସଂଘ ଗଠନ କଲେ । ଗୋପବନ୍ଧୁ ପାଠାଗାର ବୋଲି ପ୍ରଧାନତଃ ସବର୍ଣ୍ଣ ପିଲାଙ୍କ ଲାଗି ଗୋଟିଏ ଲାଇବ୍ରେରୀ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ପରେ ବୀଣାପାଣି ଡ୍ରାମାଟିକ୍ କ୍ଲବ୍‌ର ଆପନା ହେଲା । ପ୍ରତିବର୍ଷ ଖରଛୁଟୀ ମାନଙ୍କରେ ତାହାର ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ ନାଟକମାନ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେଉଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଗାନ୍ଧିଜୀ ଭାରତରେ ହରିଜନ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ କରିଥାନ୍ତି । ଆମ ଗାଆଁରେ ହରିଜନ ସାହିର ପିଲାମାନେ ପାଠ ପଢ଼ିବେ ବୋଲି ଯୁବକସଂଘ ତରଫରୁ ତରକୁନ୍ଦରୁ ପ୍ରେରଣା ନେଇ ଇସ୍କୁଲ ଘରଟିଏ ତିଆରି ହେଲା । ସଂଘର ସଦସ୍ୟମାନେ ହରିଜନମାନଙ୍କ ସହିତ ମିଶି ନିଜ ଶ୍ରମରେ ଘରଟିକୁ ତିଆରି କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର, ଯେଉଁଦିନ ଛଣଛପର କରାଗଲା, ସେହିଦିନ ରାତିରେ ହିଁ ସେହି ଘରେ କେହି ନିଆଁ ଲଗେଇଦେଲେ ଓ ଘରଟି ଭସ୍ମ ହୋଇଗଲା । ଗାଆଁରେ ଶୃଙ୍ଖଳା ଟେକିଗଲା । ବାହାରକୁ କେହି ଧରା ପଡ଼ିଲେ ନାହିଁ ସତ, ମାତ୍ର ପାରମ୍ପରିକ ଭାବରେ ଆପଣାକୁ ସମଗ୍ର ଗାଆଁର ଅଧୀଶ୍ୱର ବୋଲି ଅନୁଭବ କରି ଆସିଥିବା ସବର୍ଣ୍ଣ ମାମଲତକାର ମାନଙ୍କର ଅଭିସନ୍ଧି ଦ୍ୱାରା ଯେ ସେହି ଅଘଟଣଟି ଘଟିଥିଲା, ସେକଥା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଗଲା ।

ଏହି ଘଟଣାରୁ ଆମ ଗାଆଁରେ ସର୍ବପ୍ରଥମ କରି ଏକ ସାମାଜିକ ପ୍ରତିବାଦର ମଧ୍ୟ ଘଟଣା ଘଟିଲା । ଆମ ଗାଆଁ ବାଉରିସାହିର ବହୁ ପରିବାର ଗାଆଁର ସୀମା ସେପାଖରେ ଥିବା ଜଙ୍ଗଲକୁ ଉଠିଗଲେ । ପରିବାରଗୁଡ଼ିକ ଏବେମଧ୍ୟ ସେଠାରେ ରହୁଛନ୍ତି । ପାଖ ଗାଆଁର ନାମ ଅନୁସାରେ ଆମେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ସେହି ସାହିଟିକୁ କମଳପୁର ବାଉରିସାହି ବୋଲି କହୁଛୁ । ପ୍ରଧାନତଃ ଯେଉଁ ଯୁବକଙ୍କର

ପ୍ରେରଣାରେ ବାଗଲପୁରରେ ଏସବୁ ନୂଆ ହଲଚଲ ହେଉଥିଲା; ସିଏ ହେଉଛନ୍ତି ଗୌରୀ ଭାଇ ବା ଶ୍ରୀ ଗୌରାଙ୍ଗ ଚରଣ ଦାସ । ଗାଆଁ ଯୁବକସଂଘ ତାଙ୍କର ନେତୃତ୍ୱରେ ଚାଲିଥାଏ । ୧୯୩୨ ମସିହାର ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଆମ ଗ୍ରାମରୁ ଶ୍ରୀ ଇନ୍ଦ୍ରମଣି ମହାନ୍ତିଙ୍କ ସହିତ ଗୌରୀଭାଇ କାରାବରଣ କରିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀଯୁଗରେ ପ୍ରଧାନତଃ ସେବାକୁ ମାଧ୍ୟମ କରି ରାଜନୀତି ଭାରତର ଲୋକଜୀବନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲା । ଆଗେ ଆମ ଗାଆଁରେ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତିବର୍ଷ ହଇଜା ହେଉଥିଲା । ହଇଜା ଠାକୁରାଣୀ ବେଲ ବୁଡ଼ିବା ମାତ୍ରକେ ହାତରେ ବେତବାଡ଼ି ଧରି ପ୍ରଚଣ୍ଡ ବେଶ ଧରି ଗାଆଁ ଦାଣ୍ଡରେ ଉନ୍ମତ୍ତ ହୋଇ ଦଉଡ଼ୁଥିଲେ ଏବଂ ଗାଆଁରୁ ଆହୁରି ଏତେ ମୁଣ୍ଡ ନେଲେ ଯାଇ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବେ ବୋଲି ସର୍ବଦା ପୂର୍ବଘୋଷଣା କରି ଦେଉଥିଲେ । ହଇଜା ସହିତ ଗାଆଁରୁ ଭୟ ଛଡ଼ାଇବା ନିମନ୍ତେ ଗୌରୀଭାଇ ସାଥୀମାନଙ୍କ ସହିତ ସାଙ୍ଗ ହାଙ୍କୁଲି ହଇଜାଔଷଧ ବାଣ୍ଟୁଥିଲେ ଓ ରୋଗୀମାନଙ୍କର ଶୁଶ୍ରୂଷା କରୁଥିଲେ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ସହିତ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ କରୁଥିବା ଯୁଦ୍ଧରେ ଗୌରୀଭାଇ ସାମିଲ୍ ହୋଇଛନ୍ତି ବୋଲି ଆମ ଗାଆଁର ବରିଷ୍ଠମାନେ ତାଙ୍କ ସହିତ କିଛିଟା ସତର୍କ ଭାବରେ ମିଶୁଥିଲେ ସତ, ମାତ୍ର ଅନ୍ତରର ସହିତ ତାଙ୍କୁ ସମସ୍ତେ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରୁଥିଲେ । କ୍ୱଚିତ୍ କେତେଦିନ ପାଇଁ ସାମାଜିକ ଓ ରାଜନୈତିକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଭୁଲି ସେ ଯେଉଁଦିନ ଗାଆଁରେ ଆସି ପହଞ୍ଚି ଯାଉଥିଲେ, ସେଦିନ ସେହି ସମ୍ବାଦ ଦଣ୍ଡକେ ଗାଆଁଯାକ ରଟି ଯାଉଥିଲା ।

ଆମ ଗାଆଁର ନିମ୍ନପ୍ରାଥମିକ ସ୍କୁଲରେ ପାଠ ପଢୁଥିବା ସମୟରେ ସମ୍ଭବତଃ ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ଆମ ସ୍କୁଲରେ ପୁରସ୍କାର ବିତରଣୀ ସଭା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଗାଆଁର ଯୁବକସଂଘ ଏବଂ ମୂଳତଃ ଗୌରୀଭାଇଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ଏହି ସଭାର ଆୟୋଜନ ସମ୍ଭବ ହେଲା । ସେହିମାନଙ୍କର ଉଦ୍ୟମରେ ଶ୍ରୀମତୀ ମାଲତୀ ଚୌଧୁରୀ ଏହି ଉତ୍ସବକୁ ଅତିଥି ହୋଇ ଆସିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସହିତ ଶ୍ରୀ ନବକୃଷ୍ଣ ଚୌଧୁରୀ ମଧ୍ୟ ଆସିଥିଲେ । ସଭାରେ ଗାଆଁଯାକ ମଣିଷ ଭର୍ତ୍ତି ହୋଇଥାନ୍ତି । ପିଲାଙ୍କ ଭିତରେ ମୋତେ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ପୁରସ୍କାର ମିଳିଥିଲା । ମୋ' କଅଁଳ ହାତରେ ବହିର ଗଦାଟିକୁ ସଭାପତିଙ୍କ ଠାରୁ ଆଣିବାଲାଗି ମୋତେ ବଡ଼ମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ନେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ମାତ୍ର ନଅବର୍ଷ ବୟସର ପିଲାକୁ ସେଦିନ ଅନ୍ୟ ବହିଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର କିଶୋର ମହାନ୍ତିଙ୍କର 'ମଲାଜହ୍ନ' ଏବଂ କାହ୍ନୁଚରଣ ମହାନ୍ତିଙ୍କର 'ବାଲିରାଜା' ମଧ୍ୟ ପୁରସ୍କାର ମିଳିଥିଲା । ସେହି ବୟସରେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ପଢ଼ିବାର ତ ଆଦୌ କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନ ନଥିଲା; ମାତ୍ର ମୋଟା ମୋଟା ବହିଗୁଡ଼ିକ ଦେଖି ସେଦିନ ମୁଁ ସେଇଥିରେ ହିଁ ନିଶ୍ଚୟ କେଡ଼େ ହୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଯାଇଥିବି । ପ୍ରାୟ ସେହି ସମୟରେ ଆମ ଗାଆଁ ଠାକୁର ବଗିଚା ତୋଟାରେ ନିଖିଳ ଉତ୍କଳ କୃଷକ ସମ୍ମିଳନୀ ମଧ୍ୟ ବସିଥିଲା । କେଉଁଠାରୁ କେତେ ଲୋକ ଆସି ଆମ ଗାଆଁରେ

ରୁଣ୍ଡ ହୋଇଥିଲେ । ସେହି ଚଷିକୁନ୍ଦର ଏକ୍ରୁଡ଼ଶାଳକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଓଡ଼ିଶାର କୃଷକ ଆନ୍ଦୋଳନ କ୍ରମେ ବହୁତର ପ୍ରସାର ଲାଭ କରୁଥିଲା ଓ ରାଜନୀତିକ ସ୍ୱାଧୀନତା-ସଂଗ୍ରାମର ମୂଳଦୁଆଟିକୁ ତଳୁ ସର୍ବଜନର ସ୍ତରରୁ ଗଢ଼ି ଆଣିବାର ଅଭିଳାଷ ରଖିଥିଲା । ମୁଖ୍ୟତଃ ଶ୍ରୀମତୀ ମାଳତୀ ଚୌଧୁରୀ ଏବଂ ଆମ ଗାଆଁର ଗୌରୀଭାଇ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ଯାବତୀୟ କ୍ରିୟାଶୀଳତାର ଅଗ୍ରଭାଗରେ ରହୁଥିଲେ ।

ସେତେବେଳେ ଗାଆଁରେ ଆମ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ନେଇ କେତେ କ'ଣ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଚାଲୁଥିଲା । ପ୍ରତି ରବିବାର ଆମେ କରଣସାହିର ଘରେ ଘରେ ବୁଲି ମୁଠିଚାଉଳ ଆଦାୟ କରୁଥିଲୁ । ସେହି ଧନରେ ଆମ ହାତକୁ କିଛି ପାଣ୍ଠି ଆସୁଥିଲା ଓ ସେଥିରେ ଆମର ଅନ୍ୟ କେତୋଟି କ୍ରିୟାଶୀଳତା ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ ହେଉଥିଲା । ରବିବାରକୁ ରବିବାର ଆମର ତର୍କପ୍ରତିଯୋଗିତା ହେଉଥିଲା । ଆମଠାରୁ କିଞ୍ଚିତ୍ ବଡ଼ମାନେ ଅର୍ଥାତ୍ ଯୁବକସଂଘର ସଦସ୍ୟମାନେ "ପଲ୍ଲୀବନ୍ଧୁ" ନାମକ ଏକ ହାତଲେଖା ପତ୍ରିକା ବାହାର କରୁଥିଲେ । ସେଥିରେ ବଡ଼ମାନଙ୍କ ସହିତ ଆମ ପିଲାମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ବେଳେବେଳେ ଲେଖା ବାହାରୁଥିଲା । ଗାଆଁର ପାଠୋଇ ଝିଅମାନେ ବି ଲେଖା ଲେଖୁଥିଲେ; ସ୍ୱଜନମାନେ ବି କେଡ଼େ ଉତ୍ସାହରେ ଏହି ପତ୍ରିକାଟିକୁ ଲେଖାମାନ ଦେଉଥିଲେ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଏହି ସବୁକିଛି ପଛରେ ଗୌରୀ ଭାଇଙ୍କର ପ୍ରେରଣା ଏବଂ ଉତ୍ସାହ ରହୁଥିଲା । ସିଏ ବାହାରେ ସିନା ଓଡ଼ିଶାରେ ନୂଆ କରି ଗଢ଼ା ହୋଇଥିବା ସାମ୍ୟବାଦୀ କର୍ମୀସଂଘରେ ସାମିଲ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ କୃଷକ ସଂଗଠନ କରି ବୁଲୁଥିଲେ, ମାତ୍ର ଗାଆଁକୁ ଆସିବା ମାତ୍ରକେ ସେ ସବାଆଗ ଆମ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଲୋଡ଼ୁଥିଲେ । ସିଏ ଆସିଛନ୍ତି ବୋଲି ଖବର ପାଇବା ମାତ୍ରକେ ପିଲାମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଆମେ ଅନେକ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚି ଯାଉଥିଲୁ ଏବଂ କେତେ ଭୁବନର କେତେ କଥା ଶୁଣୁଥିଲୁ । ଆମ ଅନ୍ଦାଜର ଛୋଟ ଛୋଟ ଘରର ଝରକାଗୁଡ଼ିକ ଯେପରି କେତେକେତେ ଆଡ଼କୁ ଖୋଲି ଯାଉଥିଲା ।

ସପ୍ତମ ଶ୍ରେଣୀରୁ ପାଠ ପଢ଼ିବାଲାଗି ମୁଁ ଗାଆଁରୁ କଟକ ଚାଲି ଆସିଥିଲି । ତଥାପି, କଟକ ଅପେକ୍ଷା ଗାଆଁ ସହିତ ମୋ'ର ଖିଅଗୁଡ଼ାକ ସତେଅବା ଅଧିକ ଟାଣ ହୋଇ ଲାଗି ରହୁଥାଏ । ଛୁଟି ହେବାମାତ୍ରକେ ଗାଆଁକୁ ଗଲେ ପୁଣି କେତେ ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯାଏ । ରାତିରେ ଆମେ ପିଲାଏ ବାଣ୍ଟିହୋଇ ବିଭିନ୍ନ ହରିଜନ ସାହିକୁ ଯାଉଥିଲୁ ଏବଂ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ପାଠ ପଢ଼ାଉଥିଲୁ । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟଟି ମଧ୍ୟ ଗୌରୀଭାଇଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ସଂଗଠିତ ହେଉଥିଲା । ସିଏ ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଉଥିଲେ, ଆମେ ପିଲାମାନେ ତାହାକୁ ଗତିଶୀଳ କରି ରଖୁଥିଲୁ । ଏହି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ମୋ'ର ପାଳି ପଡ଼ିଥିଲା ନଅରବାର ମଲିକସାହିରେ । ଏଥିରେ ମୋ'

ସହିତ ମୋ' ଠାରୁ ବୟସରେ ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ବଡ଼ ପାଣୁଭାଇ ନଅରବାଗ ଯାଉଥିଲେ । ଚରଣସାହି ଏବଂ ମକରସାହି ମଝିରେ ପ୍ରାୟ ଅଧକିଲୋମିଟର୍‌ର ଗହୀର ବିଲ । ସଞ୍ଜ ବୁଡ଼ିବା ବେଳକୁ ଆମେ ଦୁହେଁ ସେହି ଗହୀର ଭିତରେ ପଶି ନଅରବାଗ ଯାଉଥିଲୁ ଏବଂ ରାତି ପହରକ ବେଳରୁ ଫେରି ଆସୁଥିଲୁ । ପାଣୁଭାଇଙ୍କ କଥା ଏବେ ମଧ୍ୟ ମନରୁ ଯାଇନାହିଁ । ମାଇନର ପାସ୍ କରିବାପରେ ତାଙ୍କର ପାଠରେ ଡୋରି ବନ୍ଧା ହୋଇଥିଲା । ପାଖରେ ହାଇସ୍କୁଲ ନଥିଲା ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ନରସିଂହପୁର କିମ୍ବା କଟକ ପଠାଇବାକୁ ତାଙ୍କ ମାଆଙ୍କର ଅର୍ଥବଳ ନଥିଲା । ତାଙ୍କ ବାପା ତାଙ୍କର ଅତି ପିଲାଦିନୁ ଯାଇ ସାରିଥିଲେ । ଜମି ଅଳପ । ମାଆଙ୍କ ସହିତ ଗୋଟିଏ ସାନ ଭଉଣୀ । ନଅରବାଗ ଯିବା ଆଳରେ ମୋ' ମନଟା ତାଙ୍କଠାରେ ଭାରି ଲାଗି ଯାଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ଅନେକ ଗୁଣ ମୋ'ର ତରଳ ଅନୁଭବଗୁଡ଼ିକୁ ଭାରି ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥିଲା ।

ପାଣୁଭାଇ ବେଶୀ କଥା କହୁନଥିଲେ । କୋମଳ ବୟସରୁ ସଂସାରର କଣ୍ଟାଳ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଆଦୌ କର୍କଶ ନଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମୁହଁ ସଦାପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଦିଶୁଥିଲା, ଭିତରଟା ସଦାପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ରହୁଥିଲା । କେତେ ସୁନ୍ଦର ଗୀତ ଗାଉଥିଲେ । ଆହୁରି ସୁନ୍ଦର ବଂଶୀ ବଜାଉଥିଲେ । ଗାଆଁ ଥିଏଟରରେ ଭିକାରି ହୋଇ ବାହାରୁଥିଲେ ଏବଂ ଆପଣା ଲଳିତ କଣ୍ଠର ଗୀତଦ୍ୱାରା ବଡ଼ ସାନ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କରି ଦେଉଥିଲେ । ତାଙ୍କର ନିର୍ଭୀକତାଗୁଣ ମୋତେ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥିଲା । ନିଜ ଭିତରେ ସିଏ କେଉଁ ଦେବତାର ସ୍ପର୍ଶ ପାଇଥିଲେ କେଜାଣି, ବାହାର ଠାକୁରମାନଙ୍କୁ ମୋଟେ ମାନୁନଥିଲେ । ଯାହା ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ, ସେହି ଅନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ଦୋଳମୁଣ୍ଡାଇ ପକ୍କା ହୋଇନଥିଲା, କେବଳ କଞ୍ଚା ମାଟିର ବେଦୀଟିଏ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ତାହାର କଡ଼କୁ ବରଗଛର ସିଅଗୁଡ଼ିକୁ ଲାଗି ଗୋଟିଏ ଦରଭଙ୍ଗା ସ୍ଥଳରେ ଗାଆଁର କରକେଶ୍ୱର ମହାଦେବ ରହୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ବାପୁଆ ବଳଦ ବିଚରା ବାହାରେ ଥିଲା । ଝଡ଼ ବରଷା ସବୁ ସହୁଥିଲା ! ବରଗଛରେ ବସା ବାନ୍ଧିଥିବା କାଉମାନଙ୍କର ଅଶ୍ଳୀଳ ଉତ୍ପାତକୁ ମଧ୍ୟ ଭୋଗ କରୁଥିଲା । ଦିନେ ଆମେ ପଲେ ପିଲା ବେଦୀରେ ବସି କଥା ହେଉଛୁ । ପାଣୁଭାଇ ଆମ ମେଳରେ ଥାଆନ୍ତି । ଆମର ଭଗବାନଙ୍କ ବିଷୟରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉଥାଏ । ପାଣୁଭାଇ କହୁଥାନ୍ତି ସେ ଭଗବାନ କାଠରେ ନାହାନ୍ତି କି ପଥରରେ ନାହାନ୍ତି । ଆମେ ସମସ୍ତେ ଭାରି ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇ ଶୁଣୁଥାଉ । ତାଙ୍କର ଉକ୍ତିକୁ ସମର୍ଥନ ମଧ୍ୟ କରୁଥାଉ । ସିଏ ଆମ ଭିତରୁ ଉଠି ଦିନ ଦୁଇହାତ ଡେଇଁଗଲେ ଓ ମହାଦେବଙ୍କ ବାପୁଆ ବଳଦ ଉପରେ ପାଦ ରଖି କହିଲେ, ଏଇଟା ଖାଲି ପଥର, ଲୋକମାନେ ଖାଲି ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସରେ ପଡ଼ି ଏହାର ପୂଜା କରୁଛନ୍ତି । ସେ ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅବାକ୍

ଖଲେ । ମାତ୍ର ସେହି ଅଘଟଣାଟି ବୁହୁଁ ବୁହୁଁ କରଣ ସାଙ୍ଗରେ ସମ୍ପୃକ୍ତ ହୋଇଗଲା । ବଡ଼ମାନେ ଚୁ' ଚୁ' କଲେ । ପାଣୁଆଇଙ୍କ ବୋଉ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ପ୍ରମାଦ ଗଣିଲେ । ବୁଢ଼ୀମାନେ ମହାଦେବଙ୍କ ପକ୍ଷ ନେଇ ପାଣୁଆଇଙ୍କୁ ସମାଲୋଚନା କଲେ, ତାଙ୍କର ଆଶୁମରଣର କାମନା କଲେ । ଗ୍ରୀଷ୍ମଛୁଟି ପରେ ମୁଁ କଟକ ଗଲି । ସେଇଠି ଦିନେ ଇସ୍କୁଲରୁ ବାହାରି ଆସିବା ବେଳକୁ କଟେଶ୍ୱ ମୁହଁରେ ଗାଆଁର ଜଣେ ଗୁରୁଜନଙ୍କ ସହିତ ଦେଖାହେଲା । ପାଣୁଆଇ ମଧ୍ୟ ଗାଆଁକୁ ଗିଳିବାକୁ ଆସିଥିବା ମେଲେରିଆ ଜ୍ୱରରେ ସଂସାରରୁ ଚାଲିଯାଇଛି ବୋଲି ସେଇ ଖବର ଦେଲେ । ସିଧା ଭଗବାନଙ୍କ ପାଖରୁ ଖବର ବୁଝି ଆସିଥିବା ପରି ଗାଆଁରେ ବଡ଼ମାନେ କହିଲେ ଯେ ବାସୁଆ-ବଳଦ ଉପରେ ଗୋଡ଼ ରଖିଥିବା ହେତୁ ମହାଦେବ ପାଣୁଆଇଙ୍କୁ ସଂସାରରୁ ନେଇଗଲେ । ପାଣୁଆଇଙ୍କୁ ମୁଁ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଭୁଲି ପାରିନାହିଁ ।

ମୁଁ ନବମ ଦଶମ ଶ୍ରେଣୀରେ ପଢ଼ୁଥିବା ସମୟରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଜାପାନକୁ ନମିତ୍ର କରି ତାହା ଭାରତର ସୀମାଯାଏ ମାଡ଼ି ଆସିଲା । କଲିକତା ସହରରେ ବୋମା ପଡ଼ିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ଉପକୂଳକୁ ମଧ୍ୟ ବିପଦର ଆଶଙ୍କା ଦେଖାଦେଲା । ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଲୋକେ ଜାପାନୀ ଆକ୍ରମଣର ମୁକାବିଲା କରିବେ ଓ ନିଜର ରକ୍ଷା ନିଜେ କରି ଶିଖିବେ ବୋଲି ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ବାରବାର କହୁଥାନ୍ତି । ସେହି ଗୌରୀବାବୁଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ବର୍ଷେ ଗ୍ରୀଷ୍ମଛୁଟିରେ ଆମେ ଗାଆଁ ପିଲାମାନେ ତଡାଏ ଉତ୍ତର ବାଉଁଶକୋଟି ତଡ଼ା ତିଆରି କଲୁ ଓ ଲାଠି-ଖେଳ ଶିଖିଲୁ । ବଡ଼ମାନେ ନାସିକା ଟେକ ଆମ ଗତିବିଧିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଥାନ୍ତି ଓ 'ଗୌରୀ' ପୁଣି ଗୋଟାଏ କ'ଣ ନୂଆ ଭିଆଣ ଆଣି ଗାଆଁରେ ପୂରାଇଲାଣି ବୋଲି ମନେମନେ ଭାବୁଥାନ୍ତି । ଗ୍ରୀଷ୍ମଛୁଟି ସରିଲା, ଆମେ ପିଲାଏ ପାଠଶାଳା ମାନଙ୍କୁ ଫେରିଗଲୁ । ପୁନର୍ବାର ଦଶହରା ଛୁଟିକୁ ଗାଆଁକୁ ଆସିଲୁ । ଗାଆଁ ଠାକୁର ଦଧିବାମନଜୀଉଙ୍କ ଦେଉଳହତା ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ଅଲଗା ଘରେ ବର୍ଷକୁ ବର୍ଷ ଦଶହରାକୁ ଲେଖନ ବସେ । ଚଣ୍ଡୀପାଠ ହୁଏ । ଦଶହରା ଦିନ ଲେଖନ ଉଠେ । କରଣସାହିର ପୁରୁଷମାନେ ନୂଆ ଲୁଗା ପିନ୍ଧି ଲେଖନ ଓ ତାଳପତ୍ର ଧରି ଦୋଳ-ମୁଣ୍ଡାଇ ଯାଏ ଯାଆନ୍ତି । ଦୋଳମୁଣ୍ଡାଇ ପୋଖରୀରେ କଳସ ବୁଡ଼େ । ତା'ପରେ ସମସ୍ତେ ପୋଖରୀ ସେପାଖ ତୋଟାରେ ଉଦଉଦଳିଆ ଦେଖନ୍ତି ଓ ଠାକୁରଘରକୁ ଫେରିଆସି ବିଧି ଅନୁସାରେ ତାଳପତ୍ର ଉପରେ ଲେଖନ ସାହାଯ୍ୟରେ କ'ଣସବୁ ଲେଖନ୍ତି ।

ସେବର୍ଷ ଆମେ ପିଲାଏ ମନରେ ପାଞ୍ଚିଲୁ ଯେ ଏଥର ଆମେ ଲେଖନ ବଦଳରେ ଠେଙ୍ଗା ପୂଜିବୁ ଓ ଠେଙ୍ଗା ଧରି ଦଶହରା ଦିନ ଶୋଭା ଯାତ୍ରାରେ ବାହାରିବୁ । ବଡ଼ମାନେ ପ୍ରତିବାଦ କଲେ । ଗାଆଁ ଦାଣ୍ଡରେ ବିଶାପ ବସିଲା । ଗୋଟାଏ ପାଖରେ ଅମର ବାପା, କକା ଓ ଅନ୍ୟ ଗୁରୁଜନମାନେ ଓ ଏପାଖରେ

ଆମେ ପିଲାଏ । ସେପାଖରୁ କେତେ ଭୋଡରେ ଏ ନୂଆ କଥାଟା ହୋଇ ପାରିବ-ନାହିଁ ବୋଲି କୁହା ଯାଉଥାଏ । ଆମେ ପିଲାଏ ଯୁକ୍ତି ଦେଖାଇ ଠେଙ୍ଗା ପୂଜାଯିବ ବୋଲି ଜିଦ୍ କରୁଥାଉ । ସେହି କୋଉକାଳେ ଲେଖନ ଓ ତାଳପତ୍ରର ବ୍ୟବହାର ହେଉଥିଲା ବୋଲି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅସ୍ତ୍ର ସହିତ ସେତେବେଳେ ଲେଖନ ପୂଜା ହେଉଥିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ଠେଙ୍ଗା ଆମର ଶସ୍ତ୍ର, ତେଣୁ ତାହାର ପୂଜା ହେବ । ଗୌଣିଆଇ ମଧ୍ୟସ୍ଥତା କରୁଥାନ୍ତି । ଶେଷରେ ପିଲାମାନଙ୍କର କଥା ରହିଲା । ଲେଖନ ସହିତ ପ୍ରାୟ ଶହେଟି ଠେଙ୍ଗା ମୁଣ୍ଡରେ ସିନ୍ଦୂର ଲଗାଇ ପୂଜା ହେଲେ ଏବଂ ଦଶହରା ସୁରଜନ ଚଣ୍ଡୀ ଶୁଣିଲେ । ଦଶମୀ ଦିନ ବଡ଼ମାନେ ଲେଖନ ଓ ତାଳପତ୍ର ଧରି ଶୋଭାଯାତ୍ରାରେ ବାହାରିଲେ । ଆମେ ପିଲାମାନେ ନିଜ ନିଜର ଠେଙ୍ଗାଟିମାନ କାନ୍ଧରେ ପକାଇ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲୁ । ମୋଟେ ଗୋଟିଏ ବର୍ଷ ଏପରି ହୋଇଥିଲା । ଠେଙ୍ଗା ପୂଜା କାହିଁକି ବନ୍ଦ ହୋଇଥିଲା, ସେକଥା ମୋ'ର ମନେନାହିଁ ।

୧୯୪୭ ମସିହା ଖରା ଛୁଟିରେ ଆମ ଗାଆଁ ଦଧିବାମନଙ୍କର ମନ୍ଦିରରେ ହରିଜନ ମନ୍ଦିର ପ୍ରବେଶ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ନୂତନ ଅଭିଯାନଟିର ଆଗରେ ଗୌଣିଆଇ ଥିଲେ, ତାଙ୍କ ପଛେ ପଛେ ଆମେ ଗାଆଁ ସାରା ପିଲାମାନେ ଥିଲୁ । ସେତେବେଳେ ସମସ୍ତେ କହୁଥିଲେ ଯେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏଇଟି ହେଉଛି ଏହି ଧରଣର ସର୍ବପ୍ରଥମ ଘଟଣା । କେତେ ବର୍ଷ ତଳେ କେରଳରେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପୁରୋଧା କରି ଏକ ମନ୍ଦିର ପ୍ରବେଶ ହୋଇଥିଲା ସତ, ମାତ୍ର ତାହା ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଦ୍ୱାରା ହୋଇଥିଲା । ଆମ ଗାଆଁରେ ଯାହା ହେଲା, ତାହା ବୁଝାମଣା ଦ୍ୱାରା, ବେଶ୍ କେତେ ମାସ ଆଗରୁ ଆମ ଗାଆଁରେ ଏଭଳି ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ଘଟୁ ବୋଲି କଥା ପଡ଼ିଲା । ଗୌଣିଆଙ୍କ ଗାଆଁର ବଡ଼ମାନଙ୍କୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଖାରଣ ଗୁରୁଜନମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଦଧିବାମନଙ୍କର ବାଗଳପୁର ଗାଆଁରେ ଥିବା କରଣମାନଙ୍କର ସମ୍ପତ୍ତି । ଭୋଗବେଳେ ସେ ବିମାନରେ ଚଢ଼ି କେବଳ କରଣ-ମାନଙ୍କର ଦାଣ୍ଡକୁ ହିଁ ପହଞ୍ଚି ଭୋଗ ଖାଇବାକୁ ଯାଆନ୍ତି । ଠାକୁରଘରେ କାହାର କୌଣସି ପର୍ବ ବା ମାନସିକ ହେଲେ ଥାଳୀରେ ପ୍ରସାଦ ଚଳଟା ହୋଇ ଯେତେବେଳେ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଭୋଗ ବଣ୍ଟାଯାଏ, କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ, ସେତେବେଳେ କରଣ-ସାହିର ପିଲାଏ ହିଁ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥାଆନ୍ତି । ଗାଆଁରେ ଅନ୍ୟ ସାହିମାନଙ୍କରେ ଯେ ଆହୁରି ଅନେକ ପିଲା ରହିଛନ୍ତି, ସେକଥା ଅଉ କାହାର ମନେହେବା ତ ବହୁତ ଦୂରର କଥା, ଭୋଗ ଖାଉଥିବା ପିଲାମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ମନେ ନଥାଏ । ସନ୍ଧୃତ ଗୁଡ଼ାକ ସମ୍ଭବତଃ ଏହିପରି ଭାବରେ କେତେଟା ଅଭ୍ୟସ୍ତ ବିଧିରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଏ ଓ ମଣିଷମାନଙ୍କୁ ଛନ୍ଦି କରି ରଖିଥାଏ । ଦଶହରା ପରେ ଦନଦନ-

କାଲି ଦଧିବାମନଙ୍କର ଚନ୍ଦନକୁ ମେରୁଦଣ୍ଡ କରି ଆମ ଗାଆଁରେ ଉନଦିନ ଅହୋ-ରାତ୍ର ନାମସଙ୍କୀର୍ତ୍ତନ ହୁଏ । ଆଖ ପାଖ ଗାଆଁରୁ ସଙ୍କୀର୍ତ୍ତନର ଦଳମାନେ ଆସନ୍ତି । 'ହରେକୃଷ୍ଣ ହରେରାମ, ନିତାଇ ଗୌର ରାଧେଶ୍ୟାମ' ରାହାରେ ଦେଖିଲ କମ୍ପି ଯାଏ । କୀର୍ତ୍ତନ ରସିକମାନେ କେତେ ପ୍ରକାର ଗୀତର ସ୍ୱରରେ ପକାଇ କେତେ ଠାଣିରେ ପଦ ଦୁଇଟିକୁ ବୋଲନ୍ତି । ମାତ୍ର କେବଳ ସବର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କ ଭିତରେ ହିଁ ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନଟି ସୀମାବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଥାଏ । କେଉଁଠି ଆଦୌ କିଛି ଖଣ୍ଡିଆ ରହିଯାଉଛି ବୋଲି କେହି ଅନୁଭବ ହିଁ କରି ପାରନ୍ତିନାହିଁ ।

ଗୋସ୍ୱାମୀଜି କଥା ପକାଇଲେ । ଭଗବାନ ସବୁ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କ ଭିତରେ ଅଛନ୍ତି ବୋଲି ଭାରତବର୍ଷରେ ଚାଲି ଆସିଥିବା ସେହି ତତ୍ତ୍ୱକଥାଟି ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତରେ ବଡ଼ ସାନ, ସବର୍ଣ୍ଣ ଅବର୍ଣ୍ଣ କେହି ରହିବେ ନାହିଁ ଓ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର କଳ୍ପିତ ରାମରାଜ୍ୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାନା ବାଟରେ ନାନା ବାଗରେ ଅବୁଝାମାନଙ୍କର ମନ ଅର୍ଗଳ ଭିତରକୁ ବାଟଟିଏ ଫିଟାଇବାର ଓ ଗଣ୍ଠି ଗୁଡ଼ିକୁ ଖୋଲିଦେବାର ଅଭିପ୍ରାୟରେ ସବୁପ୍ରକାର କଥାର ସାହାଯ୍ୟ ନିଆଗଲା । ସେତେବେଳକୁ ଇଂରାଜ ସରକାର ଭାରତୀୟ ନେତାମାନଙ୍କ ସହିତ ଭାରତବର୍ଷର ସ୍ୱାଧୀନତା ବିଷୟରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥାନ୍ତି । ଭାରତବର୍ଷରେ ଆଉ ଯାହାକିଛି ହେଉ ପଛକେ ଇଂରେଜଶାସନ କଦାପି ରହିବନାହିଁ ବୋଲି କ୍ରମେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଯାଉଥାଏ । ବହୁତ କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବ, ପୁରୁଣା ଯାଇ ନୂଆ ଆସିବ, ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟଟି କ୍ରମେ ଭାରତବାସୀଙ୍କୁ ନୂଆର ସପକ୍ଷରେ ମଙ୍ଗାଇ ଆଣୁଥାଏ । ଆମ ଗାଆଁ ବାଗଲପୁରରେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ଧକ୍କା ଆସି ବାଜିଥିଲା । ନୂତନ ଋତୁକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ନେବାଲାଗି ସମସ୍ତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଆସୁଥିଲେ । ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଛୁଟି ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବାହାରେ ପାଠ ପଢ଼ୁଥିବା ଆମେ ସମସ୍ତେ ଗାଆଁକୁ ଆସିଗଲୁ । ମନ୍ଦିର ପ୍ରବେଶ ଲାଗି ସମଗ୍ର ଅଞ୍ଚଳରେ ଏକ ଅନୁକୂଳ ହାଉଆ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ନିମନ୍ତେ ବିଭିନ୍ନ ଯୋଜନା ତିଆରି ହୋଇଥିଲା । ସେହି ଦିନଠାରୁ ଆମେ ପିଲା-ମାନେ ପ୍ରତିଦିନ ସକାଳେ ଗୀତ ବୋଲି ବୋଲି ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରାମକୁ ଯାଉଥିଲୁ । ରାତିରେ ଆମଠାରୁ ବୟସରେ ବଡ଼ମାନେ ସେସବୁ ସ୍ଥାନକୁ ଯାଇ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଏହି ନୂତନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମଟିର ଅଭିପ୍ରାୟ ଗୁଡ଼ିକୁ ବୁଝାଇ ଆସୁଥିଲେ । ଏଣିକି ଦେଶ ସ୍ୱାଧୀନ ହେବ, ଜାତି ଓ ଧର୍ମର ନିର୍ବିଶେଷରେ ସମସ୍ତେ ଏକ ସ୍ୱାଧୀନ ଦେଶର ନାଗରିକ ହେବେ, ଭଗବାନ ଆଦୌ କାହାର ଏକଚାଟିଆ ନୁହନ୍ତି, ମଣିଷମାନଙ୍କୁ ଦେବତା ସ୍ଥାନ ଗୁଡ଼ିକୁ ଯିବାରୁ ବଞ୍ଚିତ କରି ରଖିବା ଦ୍ୱାରା ଧର୍ମ ବିରୋଧୀ କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ଏବଂ ତଦ୍ୱାରା ଧର୍ମର ହାନି ହେଉଛି, ଅଧିକାଂଶତଃ ଏହିସବୁ ବିଷୟରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉଥିଲା, ଲୋକେ ବୁଝୁଥିଲେ । ଆମର ସାମାଜିକ ଅଭ୍ୟନ୍ତରତାର ତଥାକଥିତ

ଉପର ବିବେକଟି ତଳେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଅସଲ ଅତିସହାନୁଭୂତିଶୀଳ ବିବେକ ରହିଛି ବୋଲି ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟହ ପ୍ରମାଣମାନ ମିଳି ଯାଉଥିଲା ।

ସକାଳର ଶୋଭାଯାତ୍ରା ଗୁଡ଼ିକ ଲାଗି ଗୀତ ଲେଖିଦେବାର ଦାୟିତ୍ୱ ମୋ' ଉପରେ ଥିଲା । ମନ୍ଦିର ପ୍ରବେଶର ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ଦିନଟି ଯେତିକି ଯେତିକି ପାଖେଇ ଆସୁଥାଏ, ଅନୁକୂଳ ହାଉଆଟିକୁ ସେତିକି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ଅନୁଭବ କରି ହେଉଥାଏ । ଏପରି ଗୋଟିଏ ବୃହତ ସମାଗମ ହେବ, ଆଖପାଖ ଗ୍ରାମରୁ ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ଆସିବେ, ଓଡ଼ିଶାର ଚାରିଆଡ଼ୁ ମାନ୍ୟଗଣ୍ୟ ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତି ଆସିବେ, ବାଗଲପୁର ଗାଆଁ ଏହି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅତିଥିରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବେ, ଏଥିଲାଗି ଚାନ୍ଦା ମଗାହୋଇ ସହରରୁ ପାଇସାଟିଏ ବି ଆସିନଥିଲା । ସେତେବେଳେ ରୀତି ଅଲଗା ଥିଲା । ଚାଉଳ, ଡାଲି, ପରିବା, କାଠ,— ଏହି ସବୁକିଛି ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗର ଗ୍ରାମଗୁଡ଼ିକରୁ ଭାର ଭାର ହୋଇ ଆସିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେଦିନ ସକାଳୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ହରିହର ଦାଶ, ପଣ୍ଡିତ ଲିଙ୍ଗରାଜ ମିଶ୍ର, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନବକୃଷ୍ଣ ଚୌଧୁରୀ, ଶ୍ରୀମତୀ ମାଳତୀ ଚୌଧୁରୀ, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସୁରେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଦ୍ୱିବେଦୀ ଓ ଆହୁରି ଅନେକେ ଆମ ଗାଆଁରେ ଆସି ପହଞ୍ଚି ଗଲେ । ଆଖ ପାଖ ଗାଆଁମାନଙ୍କରୁ ଆସିଥିବା ଲୋକମାନଙ୍କର ଭିତରେ ଗାଆଁ ଦାଣ୍ଡରେ ଲହଡ଼ି ଖେଳୁଥାଏ । ସେଦିନ ସତେଅବା କାହାର କୌଣସି ଧର୍ମ ନଥାଏ, ଜାତିଗୋତ ବୋଲି କିଛି ନଥାଏ,— ଭଗବାନ ସତେଅବା ଉତ୍ସାହର ଡୋରିଟିଏ ହୋଇ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଗାଆଁରେ ଏକ ଅଭିନବ ଅବସର ଭିତରେ ଆଣି ଠୁଳ କରିଥାନ୍ତି । ଆମ ଗାଆଁର ଓ ପାଖର ଅନେକ ଗାଆଁର ହରିଜନମାନେ ଧୋବ ପିନ୍ଧି ଦେବଦର୍ଶନ ପାଇଁ ଆସିଥାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ମୁଖ କେଡ଼େ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦେଖା ଯାଉଥାଏ, ପ୍ରସନ୍ନତା ବହିହୋଇ ପଡ଼ୁଥାଏ । ମନ୍ଦିର ପ୍ରବେଶ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଦଧିବାମନଙ୍କର ଦର୍ଶନ କରି ଫେରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାଶୟ ଜଳ-ତୁଳସୀ ଦେଉଥାନ୍ତି । ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ାକ ସତେଅବା କେଉଁ ଦେବଭୂମିକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ରହିଥାନ୍ତି ।

ହରିଜନ—ମନ୍ଦିର ପ୍ରବେଶ ପରେ ଗାଆଁରେ ଏକ ଅଭୂତପୂର୍ବ ସଦ୍ଭାବର ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ଛୁଟି ସରିଯିବାରୁ ଆମେ ପିଲାଏ ପୁନର୍ବାର ଯେଝା ଯେଝା ଶିକ୍ଷାସ୍ଥାନକୁ ଚାଲିଗଲୁ । ତଥାପି ଗାଆଁ ସହିତ ପତ୍ରର ଆଦାନପ୍ରଦାନ ଦ୍ୱାରା ଅଧିକ ସମ୍ପର୍କ ରହିଥାଏ । ଯେଉଁମାନେ ଗାଆଁରେ ରହିଲେ, ସେମାନେ ଆହୁରି ଆଗକୁ ଚିନ୍ତା କଲେ । ଗୌରଭାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ନୂଆ ନୂଆ ବାଟରେ ଆଣିଦେଲେ । ନୂଆ ବାଟରୁ ନୂଆ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମମାନ ବାହାରିଲା । ଗୌରଭାଇଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନରେ କେତେକ ପରିବାରଙ୍କୁ ଏକାଠି କରି କୋଠଚାଷ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଆଖୁ ଆଉ ଫନ୍ତି,— ଏହି ଦୁଇଟି ଫସଲରୁ ପ୍ରୟୋଗଟିକୁ ଆରମ୍ଭ କରାଯାଇଥିଲା । ଆଗରୁ

କୌଣସି ଗୋଟିଏ ପରିବାର କେବେହେଲେ ଅଷ୍ଟଚାଷ କରୁନଥିଲେ । ଆଠ ଦଶଘର ମିଶି ଏହି ଚାଷ ହେଉଥିଲା । ଯିଏ ନିଜେ କାମରେ ସାମିଲ ହୋଇ ପାରୁନଥିଲା, ସିଏ ବଦଳରେ ମୂଲିଆ ଦେଉଥିଲା । ଏହିପରି ଭାବରେ କୋଠଚାଷ ମଧ୍ୟ ବର୍ଷେ ଦୁଇବର୍ଷ ଚାଲିଲା । ତା'ପରେ ଉତ୍ସାହ କମିଲା, ଏବଂ କୋଠଚାଷ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ଉତ୍ସବ ଦିନ ଅଞ୍ଚଳ ଗୋଷ୍ଠୀର ହରିଜନ ଆସି ଅମ ଗାଁ ମନ୍ଦିର ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ପୁରୁଣା ସମାଜରେ ଏହି ନୂତନ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ମଧ୍ୟ ଅଧିକ ଚଳିଲାନାହିଁ । ଗୌରୀଶଙ୍କର ରାଜନୀତିକୁ ଗଲେ । ୧୯୪୬ରେ ସାବାଳକ ଭୋଟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଥମ ନିର୍ବାଚନ ହେଲା । ଗୌରୀବାବୁ ଭୋଟ ଲଢ଼ିଲେ, ଆମେ ସବୁ ତାଙ୍କୁ ଜିତାଇବାରେ କୁଶୀଳବପରି କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲୁ । ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କର କର୍ମ ପରିସର ବଢ଼ିଲେ ।

ଏହିପରି ଏକ ଅଭିଜ୍ଞତା ସମୃଦ୍ଧ ଗାଁ ହେଉଛି ବାଗଲପୁର । ଆମେ ପିଲାଦିନେ ଏହିପରି ଗୋଟିଏ ଗାଁରେ ସାନରୁ ବଡ଼ ହୋଇଥିଲୁ । ଗାଁରେ ହିଁ ଆମର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଚେରଟି ପୋତା ହୋଇ ରହିଥିଲା । ୧୯୪୨ ମସିହାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଆନ୍ଦୋଳନରେ ସେହି ଅଞ୍ଚଳର ଯାବତୀୟ କ୍ରିୟାଶୀଳତାରେ ବାଗଲପୁର ଗାଁ ହିଁ ନେତୃତ୍ୱ ନେଇଥିଲା । ଗାଁରୁ ଅନେକ ଲୋକ ଜେଲ୍ ଯାଇଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ନଈ ଡେଇଁ ଗାଁକୁ ପଶିଯିବା ଛକି ଗୋଟିଏ ଆଳ ସବାଅଗ ନଜରରେ ପଡ଼ିବ, ଯେଉଁଠାରେ ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତିଟିଏ ସ୍ଥାପନ ହୋଇ ରହିଛି । ସ୍ତମ୍ଭରେ ଜାତୀୟ ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମରେ କାରାବରଣ କରିଥିବା ଯୋଦ୍ଧାମାନଙ୍କର ନାମ ଲେଖାହୋଇଛି । ବାଗଲପୁର ଗାଁରେ ଏଯାଏଁ ସକୋଷ୍ଟ ପୋଲିସ ପଶିନାହାନ୍ତି କିମ୍ବା ଗାଁର ଗୋଟିଏ ବି ମକଦ୍ଦମା କଚେରୀକୁ ଯାଇନାହିଁ । ସବୁ ସେହି ଗାଁ ଦାଣ୍ଡରେ ମୀମାଂସା ହୋଇଯାଇଛି । ଗାଁ ଲୋକଙ୍କ ସମେତ ଥାନାର ପୋଲିସ ମଧ୍ୟ ସେହି ମୀମାଂସାକୁ ମାନୁଛନ୍ତି । ଖାଲି ଜମିବାଡ଼ି ବାବଦରେ ନୁହେଁ, ଘରେ ଘରେ ସାମାନ୍ୟ ହେଉଥିବା ହତ୍ୟାଚେଷ୍ଟାର କେସର ମଧ୍ୟ ସେହି ଗାଁରେ ହୋଇଛି । ଶାସ୍ତି ବିଧାନ ସ୍ୱରୂପ ଯେଉଁ ଜୋରିମାନା ଅଦାୟ ହୁଏ, ତାହା ଦଧିବାମନଙ୍କର ପାଣ୍ଠିକୁ ଯାଏ । ବଡ଼ମାନେ କହୁଥିଲେ ଗାଁର ନ୍ୟାୟ ଗାଁରେ କରିବାର ଏହି ପରମ୍ପରାଟି ସମ୍ଭବତଃ ଗାଁ ଆରମ୍ଭ ହେବା ଦିନରୁ ଚାଲିଆସିଛି । ଆମେ ପିଲାମାନେ ସେମାନଙ୍କ ମୁହଁରୁ ସେହିକଥା ଶୁଣି ସର୍ବଦା ଗର୍ବ ହିଁ ଅନୁଭବ କରିଛୁ ।

ବାଗଲପୁର ଗାଁରେ ଆମ ଘରେ ଏବେ ଆମ ଘରର କେହି ରହନ୍ତି ନାହିଁ । ଆମେ ଛଅଭାଇ ନିଜ ନିଜ କୁଟୁମ୍ବ ସହିତ କେଉଁଠି କୁଆଡ଼େ ବସ୍ତି ହୋଇ ରହିଛୁ । ତଥାପି ସଂସାର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏକାଠି ରହିଛୁ । ହୁଏତ ମମତାର ଅଦୃଶ୍ୟ ଚେରଟି ସେହି ଗାଁରୁ ହିଁ ପୃଥିବୀ ଅଡ଼କୁ ମାଡ଼ିଆସିଛି ଏବଂ ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କୁ

ଏକାଠି କରି ବାନ୍ଧି ରଖିଛି । ଆମ ଗାଆଁ ମଶାଣି ସାଧାରଣ ସମୟରେ ମୋତେ ମଶାଣିପରି ଦିଶେନାହିଁ । ନଈ ଅରଡ଼ାରେ ଦଶ ପନ୍ଦର ହାତର ଘାସୁଆ ଜାଗାଟିଏ ଆମ ପିଲାଦିନେ ଯେପରି ଥିଲା ଏବେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ରହିଛି । ତଥାପି, ନାନା-ଆଡ଼େ ଛୁଣ୍ଡା ଡ଼ାଳପଲ ଉଡ଼ି ବୁଲୁଥିବା ସମୟରେ ମୁଁ ଅନେକ ସମୟରେ ଭାବେ ସେହି ଚାନ୍ଦା ମଶାଣିଟିରେ ପୋଡ଼ା ହୋଇ ପାରିଲେ ମୋ' ମଲାଦେହଟା ମଧ୍ୟ ହୁଏତ ଅଧିକ ପୁଲକ ଅନୁଭବ କରିବ ।

ମୋ'ର ପାଠ ପଢ଼ିଯିବାର ହେରୁ ହେବାବେଳକୁ ଆମ ଗାଆଁରେ ମାଇନର ସ୍କୁଲଟିଏ ତିଆରି ହୋଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ବାଳକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଓ ଆଉ ଗୋଟିଏ ବାଳିକାମାନଙ୍କ ପାଇଁ,—ଏହିପରି ଦୁଇଟି ନିମ୍ନପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ମଧ୍ୟ ରହିଥାଏ । ଏହି ଦୁଇଟିଯାକ ବିଦ୍ୟାଳୟ କରଣସାହିରେ ହିଁ ଥାଏ । ଦୁଇଟି ସାହିର ଦାଣ୍ଡପଟକୁ ଥିବା ମେଲାଘର ମାନଙ୍କରେ ବସୁଥାଏ । ମାତ୍ର, ସେଗୁଡ଼ିକର ସମାନ୍ତରାଳ ଭାବରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଘରୋଇ ଭାବରେ ପରିଚାଳିତ କେତୋଟି ଚାଟଶାଳୀ ମଧ୍ୟ ଥାଏ । ଚାଟଶାଳୀରେ ଅବଧାନ ଥାଆନ୍ତି । ଠାକୁରଘର ସାହିରେ ଇସ୍କୁଲ କରୁଥିବା ଏହିପରି ଜଣେ ଅବଧାନଙ୍କ ପାଖରେ ମୋ'ର ପ୍ରଥମ ପାଠପଢ଼ା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରାୟ ଏକା ବୟସର ପନ୍ଦର କୋଡ଼ିଏଟି ପିଲା ଆମେ ଅବଧାନଙ୍କ ପାଖରେ ଯାଇଁ ପାଠ ପଢୁଥିଲୁ । କ'ଣ କିପରି ପଢ଼ୁଥିଲୁ, ସେସବୁ କଥା କିଛି ମନେନାହିଁ । କେବଳ ଏତିକି ମନେଅଛି, ମଝିରେ ମଝିରେ ଆମକୁ ଅବଧାନଙ୍କ ପାଇଁ ସିଧା ନେଇ ଘରୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । ଚାଉଳ, ମୁଠାଏ ଡ଼ାଲି, କିଛିତ ପଇସା ଏବଂ ଆନୁଷଙ୍ଗିକ ଆଉ କେତେକ ଦ୍ରବ୍ୟ । ସରସ୍ୱତୀପୂଜା ଓ ଗଣେଶପୂଜା ସମୟରେ ନଡ଼ିଆଟିଏ ଚାନ୍ଦା ହେଉଥିଲା ଓ ବେଶ୍ କେତେଦିନ ଧରି ନଡ଼ିଆଟିକୁ ଧରି ଆମେ ସାହିମାନଙ୍କରେ ବୁଲି ଗୀତ ଗାଉଥିଲୁ ଓ ଅବଧାନଙ୍କ ପାଇଁ ଦକ୍ଷିଣା ସଂଗ୍ରହ କରୁ-ଥିଲୁ । 'ବନ୍ଦଇ ହରି ଦେବ ମୁରାରି ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀଙ୍କର କାନ୍ତ'—କୌଣସି ବନ୍ଦନା-ଗୀତର ଏହି ପ୍ରଥମ ଧାଡ଼ିଟି ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୋ'ର ମନେଅଛି । 'କମଳଲୋଚନ ଶ୍ରୀହରି, କରେଣ ଶଙ୍ଖଚକ୍ରଧାରୀ' ଗୀତଟି ମଧ୍ୟ ବେଳେବେଳେ ବୋଲା ହେଉଥିଲା । ଅବଧାନେ ଆମମାନଙ୍କୁ ଏହି ଗୀତସବୁ ଶିଖାଉଥିଲେ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ବୋଲି ଆମେ ନଗଦ ପଇସାରେ ଯେଉଁ ଦକ୍ଷିଣା ସଂଗ୍ରହ କରୁଥିଲୁ, ସେଥିରେ ଅବଧାନଙ୍କ ପାଇଁ ନୂଆ ଲୁଗା କିଣା ହେଉଥିଲା ।

ଚାଟଶାଳୀପାଠ ପରେ ଯାଇଁ ମୁଁ ଗାଆଁ ସ୍କୁଲରେ ପାଠ ପଢ଼ିଲି । ଅର୍ଥାତ୍, ସେତେବେଳକୁ ବର୍ଣ୍ଣ ପରିଚୟ, ଶ୍ରୁତଲିଖନ, ପଣିକିଆ, କଡାଗଣ୍ଡା ଓ ମାନସାଙ୍କ ଏସବୁ ସାଧା ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ତେଣୁ ସ୍କୁଲର ଔପଚାରିକ ପାଠ ବେଶ୍ ସହଜ ମନେହୁଏ । ଯେଉଁମାନେ ଆଗରୁ ଚାଟଶାଳୀରେ ବସିନଥାନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କୁ ସବୁକିଛି ମୂଳରୁ ଆରମ୍ଭ କରିବାକୁ ହୁଏ । ଅନେ ଚାଟଶାଳୀରୁ ଆସିଥିବା ପିଲାମାନେ ପାଠରେ

ଆଗେ ଆଗେ ରହୁଥାଉ ଓ ଅଙ୍କମାନଙ୍କର ତାରଫ୍ ପାଉଥାଉ । ସେତେବେଳେ ପ୍ରାଥମିକ ସ୍କୁଲର ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କୁ ପଣ୍ଡିତ ବୋଲି କୁହା ଯାଉଥିଲା । ଆମ ଇସ୍କୁଲରେ ଏହିପରି ଦୁଇଜଣ ପଣ୍ଡିତ ଥାଆନ୍ତି । ଜଣେ ହେଡ୍ ପଣ୍ଡିତ ଓ ଆଉ ଜଣେ ସେକେଣ୍ଡ୍ ପଣ୍ଡିତ । ହେଡ୍ ପଣ୍ଡିତ ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଦାମୋଦର ନନ୍ଦ, ପୁରୀର ଶାସନ ଅଞ୍ଚଳରେ ତାଙ୍କ ଘର । ଗାଆଁର ଗୋଟିଏ ପରିବାରର ବଖରାଏ ଏକଣା ଘରେ ସେ ରହୁଥାନ୍ତି, ସେହି ଘରର ପିଲାଙ୍କ ସହିତ ଆମେ ଆଉ କେତେଜଣ ମଧ୍ୟ ରାତିରେ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଯାଇ ପଢ଼ୁଥାଉ । ସକାଳଓଳିଟା ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଯାଇ ବସିବାକୁ ହୁଏ । ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ଶ୍ରେଣୀର ଯେଉଁ ଦୁଇଜଣ ପିଲା ବୃତ୍ତି ପରୀକ୍ଷାକୁ ଯିବାଲାଗି ମନୋନୀତ ହେଲେ, ତା'ଭିତରେ ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଥିଲି । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଏକାନ୍ତ ବିଶେଷ ନଜର ଭିତରେ ରହି ମୋତେ ପାଠ ପଢ଼ିବାକୁ ହେଲା । ପାଠମାନେ ସେହି ମୂଳରୁ ହିଁ ଭଲ ଲାଗୁଥିଲେ, ତେଣୁ ସହଜ ବି ଲାଗୁଥିଲେ । ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ସେଇ ଗୋଟିଏ ବଖରାରେ ଶୟନ, ରନ୍ଧନ ଓ ଶିକ୍ଷାଦାନ । ଆମେ ପିଲାଏ ସପ ପାରି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଲଣ୍ଠନକୁ ବେଢ଼ି ଚାରିପାଖରେ ବସୁ । ଶିକ୍ଷକ ମହାଶୟ ନିଜର ରନ୍ଧନକ୍ରିୟା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆମମାନଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସି ପାଠ ପଚାରି ବା ପାଠ ବତାଇ ଦେଉଥାନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ଅଦୌ ଆଉଗୋଟିକର ବାଧକ ହେଉନଥାଏ ।

ବୃତ୍ତିପରୀକ୍ଷା ଜଗତ୍‌ସିଂହପୁରରେ । ଆମ ଗାଆଁଠାରୁ ସିଧା ଚଲାବାଟରେ ପାଞ୍ଚ ଛଅମାଇଲ୍ ଦୂର । ଆଗ ସ୍କୁଲରେ ଆଗ ପଞ୍ଚାନନ ମେଳା ହେଲା । ତା'ପରେ ଆମେ ଦୁଇ ଜଣ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଅନୁକୂଳ କରି ବାହାରିଲୁ । ବାଳିକା ସ୍କୁଲର ଜଣେ ଝିଅ ମଧ୍ୟ ସେହି ବୃତ୍ତିପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ ଆମ ସହିତ ଯାଉଥିଲା । ଜଗତସିଂହପୁରଠାରେ ଯେଉଁଠାରେ ମାଛଗାଁ କେନାଲରୁ ଦଶନମ୍ବର କର-
ନାଲଟି ବାହାରି ଯାଇଛି, ସେଇଠି ଗୋଟିଏ ବ୍ଲକଘରେ ଘର ଭଡ଼ା ନିଆ ହୋଇଥାଏ । ସ୍ଥାନୀୟ ମାଇନର ସ୍କୁଲରେ ବୃତ୍ତିପରୀକ୍ଷା । ପରୀକ୍ଷାରେ ଅଙ୍କ, ସାହିତ୍ୟ, ଭୂଗୋଳ, ଇତିହାସ ବ୍ୟତୀତ ଡ୍ରିଲ୍ ଥାଏ, କରଣୀ ଅକ୍ଷରର ପରୀକ୍ଷା ମଧ୍ୟ ରହୁଥାଏ ! ପରୀକ୍ଷା ସରିବା ବେଳକୁ ବଡ଼ଭାଇ ଆସି ପହଞ୍ଚିଗଲେ । ତାଙ୍କ ସହିତ ମୁଁ ସିଧା କୁଜଙ୍ଗ ପଳାଇଗଲି । ସେତେବେଳେ ଭାଇ କୁଜଙ୍ଗରେ ସରକାରୀ ଶିକ୍ଷା-ବିଭାଗରେ ସବ୍‌ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । କୁଜଙ୍ଗରେ କେତେ ଦିନ ରହି ମୁଁ ପୁଣି ଗାଆଁକୁ ଫେରିଆସିଲି । ବୃତ୍ତି ପରୀକ୍ଷାର ଫଳ ବାହାରିଲା । ଆମ ଗାଆଁର ଦୁଇ ସ୍କୁଲରୁ ମୁଁ ଏକୁଟିଆ ବୃତ୍ତି ପାଇଥିଲି । ମାସିକ ତିନିଟଙ୍କା, ଦୁଇବର୍ଷ ପାଇଁ । ସେତେବେଳେ ଗାଆଁ ନିମ୍ନ ପ୍ରାଥମିକ ସ୍କୁଲର ହେଡ଼ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ମାସିକ ବେତନ ପାଞ୍ଚଟଙ୍କା ଥିଲା । ତାଙ୍କ ତଳେ ଯିଏ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶିକ୍ଷକରୂପେ ଥିଲେ

ସିଏ ମାସିକ ତିନିଟଙ୍କା ପାଉଥିଲେ । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଏଣିକି ମାସକୁ ମାସ ସେ ଲୋକଙ୍କ ଠାରୁ ତିନିଟଙ୍କା କରି ପାଇବି, ସେଇ ପିଲାମନରେ ଏଇ କଥାଟିକୁ ମୁଁ ଚକିତରେ କେତେ କ'ଣ ଭାବୁଥିଲି ।

ଗାଆଁରେ ମାଇନର ସ୍କୁଲ । ଆମ ଗାଆଁର ଯେତେ ପିଲା ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ପାଠ ଶେଷ କରନ୍ତି, ଆହୁରି ଅଧିକ ପାଠ ପଢ଼ିବାର ହେଲେ ସେମାନେ ସେଇ ମାଇନର ସ୍କୁଲକୁ ହିଁ ଯାଆନ୍ତି । ଏଠାରେ ମୁଁ ଖାଲି ପୁଅପିଲାମାନଙ୍କ କଥା ହିଁ କହୁଛି । ଝିଅ ପିଲା ସେତେବେଳେ ମାଇନର ସ୍କୁଲରେ ଯାଇ ପାଠ ପଢ଼ିବାର କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନ ହିଁ ଉଠି ନଥିଲା । ମାତ୍ର, ବଡ଼ ଭାଇଙ୍କର ଯୋଜନା ଅଲଗା ପ୍ରକାରର ଥିଲା । ଏବଂ, ଯେହେତୁ ସିଏ ଆମ ଭାଇମାନଙ୍କର ପାଠପଢ଼ା ଖବର ବୁଝୁଥିଲେ ଓ ତତ୍ସଙ୍ଗତ ଯାବତୀୟ ଦାୟିତ୍ୱ ବହନ କରୁଥିଲେ, ଘରେ ଏଇ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର କଥା ଅମାନ୍ୟ ହେବାର କୌଣସି ଅବକାଶ ନଥିଲା । ଭାଇ କହିଲେ, ଭାଇମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ସବୁଠାରୁ ଭଲ ପଢ଼ୁଛି, ନିମ୍ନପ୍ରାଥମିକରେ ବୃତ୍ତି ମଧ୍ୟ ପାଇଲିଣି । ତେଣୁ ତା' ପରବର୍ତ୍ତୀ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରର ବୃତ୍ତିଟିକୁ ମଧ୍ୟ ମୋତେ ପାଇବାକୁ ହେବ । ଅର୍ଥାତ୍, ଏଇ ମୂଳରୁ ହିଁ ମୁଁ ସବୁ ସ୍ତରରେ ବୃତ୍ତି ପାଇ ପାଇ ଯିବା ଦେଖାଯାଇ ହେବ । ଆମ ଗାଆଁରେ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ନଥିଲା । ଚତୁର୍ଥ ଓ ପଞ୍ଚମ ଶ୍ରେଣୀ ମାଇନର ସ୍କୁଲରେ ମିଶି କରି ଥିଲା । ସେଠାରେ ପଢ଼ିଲେ ମୁଁ ଅଭିପ୍ରେତ ବୃତ୍ତିପରୀକ୍ଷାଟିରେ ବସି ପାରିବିନାହିଁ । ଭାଇଙ୍କର ଶ୍ୱଶୁର ଘର ଗାଆଁ ପୁଦଙ୍ଗ ବା ପୂର୍ଣ୍ଣଗ୍ରାମ । ମୋତେ ସେଇ ସ୍କୁଲରେ ଚତୁର୍ଥ ଓ ପଞ୍ଚମ ଦୁଇବର୍ଷ ପଢ଼ିବାକୁ ହେବ ।

ଭାଇ ଭାଉଜ ତିନିଥର ବିବାହ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମେ ଗଜରାଜପୁରରେ । ସେ ଭାଉଜବୋଉ, ଥରେ ବାପଘରକୁ ଯାଇଥିଲା । ସମସ୍ତେ କହନ୍ତି, ଏକା ସୁଆଗରେ ବସି ମୁଁ କୁଆଡ଼େ ତାକୁ ଛାଡ଼ିବାକୁ ଯାଇଥିଲି । ସେଇଠାରେ ତା'ର କ'ଣ ଦେହ ଖରାପ ହେଲା । ସେଇଥିରେ ସେ ଚାଲିଗଲା । ଦ୍ୱିତୀୟ ବିଭାଘର ପୁଦଙ୍ଗରେ ହେଲା । ସିଏ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ଅସୁସ୍ଥତା ହେତୁ ବର୍ଷ-ଦୁଇବର୍ଷ ଜୀବନ ପରେ ସଂସାରରୁ ବିଦାୟ ନେଲା । ସେ ଭାଉଜବୋଉ ଦୁହିଁଙ୍କର ମୁହଁ ମୋ'ର କେବଳ ଝାପ୍ସା ଝାପ୍ସା ହୋଇ କିଛି ମନେ ଅଛି ସିନା, ମାତ୍ର ସେତକ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କିଛି ମନେନାହିଁ । ଭାଇ ତୃତୀୟ ବିବାହ କରିବାକୁ ମନା କରୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଆ ଘରର ସଂସାରରେ ବ୍ୟକ୍ତି କିଛି ନଥିଲା, ବଂଶ ହିଁ ସବୁ ନିର୍ଦ୍ଧାରକ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ବିବାହ ସ୍ଥିର ହୋଇ ସାରିବା ପରେ ଭାଇ ଥରେ ଆମ ବାରିପଟେ ଥିବା ଗୋଟିଏ ସାହାଡ଼ାଗଛକୁ ବାହା ହେଲେ, ତା'ପରେ ପାଲିଙ୍କି ଚଢ଼ି ବାହା ହେବାକୁ ଉତ୍ତରଣ ଯାଇଥିଲେ । ତାହା ହେଉଛି ୧୯୩୬ ମସିହାର କଥା । ମୁଁ ତାଙ୍କ ସହିତ ମାଇକୁଣ୍ଡି ହୋଇ ଯାଇଥିଲି ।

୧୯୩୩ ମସିହା ଆରମ୍ଭରେ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ିବା ସକାଶେ ପୁନଙ୍ଗରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲି । ପୁନଙ୍ଗରେ ଭାଇଙ୍କର ଶ୍ୱଶୁର ଶାଶୂ ଥାଆନ୍ତି । ସାନଝିଅ ପିଉଅପା ଥାଏ, ଘରେ ଆଉଜଣେ ବିଧବା ସ୍ୱଉଜବୋହୂ ଥାଆନ୍ତି । ସେହି-ମାନଙ୍କର ସ୍ନେହ ଓ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ମୁଁ ସେଠାରେ ଦୁଇବର୍ଷ ରହିଲି ଓ ପାଠ ପଢ଼ିଲି । ବାଗଲପୁର ତୁଳନାରେ ମୋତେ ଏହି ନୂଆ ଜାଗାଟି ଅଧିକ ଖୋଲା ଖୋଲା ଲାଗିଲା । ବଡ଼ ବଡ଼ ବାଲିକୁଦ, ମଉସାଙ୍କର ବଡ ବଡ ବାଉ, ଏଡ଼େ ବଡ଼ କରଞ୍ଜିଆ ପୋଖରୀ । ଗାଧୋଇବାକୁ ମାଛଗାଁ କେନାଲର ସ୍ୱଚ୍ଛ ଜଳ । ବୃଉଟା ଝଣ୍ଡାରେ କେତେ ନା କେତେ ବଖରା ଘର । ପକ୍କା ଦୁଆର ପକ୍କା କୂଅ । ଗୋହିରୀ ସେପାଖକୁ ଏକ ଉଚ୍ଚ ମୂଳଦୁଆ ଉପରେ କେତେ ପ୍ରଶସ୍ତ ମେଲାଘର ଏବଂ କନକ ଦୁର୍ଗାଙ୍କର ପୂଜାସ୍ଥାନ । ପୁନଙ୍ଗ ଗାଆଁଟି ମଧ୍ୟ ବାଗଲପୁର ଗାଆଁଠାରୁ ଅନେକ ବଡ଼ । ସବୁ ସାହିକୁ ରାସ୍ତା, ପ୍ରାୟ ସବୁ ପ୍ରକାରର ପାଟକ ଅଛନ୍ତି । ମାଳି ଅଛନ୍ତି ତାମ୍ବୁଳି ଅଛନ୍ତି, ଗାଆଁର ପ୍ରାୟ ଚଉଠ ଅଂଶ ହୋଇ ବଙ୍ଗାଳୀ ମଧ୍ୟ ଅଛନ୍ତି । ଦଶହରାକୁ ହୁରି କି ପାଞ୍ଚ ଜାଗାରେ ଦେଖାମେଢ଼ ହୁଏ । ଚୈତ୍ରମାସରେ ରାମ-ନବମୀ ଯାତ୍ରାଭିନୟ ହୁଏ । ବିଶ୍ୱନାଥ ଖୁଣ୍ଟିଆଙ୍କର 'ବିଚିତ୍ର ରାମାୟଣ'କୁ ଅନୁସରଣ କରି ରାମ-ଜନ୍ମଠାରୁ ରାବଣ-ନିଧନ ଓ ରାଜସୂୟ ଯଜ୍ଞ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାତି ରାତି ଅଭିନୟ ଲାଗି ରହୁଥାଏ । ପ୍ରାୟ ତିନିମାସ ପୂର୍ବରୁ ମୁଖା ତିଆରି କରିବା କାମ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯାଏ । ମାଙ୍କଡ଼ମାନଙ୍କ ପାଇଁ ମୁଖା, ଜଟାୟୁ ପାଇଁ ମୁଖା, ରାବଣ, କୁମ୍ଭକର୍ଣ୍ଣ ଓ ଲଙ୍କାର ଅନ୍ୟ ରାକ୍ଷସମାନଙ୍କ ପାଇଁ ମୁଖା । ମୋ'ର କଳ୍ପନାରେ ଡେଣା ଲାଗିଗଲା । ମୋ'ର ଖୁସୀ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବନ୍ଧୁ ଦଳକୁ ବିସ୍ତାର ଲାଭ କଲା ।

ନିଜ ଘରେ ଯେତେ ଗେହ୍ଲା ହୋଇନଥିଲି, ପୁନଙ୍ଗରେ ମୋ'ର ଏହି ଦ୍ୱିତୀୟ ଘରକୁ ଆସି ତାଠାରୁ ଅଧିକ ଗେହ୍ଲା ହେଲି । ଘରେ କେବଳ ସ୍ୱଉଜ-ବୋହୂ ପାଖରେ ଗେହ୍ଲା ହେଉଥିଲି, ଏଠି ସମସ୍ତେ ଗେହ୍ଲା କଲେ । ଅଗାଧୁଆ ମାଆ ବି ଗେହ୍ଲା ନ କରି ଛାଡ଼ିଲାନାହିଁ । ମଉସା ଅର୍ଥାତ୍ ଭାଇଙ୍କ ଶ୍ୱଶୁର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଉପେନ୍ଦ୍ରନାଥ କାନୁନଗୋ ଭଲ ଇଂରାଜୀ ଜାଣିଥିଲେ, ନିୟମିତ ଭାବରେ 'ସମାଜ' କାଗଜ ମଗାଉଥିଲେ । ମୋ'ର ଖବରକାଗଜ ପଢ଼ିବାର ଅଭ୍ୟାସ ସେଇଦିନୁଁ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ମଉସା ମୋତେ ପୃଥିବୀଯାକର କେତେକଥା କହୁଥିଲେ । ସେତେବେଳର ଗାନ୍ଧୀ-ଆନ୍ଦୋଳନର କଥା କହୁଥିଲେ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ସହିତ ଅସହଯୋଗର ଅର୍ଥ କଥା ବୁଝାଇ ଦେଉଥିଲେ । ମଉସାଙ୍କ ମୁହଁର ଲମ୍ବ ଧଳା ଦାଢ଼ି ମୋ' ଲାଗି ସତେଅବା କେତେ ଅନୁରାଗର ଉତ୍ସ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ମୁଁ ରାତିରେ ଦାଣ୍ଡପଟ ଘରେ ସେଇ ମଉସା ମାଉସୀଙ୍କ ପାଖରେ ଶୋଉଥିଲି । ଘରେ ଜଣେ ବିଧବା ସ୍ୱଉଜ ଥିଲେ, ମଉସାଙ୍କର ସାନ ଝିଅ ପିଉଅପା ଥିଲା । ଛୁଟିଦିନ

ମାନଙ୍କରେ ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ କଉଡ଼ି ଖେଳରେ ବି ମିଶି ଯାଉଥିଲି । ଅଗାଧୁଆ ମାଆ ଘରର ସବୁ, ସବୁକୁ ଧନ ଅପାଳ କର୍ତ୍ତ୍ରୀ ! ସେଥିପାଇଁ ସରଞ୍ଜାମ ଆଣି ଖଞ୍ଜି ଦେଉଥିଲି, ଧାନ ଉଷାଇବା ପାଇଁ ତୋଟାରୁ ପାଚିଲା ପତର ବସ୍ତା ବସ୍ତା ଖିଂଚି ଆଣୁଥିଲି । କେତେଥର ପାହାନ୍ତା ପହରରୁ ଉଠି ମୁଁ ଯାଇ ତା'ସହିତ ଧାନଉଷୁଆଁ ଚୁଲା ପାଖରେ ବସୁଥିଲି ଓ ଶୁଖିଲା ପତର ମୁହାଁଇ ଦେଉଥିଲି । ଏବେ ବି ମନେ ଅଛି । ସେ ଗପ କହୁଥିଲା, ମୁଁ ଶୁଣୁଥିଲି । ହୁଏତ କେବେ ତା'ର ଅଗାଧୁଆ ନାମକ ପୁଅଟିଏ ଥିଲା, ଯିଏ ଚାଲିଗଲା ପରେ ଅଗାଧୁଆ ମାଆ ହତେଅବା ସାରା ପୃଥିବୀର ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ।

ପୁନଙ୍ଗର ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପୁନଙ୍ଗ ଗାଆଁ ବାହାରେ, ଏକାବେଳକେ କଟକ ଜଗତସିଂହପୁର ରାସ୍ତାରେ ଚୁରପୋଲିଆ ପାଖରେ । ପ୍ରତିଦିନ ଉପରାଳି ବନ୍ଧେ ବନ୍ଧେ ଆମକୁ ଘରଠାରୁ ପାଖ ଦୁଇ କିଲୋମିଟର ବାଟ ଚାଲିକରି ଯିବାକୁ ହୁଏ । ଆହୁରି କେତେ କେତେ ଗାଆଁରୁ ପିଲା ଆସନ୍ତି । ଏପଟକୁ .ପାଞ୍ଚ ଛଅ କିଲୋମିଟର ବାଟକୁ ମଧ୍ୟ ସେତେବେଳେ ଇସ୍କୁଲ ପିଲାଙ୍କ ଲାଗି ଆଦୌ ବେଶୀ ବାଟ ବୋଲି ମନେ କରାଯାଉ ନଥିଲା । ଏବେ ବି କେତେ ସାଙ୍ଗ ପିଲାଙ୍କ କଥା ମନେ ଅଛି । ସେଠା ପାଠ ସରିବାପରେ ଆଉ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଦେଖା ହୋଇନାହିଁ, ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କର ନାମ ଓ ଗ୍ରାମ ମନେ ଅଛି । କେହି ପିଲାଙ୍କର ମୁହଁଟିମାନ ବି ଅବିକଳ ମନେଅଛି । ସେତେବେଳେ ଧନପୁରରୁ ଅହରଫ୍ ଆସୁଥିଲା, ସାଦେଇପୁରରୁ କୃଷ୍ଣ ଆସୁଥିଲା ଫଙ୍କାରଡଙ୍କାଅରୁ ଅବଦୁଲ ଓ ସତାର୍ ଆସୁଥିଲେ. ଡଟ୍ଟିଙ୍ଗ ସେପାଖ ମଣ୍ଡଣପୁର ଶାସନରୁ ରବି କର ଆସୁଥିଲା ଓ ନଅଁକୋଟିରୁ ଇସୁଫ୍ ଆସୁଥିଲା । ମାତ୍ର, ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ସାଙ୍ଗ ଯିଏ, ଯିଏ ହେଉଛି ପ୍ରିୟନାଥ । ପୁନଙ୍ଗ ପାଠ ପରେ ମଧ୍ୟ ଆମେ ଅନେକ ଅବସରରେ ପରସ୍ପର ସହିତ ଏକାଠି ହୋଇ ରହିଥାଉ । ଏବେ ମଧ୍ୟ ରହିଛୁ । ଜଳ ବାଟରେ କେତେ ଗୁଡ଼ି ହୋଇ ଚାଲି ଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସ୍ମୃତିଟିଏ ଲାଗିଛି ।

ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ କହିଲେ ତିନିବଖରା ମାଟିଘର, ଚାଳଛପର । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବଖରାରେ ଦୁଇଟି କରି ଶ୍ରେଣୀର ପାଠପଢ଼ା ହୁଏ । ତିନି ବଖରାକୁ ତିନିଜଣ ଶିକ୍ଷକ । ଆମ ଚତୁର୍ଥ ପଞ୍ଚମ ଶ୍ରେଣୀକୁ ମଧୁମାଷ୍ଟ୍ରେ ପଢ଼ାଉଥିଲେ । ମଧୁମାଷ୍ଟ୍ରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମଧୁସୂଦନ ଶତପଥୀ । ତାଙ୍କ ଘର ପୁନଙ୍ଗ ଗାଆଁ ଭିତରେ, ମଉସାଙ୍କ ଘରର ଅନତିଦୂରରେ । ଇସ୍କୁଲରୁ କୁନି ରାସ୍ତାଟିଏ ଆସି ନାଲିରାସ୍ତାରେ ମିଶିଥାଏ । ପ୍ରତିଦିନ ଟେଲିଛୁଟିରେ ଆମେ ପିଲାଏ ଚୁରପୋଲିଆ ଯାଏ ଆସୁ, ସେଠାରେ ଟୋକେଇ ଧରି ବସିଥିବା ବିକାଳିମାନଙ୍କଠାରୁ ନାନାଭଳି ଖାଇବା ପଦାର୍ଥ କିଣୁ । ମୁଢ଼ି ତ ଅବଶ୍ୟ ଥାଏ, ତା' ସାଙ୍ଗକୁ ରୁଟମୁଆଁ ଥାଏ, ମୁଢ଼ି ଓ ଚୁଡ଼ା ଭଜାର ଗୁଡ଼-ପାଗ କରାଯାଇଥିବା ମୁଆଁ ବି ଥାଏ । ମୁଗ ମିଠାଇ

ଓ ସେହିପରି ଆଉ କେତୋଟି ସ୍ୱାଦିଷ୍ଟ ପଦାର୍ଥ ବେଳେବେଳେ ମିଳିଯାଏ । ଆମ ସ୍କୁଲ ହତା ଭିତରେ ପିଇବା ପାଣିର ବ୍ୟବସ୍ଥା ନଥାଏ, ପ୍ରାୟ ଦୁଇଶହ ମିଟର ଦୂରରେ ନାଲିରାସ୍ତା ସେପାଖରେ ଆମେ ଶୋଷ କଲେ କେଉଁଠି ଘରକୁ ପାଣି ପିଇବାକୁ ଯାଉ । ସେଠି ଡାଳ ମାଗି କୂଅରୁ ପାଣି କାଢ଼ି ପିଉ ।

ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରର ପାଠପଢ଼ା ସେତେବେଳେ କମ୍ କଡ଼ା ନଥିଲା । ସାହିତ୍ୟ ବହି ହିସାବରେ ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ରାଓଙ୍କର 'ସାହିତ୍ୟ କୁସୁମ' ପଢ଼ା ହେଉ-ଥିଲା । ସାହିତ୍ୟ ସେତିକି ବ୍ୟାକରଣ ସେତିକି । ଓଡ଼ିଆ ସ୍ୱର ଓ ଛନ୍ଦଗୁଡ଼ିକର ଯତିପାତ ଓ ନାମକୁ ମୁଖସ୍ଥ କରିବାକୁ ପଡୁଥିଲା । ତମସୁକ, କବଲା ପ୍ରଭୃତି ଲେଖିବାକୁ ପଡୁଥିଲା । ଓଡ଼ିଶା ଓ ଭାରତର ଭୂଗୋଳ, ଓଡ଼ିଶା ଓ ଭାରତର ଇତିହାସ, ଗଣିତ, ପ୍ରକୃତି—ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ଏମିତି କେତେ ବିଷୟ ଥିଲା । ଏବଂ, ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ଆମକୁ ସବୁଯାକ ବିଷୟ ପଢ଼ାଉଥିଲେ । ସବ୍ୟସାଚୀଙ୍କ ପରି ଏକା-ବେଳେକେ ବାମ ଓ ଡାହାଣ ଉଭୟପଟରେ ଥିବା ଦୁଇଟି ଶ୍ରେଣୀକୁ ଏହି ଯାବତୀୟ ବିଷୟ ପଢ଼ାଉଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶ୍ରେଣୀରେ ଆମେ ପ୍ରାୟ କୋଡ଼ିଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପିଲା ଥିଲୁ । ମୋ'ର ମନେ ଅଛି, ସେତିକିବେଳେ ବିହାରର ଭୂମିକମ୍ପ ହୋଇଥିଲା । ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହର ଝରକା ଓ କବାଟମାନ ହଠାତ୍ ଶବ୍ଦ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ମାଷ୍ଟ୍ରେ 'ଭୂମିକମ୍ପ' 'ଭୂମିକମ୍ପ' ବୋଲି ଚିତ୍କାର କଲେ ଓ ଆମେ ସବୁ ବାହାରକୁ ପଳାଇ ଆସିଥିଲୁ ।

ଇସ୍କୁଲ ଦଶଟାରୁ ଚାରିଟା । ସକାଳଓଳି ଓ ରାତିରେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ମଧୁ-ମାଷ୍ଟ୍ରେଙ୍କ ପାଖରେ ପାଠ ପଢ଼ୁଥିଲି । ରାତିରେ ସେ ଗୋଟିଏ ବଙ୍ଗାଳି ପରିବାରରେ ଦୁଇଟି ପିଲାଙ୍କୁ ଟିଉସନ କରୁଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ମୋ'ଠାରୁ ଉପର ଶ୍ରେଣୀର ଓ ଆଉଗୋଟିଏ ତଳ ଶ୍ରେଣୀର । ତାଙ୍କ ଘର ପକ୍କା ପିଣ୍ଡାରେ ଆମେ ସମସ୍ତେ ବସୁ ଓ ମଧୁମାଷ୍ଟ୍ରେ ଆମକୁ ପାଠ ପଢ଼ାନ୍ତି । ରାତି ନ ହେଉଣୁ ମୁଁ ଏକା ଏକା ଟିଉସନ ଜାଗାକୁ ଚାଲି ଯାଉଥାଏ, ରାତି ପହରକ ବେଳକୁ ମଧୁମାଷ୍ଟ୍ରେଙ୍କ ସହିତ ଫେରେ । ସେ ମୋତେ ଆଗ ମଉସାଙ୍କ ଘରେ ଛାଡ଼ି ତା'ପରେ ଯାଇ ନିଜ ଘରକୁ ଯାଆନ୍ତି । ସକାଳ ଓଳି ତାଙ୍କ ଘର ସାମନାରେ ଦାଣ୍ଡ ଏପାଖକୁ ଆମେ ତମ୍ବୁଲିମହାନ୍ତିଙ୍କର ଉଚ୍ଚ ପକ୍କା ପିଣ୍ଡାରେ ପଢ଼ିବସୁ । ସେଠାରେ ମଧ୍ୟ ଆଉ କେତେ ପିଲା ଟିଉସନ୍ ହୁଅନ୍ତି । ମାତ୍ର ମୁଁ କେବଳ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ସେଠାରେ ବସେ ଓ ପାଠ ପଢ଼େ । ପଞ୍ଚମ ଶ୍ରେଣୀ ପରେ ମୋ'ର ବୃତ୍ତିପରୀକ୍ଷାକୁ କଟକ ଯିବା କଥା ମୂଳରୁ ହିଁ ଠିକ୍ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ତେଣୁ ସେହି ଲକ୍ଷ୍ୟଟିକୁ ଆଗରେ ରଖି ମଧୁମାଷ୍ଟ୍ରେ ମୋତେ ପାଠପଢ଼ାଉଥିଲେ । ପଇସାପତ୍ରର ପ୍ରଶ୍ନ ହିଁ ନଥିଲା ସତେଅବା ଏକ ଗୌରବର ପ୍ରଶ୍ନ ହୋଇ ରହିଥିଲା ।

ମୋ'ର ପଞ୍ଚମ ଶ୍ରେଣୀ ବେଳକୁ ଭଇ କୁଜଙ୍ଗରୁ ବଦଳି ହୋଇ କଟକ ଜିଲ୍ଲାରୁ ମାର୍ଶାଘାଇ ସର୍କଲକୁ ବଦଳି ହୋଇ ଆସି ସାରିଥିଲେ । ବୃତ୍ତିପରୀକ୍ଷାରେ ବସିବା ଓ ବୃତ୍ତି ପାଇବା ମୁତାବକ ମୋ'ର ପାଠପଢ଼ା ଠିକ୍ ଭାବରେ ହୋଇଛି କି ନାହିଁ, ଭଇ ତାହାର ଅଧିକ ପ୍ରମାଣ ପାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲେ । ସେ ମୋତେ ବର୍ଷର ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ମାସେ ଦୁଇମାସ ପାଇଁ ତାଙ୍କ ସର୍କଲର ଚଢ଼େଇଗୁଆଁ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଆଣି ରଖାଇଲେ । ସେଠାରେ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମୁରଲୀଧର ମହାନ୍ତି । ସେଠାରୁ ଦୁଇଜଣ ଛାତ୍ର, ରାଜ ଆଉ ବୃନ୍ଦାବନ—ବୃତ୍ତି-ପରୀକ୍ଷାକୁ ଯିବାଲାଗି ମଣ ହେଉଥାନ୍ତି । ମୁଁ ସେହିମାନଙ୍କ ସହିତ ନୂଆ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଆସି ରହିଲି । ମାର୍ଶାଘାଇରୁ ଜମ୍ବୁ କେନାଲର ବନ୍ଧରେ ପାଞ୍ଚ-ମାଇଲ ତଳକୁ ଆସିଲେ ଚଢ଼େଇଗୁଆଁ । ଆମେ କେନାଲ କୂଳର ଖାଲମାନଙ୍କରେ ଗାଧୋଇବାକୁ ଆସୁ । ଖାଲରେ ଜୋକ ଭର୍ତ୍ତି । ଆଗରୁ ଅଭିଜ୍ଞତା ନଥିବାରୁ ସେଠାରେ ଗାଧୋଇବା ସମୟରେ ମୋ' ଦେହରେ ବହୁବାର ଜୋକ ଲାଗିଛି । ବାର୍ଷିକ ସମସ୍ତି ପରେ ମୁଁ ପୁନର୍ବାର କୁଜଙ୍ଗ ଫେରଗଲି । ଭଇ ମୋତେ ସାଙ୍ଗରେ ଧରି ଲୁଣୀ ନଦୀ ପାରି ହୋଇ ଚାଲିବା ବାଟରେ ପୁରା ଗୋଟିଏ ଓଳିର ବାଟ ଚାଲି ମଣିଜଙ୍ଗାରେ ଆଣି ପହଞ୍ଚାଇଥିଲେ । ମଣିଜଙ୍ଗାରୁ ଆମେ କୁଜଙ୍ଗ ଆସିଲୁ । କଟକ ଗଲି ପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ । ମଧୁମାଷ୍ଟ୍ରେ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ଯାଇ-ଥିଲେ । ଏତିକି ମନେ ଅଛି, ଆମେ ଗୋଟାଏ ଜାଗାରେ କାହା ପରିବାରର ବାହାର ମେଲାରେ ରହୁଥିଲୁ । ଆଉ ଗୋଟାଏ ଜାଗାକୁ ଖାଇବାକୁ ଯାଉଥିଲୁ । ବୃତ୍ତିପରୀକ୍ଷା ଦେଲି ଓ ବୃତ୍ତି ପାଇଲି । ମୋ'ର କୁଜଙ୍ଗ-ପ୍ରବାସ ଶେଷ ହେଲା । ମୁଁ ଗାଆଁକୁ ଫେରି ଆସିଲି । ଗାଆଁ ମାଇନର ସ୍କୁଲରେ ଷଷ୍ଠ ଶ୍ରେଣୀରେ ନାମ ଲେଖାଇଲି ।

ଗାଆଁରେ ମୁଁ ପ୍ରଥମେ କେତେମାସ ଘରେ ରହି ମାଇନର ସ୍କୁଲରେ ପାଠ ପଢ଼ିଲି । ତା'ପରେ ଭଇ ମୋତେ ଛାତ୍ରାବାସରେ ନେଇ ରଖାଇଲେ । ଇସ୍କୁଲ ସକାଳ ସାଢ଼େ ଦଶଟା ବେଳେ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଘରେ ଘଣ୍ଟା ନଥାଏ, ଆମେ ଦୁଆର ଛାଇକୁ ଦେଖି ଇସ୍କୁଲ ଯିବାର ବେଳ ହେଲା ବୋଲି ଅନୁମାନ କରି ଇସ୍କୁଲକୁ ଯାଉ । ପଖାଳ ଖାଇ ଯାଉ ଓ ପୁଣି ଖେଳଛୁଟିରେ ଘରକୁ ତତଲ ଖାଇବାକୁ ଆସୁ । ସ୍କୁଲ ଛାତ୍ରାବାସରେ ସେତେବେଳେ ପଚିଶରୁ ଅଧିକ ପିଲା ରହୁଥାନ୍ତି । ଆମ ଧୋଇଆ ଅଞ୍ଚଳରେ ପିଲା ବେଶୀ ଥାଆନ୍ତି । ନାଲି ସେପାରିଟା ସିନା ଶୁଖିଲା ପାଟଳ, ମାତ୍ର ଦକ୍ଷିଣ ପଟେ ଦେବୀଠାରୁ କନ୍ଦଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନପଟ ଧୋଇଆ । ବହୁଦୂରରେ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ଭିଙ୍ଗାରପୁରଠାରେ ସେତେବେଳେ ମାଇନର ସ୍କୁଲଟିଏ ରହିଥାଏ । ତେଣୁ ଧୋଇଆ ଅଞ୍ଚଳର ପାଠପଢ଼ୁଆ ପିଲାଏ

ଆମ ଗାଆଁ ଇସ୍କୁଲରେ ଆସି ନାଆଁ ଲେଖାଇବା ପରେ ଛାତ୍ରାବାସରେ ରହନ୍ତି ।

ଷଷ୍ଠ ଶ୍ରେଣୀରେ ମୋ'ର ସବୁଠୁ ପ୍ରଥମ ଅସୁବିଧା ହେଲା ଇଂରାଜୀ ଭାଷା । ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରୁ ମୁଁ ବୃତ୍ତି ପରୀକ୍ଷା ପାଇ ଆସିଥାଏ, ମାତ୍ର ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ମୋ'ର ଝଡ଼ିଛୁଆଁ ହୋଇନଥାଏ । ସେତେବେଳେ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ମାନଙ୍କରେ ଇଂରାଜୀ ପଢ଼ା ହେଉନଥିଲା । କେବଳ ମାଇନର ସ୍କୁଲରେ ପାଠ ପଢ଼ୁଥିବା ପିଲାଏ ଚତୁର୍ଥ ଶ୍ରେଣୀରୁ ଇଂରାଜୀ ପଢ଼ିବା ଆରମ୍ଭ କରୁଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ପରୋକ୍ଷଭାବରେ ମୋ'ର ଇଂରାଜୀ ବର୍ଣ୍ଣପରିଚୟ ହୋଇସାରିଥିଲା । ମାଣିଆବାଇରେ ଥିଲାବେଳେ ଭାଉଜଙ୍କ ବାପା ଓ ମୋ'ର ବଡ଼ବାପା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ଦାସ ମଧ୍ୟ ସେଠାରେ ରହୁଥିଲେ । ମୁଁ ତାଙ୍କଠାରୁ ଇଂରାଜୀ ଅକ୍ଷରଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରିଥିଲି । ଇଂରାଜୀ ଲେଖନ ମଧ୍ୟ ସେହିବେଳକୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇସାରିଥିଲା । ବଡ଼ବାପା ବହୁ କାଳ ସରକାରୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କାମରେ ଥିଲେ । କେତେ ଲୋକଙ୍କର ନାମ ଜାଣି-ଥିଲେ । ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ବାଲିକାଗଜର ଖାତା ମୋତେ ଧରାଇଦେଇ ସେ ମଣିଷମାନଙ୍କର ନାଆଁ ଡାକୁଥିଲେ ଓ ମୁଁ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଇଂରାଜୀରେ ଲେଖୁଥିଲି । ଭୁଲ୍ ହେଲେ ବଡ଼ବାପା ସଂଶୋଧନ କରି ଦେଉଥିଲେ । ସେହି ଦୃଶ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ମୋ'ର ଏବେ ମଧ୍ୟ ଜଳଜଳ କରି ମନେ ଅଛି ।

ଷଷ୍ଠ ଶ୍ରେଣୀରେ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ବହି ପଢ଼ାଯାଉଥିଲା । ଶ୍ରେଣୀରେ ଇଂରାଜୀ ପଢ଼ା ହେଉଥିଲାବେଳେ ମୁଁ ସେସବୁ ପାଠଗୁଡ଼ିକୁ ବୁଝି ପାରେନି, ସେଥିଲାଗି ସେବର୍ଷ ପ୍ରଥମ କେତେ ମାସ ମୋତେ କଷ୍ଟରେ ଚଳିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । କିନ୍ତୁ ମୋ'ର ଏହି ଦୁର୍ବଳତାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ମୋତେ ଅତିରିକ୍ତ ମୂଳଦୁଆଟିଏ ଯୋଗାଇ ଦେବାକୁ ଆମମାନଙ୍କ ଶ୍ରେଣୀ [illegible] ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ । ଫଳରେ ମୋ'ର ଖୁବ୍ ଉପକାର ହେଲା । ଇଂରାଜୀ ଭାଷାକୁ ସାହାସ ବି ପାଇଗଲି । ମନେ ଅଛି, ସେବର୍ଷ ଷାଣ୍ମାସିକ ପରୀକ୍ଷାରେ ଶ୍ରେଣୀରେ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ରଖିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଇଂରାଜୀରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ଥାନରେ ରହିଥିଲି । ବାର୍ଷିକ ପରୀକ୍ଷାରେ ଇଂରାଜୀରେ ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ନମ୍ବର ରଖିଲି । କିନ୍ତୁ ସେତକରେ ମୋ'ର ଗାଆଁ ସ୍କୁଲର ପାଠ ସରିଗଲା ।

କୌଣସି କାରଣରୁ ଆମ ସ୍କୁଲ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ଚୌଧୁରୀ ଆମର ଷଷ୍ଠ ଶ୍ରେଣୀ ସରିଲାବେଳକୁ ଅନ୍ୟତ୍ର ବଦଳିଗଲେ । ଅଥଚ ଜଣେ ନୂଆ ପ୍ରଧାନଶିକ୍ଷକ ଆସିବା କଥା, ସ୍ଥିର ହେଲେ, ସେଥିପାଇଁ ହୁଏତ କେତେ ମାସ ସମୟ ଲାଗିବ । ପୁଣି ଯିଏ ଆସିବେ, ସିଏ ଟାଣୁଆ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ହୋଇ-ଥିବେ କି ନାହିଁ, ତା'ର କୌଣସି ନିଶ୍ଚିତତା ନାହିଁ । ତେଣୁ, ମୋତେ ସପ୍ତମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଆଉ କେଉଁ ମାଇନର ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିବାକୁ ପଡ଼ିବ । କାରଣ, ଗାଆଁ

ସ୍କୁଲରେ ଏହି ଅବ୍ୟବସ୍ଥା ଭିତରେ ପଢ଼ିଲେ ମୋ'ର ମାଇନର ବୃତ୍ତି ପାଇବାଟା ମଧ୍ଯ ଅନିଶ୍ଚିତ ହୋଇଯିବ । ଭାଇ ପରେ କଟକରୁ ଆସି କହିଲେ ଯେ ସପ୍ତମ ଶ୍ରେଣୀରେ ମୁଁ ରାଣୀହାଟ ମାଇନର ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିବି । ସେତେବେଳେ ଭାଇ ଦକ୍ଷିଣ କଟକ ଶିକ୍ଷାସର୍କଲର ଉପପରିଦର୍ଶକ ହିସାବରେ କଟକରେ ରହୁଥାନ୍ତି । କଟକରେ ତଳ ତେଲିଙ୍ଗା ବଜାରରେ ତାଙ୍କର ବସା ଥାଏ । ଭାଉଜୋଉ ମଧ୍ଯ ସେଠାରେ ରହୁଥାଏ । ତଥାପି କଥା ହେଲା ଯେ ମୁଁ ବସାରେ ରହିବିନାହିଁ, ରାଣୀହାଟ ସ୍କୁଲ ଛାତ୍ରାବାସରେ ରହିବି । ଅବଶ୍ୟ ପ୍ରତି ଶନିବାର ସନ୍ଧ୍ୟାକୁ ସେଠୁ ବସାକୁ ଆସିପାରିବି ଓ ରବିବାର ସନ୍ଧ୍ୟାଯାଏ ଘରେ ରହିପାରିବି ।

ରାଣୀହାଟ ହାଇସ୍କୁଲ ଆଗେ ରାଣୀହାଟ ମାଇନର ସ୍କୁଲ ଥିଲା । ପଣସଗଛ ପାଖରେ ଧାଡ଼ିଏ ଟିଣଛପର ଘର । ସେଇ ଆମର ସ୍କୁଲ । ପଛକୁ ଗୋଟିଏ ଛଣ-ଛପର ସାହାଳଘର, ଯେଉଁଟି ଆମର ଛାତ୍ରାବାସ । ଛାତ୍ରାବାସରେ ଆମେ ଦଶରୁ ଅଧିକ ପିଲା ହେବୁନାହିଁ । ଆମ ଶ୍ରେଣୀର ମୋଟେ ତିନିଜଣ ପିଲା । ଯେଉଁଦିନ ଭାଇଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ମୁଁ ନାଆଁ ଲେଖାଇବା ସକାଶେ ପ୍ରଥମ କରି ଇସ୍କୁଲ ଅଫିସ୍‌ରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲି, ସେଦିନ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବାଞ୍ଛାନିଧି ଶତପଥୀ ଭାଇଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ପ୍ରଶ୍ନରେ ମୁଁ ଆଉ କେଉଁ ମାଇନର ସ୍କୁଲରୁ ଫେଲ୍ ହୋଇ ଆସିଛି କି ପଚାରିଥିଲେ । ନାଆଁ ଲେଖା ହୋଇଗଲା । ମୁଁ ଛାତ୍ରାବାସରେ ରହିଲି । ଆମ ଶ୍ରେଣୀର ତିନିଜଣଯାକ ଆମେ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ରହିଲୁ । ଶ୍ରେଣୀ ପାଠ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସମୟର ପାଠ ବିଷୟରେ ଆମେ ତାଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦେଶନାରେ ପରିଚାଳିତ ହେଉଥିଲୁ । ସାର୍ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନ ରାତିରେ ଆମ ତିନିଜଣଙ୍କର ପାଠ ଦେଖିବାକୁ ଆସୁଥିଲେ । ଆମେ ତିନିହେଁ ଯେପରି ବୃତ୍ତି ପାଇବାକୁ ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇ ପାରିବୁ, ସେଥିଲାଗି ସେ ଆମକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ପାଠ ପଢ଼ାଉଥିଲେ ।

ଏବେ ଯେଉଁ ପ୍ରକାରରେ ହାଇସ୍କୁଲର ଉଚ୍ଚ କୋଠାଗୁଡ଼ାକ ଭିଡ଼ି କରି ରହିଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ସେଇଟା ଆମର ଖେଳପଡ଼ିଆ ଥିଲା । ଛାତ୍ରାବାସ ବୋଲି ବଡ଼ ହୋଇ ବଖରାଏ ଘର । ତାହାର ଭିତରେ ଆମେ ଦଶବାର ଜଣ ଛାତ୍ର ରହୁଥିଲୁ । ତା ଭିତରେ ଦୁଇଜଣ ହାଇସ୍କୁଲ ପିଲା ମଧ୍ଯ ଥିଲେ । ଜଣେ ଆମ ଶ୍ରେଣୀର ଗୁଣନିଧିର ବଡ଼ ଭାଇ ଓ ଅନ୍ୟଜଣେ ଆମର ସାହିତ୍ୟ ଏବଂ ଭୂଗୋଳ-ଶିକ୍ଷକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୁରୁଚରଣ ସାହୁଚୌଧୁରୀଙ୍କର ସାନଭାଇ । ଦୁହେଁ ରାଣୀହାଟ ହାଇସ୍କୁଲର ପୁରାତନ ଛାତ୍ର । ଦୁଇ ଓଳିର ପ୍ରଧାନ ଖାଇବା ଛାତ୍ରାବାସ ତରଫରୁ ହେଉଥିଲା । ଜଳଖିଆ ଲାଗି ସକାଳେ ଦୁଇ ପଇସା ନଗଦ ମିଳୁଥିଲା । ଆମେ ବଜାରକୁ ଯାଇଁ ଗୋଟିଏ ଗୁଡ଼ିଆ ଦୋକାନରୁ ଜଳଖିଆ ଖାଇ ଆସୁଥିଲୁ । ଦୁଇ ପଇସାକୁ ଦୁଇ ପଟ ବଡ ବଡ଼ ପୁରି, ତା'ସାଙ୍ଗକୁ ଅଳ୍ପ ଆଉ ବୁଟର ତରକାରି

ମାଗଣା । ତଳେ ତଳେ ମାଗଣା ଖଣ୍ଟା ବି ମିଳିଯାଏ । ପିଲା ପେଟ ପୂରିବାପାଇଁ ସେତିକି ଯଥେଷ୍ଟ ହୁଏ । ମନେ ଅଛି, ସେହି ବର୍ଷ ଥରେ କଟକ ସହରରେ ଭୟଙ୍କର ଝଡ ହୋଇଥିଲା । ଗଛମାନଙ୍କର ଭଙ୍ଗା ଡାଳରେ ରାସ୍ତାସବୁ ବନ୍ଦ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ହଁ, ଆମେ ଗାଧୋଇବା ପାଇଁ ପାଖରେ ଥିବା ତାଳଦଣ୍ଡା କେନାଲକୁ ଯାଉଥିଲୁ । ମନପୂରି ପହଁରା ହେଉଥିଲା । ପୋଲ ଉପରକୁ ପାଣି ଭିତରକୁ ଡେଇଁବା, ଦୈନିକ ଅନ୍ତତଃ ଥରେ ଦୁଇଥର ନହେଲେ ଆମର ଗାଧୁଆ ମୋଟେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଉନଥିଲା ।

ଆମର ସେହି ପ୍ରାକ୍‌କୈଶୋର ଜୀବନରେ ଆମ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ କେତେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ଆମ ଚେତନା, ଆମ ଅନୁରକ୍ତି ଏବଂ ଆମ ବିକାଶର କ୍ଷେତ୍ରରେ କେତେ ଅଧିକ ସ୍ଥାନ ଯେ ଅଧିକାର କରିନେଲେ, ସେକଥା ଏବେ ମଧ୍ୟ ଅନୁଭବ କରି ହେଉଛି । କେବଳ ପାଠ ପଢ଼ାଇବା ବ୍ୟତୀତ ଶିକ୍ଷକର ଯେ ପିଲାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆହୁରି ଅନେକ କିଛି କରିବାର ରହିଛି ଏବଂ କେବଳ ପାଠ ପଢ଼ିବା ବ୍ୟତୀତ ପିଲାମାନଙ୍କର ଯେ ପାଠପଢ଼ିବା ଅବସ୍ଥାରେ ଆହୁରି ଅନେକ କିଛି କରିବାର ଅଛି, ଜୀବନରେ ସର୍ବପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ଶ୍ରୀ ବାଞ୍ଛାନିଧି ଶତପଥୀଙ୍କର ଶୃଙ୍ଖଳାୟତନ ଭିତରକୁ ଆସି ମୁଁ ସେକଥା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଥିଲି, ଖାଲି ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଥିଲି ନୁହେଁ, ଅଙ୍ଗେ ନିଭାଇଥିଲି । ଆଗର ଜୀବନରେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେତେ ଯେତେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ସମ୍ପର୍କରେ ଆସିଥିଲି, ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ମୋତେ କେତେ ଆଦର ସ୍ନେହ କରୁଥିଲେ । ମାତ୍ର ହୁଏତ ମୁଁ ଭଲ ପାଠ ପଢ଼ୁଥିଲି ବୋଲି ସେମାନେ ମୋତେ ଆଦର କରୁଥିଲେ । ମୋ' ପାଠପଢ଼ା ଘରର ଘାପଟିକୁ ନିୟମିତ ଭାବରେ ଡେଇଁ ଦେବାକୁ ସେମାନେ ଆଦୌ କୌଣସି ତ୍ରୁଟି କରୁନଥିଲେ ଏବଂ କେବଳ ସେହି ପାଠ ପଢ଼ାଟାକୁ ଜଠ କରି ଧରି ମୋତେ ସେଥିପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ଯାବତୀୟ ଶୃଙ୍ଖଳାରେ ଆଣି ପକାଇବାକୁ ସତତ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ପାଠପଢ଼ା ବ୍ୟତୀତ ଯେ ଜଣେ ଛାତ୍ରର ବିକାଶଜଗତଟି ମଧ୍ୟରେ ଆହୁରି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମାନ ଭାବରେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଞ୍ଚଳ ରହିଛି ଓ ସେହି ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ଯଥାର୍ଥରେ ଏକ ଅନ୍ତଃପରିଚୟ ଘଟାଇ ଦେବାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକର ମଧ୍ୟ ଯେ ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭୂମିକା ରହିଛି, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶତପଥୀ ହେଉଛନ୍ତି ମୋ'ର ସର୍ବପ୍ରଥମ ଶିକ୍ଷକ, ଯିଏ ସେକଥା ଜାଣିଥିଲେ ।

ରାଣୀହାଟ ମାଇନର ସ୍କୁଲରେ ପିଲାଙ୍କ ଉପରେ କମ୍ ମାଡ ହେଉନଥିଲା । ମାଡ଼ ସବୁଠି ହେଉଥିଲା, ବାଗଲପୁର ମାଇନର ସ୍କୁଲରେ ହେଉଥିଲା, ପୁନଙ୍ଗରେ ମଧ୍ୟ ମାଷ୍ଟ୍ରେ ମଧ୍ୟ ପିଲାଙ୍କୁ ମାରୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଶିକ୍ଷାଳୟର ବିଶ୍ୱାସଗୁଡ଼ିକ ହିଁ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାରର ଥିଲା । ଏବଂ, ବିଶ୍ୱାସ ଅନୁଯାରେ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ପାଠଲାଗି ମଣାଇବାର ଏବଂ ମଙ୍ଗାଇବାର ରୀତି ମଧ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇ ରହିଥିଲା ।

ପିଲଙ୍କୁ ମାଡ଼ ଦେଲେ ଯାଇ ପିଲା ବାଟକୁ ଆସିବ ବୋଲି ଶିକ୍ଷକମାନେ ସତେଅବା କୌଣସି ଧର୍ମପୁସ୍ତକ ପାଠକରିଥିବା ପରି ଘୋଷାଇ ରଖିଥିଲେ । ସେମାନେ ସମ୍ଭବତଃ ସେମାନଙ୍କର ମାଷ୍ଟରମାନଙ୍କ ଠାରୁ ପିଲାଦିନେ ଖୁବ୍ ମାଡ଼ ଖାଇଥିଲେ ଏବଂ ତେଣୁ ସେହି ଛାଞ୍ଚରେ ହିଁ ପ୍ରଶିକ୍ଷିତ ହୋଇ ରହିଥିଲେ । ମଣିଷକୁ, ଗୋଟିଏ ସାନ ପିଲା ଭିତରେ ରହିଥିବା ମଣିଷକୁ ମନାଇ ଆଣିବାପାଇଁ, ତା' ଭିତରେ ନିଜ ବିକାଶ ଇଚ୍ଛାର ବାସନାଟିକୁ ଜାଣି ଭରି ଦେବାପାଇଁ ଆଉ କିଛି ବାଟ ଯେ ରହିଛି, ଏକ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ପ୍ରଧାନ ସମାଜରେ ସେକଥା ଭାବିବା ସକାଶେ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ତମମାନଙ୍କର କୌଣସି ଅବସର ନଥିଲା । ହଁ, ଆମେ ଯେଉଁମାନେ ପାଠରେ ଭଲ କରୁଥିଲୁ, ସେମାନେ ମାଡ଼ ଖାଉନଥିଲୁ । ଆମମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ଏକ ଦୁର୍ବଳତା ରହିଥିଲା । ଏପରିକି, ଆଚରଣଗତ ଅନେକ ତ୍ରୁଟି ଦେଖାଇଲେ ମଧ୍ୟ ଆମେ ପାଠରେ ଭଲ କରୁଛୁ, ତେଣୁ କଦାପି ଦୁଷ୍ଟ ହୋଇନଥିବୁ, ଖରାପ ପିଲାଙ୍କର ପଙ୍ଗତରେ ପଡ଼ି ହୁଏତ ଭୁଲ କରି ପକାଇଥିବୁ,— ଆମ ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷକମାନେ ସେହିପରି ଭାବୁଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବାଞ୍ଛାନିଧି ଶତପଥୀ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ମାଡ଼ ମାରୁନଥିଲେ । ଚଷମା ତଳେ ରହିଥିବା ତାଙ୍କର ଛଳଛଳ ଆଖି ଦୁଇଟା ପିଲାମାନଙ୍କ ଲାଗି ଆଦୌ କମ୍ ଭୟଙ୍କର ନଥିଲା, ଆବେଗପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ହିଁଚାସ କରି ପଦେ କଥା କହି-ଦେଲେ ତାହା ହିଁ ଯଥେଷ୍ଟ ହେଉଥିଲା । ସେହି କଥାର ଆଘାତ ସତେଅବା ଆମ ହୃଦୟ ଭିତରେ ଯାଇ ବାଜି ଯାଉଥିଲା; ଆମକୁ ମୋଟେ ଅସ୍ତ କରି ଦେଉନଥିଲା ମାତ୍ର ସତେଅବା କେଉଁ କାରିଗର ହାତର ଅଙ୍କଟ ପରି ଆମକୁ ମାଠିମୁଠ ଆଣିବାକୁ ଆମ ପାଖରେ ଯାଇ ଅଳି କରୁଥିଲା ଏବଂ ଆମେ ସେହି ଅଳି ପାଖରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ନିଜ ଇଚ୍ଛାରେ ନମନୀୟ ହୋଇ ଯାଉଥିଲୁ । ଛାତ୍ରର ନମନୀୟତା,— ତାହା ହିଁ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ସିଦ୍ଧି । ଶିକ୍ଷକର ଧ୍ୱନମନୀୟତା ଯେଉଁଠି ଛାତ୍ରକୁ ସତକୁ ସତ ନମନୀୟ କରି ଆଣିବାରେ ସମର୍ଥ ହୁଏ, ଯାବତୀୟ ଶିକ୍ଷା ଲାଗି ତାହାକୁ ହିଁ ଏକ ଅପ୍ରମାଦ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ବୋଲି କୁହା ଯାଇ ପାରିବ । ବାଞ୍ଛାନିଧି ସାରଙ୍କ ପାଖରେ ସେହି ନମନୀୟତା ରହିଥିଲା । ଏବଂ, ତାଙ୍କଠାରେ ସେଇଟି ରହିଛି ବୋଲି ସେ ଆମ ପିଲାମାନଙ୍କର ହୃଦ୍‌ବୋଧ କରାଇ ପାରୁଥିଲେ । ଆମେ ଅନ୍ୟ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କୁ ହୁଏତ ଡରୁଥିଲୁ, ମାତ୍ର ବାଞ୍ଛାନିଧି ସାରଙ୍କୁ କେବେ ଡରୁନଥିଲୁ ।

ସପ୍ତମ ଶ୍ରେଣୀର ଆମ ତିନିଜଣଙ୍କ ଉପରେ ସାରଙ୍କର ଅଧିକ ଆଖି ଥିଲା । ତେଣୁ ସଞ୍ଜରେ ଛାତ୍ରବାସକୁ ଆସିଲେ ସେ ପ୍ରାୟ କେବଳ ଆମ ପାଖରେ ରହୁଥିଲେ ଓ ଆମକୁ ପଢ଼ାଉଥିଲେ । ସ୍କୁଲରେ ଛାତ୍ରସଂଖ୍ୟା ଅଧିକ ହୋଇ ଯିବାରୁ ଚତୁର୍ଥ ଓ ପଞ୍ଚମ ଶ୍ରେଣୀ ପିଲାଙ୍କ ସକାଶେ ବାରିଣ୍ଡାଟି ଘେରାଇ ଯେଉଁ ଅଧିକ ଶ୍ରେଣୀଗୃହ

ତିଆରି ହୋଇଥିଲା; ଆମେ ତିନିଜଣ ରାତିରେ ସେହିଠାରେ ପଢୁଥିଲୁ। ସାର୍ ଛାତ୍ରାବାସରେ ରହୁନଥିଲେ, ସ୍କୁଲ ପଛପଟେ ଥିବା ଗୋଟିଏ ମେସ୍‌ରେ ରହୁଥିଲେ। ସମୟ ଅନୁସାରେ ଆମ ପାଠ ଦେଖିବାଲାଗି ସ୍କୁଲକୁ ଆସୁଥିଲେ। ଗୋଡ଼ରୁ ଜୋତା ଓହ୍ଲାଇ ସେ ଗୋଡ଼ ଚପି ଚପି ଏପରି ନିଃଶବ୍ଦ ଭାବରେ ଆସୁଥିଲେ ଯେ ଆମେ ତା'ର ପତ୍ତା ବି ପାଉନଥିଲୁ। ତାଟି କାନ୍ଥରେ କଇଁଚି କଟା ହୋଇ ଚାରିକୋଣିଆ ଝରକାର କାର୍ଯ୍ୟସାଧନ କରୁଥିବା ଫାଙ୍କ ବାଟେ ସେ ଆଗ ଆମମାନଙ୍କ ଉପରେ ଆଖି ପକାଇ ନେଉଥିଲେ। ଆମେ ଉଚିତ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିଲେ ଖୋଲି ଦୁଆରବାଟେ ଦେଇ ଭିତରକୁ ଆସୁଥିଲେ ଓ ଆମ ପାଠର ଖବର ନେଉଥିଲେ। ମାତ୍ର, ଆମେ ଯେ ସବୁଦିନ ଉଚିତ ବା ଅନୁକୂଳ ସ୍ଥିତିରେ ଥିଲୁ, ସେକଥା ଆଦୌ ନୁହେଁ। ବେଳେ ବେଳେ ଦୁର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ ବ୍ୟତିକ୍ରମମାନ ଭିଆଇ ବସୁଥିଲୁ। କୋଉଦିନ ଗପ ଜମାଇ ଦେଉଥିଲୁ ଓ ମନମଉଜରେ କେଡ଼େ ପଦାହୁଣ୍ଡା ହୋଇ ହସୁଥିଲୁ। ଆଉ ବେଳେ ବେଳେ ମଉଜିଆ ଗୀତମାନ ଫୁସ୍ ଫୁସ୍ କରି ଗାଇ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ବାହୁ ଟେକି ଶୁମ୍ଭନିଶୁମ୍ଭଙ୍କ ପରି ନାଚୁଥିଲୁ ଏବଂ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାଧୀନତାର ମଧୁରିମାକୁ ଆସ୍ୱାଦନ କରୁଥିଲୁ। ଏବଂ, ସେହିଭଳି ଅବସ୍ଥାରେ ସାର୍‌ଙ୍କ ଆଖିର ହାତୁଡ଼ରେ ପଡ଼ି ମଧ ଯାଉଥିଲୁ।

ସାର୍ ଯେମିତି ଛପି ଛପି ଆସି ଝରକା ସେପାଖରେ ଥାଇ ଆମକୁ ଆବିଷ୍କାର କରୁଥିଲେ, ଠିକ୍ ସେମିତି ଛପି ଛପି ଅଫିସ୍‌ଘର ବାରଣ୍ଡାକୁ ଚାଲି ଯାଉଥିଲେ। ତା'ପରେ ମେସ୍‌ରେ ରୋଷେଇ କରିବାକୁ ରହିଥିବା ଲୋକଟି ଦ୍ୱାରା ଡକରା ହୋଇ ଆମେ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଉଥିଲୁ। ଅନ୍ଧାର ଭିତରେ ଯେଉଁଠି ସାର୍ ଚଉକିଟିଏ ପକାଇ ବସିଥାଆନ୍ତି, ଆମେ ତିନି ଜଣଯାକ ଅପରାଧୀ ସେଇଠାରେ ଛିଡ଼ା ହେଉଥିଲୁ। ପ୍ରଥମେ କେଡ଼େ ରାଗରେ କେତେ କଥାର ବର୍ଷଣ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା, ଏବଂ ଅପରାଧୀମାନେ କାଇଁ କାଇଁ ହୋଇ କାନ୍ଦିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରୁଥିଲେ। ଡରରେ ନୁହେଁ, ମିଛରେ ନୁହେଁ, ସତରେ। ତାଙ୍କର କଥା ସତକୁ ସତ ସେତିକି ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଥିଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ସେତିକି ସ୍ନେହ ଓ ଆନ୍ତରିକତାରେ ଭରି ରହିଥିଲା। ଯାବତୀୟ ଆବେଦନରେ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱର ଏତେଟିକିଏ ଗନ୍ଧ ନଥିଲା ଏପରି ଏକ ଭ୍ରାତୃତ୍ୱ ଭରି ରହିଥିଲା, ଯାହାକି ଆମକୁ ଆମେ ପଡ଼ି ରହିଥିବା ଅଥବା ହୁଡ଼ି ଯାଇଥିବା ସ୍ତରରୁ ଆମର ଆଉ ଏକ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସ୍ତରକୁ ହାତ ଧରି ଉଠାଇ ନେଇଯିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିଲା ଏବଂ ସେଇଥିଲାଗି ଆମ ଦୁଆର ପାଖକୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆସି ଆମକୁ କେଡ଼େ ଭରସା ଦେଇ ଡାକୁଥିଲା। ନିଜ ବିଷୟରେ ଆମ ଭିତରେ ତାହା ଏକ ଅନ୍ୟ ବିଶ୍ୱାସର ସଞ୍ଚାର କରି ଆଣୁଥିଲା। ଆମେ ସବୁ କାନ୍ଦିବାପରେ ତାଙ୍କ ଆଖିରୁ ମଧ ଲୁହ ବୋହି ଆସୁଥିଲା, ଆମକୁ ନିଜର ବାହୁବେଢ଼ ଭିତରକୁ ଆଣି ସେ କହୁଥିଲେ, ତେବେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମେ ସବୁକିଛି ଭୁଲିଯିବା ଏବଂ ତୁମେମାନେ

ମୋ'ର କର୍କଶ କଥାଗୁଡ଼ିକୁ ମଧ୍ୟ ଭୁଲିଯିବ । ସେଦିନ ଆଉ ପାଠପଢ଼ା ହେଉ-ନଥିଲା । ଆମେ ସ୍କୁଲଛଡ଼ା ଚାଲି ଚାଲି କଟକଚଣ୍ଡୀ ଯାଉଥିଲୁ । ତାଙ୍କ ଖର୍ଚ୍ଚରେ ଭୋଗ କିଣା ଯାଉଥିଲା । ଭୋଗ ଖାଇ ଆମେ ପୁଣି ଚାଲି ଚାଲି ଛାତ୍ରାବାସ ଯାଏ ଫେରି ଆସୁଥିଲୁ । ଏମିତି ଥରେ ନୁହେଁ, ଅନେକ ଥର ହୋଇଛି ।

ସେହିବର୍ଷ ଏପ୍ରିଲ ମାସ ପହିଲା ତାରିଖରେ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଶା ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ରୂପେ ଘୋଷିତ ହେଲା । ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ସେହି ସରକାରୀ ଉତ୍ସବଟି ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ନୂଆ ଲାଟ ଶପଥ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଆମେ ପିଲାଏ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ସହିତ ସେହି ଉତ୍ସବକୁ ଦେଖିବାକୁ ଯାଇଥିଲୁ । ଭିତରକୁ ପଶିବାର ତ ପ୍ରଶ୍ନ ନଥିଲା; ଗଡ଼ଜାତର ରଜାମାନେ ଓ ଅନ୍ୟ ସରକାରୀ ବଡ଼ମାନେ ଯେତେବେଳେ ଉତ୍ସବଶେଷରେ ନିଜର ଭଲ ଭଲ ମୋଟର ଗାଡ଼ିରେ କଲେଜ ହତା ଭିତରୁ ବାହାରକୁ ବାହାରୁଥାଆନ୍ତି, ସାର୍ ଆମକୁ ସେମାନଙ୍କୁ ଦେଖାଇ ଦେଉଥାଆନ୍ତି; ଇଏ ପାରଳା ରଜା, ଇଏ ପାଲଲହଡ଼ା ରଜା ବୋଲି ଚିହ୍ନାଇ ଦେଉଥାଆନ୍ତି । ସେଦିନ ରାତିରେ ମଧ୍ୟ ବାରବାଟୀ କିଲ୍ଲା ଭିତରେ ଏହି ଉପଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଏକ ଆତସବାଜିର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଥିଲା । ସାରଙ୍କ ସହିତ ଚାଲିଚାଲି ଆମେ ତାହାକୁ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ଯାଇଥିଲୁ । କେତେ ପ୍ରକାରର ବାଣମାନ ଦେଖିଲୁ । ବାଣରେ ନୂତନ ଓଡ଼ିଶାର ମାନଚିତ୍ରଟି କିପରି ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ତୋରଣ ଉପରେ ଆଲୋକମୟ ହୋଇ ଜଳି ଉଠିଥିଲା, ସେହି ଦୃଶ୍ୟଟି ମୋ'ର ଏବେ ମଧ୍ୟ ମନେ ଅଛି । କିଲ୍ଲା ଫାଟକ ପାଖରୁ ଆମେ କିଲ୍ଲା ଭିତରକୁ ପଶିଲୁ । ଏବେ ଯେଉଁଠାରେ କଟକ କ୍ଲବ୍ ରହିଛି, ସେଠାରେ ଓଡ଼ିଶାର ରଜା ଓ ଜମିଦାରମାନେ ଉତ୍ସବଟିର ଆନନ୍ଦଟିକୁ ଅଧିକ ସ୍ମରଣୀୟ କରି ରଖିବାକୁ ମେମ୍ ସାହେବ ମାନଙ୍କ ସହିତ ଉଲ୍ଲାସନୃତ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ସେଆଡ଼େ ଯିବାର କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠୁନଥିଲା । ସରକାରୀ ପୋଲିସ୍ ଜଗି ରହିଥିଲେ, ମାଳ ମାଳ ମୋଟରଗାଡ଼ି ଥୁଆ ହୋଇଥିଲା । ଆମେ, ଅବସରଟି ନିଶ୍ଚୟ କେତେ ଅପୂର୍ବ ହୋଇଥିବ, ଦୂରରୁ ତାହାର ଅର୍ଦ୍ଧଭୋଜନ କରି ପୁଣି ଚାଲି ଚାଲି ଘରକୁ ଫେରି ଆସିଥିଲୁ ।

ସପ୍ତମ ଶ୍ରେଣୀର ଶେଷ ସରକାରୀ ପରୀକ୍ଷା କାଠଯୋଡ଼ି କୂଳରେ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲକୁ ଲାଗି ରହିଥିବା ପ୍ରାକ୍ଟିସିଙ୍ଗ୍ ସ୍କୁଲରେ ହେଉଥିଲା । ମୋ'ର ମନେଅଛି ଆମେ ପରୀକ୍ଷାର୍ଥୀ ପିଲାମାନେ ଦୁଇଟା ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିରେ ବସି ପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ ଯାଉଥିଲୁ ଓ ପୁଣି ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିରେ ଫେରୁଥିଲୁ । ରାଣୀହାଟ ମାଇନର ସ୍କୁଲରେ ମୁଁ ପାଠ ପଢ଼ିଥିବା ବରଷଟି ପ୍ରଧାନତଃ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବାଞ୍ଛାନିଧି ଶତପଥୀଙ୍କ ସକାଶେ ମୋ' ଜୀବନରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇ ରହିଛି । ଏବେ ରାଣୀହାଟ ମାଇନର ସ୍କୁଲ ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ରାଣୀହାଟ ହାଇସ୍କୁଲରେ ପରିଣତ ହେଲାଣି । ସେହି ପୁରୁଣା

ପଣସଗଛ ମୂଳେ ସ ରଙ୍ଗର ପୁଷ୍ପାବସ୍ଥିବ ଶୁଭ୍ର ପଡମୂର୍ତ୍ତିଟିଏ ସ୍ଥାପନା କରାଯାଇଛି । ବର୍ତ୍ତମାନର ହାଇସ୍କୁଲଟି ମଧ୍ୟ ଆମର ସେହି ପ୍ରଧାନ ସାର୍‌ଙ୍କ ବହୁମିହନତର ଫଳ । ସେହି ଅଳପ ଜାଗାରେ ଉପରକୁ ଉପର ଘର ତିଆରି ହୋଇ ଗୋଟିଏ ହାଇସ୍କୁଲ ଯେ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଛାତ୍ରଙ୍କୁ ଏକ ସନ୍ତୋଷଜନକ ପାଠପଢ଼ା ଯୋଗାଇ ଦେଉଛି ଓ ବେସରକାରୀ ଭାବରେ ଚାଲୁଛି, ଏଥିରେ ସେହି ଅନୁଷ୍ଠାନ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ସମସ୍ତେ ଅବଶ୍ୟ ଗୌରବ ଅନୁଭବ କରିବେ । ପଞ୍ଚମ ଦଶକର ଶେଷଭାଗରେ ଯେତେବେଳେ ଶ୍ରୀ ଶତପଥୀଙ୍କର ଉତ୍ସାହ ଏବଂ ଉଦ୍ୟମ ଫଳରେ ପ୍ରାପ୍ତ ଏକ ଅଭିନବ ଶିକ୍ଷାନେତୃତ୍ୱ ସହିତ ସେଠାରେ ହାଇସ୍କୁଲଟିଏ ଗଢ଼ି ଉଠିଥିଲା ଓ ଅତ୍ୟଳ୍ପ ଅଳ୍ପଦିନରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲା, ସେତେବେଳେ ସରକାରୀ ଶିକ୍ଷାବିଭାଗର ଉଚ୍ଚ କର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କର ମନରେ ମଧ୍ୟ ତାହା କମ୍ ଈର୍ଷାଭାବ ଜାଗ୍ରତ କରିନଥିଲା । ପ୍ରାପ୍ତ ସବୁଯାକ ଈର୍ଷା ପ୍ରଧାନତଃ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅଭିପ୍ରେତ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ଯେତେବେଳେ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷାବୋର୍ଡ଼ କଟକ ସହରରେ ନିଜର ଏକ ହାଇସ୍କୁଲ ଚଳାଉ ବୋଲି ବୋର୍ଡ଼ ସରକାର ସେହି ଶିକ୍ଷାବୋର୍ଡ଼ର ସଦସ୍ୟସଭାରେ ଏକ ପ୍ରସ୍ତାବ ଆଗତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବିତ ହାଇସ୍କୁଲଟି ସହରର କେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ହେବ, ସେହି ବିଷୟର ଆଲୋଚନା ହେଲାବେଳେ, ତାହା ରାଣୀହାଟ ନିକଟରେ ବକ୍ସିବଜାର ରାସ୍ତାରେ ସେହି କଛ ଭିତରେ ହେଉ ବୋଲି ଶିକ୍ଷାବିଭାଗର କାରପରଦାରମାନେ ଭାରି ଉଦ୍‌ଗ୍ରୀବତାର ସହିତ ମତ ଦେଉଥିଲେ । ଉପରେ କାଗଜ ପତ୍ରରେ ଓ ଔପଚାରିକ କଥାରେ ତାହାର ସପକ୍ଷରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେ କାରଣ ଦର୍ଶା ଯାଉଥିଲା ସତ, ମାତ୍ର ଏକ ବେସରକାରୀ ହାଇସ୍କୁଲ ଓ ତା'ପଛରେ ରହିଥିବା ଶ୍ରୀ ବାଞ୍ଛାନିଧି ଶତପଥୀଙ୍କର ଲୋକପ୍ରିୟତା ତଥା ସମର୍ଥିତ ଜନମତ ସଙ୍ଗକୁ ନିକଟରେ ସମାନ୍ତର ଭାବରେ ବୋର୍ଡ଼ର ନିଜ ହାଇସ୍କୁଲଟି ମାଧ୍ୟମରେ ସେ ମ୍ଳାନ କରି ଦିଆଯାଇ ପାରିବ, ଏହିପରି ଏକ ମନୋମାଳିନ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରେରିତ ହୋଇ ସେହି ପଦକ୍ଷେପଟି ନିଆ ଯାଇଥିଲା ବୋଲି ଖୁବ ଲୋକ ପଢ଼ି ପାଉଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ମଧ୍ୟ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷାବୋର୍ଡ଼ର ଜଣେ ସଦସ୍ୟ ଥିଲି ।

ରାଣୀହାଟ ହାଇସ୍କୁଲର କାର୍ଯ୍ୟଭାର ଅବସରରେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶତପଥୀ ବହୁତ ବର୍ଷ ବଞ୍ଚିଥିଲେ । ପ୍ରତିଦିନ ସକାଳେ ସେ ପାର୍କ ପ୍ରାତଃଭ୍ରମଣରେ ବାହାରୁଥିଲେ । ବେଳେ ବେଳେ ବାଟରେ ତାଙ୍କ ସହିତ ଦେଖା ହୋଇ ଯାଉଥିଲା । ବେଳେ ବେଳେ ବୁଲି ବୁଲି ସେ ଆମ ଘରଯାଏ ମଧ୍ୟ ମାଡ଼ି ଆସୁଥିଲେ ଓ ଘଣ୍ଟା ଘଣ୍ଟା କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉଥିଲା । ତାଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା କେବେ କ୍ଳାନ୍ତ କରି ପକାଉ ନଥିଲା । ଜଣେ ଯଥାର୍ଥ ଗୁରୁଜନଙ୍କ ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ସଙ୍ଗାଭିଳାଷୀ ଯୁବକ ଯେ ସର୍ବଦା ଅପେକ୍ଷା କରି ବସିଥାଏ, ତାଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଲାବେଳେ ଠିକ୍ ସେହିପରି ଅନୁଭବ ହେଉଥିଲା । ଜୀବନରେ ସବୁ ଛାତ୍ରଙ୍କୁ ଏହିପରି ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ

ମିଳନ୍ତୁ, ଯେଉଁମାନେ [illegible] ଶିକ୍ଷାଦାତା ବା ଗୁରୁ ହୋଇଥିବେ ଏବଂ ବନ୍ଧୁ ପରି ଅ[illegible] ଅ[illegible]ନଙ୍କୁ ଆଖି ଯାଉଥିବେ, ଯେଉଁମାନେ ଛାତ୍ରକୁ ମୋଟେ ହିଂସା କରୁନଥିବେ ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଅଗ୍ରସର କରାଇ ଦେବାରେ ହିଁ ସର୍ବାଧିକ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା ଓ ସର୍ବାଧିକ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରୁଥିବେ । ମୋ'ର ସୌଭାଗ୍ୟ ଯେ ମୁଁ ପିଲାଦିନେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶତପଥୀଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷକରୂପେ ଲାଭ କରିଥିଲି । ତା'ପରେ ସ୍କୁଲରେ, କଲେଜରେ ଏବଂ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ମୁଁ କେତେ ଶିକ୍ଷକ ତଥା ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କର ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିଛି ଏବଂ ପ୍ରାୟ ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶତପଥୀଙ୍କୁ ବିମ୍ବ ପରି ଧରି ହିଁ ମୁଁ ସେମାନଙ୍କର ସମୀପକୁ ଯାଇଛି ଓ ସେମାନଙ୍କ ଠାରୁ ସେମାନଙ୍କର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗୁଣକୁ ଆଦାୟ କରିବାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଛି । ବାଞ୍ଛାନିଧି ସାର୍‌ଙ୍କର ଦର୍ପଣ ଉପରେ ମୁଁ ମୋ'ର ସବୁ ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ଦେଖିଛି ବୋଲି ପୃଥିବୀରେ ଜଣେହେଲେ ଶିକ୍ଷକ ବି ମୋତେ ଖରାପ ଲାଗିନାହାନ୍ତି । ଜଣେ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀର ଜୀବନରେ ଏହା ଆଦୌ କମ ସୌଭାଗ୍ୟର କଥା ନୁହେଁ । ବହୁତ ଶିକ୍ଷକ ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ କି ସତେଅବା ଖଣ୍ଡା, ତରବାରି ଓ ଆହୁରି କେତେ ଅସ୍ତ୍ର ଧାରଣ କରି ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୁଅନ୍ତି । ନିଜର ଅମୁକ ଦେଖାଇ ହୁଅନ୍ତି, ନିଜର ସମୁକ ଦେଖାଇ ହୁଅନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବା ନିମନ୍ତେ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ବି ବହୁ ଅସ୍ତ୍ରରେ ସଜ୍ଜିତ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କ ପାଖକୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼େ । ନିପୁଣ ଭାବରେ କୃତ୍ରିମ ହେବାକୁ ପଡେ, ବାହାରେ ଖୁସାମତ କରି ଭିତରେ ପ୍ରତିରୋଧ କରିବାକୁ ପଡ଼େ, ଅତ୍ୟନ୍ତ ସତର୍କ ଭାବରେ ଆତ୍ମରକ୍ଷା କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ଶ୍ରୀ ବାଞ୍ଛାନିଧି ଶତପଥୀଙ୍କର ଶିକ୍ଷକାତ୍ମା ଭିତରେ କ'ଣ ରହିଥିଲା କେଜାଣି, ତାହା ଛାତ୍ରକୁ ନିମେଷକ ମଧ୍ୟରେ ନିରସ୍ତ୍ର କରିଦେଇ ପାରୁଥିଲା । କେବଳ ଏକ ପରମାତ୍ମୀୟର ପରିଚୟପତ୍ର ଧରି ସେ ଛାତ୍ରପାଖକୁ ଆସି ପାରୁଥିଲେ ଓ ଛାତ୍ର ଭିତରେ ଏକ ଅନୁରୂପ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦେଇ ପାରୁଥିଲେ । ସେହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ହିଁ ଭୟମୁକ୍ତ କରୁଥିଲା, ବିଦ୍ୟାର୍ଜନ ଲାଗି ଯଥାର୍ଥ ଭାବରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଓ ସମ୍ମତ କରି ଆଣୁଥିଲା । ସବୁ ପାଠ ସହଜ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା ।

ମାସିକ ପାଞ୍ଚଟଙ୍କା ବୃତ୍ତି ପାଇ ମୁଁ ୧୯୩୭ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ମାସରେ କଟକର ରେଭେନ୍‌ସା କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲରେ ନାମ ଲେଖାଇଲି । ସେତେବେଳେ କଟକର ଏକମାତ୍ର ସରକାରୀ ହାଇସ୍କୁଲ ହିସାବରେ ଏହି ସ୍କୁଲର ଖୁବ୍ ସୁନାମ ଥିଲା । ଅଷ୍ଟମ ଶ୍ରେଣୀରେ ନାମ ଲେଖାଇ ପାରିବା ନିମନ୍ତେ ଇଂରାଜୀ ଓ ଗଣିତରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷା ହେଉଥିଲା । ଯେଉଁମାନେ ଭଲ ନମ୍ବର ରଖୁଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ 'କ' ସେକ୍‌ସନ୍‌ରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଥିଲା । ବାକୀମାନେ 'ଖ' ସେକ୍‌ସନ୍‌କୁ ଯାଉଥିଲେ । 'କ' ଭାଗରେ ଓଡ଼ିଆ, ବଙ୍ଗାଳୀ ଓ ମୁସଲମାନ ପିଲାମାନେ ଏକାଠି ପଢ଼ୁଥିଲେ ଓ 'ଖ'ରେ କେବଳ ଓଡ଼ିଆ ପିଲା ରହୁଥିଲେ ।

ଗଣିତ, ଇତିହାସ ଓ ଭୂଗୋଳ 'କ' ସେକ୍ସନ୍‌ରେ ଅଷ୍ଟମ ଶ୍ରେଣୀରୁ ହିଁ ଇଂରାଜୀରେ ପଢ଼ା ହେଉଥିଲା । ଇଂରାଜୀରେ ପରୀକ୍ଷା ବି ଦେବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲର ତତ୍କାଳୀନ ସବୁ ଶିକ୍ଷକ ମୋର ଏବେ ବି ମନେ ରହିଛନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ଚଳଣି ଏପରି ଥିଲା ଯେ, ଭଲ ପଢ଼ୁଥିବା ପିଲାଏ ଅତି ସହଜରେ ସବୁ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଆସି ଯାଉଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କୁ ସବୁ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଠାରୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଯାଚିତ ଭାବରେ ବହୁତ ସ୍ନେହ ଓ ଆଦର ମିଳୁଥିଲା । ଏବଂ, ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ମାଧ୍ୟମ ଦେଇ ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀରେ ଭଲ ପଢ଼ୁଥିବା ପିଲାମାନେ ମଧ୍ୟ ପରସ୍ପର ସହିତ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପରିଚିତ ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ ।

ଅଷ୍ଟମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଆମକୁ ଇଂରାଜୀ ପଢ଼ାଉଥିଲେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅଧ[illegible] ମୋହନ ସେନାପତି । ଆମେ ପରୀକ୍ଷା ଦେଇ କ୍ଲାସ୍ ଉଠିବା ଲାଗି ଯେମିତି ଇଂରାଜୀ ପଢ଼ୁଛୁ, ଆପଣାର ପଢ଼ାଇବା ଗୁଣରେ ସେ ଆମକୁ ଏ ବିଷୟରେ ବେଳେବେଳେ ବ୍ୟସ୍ତ କରାଇ ରଖୁଥିଲେ । ସେହି ଶ୍ରେଣୀରେ ପଢ଼ା ଯାଉଥିବା ଦୁଇଟି ବିଷୟ ମୋର ଏଯାଏଁ ସ୍ମୃତିରେ ରହିଛି । ଗୋଟିଏ ସକ୍ରେଟିସ୍‌ଙ୍କ ବିଷୟରେ, ଆଉ ଗୋଟିଏ ସେକ୍ସପିଅରଙ୍କର 'ଦ ମର୍ଚ୍ଚାଣ୍ଟ ଅଫ୍ ଭେନିସ୍' ନାଟକକୁ କଥାବସ୍ତୁ କରି ଲେଖା ହୋଇଥିବା ପାଠଟିଏ । ବିଷୟଗୁଡ଼ିକୁ ପଢାଇ ସାରିବା ପରେ ଶ୍ରୀ ସେନାପତି ସେହି ଶ୍ରେଣୀରେ ହିଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପିରିଅଡ୍‌ରେ ଆମଦ୍ୱାରା ଅଭିନୀତ କରାଉଥିଲେ । ଅଭିନୟ ସେହି ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ହୋଇଥିଲା । କଥୋପକଥନ ଗୁଡ଼ିକ ଯଥା-ସମ୍ଭବ ସେହି ବହିରେ ଥିବା ପାଠଭିତରୁ ନିଆ ଯାଇଥିଲା । ଅଭିନୟ ଗୁଡ଼ିକର ପୁନରାବୃତ୍ତି ହେଉଥିଲା ଯେପରିକି ଆଗ୍ରହ ରହିଥିବା ସବୁ ପିଲା ସେଥିରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିପାରିବେ । ସେତେବେଳେ କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲରେ କେବଳ ପୁଅପିଲା ପଢ଼ୁଥିଲେ । ତେଣୁ ଆମେ ପୁଅମାନେ ହିଁ ସବୁ ଭୂମିକାରେ ଅଭିନୟ କରିଥିଲୁ । ବନ୍ଦୀଶାଳରେ ସକ୍ରେଟିସ୍‌ଙ୍କର ବିଚାର ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ମୃତ୍ୟୁଦଣ୍ଡର ହୁକୁମ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ସେ ବିଷପାନ କରି ଧୀର ଚିତ୍ତରେ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ । ଅଭିନୟ କରିବା ସମୟରେ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗଟି ମୋତେ ଏପରି ଅଭିଭୂତ କରି ଦେଇଥିଲା ଯେ ମୁଁ ତା'ପରେ ଘରକୁ ଯାଇ ଓଡ଼ିଆରେ 'ମହାତ୍ମା ସକ୍ରେଟିସ୍' ବୋଲି ଲେଖାଟିଏ ଲେଖି ପକାଇଥିଲି ଓ ସେଇଟିକୁ ଆଣି ସାର୍‌ଙ୍କ ହାତରେ ଦେଇଥିଲି । ସେଇଟି ଆମ ସ୍କୁଲ ପତ୍ରିକା 'ଛାତ୍ରବନ୍ଧୁ'ରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଛପା ଅକ୍ଷରରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା ଏହି ଲେଖାଟି ମୋର ସର୍ବପ୍ରଥମ ଲେଖା ।

କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିବା ସମୟର ସାର୍‌ମାନଙ୍କର କଥା ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ମନେଅଛି । ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ମନେଅଛି ହମିଦ୍ ସାର୍‌ଙ୍କର କଥା । ସେ ଆମକୁ ଭୂଗୋଳ ପଢ଼ାଉଥିଲେ ଏବଂ ହାଇସ୍କୁଲ୍ ପାଠରେ ଗଣିତ ସାଙ୍ଗକୁ ମୋତେ ଭୂଗୋଳ ହିଁ ସବୁଠାରୁ ଭଲ ଲାଗୁଥିଲା । ଭୂଗୋଳ ଭଲ ଲାଗିଥିବାରୁ ସମ୍ଭବତଃ ବଡ଼

ହୋଇ ମୁଁ ବୃଦ୍ଧଙ୍କର ପୁସ୍ତକାଗାର ପ୍ରତି ଏତେବେଶୀ ଆକର୍ଷଣ ଅନୁଭବ କଲି ଓ ଏବେ ମଧ୍ୟ କରୁଛି । କଲେଜିଏଟ ସ୍କୁଲରେ ଆମକୁ ଇତିହାସ ପଢ଼ାଉଥିଲେ ମୋହନ୍ତବାବୁ, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମୋହିତ ମୋହନ ଦାସ । ସେତେବେଳେ ଇତିହାସ କହିଲେ ପଢ଼େ ଭାରତ ଇତିହାସ ଆଉ ପଢ଼େ ଇଂଲଣ୍ଡର ଇତିହାସ । ସେତେବେଳେ ଇଂରେଜ ସରକାର ଭାରତବର୍ଷରେ ରାଜା, ତେଣୁ ହାଇସ୍କୁଲରେ ପିଲାମାନେ ତାଙ୍କ ଇତିହାସ ପଢ଼ିବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ମୋହନ୍ତବାବୁ ଆମକୁ କେତେ ସହଜ ଓ ସରଳ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ଦୁଇ ଇତିହାସ କହି ଯାଉଥିଲେ ଏବଂ ଆମେ ତାଙ୍କ ମୁହଁରୁ ଶୁଣୁଥିବା ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ଅଖଣ୍ଡ ଭାବରେ ନିଜ ନିଜ ଖାତାରେ ଲିପି ନେଉଥିଲୁ । ସିଏ ଦଉଡ଼ୁଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କ ପଛରେ ଆମେ ବି ଦଉଡ଼ୁଥିଲୁ । ଖାତା ପରେ ଖାତା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା । ପରୀକ୍ଷା ସମୟରେ ସେହି ଖାତା ହିଁ ଆମର ଯଥେଷ୍ଟ ଥିଲା, ଅନ୍ୟ ଇତିହାସ ବହି ପଢ଼ିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ୁନଥିଲା । ସାର ଆମକୁ ନିଜେ କେତେ ବହି ପଢ଼ି ଇତିହାସର ସାମଗ୍ରୀ ଆଣି ଯୋଗାଇ ଦେଉଥିଲେ, ଇତିହାସର ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକୁ ସତେଅବା ଗଣିତ ପରି କଷି ବୁଝାଇ ଦେଉଥିଲେ । ସେତେବେଳେ କଲେଜ ସ୍ତରରେ ପଢା ହେଉଥିବା ଇତିହାସ ବହି ମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ଆମେ ଏତେ ଅଧିକ ସାମଗ୍ରୀ ପାଉନଥିଲୁ ।

ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର ହାଇସ୍କୁଲ ଗୁଡ଼ିକ ପାଟଣା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଅଧୀନରେ ଥିଲା । ଓଡ଼ିଶା ବିହାରରୁ କଟି ସେତେବେଳକୁ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ହୋଇ ସାରିଥିଲା ସିନା, ମାତ୍ର ଶିକ୍ଷାରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ହୋଇନଥିଲା । ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକମାନ ପାଟଣାରୁ ଆସୁଥିଲା । ମାଟ୍ରିକ ପରୀକ୍ଷାର ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ସେଇଆଡୁ । ସେତେ-ବେଳେ କୌଣସି ପାଠ୍ୟ ବିଷୟ ଅଥବା ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକର ସାଥୀ ଅଥବା ସହଚର ଲେଖି ଯୋଗାଇଦେବା ଆମ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଭିତରକୁ ଆସିନଥିଲା । ତେଣୁ ଶ୍ରେଣୀରେ ବଢ଼ିଆ ପାଠ ପଢ଼ା ହେଉଥିଲା । ଶ୍ରେଣୀର ପାଠ ଉପରେ ହିଁ ଆମେ ସର୍ବାଧିକ ପରିମାଣରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିଲୁ ଓ ତାହାଦ୍ୱାରା ସର୍ବାଧିକ ଉପକୃତ ହେଉଥିଲୁ । ମୋ' ଜାଣିବାରେ ଆମ ସ୍କୁଲର ସାର୍‌ମାନେ ଘରୋଇ ଟିଉସନ୍ କରୁନଥିଲେ । କଟକ ସହରରେ ସେତେବେଳେ ଆଉ ଦୁଇଟି ବେସର-କାରୀ ହାଇସ୍କୁଲ ଥିଲା ଓ ସେହି ସ୍କୁଲଗୁଡ଼ିକର ଶିକ୍ଷକମାନେ ସେକଥା କରୁଥିଲେ ବୋଲି ଶୁଣୁଥିଲୁ ସିନା, ମାତ୍ର ସେହି ଫଳଟିର ଆସ୍ୱାଦନ ଲାଭ କରିବା ଆମ ଭାଗ୍ୟରେ କେବେ ଜୁଟି ନଥିଲା । ଆମ ସ୍କୁଲର କେତେକ ସାଙ୍ଗ ପିଲା, ଯେଉଁମାନେ ପାଠରେ କିଛିଟା କଞ୍ଚା ଥିଲେ ଅଥବା ପଛୁଆ ଥିଲେ, ସେମାନେ ଅନ୍ୟ ବେସରକାରୀ ହାଇସ୍କୁଲର କେତେକ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ପାଖକୁ ଟିଉସନ ହେବାଲାଗି ଯାଉଥିଲେ ବୋଲି ଆମେ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣିବାକୁ ପାଉଥିଲୁ ।

ଅଷ୍ଟମ ଓ ନବମ ଶ୍ରେଣୀରେ ସେତେବେଳେ ଡ୍ରଇଁ ବା ଚିତ୍ରାଙ୍କନ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ବିଷୟ ଥିଲା । ମାଇନର ସ୍କୁଲ ପରୀକ୍ଷାରେ ଡ୍ରଇଁରେ ମୋ'ର ଚାରିଶ ନମ୍ବରରୁ ମୋଟେ ଛଅନମ୍ବର ଥିଲା ବୋଲି ମୁଁ ଜିଲ୍ଲାରେ ମୋ'ଟ ନମ୍ବରରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିଲି । କେଜାଣି କାହିଁକି ସେହି ବିଷୟଟି ପ୍ରତି ମୋ'ର ସଦର ନଥିଲା । ଚିତ୍ରାଙ୍କନ ସହିତ ଚିତ୍ରକଳାର ଯେ କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ରହିଛି, ସେକଥା ଆମକୁ କେହି ବୁଝାଇ ଦେଇନଥିଲେ । ନବମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଶ୍ରୀ ଗୋପାଳ କାନୁନ୍‌ଗୋ ଆମର ଡ୍ରଇଁସାର୍ ହୋଇ ଆସିଲେ, ଯିଏକି ମୂଳତଃ ଜଣେ ଚିତ୍ରଶିଳ୍ପୀ ଥିଲେ, କଳାକାର ଥିଲେ । ପିଲାଙ୍କୁ ଡ୍ରଇଁ ପାଠ ପଢ଼ାଇବାରେ ତାଙ୍କର ହୁଏତ କୌଣସି ଆଗ୍ରହ ନଥିଲା । ମାତ୍ର, ଆଉ ଗୋଟିଏ କାରଣରୁ ସେ ମୋତେ ଖୁବ ଆକୃଷ୍ଟ କରି ନେଇଥିଲେ । ଶନିବାରକୁ ଶନିବାର ସକାଳୁଆ ସ୍କୁଲ ହେଉଥିଲା । ଦଶଟାପୂର୍ବ ସ୍କୁଲ ଛୁଟୀ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା । ମାତ୍ର, ତା'ପରେ ଅଳ୍ପ କେତେ ପିଲା ଡ୍ରଇଁ ଲାଗି ରହିଥିବା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କୋଠରୀଟିରେ ଯାଇ ଏକତ୍ର ହେଉଥିଲେ । ଶ୍ରୀ କାନୁନ୍‌ଗୋଙ୍କର ପରିଚାଳନାରେ ସେଠାରେ ଡିବେଟ୍ ବା ତର୍କାଲୋଚନା ହେଉଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶନିବାରକୁ ବିଷୟଟିଏ ରହୁଥିଲା ଏବଂ ପକ୍ଷରେ ଅଥବା ବିପକ୍ଷରେ କହିବାଲାଗି ପିଲାମାନେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଆସୁଥିଲେ । ଘଣ୍ଟାଏ ଦେଢ଼ଘଣ୍ଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେହି ତର୍କାଲୋଚନା ଚାଲୁଥିଲା । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କାନୁନ୍‌ଗୋ ସ୍କୁଲଦ୍ୱାରା ଆଦିଷ୍ଟ ହୋଇ ଏକଥା କରୁନଥିଲେ । ସ୍କୁଲଛୁଟୀ ପରେ ସ୍କୁଲର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକଙ୍କଠାରୁ ଆବଶ୍ୟକ ଅନୁମତି ନେଇ ସେ ପିଲାମାନଙ୍କର କହିବାଶକ୍ତିର ଅଭ୍ୟାସ କରାଇବା ନିମନ୍ତେ ନିଜ ଆଗ୍ରହରେ ତାହା କରାଉଥିଲେ, ନିଜର ଅଧିକା ସମୟ ଦେଇ କରାଉଥିଲେ ।

ଏଥିରେ ଯୋଗ ଦେବାପାଇଁ ପିଲାମାନଙ୍କ ଉପରେ କୌଣସି ବାଧ୍ୟବାଧକତା ନଥିଲା । ଯିଏ ମନ କରୁଥିଲା, ଆସୁଥିଲା । କହିବାକୁ ନହେଲେ ମଧ୍ୟ ଖାଲି ଶୁଣିବାକୁ ଆସୁଥିଲା । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଥମେ ଶୁଣିବାକୁ ହିଁ ଆସୁଥିଲି । ଖୁବ୍ ବେଶୀହେଲେ ଏହି-ପରି କୋଡ଼ିଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପିଲା ଏକତ୍ର ହେଉଥିଲେ । ରାଣୀହାଟ ସ୍କୁଲବେଳୁଁ ମୋ'ର ଡିବେଟ୍‌ରେ ଅଭ୍ୟାସ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ସତ, ମାତ୍ର ସେଠାରେ ଯାହା ହେଉଥିଲା, ତାହା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ହେଉଥିଲା । ଏଠାରେ ସବୁକିଛି ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ । ଉପରେ ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ରମାନେ ଗଳଗଳ କହି ଯାଉଥିଲେ । ଏତେ ଏତେ ଶ୍ରୋତାଙ୍କ ଆଗରେ ଇଂରାଜୀରେ କହି ଆସିବ କି ନାହିଁ, ସେହି ବିଷୟରେ ମୋ'ର ଭାରି ସଙ୍କୋଚ ଥିଲା । ତେଣୁ, ପ୍ରଥମ କେତୋଟି ଶନିବାର ମୁଁ କେବଳ ଶ୍ରୋତା ହୋଇ ରହି ଯାଉଥିଲି । ବୋଧହୁଏ ତାହା ସାର୍‌ଙ୍କର ନଜରରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ଥରେ ଡ୍ରଇଁକ୍ଲାସ୍‌ରେ ସେ ମୋତେ ପାଖକୁ ଡାକନେଇ ମୁଁ କାହିଁକି ଡିବେଟ୍‌ରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରୁନାହିଁ ବୋଲି ମୋତେ ପଚାରିଲେ । ମୋ' ଅସୁବିଧାଟି କଥା ମୁଁ କହିଲି ।

ସିଏ ବାଟ ବତାଇଲେ । କହିଲେ, କୌଣସି ବିଷୟରେ ତୁମର ଯାହାକିଛି କହିବା କଥା, ତୁମେ ତାହାକୁ ଆଗରୁ ଲେଖି ପକାଇବ ଓ ତାକୁ ମୁଖସ୍ଥ କରି ତର୍କସଭାରେ କହିବ । ମୁଁ ତାହାହିଁ କଲି । କେତେ ଥର ବକ୍ତବ୍ୟଟିକୁ ଲେଖି କରି ମୁଖସ୍ଥ କଲି ଓ ସଭାରେ କହିଲି । କ୍ରମେ ଡର ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ତେଣିକି କହିବାର ଆଗ୍ରହ ଥିବାରୁ ହିଁ କହିଲି । ଯାନ୍ତ୍ରିକ ଭାବରେ ମିଛସଚେତନ ହୋଇ ପାର୍ଟ ମୁଖସ୍ଥ କରି ଆସିଥିବା ଅକୁଶଳୀ ଅଭିନେତାଙ୍କର ଦୁରବସ୍ଥାରୁ ମୁକ୍ତି ମିଳିଲା । ଭାରତବର୍ଷ ସ୍ୱାଧୀନ ହେବାପରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କାନୁନଗୋ ମଧ୍ୟ ତ୍ରୁଟିପୂର୍ଣ୍ଣ ଶିକ୍ଷକଟିଏ ହୋଇ ରହିବାର ଦୁର୍ଗତିରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇଲେ । ଲଳିତ କଳା ଏକାଡ଼େମୀ ଭିତରକୁ ଆସିଲେ । ପ୍ରଖ୍ୟାତ ହେଲେ । ମାତ୍ର, ସେ ମୋ'ର ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉପକାରଟି କରିଥିଲେ, ପ୍ରଧାନତଃ ସେଇଥି-ଲାଗି ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ସବୁବେଳେ ମନେ ରଖିଥିଲି ।

ସେହି ନବମ ଶ୍ରେଣୀରେ ପାଠ ପଢ଼ିଲାବେଳେ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ଡେଲାଙ୍ଗଠାରେ ଗାନ୍ଧୀ ସେବାସଂଘର ଅଖିଳ ଭାରତୀୟ ବୈଠକ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ମନେ ଅଛି ଜାହା ସାଇକେଲ ପଛରେ ବସି ମୁଁ କଟକଠାରୁ ଡେଲାଙ୍ଗ ଯାଏ ଯାଇଥିଲି । ସେଠାକୁ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସମେତ ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟମୁକ୍ତି ଆନ୍ଦୋଳନର ଅନେକ ନେତା ଯୋଗ ଦେବାକୁ ଆସିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଅନେକ ଦୂରରେ ଥାଇ ଆମେ ସେମାନଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିଥିଲୁ । ସେତିକ ବି ସେତେବେଳେ କମ୍ ଭାଗ୍ୟ ବୋଲି ମନେ ହୋଇନଥିଲା । ସେମାନେ ହିନ୍ଦୀରେ ବକ୍ତୃତା ଦେଉଥିଲେ । ହୁଏତ ଆଦୌ କିଛି ବୁଝି ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଉଚ୍ଚକୁହା ଚୁଙ୍ଗାଗୁଡ଼ିକ ସାହାଯ୍ୟରେ କାନରେ ଆସି ବାଜୁଥିବା ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ସତେଅବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ପବିତ୍ର ବୋଲି ଲାଗୁଥିଲା । କଟକଣାର ବୟସର ଉଦ୍ଦୀପନା ଲାଗି ସେତିକ କିଛି କମ୍ ଆଦୌ ନଥିଲା । ହଁ, ସେତେବେଳେ ତତ୍କାଳୀନ ଛାତ୍ରନେତାମାନେ ମଧ୍ୟ ଆମ ସ୍କୁଲକୁ ଆସୁଥିଲେ । ଆମକୁ ଦେଶକଥା ନୂଆନୂଆ କଥାମାନ କହି ଆମକୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରୁଥିଲେ । ଏବଂ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଉତ୍କଳ ବାହିନୀ ବୋଲି ଏକ ଅନୁଷ୍ଠାନର ଯୁବକମାନେ ମଧ୍ୟ ଆସୁଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶଟିଏ ହେବାପରେ ମଧ୍ୟ ଅଦ୍ୟାବଧି ବହୁ ଓଡ଼ିଆଭାଷୀ ଅଞ୍ଚଳ ଏହି ପ୍ରଦେଶ-ସୀମାର ବାହାରେ ରହିଯାଇଛି ଓ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଆଣି ମିଶାଇବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ଆନ୍ଦୋଳନ ହେବା ଉଚିତ ବୋଲି ସେମାନେ ଆମକୁ କେଡ଼େ ଆବେଗପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ବୁଝାଉଥିଲେ । ଏହି ସବୁକିଛି ସ୍କୁଲରେ ହେଉଥିଲା, ମାତ୍ର ସ୍କୁଲର ଅଧ୍ୟାପନା-କାର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ଆଦୌ କୌଣସି ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରୁନଥିଲା । ଏବଂ ଆହୁରି ଏକ ବଡ଼ କଥା ହେଉଛି, ସେତେବେଳେ ଆମ ପାଖକୁ ଆସୁଥିବା ଏହି ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଯୁକ୍ତି ଅପେକ୍ଷା ସେମାନଙ୍କର ଆନ୍ତରିକତା ହିଁ ଆମକୁ ସେମାନଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଟାଣି ନେଉଥିଲା । ସେମାନେ ଯାହା କହୁଥିଲେ, ସେଥିରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ।

୧୯୩୯ ମସିହାରେ ମୋ'ର ଦଶମ ଶ୍ରେଣୀ ହୋଇଥାଏ । ସେତିକବେଳେ କଟକ ମେଡ଼ିକାଲ ସ୍କୁଲର ଧର୍ମଘଟକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି କଟକରେ ଛାତ୍ର-ଆନ୍ଦୋଳନ ହୋଇଥିଲା । ମୁଁ ସେଥିରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିଥିଲି । କୌଣସି ଏକ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଯୋଗ ଦେବାରେ ମୋ' ଜୀବନରେ ଏଇଟି ହେଉଛି ସର୍ବପ୍ରଥମ । ବଡ଼ଭାଇ ସେତେବେଳେ କିରିବାଟୀରେ ରହୁଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ମୋତେ କଟକ ସହର ବଙ୍ଗାଳୀସାହି ରାମକୃଷ୍ଣ କଟେଜରେ ରଖାଇ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାରେ କଂଗ୍ରେସ ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳ ରାଜ୍ୟକୁ ଶାସନ କରୁଥାଏ । କୌଣସି କାରଣରୁ କଟକ ମେଡ଼ିକାଲ ସ୍କୁଲର କେତେଜଣ ଛାତ୍ରଙ୍କୁ ଅନୁଷ୍ଠାନରୁ ନୋଟିସ୍ ଦେଇ ବହିଷ୍କୃତ କରିଦିଆ ଯାଇଥାଏ । ତାହାକୁ ଏକ କାରଣ କରି ମେଡ଼ିକାଲ ସ୍କୁଲରେ ଧର୍ମଘଟ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । କଟକ ସହରର ଛାତ୍ରନେତାମାନେ ସେହି ଆନ୍ଦୋଳନ ଏବଂ ଧର୍ମଘଟ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତି ପ୍ରକାଶ କଲେ ଓ ତା'ପରେ ତାହା ବ୍ୟାପିଗଲା । ଛାତ୍ରସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଛାତ୍ରମାନେ ପ୍ରତିଦିନ ଜଣେ ଜଣେ ପ୍ରମୁଖ ଛାତ୍ରନେତାଙ୍କର ନେତୃତ୍ୱରେ ସରକାର ଦପ୍ତରଗୁଡ଼ିକର ଫାଟକ ଆଗରେ ରାସ୍ତା ଓଗାଳି ଶୋଇବେ । ପ୍ରଥମ ଦୁଇଦିନ ଏହିପରି ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ହୋଇଥିଲା । ଦ୍ୱିତୀୟ ଦିନ ମୋ' ଠିକ୍ ଉପରର ବଡ଼ଭାଇ, ଯିଏକି ସେତେବେଳେ ମେଡ଼ିକାଲ ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ୁଥିଲେ, ସତ୍ୟାଗ୍ରହ କରି ଜେଲ୍ ଗଲେ । ତୃତୀୟ ଦିନ ଏହି ସତ୍ୟାଗ୍ରହରେ ସହରର ଅନ୍ୟ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନର ଛାତ୍ର-ମାନେ ମଧ୍ୟ ଯୋଗ ଦେଲେ ।

ଛାତ୍ରସତ୍ୟାଗ୍ରହ ବିଷୟରେ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକୁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅବଗତ କରାଇବାକୁ ଏବଂ ପ୍ରସ୍ତୁତିର ପରବର୍ତ୍ତୀ ପଦକ୍ଷେପମାନ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ସେତେବେଳେ କଟକ ଟାଉନ୍ ହଲରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନ ସଭା ହେଉଥାଏ । କଟକର ଛାତ୍ରମାନେ ବହୁ-ସଂଖ୍ୟାରେ ସେଗୁଡ଼ିକରେ ଯୋଗ ଦେଉଥାନ୍ତି । ସତ୍ୟାଗ୍ରହର ପ୍ରଥମ ଦିନ ସଭାରେ ମୁଁ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲି । ଦ୍ୱିତୀୟ ଦିନ ସତ୍ୟାଗ୍ରହରେ ଭାଇ ଗିରଫ ହୋଇ ଜେଲ୍ ଗଲେ ବୋଲି ଶୁଣିଲି । ସେଦିନ ମନଟା କେମିତି ଭାରି ଦୁଃଖ ହୋଇ ଗଲାପରି ଲାଗିଲା । ମୁଁ ନିଜେ ଏହି ସତ୍ୟାଗ୍ରହ-ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଯୋଗ ଦେବି ବୋଲି ଖୁବ୍ ତୀବ୍ର ଭାବରେ ଦିନଯାକ ଭାବିଲି ଓ ଏକ ନିଷ୍ପତ୍ତି ମଧ୍ୟ କରିନେଲି । ରାମକୃଷ୍ଣ କଟେଜ ସନ୍ଧ୍ୟାପ୍ରାର୍ଥନା ପରେ ମୋ' କୋଠରୀରେ ନିଜେ ବହି ଓ ବିଛଣାପତ୍ର ସଜାଡ଼ି ରଖିଲି । ଅତି ଅନ୍ତରଙ୍ଗ କେତେଜଣ ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ମୋ'ନିଷ୍ପତ୍ତି ବିଷୟରେ କହିଥିଲି । ତା'ପରେ, ବାହାରୁ ଦେଖିଲେ ଯେପରି ମୁଁ ଶୋଇଥିବା ପରି ମନେ ହେବ, ମୋ'ଖଟରେ ମଶାରି ପକାଇ କଟେଜରୁ ବାହାରିଗଲି । ସିଧା ଚାଲି ଚାଲି ଯାଇ ମେଡ଼ିକାଲ୍ ସ୍କୁଲ ଛାତ୍ରାବାସରେ ପହଞ୍ଚିଲି । ଏବଂ, ପରଦିନ ସକାଳେ ମୁଁ ସତ୍ୟାଗ୍ରହରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ଆସିଛି ବୋଲି ନେତାମାନଙ୍କୁ କହିଥିଲି ।

ପରଦିନ, ସତ୍ୟାଗ୍ରହର ତୃତୀୟ ଦିନ ତତ୍କାଳୀନ ଛାତ୍ରନେତା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମନମୋହନ ମିଶ୍ରଙ୍କର ସେନାପତିତ୍ୱରେ ଆମେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ସମର୍ପଣ ସହିତ ସହର ଭିତରକୁ ଆସିଲୁ । କଟକରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ କୋଠାରେ ସିଟି ହସ୍‌ପିଟାଲ୍ ଚାଲୁଛି, ସେତେବେଳେ ସେହିଠାରେ ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କର ସେକ୍ରେଟେରିଏଟ୍ ଥାଏ । ତା'ର ଏକ ଉପଭବନ ରୂପେ ଜେଲର ଠିକ୍ ସାମନାରେ ଆଉଗୋଟିଏ ବଡ଼ କୋଠାରେ ମଧ୍ୟ ଦପ୍ତର ବସୁଥାଏ । ଆମେସବୁ ତାହାର ଫାଟକପଥରେ ଆସି ବାଟ ଓଗାଳି ଠିଆ ହେଲୁ । ଜୟନାଦମାନ ଦିଆ ଯାଉଥାଏ । ଆମ ଭିତରୁ ତିନି ଚାରିଜଣ ଫାଟକମୁହଁରେ ଶୋଇ ମଧ୍ୟ ପଡ଼ିଲେ । ଆମ ଭଳି ସରକାରୀ ପୋଲିସ୍‌ଦଳ ମଧ୍ୟ ଆଗରୁ ସେମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟସମ୍ପାଦନ ଲାଗି ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲେ । ସେମାନେ ଆମକୁ ଗିରଫ କଲେ ଓ ଜେଲକୁ ନେଇଗଲେ । ଜେଲ୍ ଦ୍ୱାର ଆରପଟେ, ତେଣୁ ବେଶୀ ବାଟ ଚାଲିକରି ଯିବାକୁ ପଡ଼ିନଥିଲା । ସତ୍ୟାଗ୍ରହରେ ଯୋଗ ଦେଇ ଜେଲ୍ ଯିବାରେ ମୁଁ ହେଲି ଆମ ସ୍କୁଲର ପ୍ରଥମ ଛାତ୍ର । ତହିଁ ଆରଦିନ କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲରୁ ବହୁ ଛାତ୍ର ସତ୍ୟାଗ୍ରହ କରି ଜେଲ ଯାଇଥିଲେ । ଏହି ଦଳରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗଙ୍ଗାଧର ରଥ ଥିଲେ, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚିନ୍ତାମଣି ପାଣିଗ୍ରାହୀ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ । ଏମାନେ ସେତେବେଳେ ଏକାଦଶ ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ର ଥିଲେ । ଆମେ ପ୍ରାୟ ଗୋଟିଏ ସପ୍ତାହ ଜେଲ ଭିତରେ ରହିଲୁ । କର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କ ସହିତ ନେତାମାନଙ୍କର କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇ ଆନ୍ଦୋଳନ ପ୍ରତ୍ୟାହୃତ ହେଲା । ଆମେ ଖଲାସ ହେଲୁ ।

ସମ୍ଭବତଃ ଅଧିକ କୌଣସି ଉତ୍ତେଜନା ସୃଷ୍ଟି ହେବାଲାଗି ଅବକାଶ ନଦେବାକୁ ସେବର୍ଷ ପ୍ରକୃତ ସମୟର କିଛି ଆଗରୁ ଆମର ଗ୍ରୀଷ୍ମଛୁଟି ହୋଇଗଲା । ଯେଉଁ ଷାଣ୍ମାସିକ ପରୀକ୍ଷା ସାଧାରଣତଃ ଛୁଟି ପୂର୍ବରୁ ହୁଏ, ତାହା ଗ୍ରୀଷ୍ମଛୁଟି ପରେ ହେଲା । ପରୀକ୍ଷାର ଫଳ ବାହାରିବା ପରେ ଦେଖାଗଲା ଯେ, ଇଂରାଜୀ ଦ୍ୱିତୀୟ ପତ୍ରରେ ମୁଁ ଷାଠିଏ ସତୁରି ପାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଥମ ପତ୍ରରେ ବାର ପାଇଥିଲି । ଆମର ଶ୍ରେଣୀ ଶିକ୍ଷକ ସେହି ପତ୍ରଟିର ଖାତା ଦେଖିଥିଲେ । ସେ ଜାଣିଶୁଣି ପ୍ରାୟ ପ୍ରତିଶୋଧମୂଳକ ଭାବରେ ଏତେ କମ୍ ନମ୍ବର ଦେଲେ । ପରେ ଜଣାପଡ଼ିଲା ଯେ, ତାଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀର ଜଣେ ଛାତ୍ର କଲେଜିଏଟ ସ୍କୁଲରୁ ପ୍ରଥମେ ଛାତ୍ରଆନ୍ଦୋଳନରେ ଯୋଗ ଦେଇ ଜେଲ୍ ଯାଇଥିଲା ବୋଲି ସରକାରଙ୍କ କର୍ତ୍ତା ଓ ସରକାରୀ ସ୍କୁଲର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ତାଙ୍କୁ ଦାୟୀ କରିଥିଲେ ଓ ଶାସ୍ତିର ଭୟ ଦେଖାଇଥିଲେ । ଆମ ଶ୍ରେଣୀ-ଶିକ୍ଷକ ସେହି ଭୟଦ୍ୱାରା ଭୀତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ ଏବଂ, ଭୀତିରୁ ଯେଉଁ କ୍ରୋଧ ଜାତ ହୋଇଥିଲା, ତାହାର ଦ୍ୱାରା ପ୍ରେରିତ ହୋଇ ସେ ମୋତେ ପରୀକ୍ଷା ଖାତାରେ ଏତେ କମ୍ ନମ୍ବର ଦେଇଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ତାହା ଷାଣ୍ମାସିକ ପରୀକ୍ଷା ଥିବାରୁ ତଦ୍ୱାରା ମୋ'ର କିଛି କ୍ଷତି ହୋଇ ନଥିଲା । ଶିକ୍ଷକ ମହାଶୟ ମୋ'ର ଏକାଦଶ ଶ୍ରେଣୀରେ

ମଧ୍ୟ ମୋ' ଉପରେ ଥିବା ତାଙ୍କର କ୍ରୋଧକୁ ବଳବତ୍ତର ରଖିଥିଲେ ଓ ତାହା ବେଳେ ବେଳେ ପରୋକ୍ଷରେ ଧରା ବି ପଡ଼ି ଯାଉଥିଲା । ମାଟ୍ରିକ୍ ଶେଷ ପରୀକ୍ଷାରେ ମୁଁ ସୁନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଇଂରାଜୀରେ ଫେଲ୍ ହେବି ବୋଲି ସେ ଶ୍ରେଣୀରେ କେବେ କେବେ ଭବିଷ୍ୟବାଣୀ ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ସେହି ବର୍ଷ ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟ ଏକ ସରକାରୀ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲକୁ ତାଙ୍କର ବଦଳି ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଏବଂ ଯେତେବେଳେ ମୋ'ର ମାଟ୍ରିକ୍ ପରୀକ୍ଷା ଫଳ ବାହାରିଲା, ସେତେବେଳେ ମୁଁ ଖଣ୍ଡେ କୁନି କାଗଜରେ 'ସାର୍, ମୁଁ ଇଂରାଜୀରେ ପାସ କରିଛି' ବୋଲି ଲେଖି ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଡାକରେ ପଠାଇ ଦେଇଥିଲି ।

ସେହି ଦଶମ ଶ୍ରେଣୀରେ ପଢ଼ୁଥିବା ସମୟରେ ଇଉରୋପରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାସମର ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ମଧ୍ୟ ସେହି ଯୁଦ୍ଧରେ ଲିପ୍ତ ହେଲେ । ତାଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧଖର୍ଚ୍ଚ ତୁଲାଇବା ପାଇଁ ଉପନିବେଶର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଯୁଦ୍ଧ ପଇସା ମାଗିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ିଲା । ଆମର ଏକାଦଶ ଶ୍ରେଣୀ ବେଳର କଥା ମୋ'ର ଏବେ ମଧ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ମନେଅଛି । ଉପରୁ ଆଦେଶ ଆସିଲା ଯେ ଇସ୍କୁଲ ପିଲାମାନେ ମଧ୍ୟ ଅଣାଏ କରି ଚାନ୍ଦା ଦେବେ ଓ ପିନ୍ ଲଗା ହୋଇଥିବା କୁନି କୁନି ଯୁଦ୍ଧ ପତାକାକୁ ଛାତିରେ ମାରିବେ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଫଣୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଦାସ ଆମର ଶ୍ରେଣୀ ଶିକ୍ଷକ ଥାଆନ୍ତି । ସ୍କୁଲର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ଶ୍ରେଣୀକୁ ଆସି ଘୋଷି ଆସିଥିବା ପାଠ ପରି ଭାରତବାସୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ କପରି ଯୁଦ୍ଧ ଚାନ୍ଦା ଦେଇ ମହାମହିମ ସରକାରଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ଏହି ସଙ୍କଟ ସମୟରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ ଏବଂ ଇସ୍କୁଲରେ ପାଠ ପଢ଼ୁଥିବା ପିଲାମାନେ ମଧ୍ୟ କପରି ଏହି ଉଦ୍ୟମରେ ଭାଗ ନେଇ କୃତକୃତ୍ୟ ହେବେ, ସେହି ବିଷୟରେ ଏକ ପାଞ୍ଚମିନିଟିଆ ବକ୍ତୃତା ଦେଇଗଲେ । ଶ୍ରେଣୀ ଶିକ୍ଷକ ଆମ ଦମ୍ଭରଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରିୟ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆମର ଡର ଯେତିକି ଥିଲା, ଭକ୍ତି ମଧ୍ୟ ସେତିକି ଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପିଲାଠାରୁ ଅଣାଏ କରି ଆଦାୟ କରି ଆମକୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେବା ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ରହିଲା । ସେତେବେଳକୁ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କରେ ଶାସନ କରୁଥିବା କଂଗ୍ରେସ ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ଇସ୍ତଫା ଦେଇ ସାରିଲେଣି । ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଅନୁସାରେ ସେତେବେଳେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଚାଲିଥାଏ ! ନିର୍ବାଚିତ ଜଣେ ସତ୍ୟାଗ୍ରହୀ ପୂର୍ବରୁ ସରକାର ବାହାଦୁରଙ୍କୁ ସୂଚନା ପଠାଇ ଦେଇଥାନ୍ତି ଏବଂ ସୂଚିତ ସମୟ ତଥା ସ୍ଥାନରେ 'ଏହି ଯୁଦ୍ଧ ଏକ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀ ଯୁଦ୍ଧ, ଏହି ଯୁଦ୍ଧଦ୍ୱାରା ଭାରତବର୍ଷର ରାଜନୈତିକ ସ୍ୱାଧୀନତା ହାସଲ କରିବା ଦିଗରେ କୌଣସି ଲାଭ ହେବନାହିଁ ଏବଂ ତେଣୁ ଭାରତବାସୀ ଏହି ଯୁଦ୍ଧ ପାଇଁ ଆଦୌ କୌଣସି ସାହାଯ୍ୟ ଦେବେନାହିଁ' ବୋଲି ବଡ଼ ପାଟିରେ କହନ୍ତି । ଏବଂ ପୋଲିସ୍ ସେମାନଙ୍କୁ ଗିରଫ କରି ନେଇ-ଯାଆନ୍ତି । ଆମେ ଶ୍ରେଣୀର ପିଲାଏ ଠିକ କଲୁ ଯେ ଆମେ ଯୁଦ୍ଧ ଚାନ୍ଦା ଦେବୁନାହିଁ ।

ସପ୍ତାହେ ଗଲା, କେତେ ସପ୍ତାହ ବିତିଗଲା । ଆମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଅଣାଟିଏ ମଧ୍ୟ ଆଦାୟ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ସାର୍‌ ସ୍ୱର ହଟହଟାରେ ପଡ଼ିଲେ । ଯୁଦ୍ଧପଇସା ପିଲାଙ୍କଠାରୁ ଆଦାୟ କରିବା ସହିତ ତାଙ୍କ ଚାକିରିରେ ସେ ପ୍ରଶଂସା ପାଇ ଉପରକୁ ଉଠିଯିବା ଅଥବା ଅପବାଦ ପାଇ ଶାସ୍ତି ଭୋଗ କରିବାର ଏକ ପ୍ରଶ୍ନ ମଧ୍ୟ ଜଡ଼ିତ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ଦିନେ ସେ ଆମକୁ ତାଙ୍କ ପିରିଅଡ଼୍‌ରେ ପାଠ ନପଢ଼ାଇ ଏହି ବିଷୟ ପକାଇଲେ । ଯୁଦ୍ଧକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା କିମ୍ବା ନକରିବା ବିଷୟରେ ଆମ ମାନଙ୍କର ମତ ଯାହା ହୋଇଥାଉ ନା କାହିଁକି, ମାତ୍ର ଅଣାଏ ପଇସା ଆଦୌ ଗୁଡ଼ାଏ ନୁହେଁ ଓ ଅନ୍ତତଃ ତାଙ୍କ ଶିକ୍ଷକବୃତ୍ତିର ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତି ପ୍ରକାଶ କରି ଆମର ତାହା ଦେଇଦେବା ଏକାନ୍ତ ଉଚିତ ବୋଲି ଆମକୁ ସେଦିନ ସିଏ କେତେ ଭାବପ୍ରବଣ ହୋଇ କେତେଥର କହିଲେ । ଆମେ ସବୁ ଶୁଣିବାରେ ଲାଗିଥାଉ, ମାତ୍ର ପଦୁଟିଏ ବି କହୁ ନଥାଉ । ଆମ ସାର୍‌ଙ୍କୁ ଆମେ ଆଗରୁ କେବେହେଲେ ଏଭଳି କାତର ହୋଇ ଆମକୁ କିଛି କହିବାର ଦେଖିନଥିଲୁ । ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆମର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ସହାନୁଭୂତି ରହିଥିଲା । ତ'ପରେ ଆମେ ଶ୍ରେଣୀପିଲାଏ ଏକାଠି ବସିଲୁ । କେହି ନେତା ହୋଇ କୌଣସି ବକ୍ତୃତା ଦେଲେନାହିଁ କି କାହାକୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମତକୁ ପ୍ରରୋଚିତ କରି ଆଣିବାଲାଗି କୌଣସି ଚେଷ୍ଟା ମଧ୍ୟ କଲୁନାହିଁ । କାରଣ, ଯୁଦ୍ଧଚାନ୍ଦା ହିସାବରେ ଅଣାଏ ପଇସା ଦେବା ଉଚିତ ବୋଲି ଶ୍ରେଣୀର ଜଣେ ପିଲା ବି କହୁ-ନଥିଲା । ତେଣୁ, ସ୍ଥିତି ବଳବତ୍ତର ରହିଲା । ଆମ ଶ୍ରେଣୀରୁ ଅଣାଟିଏ ବି ଆଦାୟ ହେଲାନାହିଁ । ସାର୍ ଜାଣିଲେ, ମାତ୍ର ସମ୍ଭବତଃ ଆମ ମନକୁ ବୁଝି ପାରିଲେ ଆମ ଉପରେ ରାଗିଲେନାହିଁ କି ଏବିଷୟରେ କୌଣସି ଚର୍ଚ୍ଚା ମଧ୍ୟ କଲେନାହିଁ । ଏକାଦଶ 'କ' ଶ୍ରେଣୀର ପିଲାମାନେ ଜଣେହେଲେ ଯୁଦ୍ଧପତାକା କିଣିନାହାନ୍ତି ବୋଲି ଇସ୍କୁଲ-ଯାକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇଗଲା । ଆମ ଜିଦ୍‌ରେ ଆମେ ଅଟଳ ରହିବାର ପରିଣାମରେ ଆମ ସାର୍‌ଙ୍କର କିଛି କ୍ଷତି ନହେଉ ବୋଲି ଆମେ ଶ୍ରେଣୀଯାକ ସମସ୍ତେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନ୍ତରିକତା ସହିତ କାମନା କରୁଥିଲୁ । ସତକୁ ସତ ତାଙ୍କର କିଛି ହେଲାନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ଅଉ କେଉଁଠାକୁ ବଦଳି ହେଲାନାହିଁ । ଆମେ ପିଲାଏ ଏଥିରେ କମ୍ ହୃଷ୍ଟ ହୋଇ ନଥିଲୁ ।

୧୯୪୦ ମସିହା ଡିସେମ୍ବର ମାସରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ କଂଗ୍ରେସର ତତ୍କାଳୀନ ଦୁଇ ନେତା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବିଶ୍ୱନାଥ ଦାସ ଓ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ ଜେଲରୁ ଖଲାସ ହୋଇ ଆସି-ଥାନ୍ତି । ସେମାନେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ କରି ଜେଲ ଯାଇଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଅଭ୍ୟର୍ଥନା ନିମନ୍ତେ ଦିନେ ରାତିରେ କଟକ ଗଣେଶଘାଟ ସମନା କାଠଯୋଡ଼ି ନଈବାଲିରେ ଏକ ସାଧାରଣ ସଭା ଆହୂତ ହୋଇଥିଲା । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ସେହି ସଭାରେ

କାରାମୁକ୍ତ ଦୁଇ ନେତାଙ୍କର ଭାଷଣ ଶୁଣିବାକୁ ଯାଇଥିଲି । ସଭାକୁ ବହୁତ ଲୋକ ଆସିଥିଲେ । ଆଗକୁ କଠିନ ଏକ ବୃହତ୍ ସଂଗ୍ରାମ ଆସୁଛି ଏବଂ ଭାରତବର୍ଷ ସେ ପଥରେ ତାହାର କାମ୍ୟ ରାଜନୈତିକ ସ୍ୱାଧୀନତା ହାସଲ କରିବାକୁ ଯାଉଛି, ସଂଗ୍ରାମକୁ ଅଙ୍ଗେ ନିଭାଉଥିବା ନେତାମାନେ ନିଜ ନିଜ ଶୈଳୀରେ ଭାଷଣ ଦେଇଥିଲେ । ସଭାରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଭିତରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୃଶ୍ୟମାନ ଭାବରେ ଉତ୍ସାହ ପୂରି ରହିଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଅଧା ଅନ୍ଧାର ଅଧା ଆଲୁଅ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଆପତ୍ତିର ପ୍ରତିବାଦ ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ । ପେଟ୍ରୋମାକ୍ସ ଜଳାଇ ସଭା ହେଉଥିଲା ଓ ସବୁଆଡ଼କୁ ଭଲ କରି ଆଲୁଅ ପଡୁନଥିଲା । ତାହାରି ଭିତରୁ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ବଡପାଟିରେ କହୁଥାନ୍ତି ଯେ କଂଗ୍ରେସ ଦେଶର ପ୍ରଭୂତ କ୍ଷତି କରୁଛନ୍ତି, ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ଭାରତବର୍ଷର ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ ହିଁ ଭାରତରେ ରହିଛି ଏବଂ ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସର କୌଣସି ଆନ୍ଦୋଳନ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କର ଆଦୌ କିଛି କରି ପାରିବନାହିଁ । ସଭାରେ ଥିବା ଲୋକେ ଅନ୍ୟପ୍ରକାରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ରହିଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ସାଥୀରେ ଆସିଥିବା ମୁଷ୍ଟିମେୟ କେତେଜଣଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ପ୍ରତିବାଦକାରୀଙ୍କର ଏସବୁ ଶୁଣିବାକୁ ସମ୍ଭବତଃ କେହି ପ୍ରସ୍ତୁତ ନଥିଲେ । ତେଣୁ ଏକ ଉତ୍ତେଜିତ ବଚସା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା, ନାନା ବକ୍ରତାରେ କଥା କଟାକଟି ଚାଲିଲା । ଅଳ୍ପ କେତେ ମିନିଟ ଭିତରେ ସଭାସ୍ଥ ମଣିଷ ପ୍ରତିବାଦକାରୀଙ୍କୁ ଘେରିଗଲେ, ପରେ ବୁଝିଲି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବିଚ୍ଛନ୍ଦ ପଟ୍ଟନାୟକ ସେହି ପ୍ରତିବାଦୋକ୍ତି କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ପଟ୍ଟନାୟକ କଳିଙ୍ଗ ଭାରତୀ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ସଂସ୍ଥା ଗଠନ କରି ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରାଚୀନ ଓ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଲୋକରୁଚିର ଜାଗ୍ରତ କରାଉଛନ୍ତି ବୋଲି ମୁଁ ଆଗରୁ ଶୁଣିଥିଲି । ମାତ୍ର ତାଙ୍କୁ ଆଗରୁ କେବେ ଦେଖିନଥିଲି । ଏଭଳି ଏକ ଅବସରରେ ସେ ଏକାକୀ ଗୋଟିଏ ବାତାବରଣ କାହିଁକି ସୃଷ୍ଟି କଲେ, ସେଥିରେ ମୋତେ ଭାରି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗୁଥାଏ । ସାଧାରଣ ମଣିଷଙ୍କର ଦୁଇଗୋଡ଼ ପକାଇ ଚାଲିବାରେ ତାଙ୍କର କିଛିଟା ଶାରୀରିକ ଅସୁବିଧା ଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ସାଥୀଲୋକମାନେ ଉତ୍ତେଜିତ ମାନଙ୍କର ଦାଉରୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ତାଙ୍କୁ ଟେକି କରି ନେଇଯିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସେ କେବେ ମଧ୍ୟ ସେହିଭଳି ଉତ୍ତେଜିତ ଭାବରେ କେତେ କ'ଣ କହି ଚାଲିଥାନ୍ତି । ଅଧିକାଂଶ ଲୋକ ସେହିଭଳି ଗୋଟିଏ ପରିସ୍ଥିତିରୁ ବେଶ୍ ବିନୋଦ ଉପଭୋଗ କରୁଥାଆନ୍ତି । ପଥରବନ୍ଧର ପାହାଚରେ ଶ୍ରୀ ପଟ୍ଟନାୟକ ଯେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟକାରୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବୁହାହୋଇ ଉପରକୁ ଉଠିଲେ, ସେତେବେଳେ ସତଅବା ଏକ ହଂସ ହୁଲାସରେ ସେଠାରେ ଥିବା କେତେଜଣ ଲୋକେ 'ରାମନାମ ସତ୍ୟ ହେ, ହରିନାମ ସତ୍ୟ ହେ' ବୋଲି ଧ୍ୱନି ଦେଇଥିଲେ । ତେଣୁ ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷ ହୋଇ କଂଗ୍ରେସବାଲାଙ୍କର ସଭାରେ ପ୍ରତିବାଦ କରି ଅଖିହୁଣିଆ ଘଟଣାଟିଏ ଘଟାଇବା ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଆଦୌ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ନଥିଲା । ୧୯୪୧

ଆରମ୍ଭରୁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାୟ ସମାନ ଜାତିର ଘଟଣା ସେହି କଟକରେ ଘଟିଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଆମର ଇସ୍କୁଲପାଠ ସରି ଯାଇଥାଉ ଏବଂ ଆମେସବୁ ପରୀକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ମନୋନୀତ ହୋଇ ପ୍ରାୟ ଦୁଇମାସ ପରେ ହେବାକୁ ଯାଉଥିବା ମାଟ୍ରିକ୍ ଶେଷ ପରୀକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଘରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଥାଏ । ସେହି ସମୟରେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ରାଜନୀତିକ ନେତା ଶ୍ରୀ ମାନବେନ୍ଦ୍ରନାଥ ରାୟ କଟକ ଆସିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସମର୍ଥକମାନେ ତାଙ୍କ ବକ୍ତୃତା ଲାଗି ଟାଉନ୍ ହଲ୍‌ରେ ଗୋଟିଏ ସଭାର ଆୟୋଜନ କରିଥିଲେ । ଏତେ ବଡ଼ ଜଣେ ବରିଷ୍ଠ ନେତାଙ୍କର ବକ୍ତବ୍ୟ ଶୁଣିବାଲାଗି ସହରର ଅନେକ ମାନ୍ୟଗଣ୍ୟ ଅରାଜନୀତିକ ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟ ସେଦିନ ସଭାକୁ ଆସିଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ରାୟ ଏକଦା ଜଣେ ଉଗ୍ର କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ନେତା ଥିଲେ, ରୁଷିଆରେ ଲେନିନ୍‌ଙ୍କର ସହକର୍ମୀ ଥିଲେ । କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟମାନଙ୍କ ସହିତ କ'ଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅମେଳ ଘଟିବାରୁ ସେ ଏବେ ଭାରତବର୍ଷ ଆସି ତାଙ୍କର ଏକ ଶିବିର ଗଢ଼ିଥାନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟମାନେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ ପତ୍ରର ଅକଳରେ ପକାଇବାକୁ ବହୁସଂଖ୍ୟାରେ ସଭାକୁ ଯାଇଥାନ୍ତି ଏବଂ ଧାଡ଼ି-ମାନଙ୍କରେ ବସିଥାନ୍ତି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାୟ ଭାଷଣ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଭାଷଣ ଦୁଇମିନିଟ ନହେଉଣୁ ତାଙ୍କ ଉପରକୁ ପ୍ରଶ୍ନବାଣମାନ ଛଡ଼ାଗଲା । ଉତ୍ତର ଦେଉ ଦେଉ ବକ୍ତା ଧୈର୍ଯ୍ୟ ହରାଇଲେ ଏବଂ "ମୋତେ ଛାଡ଼ିଦିଅ, ଏମାନଙ୍କୁ ମୁଁ ପିଟି ସାଧା କରିଦେବି ବୋଲି ଏତେ ଧାଡିରେ ପ୍ରତିବାଦୀ ସମୁଦ୍ର ଭିତରକୁ ପଦ୍ଧତିମାନଙ୍କ ପରି ଡେଇଁ ପଡ଼ିଲେ । ତା'ପରେ ସବୁ ଅରାଜକ ହୋଇଗଲା । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାୟଙ୍କର ପ୍ରାଣ ବଞ୍ଚାଇ-ବାକୁ ସଭାର ଉଦ୍ୟୋକ୍ତାମାନେ ତାଙ୍କୁ ଯେକୌଣସି ପ୍ରକାରେ ସେଠୁ ବାହାରକୁ ନେଇଗଲେ ଓ ମୋଟରଗାଡ଼ିରେ ବସାଇ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ । ମୋ'ର ମନେ ଅଛି, ମାନବେନ୍ଦ୍ର ରାୟଙ୍କର ବିଦେଶୀ ସହଧର୍ମିଣୀ ଟେବୁଲ ଉପରେ ଠିଆ ହୋଇ ଘଟି ଯାଇଥିବା ଅପ୍ରୀତିକର ଘଟଣା ଗୁଡ଼ିକ ସକାଶେ ହାତ ଯୋଡ଼ି ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଖରେ କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଥିଲେ ।

କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲରେ ପଢିବା ସମୟର ସରସ୍ୱତୀ ପୂଜା ଏବଂ ଗଣେଶ ପୂଜା ଏବେ ମଧ୍ୟ ମନେ ଅଛି । ସ୍କୁଲ ଛାତ୍ରାବାସରେ ଏହିସବୁ ପୂଜା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ଏକାଦଶ ଶ୍ରେଣୀରେ ଛାତ୍ରମାନେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ତାହାର ନେତୃତ୍ୱ ନେଉ-ଥିଲେ । ଏକାଦଶର ପିଲାଏ ହିଁ ଅନ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀ ପ୍ରତିନିଧି ମାନଙ୍କର ମାଧ୍ୟମରେ ଚାନ୍ଦା ଆଦାୟ କରୁଥିଲେ; ସେଇମାନେ ଯାବତୀୟ ବଜାର କରୁଥିଲେ । ରାତିରେ ସବୁଶ୍ରେଣୀ ସାରା ଭୋଜି ହେଉଥିଲା । ରନ୍ଧାବଢ଼ା, ତଥା ଆନୁଷଙ୍ଗିକ ଯାବତୀୟ ଆୟୋଜନ ସେଇମାନେ କରୁଥିଲେ । ଭୋଜି ସବୁ ସବୁ ଅଧରାତି ହୋଇ ଯାଉଥିଲା । ଯେଉଁଦିନ ଠାକୁର ପାଣିରେ ପକାଇବାକୁ ଯାଉଥିଲେ, ସେଦିନ ମଧ୍ୟ ସେହିମାନଙ୍କର ହିଁ ସମସ୍ତ ଦାୟିତ୍ୱ ଥିଲା । ଠାକୁରଙ୍କର ମେଢ଼କୁ ଆମେ ନିଜେ କାନ୍ଧେଇ ଆମ

ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଉଥିଲୁ । ତା'ପରେ କାଠଯୋଡ଼ୀ ନଦୀରେ ପ୍ରତିମା ବିସର୍ଜନ କରୁଥିଲୁ । ଶିକ୍ଷକମାନେ ଖୁସୀ ହୋଇ ଟଙ୍କାଏ ମଣାଏ ଯାହା ଦେଉଥିଲେ, ସେଥିରେ ଆମେ ଏକ ବିଶେଷ ଭୋଜି ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲୁ । ସେତେବେଳେ କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲ ଏକ ବିଶେଷ ଢାଞ୍ଚାର ବିଦ୍ୟାଳୟ ଥିଲା । ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟର ଶିକ୍ଷକମାନେ ଯେ ସେଥିଲାଗି ବିଶେଷ ସମ୍ମାନିତ ବୋଧ କରୁଥିଲେ ତା' ନୁହେଁ, ଆମେ ପିଲାମାନେ ମଧ୍ୟ ସେହିଭଳି ଅନୁଭବ କରୁଥିଲୁ । ମାଟ୍ରିକ୍ ପରୀକ୍ଷାବେଳେ କେତେକେତେ ଅଞ୍ଚଳରୁ ପିଲା ଆସି ଆମ ସ୍କୁଲରେ ପରୀକ୍ଷା ଦେଉଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବର୍ଷ ସାରା ଓଡ଼ିଶାରେ ଯେତେ ପିଲା ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଉଥିଲେ, ତାହାର ଅର୍ଦ୍ଧେ ଆମ ସ୍କୁଲରେ ଥିଲେ । ଆମର ଦଶମ ଶ୍ରେଣୀ ସମୟରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସୁଭାଷ ଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ କୌଣସି ଏକ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଅତିଥି ହୋଇ କଟକ ଆସିଥିଲେ । ସେହି ଅବସରର ସୁଯୋଗ ନେଇ ଆମେ ପିଲାମାନେ ତାଙ୍କୁ ଆମ ସ୍କୁଲକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲୁ । ଏକଦା ସୁଭାଷ ଚନ୍ଦ୍ର ଆମ ସ୍କୁଲର ଛାତ୍ର ଥିଲେ । ସେ ଖୁସୀ ହୋଇ ରାଜି ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଅଧ୍ୟକ୍ଷତାରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱାଗତ ସଭା ହୋଇଥିଲା । ପିଲାମାନଙ୍କ ତରଫରୁ ତାଙ୍କ ଲାଗି ଗୋଟିଏ ଅଭିନନ୍ଦନ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିଲା । ସେଇଟିକୁ ମୁଁ ଲେଖିଥିଲି ଓ 'ସମାଜ' ପ୍ରେସ୍ ସେଇଟିକୁ ଆମପାଇଁ ଛାପି ଦେଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ସେଇଟି ସଭାରେ ପଢ଼ା ହୋଇ-ନଥିଲା, ବଣ୍ଟା ହୋଇଥିଲା । କାରଣ ସରକାରୀ ସ୍କୁଲରେ ସୁଭାଷ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଭାରତର ଜଣେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନେତା ରୂପେ ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଇବା ସେତେବେଳେ ଆଇନବିରୁଦ୍ଧ ହୋଇଥାନ୍ତା । ବିଦ୍ୟାଳୟର ପୁରାତନ ଛାତ୍ର ହିସାବରେ ତାଙ୍କୁ ସ୍ୱାଗତ କରିବାରେ ଅବଶ୍ୟ କୌଣସି ବାଧା ନଥିଲା । ଏହି ଦ୍ୱିତୀୟଟିକୁ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ଲେଖି ଦେଇଥିଲେ । ସେଇଟି କାଚରେ ବନ୍ଧା ହୋଇଥିଲା ଓ ମୁଁ ସେଇଟିକୁ ପାଠ କରିଥିଲି । ମୋ'ର ପରିଷ୍କାର ମନେ ଅଛି, ସେଦିନ ଆମ ଅତିଥି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଆମେ ଅଭିନନ୍ଦନର ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ । ଶେଷରେ ଆମ ଶ୍ରେଣୀର ପିଲାମାନେ ତାଙ୍କ ସହିତ ଫଟୋ ମଧ୍ୟ ଉଠାଇଥିଲୁ ।

କଟକ ରାମକୃଷ୍ଣ କଲେଜରେ ରହିଥିବା ବେଳର କଥା ତଥାପି କହି ବାକି ରହିଗଲା ପରି ଲାଗୁଛି । ମୋ'ର ନବମ ଶ୍ରେଣୀ ବେଳକୁ ମୁଁ ପ୍ରାୟ ବର୍ଷେ କାଳ ରାମକୃଷ୍ଣ କଲେଜରେ ରହିଥିଲି । ସେଥିରେ କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲର ପିଲାଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ କଟକରେ ଆଉ ତିନୋଟି ସ୍କୁଲର ପିଲା ରହୁଥିଲେ । ଏବେ ହିଁ ସେଠାରେ କଲେଜ ପିଲା ରହିଲେଣି । ସେତେବେଳେ ସେହି ବ୍ୟବସ୍ଥାଟି ହୋଇ ନଥିଲା । ଆମ ଉପରେ ରହୁଥିବା ଦୁଇଟିଯାକ କ୍ଲାସର ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଛାତ୍ରାବାସର ନିୟମ ଅନୁସାରେ ଆମେ ବାବୁ ଡାକୁଥିଲୁ । ଆମଠାରୁ ତଳ ଶ୍ରେଣୀର ପିଲାଏ ଆମକୁ ବାବୁ ଡାକୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଆମଠାରୁ ଉପରେ ପଢୁଥିବା ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ

ମଧ୍ୟରେ ଆମ ଗାଆଁର ଶ୍ରୀ ଗଙ୍ଗାଧର ରଥ ଥିଲେ, ଉତ୍ତୋଳର ଶ୍ରୀ ନିଶାମଣି ଖୁଣ୍ଟିଆ ଥିଲେ । ମୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ ବାବୁ ଲଗାଇ ଡାକୁଥିଲି । ସପ୍ତାହଟାଯାକ ତ ପାଠ ପଢ଼ାରେ ଯାଉଥିଲି । ଆମେ ସମସ୍ତେ ସେଠାରୁ ନିଜ ନିଜ ସ୍କୁଲକୁ ଚାଲି ଚାଲି ଯାଉଥିଲୁ । ଛାତ୍ରାବାସରୁ ଦୁଇଓଳି ଖାଇବା ମିଳୁଥିଲା । ଜଳଖିଆ ଆମ ନିଜ ହାତରୁ । ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପିଲାଙ୍କ ପାଖରେ ହାତଖର୍ଚ୍ଚ ପାଇଁ କିଛି ପଇସା ମଧ୍ୟ ରହୁଥିଲା । ଆମେ ସ୍କୁଲରୁ ଫେରିବା ପରେ ସେହି ସାହିରୁ ଫକୀର ବେହେରା ବୋଲି ବୁଢ଼ାଟିଏ ପସରା ନେଇ ଆସୁଥିଲା, ଆମେ ତାକୁ ବୁଢ଼ା ବୋଲି ଡାକୁଥିଲୁ । ତା' ପସରାରେ ମୁଢ଼ି, ଚୁଡ଼ା, ଉଖୁଡ଼ା, ଚୁଡ଼ାଭଜା, ପାଚିଲା କଦଳୀ ସବୁ ଥିଲା । ଆମେ ତା'ଠାରୁ ନିଜ ସାମର୍ଥ୍ୟମତେ ଏଇଟା ସେଇଟା କିଣୁଥିଲୁ ଏବଂ ତା'ପରେ ଛାତ୍ରାବାସର ଓସାରିଆ ବାରଣ୍ଡାରେ ହିଁ ଆମର ଜଳପାନ ଉତ୍ସବ ଲାଗି ଯାଉଥିଲା । ଅନ୍ତତଃ କିଛି ସମୟ ପାଇଁ ବୁଢ଼ାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ବାରଣ୍ଡାଟି ମୁଖର ହୋଇ ଉଠୁଥିଲା । ସକାଳେ ଜଣେ ମାଉସୀ ତାଙ୍କର ଦହିପସରା ନେଇ ଆସୁଥିଲେ । ଦହି ସାଙ୍ଗକୁ ପେଡ଼ା ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ଯିଏ କିଣୁଥିଲା, ଅର୍ଥାତ୍ କିଣି ପାରୁଥିଲା, ସିଏ କିଣୁଥିଲା । ଛାତ୍ରାବାସର ଯେଉଁ ଦୁଇବଖରା ଘରଟି ରାସ୍ତାକଡ଼କୁ ଥିଲା, ସେଥିରେ ରହୁଥିବା ପିଲାମାନେ ଇସାରା ସାହାଯ୍ୟରେ ରାସ୍ତା ଆରପଟେ ଥିବା ବୃନ୍ଦାବନ ଦୋକାନରୁ ବରା ଗୁଲୁଗୁଲା କିଣି ଖାଉଥିଲେ । ପଇସାକୁ ବରା ଦୁଇଟା, ଗୁଲୁଗୁଲା ତିନିଟା ମିଳୁଥିଲା ।

ପ୍ରତି ସପ୍ତାହର ରବିବାର ଦିନ ରାମକୃଷ୍ଣ କଟେଜରେ ଏକ ବିଶେଷ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ରହୁଥିଲା । ସକାଳଓଳି ପିଲାମାନେ ଭିକ୍ଷାମୁଠି ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ ସହରକୁ ଯାଉଥିଲେ । କଟକର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳକୁ ବିଭିନ୍ନ ପଡ଼ାରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଥିଲା ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଡ଼ାକୁ ଦୁଇଜଣ ବା ଜଣେ ଲେଖାଏଁ ଛାତ୍ର ହାତରେ ମୁଣିଧରି ଚାଉଳ ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ ଯାଉଥିଲେ । ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରିବାର ଗୁଡ଼ିକରୁ ସେମାନେ ଚାଉଳମୁଠି ସଂଗ୍ରହ କରି ଆଣୁଥିଲେ । କିଏ କେଉଁ ପଡ଼ାକୁ ଭିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଯିବ, ଜଣେ ଉପର ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ରଙ୍କ ଉପରେ ସେହି ଦାୟିତ୍ୱ ନ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ଏକନମ୍ବର ପଡ଼ାରେ ବାଲୁବଜାରର ବହିଦୋକାନ, ଭାଷାକୋଷ ଲେନ୍ ଓ ଆମ କଲେଜିଏଟ୍ ଅଞ୍ଚଳ ରହିଥିଲା । ମୋ'ର ମଧ୍ୟ ସେହି ପଡ଼ାକୁ ଏକାଧିକ ସପ୍ତାହରେ ଯିବାର ପାଳି ପଡ଼ିଥିଲା । ସେହି ପଡ଼ାରେ ଅଧିକାଂଶ ଦାତା ନଗଦ ପଇସା ଭିକ୍ଷା ଦେଉଥିଲେ । କିଏ ଦୁଇ ପଇସା, ଅଣାଟାଏ । ସେହି ଅବସରରେ ମୋ'ର ପ୍ରତି ରବିବାର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ ଓ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଲଳିତମୋହନ ଘୋଷଙ୍କ ସହିତ ମଧ୍ୟ ସାକ୍ଷାତ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା । ଶ୍ରୀ ପ୍ରହରାଜ ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଭାଷାକୋଷର ପ୍ରଣୟନ କରୁଥାନ୍ତି । ମୁଁ ପହଞ୍ଚି ଦୁଆର ମୁହଁରେ ଠିଆ ହୋଇଯିବା ମାତ୍ରେ ସେ ଆଗରୁ ସଜ କରି ରଖିଥିବା ଅଣାଏ ପଇସା

ସେଠି ବସିବା ଆସନରୁ ବଢ଼ାଇଦିଅନ୍ତି । ମୁଁ ଭିତରକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କ ହାତରୁ ନେଇ ଆସେ । କେବେ ମୁହଁ ଫିଟାଇ ସିଏ କେବେ କିଛି କହନ୍ତି ନାହିଁ, 'କେବଳ ଭିଷାଟିକୁ ଦେଇଦିଅନ୍ତି ।

ଦିନ ବାରଟା ପୂର୍ବା ଆମେ ଆମ ପଢ଼ାମାନଙ୍କରୁ ଫେରିଆସୁ । ଅଧାସ୍ତ ହୋଇଥିବା ସ୍କୁଲ ଓ ପଇସା ହିସାବ ହୋଇ କଟେଜ୍ ପାଣ୍ଠିରେ ଜମା ରହେ । ଉପରବେଳା ଘରର ପୂଜା ଏବଂ କୀର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ଆୟୋଜନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯାଏ । କିଏ ଘର ଧୁଏ, କିଏ ଫୁଲ ତୋଳେ, କିଏ ଚନ୍ଦନ ଘୋରେ, କିଏ ଠାକୁର-ମାନଙ୍କର ଫଟୋକୁ ସଜାଏ । ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳକୁ ପୂଜା ହୁଏ ଏବଂ ପୂଜା ପରେ କୀର୍ତ୍ତନ ହୁଏ । ଠାକୁରମାନଙ୍କ ପାଖରେ ଫଳପ୍ରସାଦ ଭୋଗ ହୁଏ ଏବଂ କୀର୍ତ୍ତନ ପରେ ତାହାକୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ଭିତରେ ବିତରଣ କରାଯାଏ । କାନ୍ଥକୁ ଆଉଜାଇ କେତେ ଥାକର ଆସ୍ଥାନ ଉପରେ ସଫା କନାର ଆବରଣ ଦିଆଯାଇଥାଏ ଓ ତାହାର ଉପରେ ଶ୍ରୀ ରାମକୃଷ୍ଣ ପରମହଂସ, ଶ୍ରୀମତୀ ସାରଦା ଦେବୀ ଏବଂ ସ୍ୱାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦଙ୍କର ଫଟୋଗୁଡ଼ିକୁ ରଖାଯାଇଥାଏ । ସେହିମାନେ ଆମ କଟେଜ୍‌ରେ ଠାକୁର ହୋଇ ପୂଜା ପାଆନ୍ତି । ରାତି କୀର୍ତ୍ତନକୁ ଡାକ୍ତର କାଶୀନାଥ ମିଶ୍ର ଓ ଶ୍ରୀ ଉମାଚରଣ ମହାନ୍ତି ନିୟମିତ ଆସୁଥିଲେ । ଅନ୍ୟମାନେ ବେଳେ ବେଳେ ଆସୁଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ରାମକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସ୍ତୋତ୍ର ସଙ୍ଗୀତ ଗୁଡ଼ିକ ସଂସ୍କୃତ ଅଥବା ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ ଲେଖା ଯାଇଥାଏ । ସେହିଗୁଡ଼ିକ ବୋଲାଯାଏ । ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଶ୍ରୀ ଗଙ୍ଗାଧର ରଥ ଖୋଳ ବଜାଇବାରେ ନିପୁଣ ଥିଲେ । ସମସ୍ତଙ୍କ ହାତରେ ଗିନି ଥାଏ । କୀର୍ତ୍ତନ ମାଡ଼ରେ ପ୍ରାୟ ଘଣ୍ଟାକ ପାଇଁ ଉପାସନା ଘରଟି ପ୍ରକମ୍ପିତ ହୋଇଉଠେ ।

ରବିବାର ପୂଜାଦିନର ସବୁ କାମ ସବୁ ପିଲା କରନ୍ତି । ମାତ୍ର ପୂଜା ଏବଂ ଆରତିର କାମଟି ଆମ ଭିତରେ ଥିବା କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଘରର ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଦିଆଯାଏ । ପୂଜାର ନାନାବିଧ କାର୍ଯ୍ୟ ବାଣ୍ଟି ଦେଉଥିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ଯେଉଁ ଛାତ୍ରଜଣଙ୍କ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ ଥାଏ, ସିଏ ସ୍ୱୟଂ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବୋଲି ଏଭଳି ହେଉଥିଲା ଅଥବା ହିନ୍ଦୁ ସାମାଜିକ ବିବେକଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଭାବରେ ସମ୍ପୃକ୍ତ ସମସ୍ତଙ୍କୁ କାମୁଡ଼ି ଧରିଥିଲା ଓ ବାଟ ବତାଉଥିଲା ବୋଲି ତାହା ଘଟୁଥିଲା, ମୁଁ ସେକଥା କହି ପାରିବି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ହେଉଥିଲା ଓ ସମସ୍ତେ ତାହାକୁ ହିଁ ଠିକ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରି ନେଉଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ରାମକୃଷ୍ଣ ଓ ସ୍ୱାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦଙ୍କ ବିଷୟରେ କ୍ରମେ ଟିକିଏ ଜାଣିଆସିବା ସଙ୍ଗେସଙ୍ଗେ ଓ ସେମାନଙ୍କର ସନ୍ଦେଶ ଗୁଡ଼ିକ ଭିତରକୁ ଭେଦୁଥିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମୋତେ କାହିଁକି ପ୍ରଚଳିତ ସେହି ରୀତିଟା ଆଦୌ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ଜାତିଭେଦର ଉପରକୁ ଉଠି ଭଗବାନଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କର ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନାରେ ପୁଣି କୌଣସି ଜାତିଗତ ବାରଣ କାହିଁକି ରହିବ,

—ମୋ' ଭିତରେ ସେହି ପ୍ରଶ୍ନଟି କ୍ରମେ ପୁରୋଭାଗକୁ ଆସିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ମୁଁ ପ୍ରଶ୍ନଟିକୁ ସବାଆଗ ଅନ୍ତେବାସୀ ସାଙ୍ଗମାନଙ୍କ ଆଗରେ ପ୍ରକାଶ କଲି । ତା'ପରେ କ'ଣ ଭାବି ପରିଚାଳକଙ୍କର ଗୋଚରକୁ ଆଣିଲି । ଯୋଗକୁ ପରିଚାଳକ ମଧ୍ୟ କୌଳିକ ପରିଚୟରେ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲେ । କଥାଟା ସମ୍ଭବତଃ ଆହୁରି ଉପର ସ୍ତରକୁ ଯାଇଥିଲା ଓ ଆମ ପିଲାଙ୍କ ଭିତରେ ବେଶ୍ କେତେଦିନ ଲାଗି ଏକ ବିତର୍କର ବିଷୟ ହୋଇଥିଲା । ଦନେ ମୁଁ ମଧ୍ୟ ପୂଜାର ଦାୟିତ୍ୱରେ ରହିଲି । ଅବ୍ରାହ୍ମଣ ହୋଇ ପୂଜା କଲି, ଆରତି କଲି । ମୋ' ଭିତରେ ଧର୍ମ ହାରିଯାଇ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ଜିତିବାର ସେହି ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲାସଟିକୁ ଅନୁଭବ କରିଥିଲି ।

ଶରତବାବୁଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ନକଲେ ମୋ' ଇସ୍କୁଲ ଜୀବନର କାହାଣୀଟି ମୋଟେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ ନାହିଁ । ଶରତବାବୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶରତଚନ୍ଦ୍ର ମହାରଣା । ପରେ ସେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଚୌଧୁରୀ ଏବଂ ଶ୍ରୀମତୀ ରମା ଦେବୀଙ୍କର ଜାମାତା ହେଲେ, ଓଡ଼ିଶାରେ ସର୍ବୋଦୟ କୁଟୁମ୍ବର ଜଣେ ନେତୃସ୍ଥାନୀୟ ମାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିରୂପେ ଗଣ୍ୟ ହେଲେ । ତାହାର ଅନେକ ପୂର୍ବରୁ ମୋ'ର ତାଙ୍କ ସହିତ ଚିହ୍ନା । ଆହୁରି ନିର୍ଭୁଲ ଭାବରେ କହିଲେ ଆମ ପରିବାର ସହିତ ଚିହ୍ନା । ପାଟନାରୁ ଶିକ୍ଷାଶାସ୍ତ୍ରରେ ଉଚ୍ଚ ଡିଗ୍ରୀ ନେଇ ସେ ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗରେ ସବ୍-ଇନ୍ସପେକ୍ଟର ଭାବରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ ଓ କଟକରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ହେଲେ । କାହ୍ନୁଭାଇ ମଧ୍ୟ ସେହି ପଦରେ କଟକରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ଆମେ ସାନଭାଇମାନେ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ରହି ହାଇସ୍କୁଲରେ ପାଠ ପଢ଼ୁଥାଉ । ଶରତବାବୁ ମଧ୍ୟ ଆମରି ବସାରେ ରହିଲେ । ଭାଉଜୋଇ ମଧ୍ୟ ଘରର ସବୁ କଥା ବୁଝିବାକୁ ରହିଥାଏ । ଆମେ ସମସ୍ତେ ମିଶି ଗୋଟିଏ ବଡ଼ କୁଟୁମ୍ବ ପରି ଚଳୁଥାଉ । ସିଏ ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରଣାଙ୍କ ପୁଅ ବୋଲି କହି ଭାଇ ତାଙ୍କୁ ଆମ ପାଖରେ ଚିହ୍ନା କରାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଭାଇଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ତ ଆମେ ସ୍କୁଲପାଠ ପଢ଼ୁଥାଉ ଏବଂ ସେହି ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଆଦୌ କୌଣସି ଅଭାବ ନଥାଏ । ମାତ୍ର ଇସ୍କୁଲପାଠ ବାହାରେ ଯେ ଆହୁରି ସମାନ ଭାବରେ ଆବଶ୍ୟକ ଏକ ପାଠ ରହିଛି, ଜ୍ଞାନ ପରିଚୟର ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପୃଥିବୀ ରହିଛି, ଶରତବାବୁ ସେହି କଥାଟିରେ ମୋ'ର ଅଷ୍ଟମଶ୍ରେଣୀ ବେଳୁ ମୋ'ର ଉପନୟନ କରାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଆମ ସବୁଭାଇଙ୍କ ତୁଳନାରେ ମୁଁ ତାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଅଧିକ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଯାଇଥିଲି । ସିଏ ମୋତେ କେତେ ଆଡ଼ର କେତେ କଥା କହନ୍ତି, ମୋ'ର ଅନୁରାଗକୁ କେତେ କୁଆଡ଼େ ନେଇ ଲଗାଇ ଦିଅନ୍ତି । ମୋ' ଜିଜ୍ଞାସାର ସଦନରେ ସତେଯେପରି ଆପେ ଆସି କେତେ କେତେ କବାଟ ଖୋଲି ଦେଉଥାନ୍ତି ।

କଲିକତା ବା ଆଉ କୁଆଡ଼େ ଗଲେ ସେ ମୋ' ଲାଗି ନୂଆ ନୂଆ ବହି କିଣି ମୋତେ ଦିଅନ୍ତି । ବହିଲାଗି ମୋ' ଜୀବନଯାକ ଯେଉଁ ଅନୁରାଗ

ରହିଗଲା, ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ କୃତଜ୍ଞତା ସହିତ ମୁଁ ଶରତ ବାବୁଙ୍କୁ ହିଁ ଅବଶ୍ୟ ସ୍ମରଣ କରିବି । ଥରେ, ମୋ'ର ସ୍ପଷ୍ଟ ମନେଅଛି, ତାଙ୍କ ଗାଁ ପାଠାଗାରକୁ ସେ ଏକାବେଳେକେ କେତେ ଶହ ଓଡ଼ିଆ ବହି କିଣି ଆଣିଲେ । ଗଡ଼ାରେ ବନ୍ଧା ହୋଇ ବହିଗୁଡ଼ିକ ଆମ ବସାକୁ ଆସିବା ମାତ୍ରକେ ମୁଁ ଲୋଭାସକ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲି । ଶରତବାବୁଙ୍କୁ କହିଲି, ଏଗୁଡ଼ିକରୁ ମୁଁ ସବାଆଗ ଯେତୋଟି ପଢ଼ିବାକୁ ମନ କରିବି ନିଶ୍ଚୟ ପଢ଼ିବି । ତା'ପରେ ଯାଇ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସେ ଗାଆଁକୁ ପଠାଇବେ । ମୋ'ର ପ୍ରାର୍ଥନା ମଞ୍ଜୁର ହୋଇଗଲା । ସେହି ଅଷ୍ଟମ ଶ୍ରେଣୀରେ ହିଁ ମାସେ ଦୁଇମାସ ଲାଗି ମୁଁ ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପ୍ରାୟ ଶତାଧିକ ବହି ପଢ଼ି ଶେଷ କରି ଦେଇଥିଲି । ବହିଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଗଳ୍ପ ଓ ଉପନ୍ୟାସ ଅଧିକ ଥିଲା । ଆଉ କେହି ଅନ୍ୟ ଅଭିଭାବକ ହୋଇଥିଲେ ତାଙ୍କ ପିଲାଙ୍କୁ ସେହି କଅଁଳ ବୟସରେ କଦାପି ଏଭଳି ବହିସବୁ ପଢ଼ିବାଲାଗି ଦେଇନଥାନ୍ତେ । କିଏ କ'ଣ ପଢ଼ିବ, ତାହା ସମ୍ଭବତଃ ବୟସ ଉପରେ ଖୁବ୍‌ବେଶୀ ନିର୍ଭର କରେନାହିଁ । ଅଧିକତର ମନ-ମାନସର ଗ୍ରହଣଶୀଳତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । କିଏ କେତେ ଖାଇବ, ତାହା, ଜଣେ ମଣିଷର ଭୋକ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଶରତବାବୁ ମୋ'ର ଭୋକକୁ ସେହି କଞ୍ଚା ବୟସରେ ମଧ୍ୟ ବହୁଗୁଣିତ କରି ଦେଇଥିଲେ ।

ରେଭେନ୍‌ସା କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲ ପରେ ରେଭେନ୍‌ସା କଲେଜରେ ହିଁ ପାଠ ପଢ଼ିବା କଥା । ମୋ'ର ଯାହା ମନେ ପଡ଼ୁଛି, ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶରେ ଦୁଇଟି କଲେଜ ରହିଥିଲା, ଗୋଟିଏ ବ୍ରହ୍ମପୁରର ଖଲିକୋଟ କଲେଜ ଓ ଆରଟି କଟକର ରେଭେନସା କଲେଜ । ନାନା କାରଣରୁ ବ୍ରହ୍ମପୁରର କଲେଜଟି ପ୍ରଧାନତଃ ଏକ ସ୍ଥାନୀୟ କଲେଜ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ୧୯୩୬ ପୂର୍ବରୁ ତ ତାହା ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ପ୍ରଦେଶରେ ଥିଲା । ତେଣୁ ଏକାଧିକ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତତା ସହିତ ରେଭେନସା କଲେଜକୁ ହିଁ ଓଡ଼ିଶାର ଏକମାତ୍ର କଲେଜ ବୋଲି ବିଚାର କରି ଯାଉଥିଲା । ସେଠାରେ ପଢ଼ିବାଲାଗି ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶାରୁ ଛାତ୍ର ଆସୁଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶା ବାହାରିବା ପରେ କେତେଜଣ ଛାତ୍ରୀ ମଧ୍ୟ ପଢ଼ୁଥିଲେ । ମାଟ୍ରିକ୍ ଶେଷ ପରୀକ୍ଷାରେ ବୃତ୍ତି ପାଇ ମୁଁ ରେଭେନ୍‌ସା କଲେଜରେ ନାମ ଲେଖାଇବାକୁ ଆସିଲି । ବିଜ୍ଞାନ ବା କଳା-ବିଭାଗରେ ଯୋଗ ଦେବି, ସେକଥା ନେଇ ଆମ ଘରେ କିଛିତ ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । ମାଟ୍ରିକରେ ଭଲ କରୁଥିବା ଛାତ୍ରମାନେ ସେତେବେଳେ ବିଜ୍ଞାନ ଆଡ଼େ ଯାଉଥିଲେ । କାରଣ ଦୁଇବର୍ଷ ବିଜ୍ଞାନ ପଢ଼ିଲେ ଯାଇ ଇଞ୍ଜିନିଅରିଙ୍ଗ୍ କିମ୍ବା ଡାକ୍ତରୀ ପଢ଼ିବାର ସମ୍ଭାବନା ରହୁଥିଲା । ଏବଂ ଇଞ୍ଜିନିଅର୍ ଓ ଡାକ୍ତର ହେଲେ ଅଧିକ ପଇସା ରୋଜଗାର କରିବାର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ସମ୍ଭାବନା ମଧ୍ୟ ରହୁଥିଲା ।

ବିଜ୍ଞାନ ପଢ଼ିବାରେ ମୋ'ର ଆପତ୍ତି ନଥିଲା । ଗଣିତ ହିଁ ଏକ ବିଷୟରୂପେ ମୋତେ ଅନ୍ୟ ସବୁ ବିଷୟ ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ଭଲ ଲାଗୁଥିଲା । କେବଳ

କହିଲେ, ମୁଁ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ଆଗ ଦୁଇବର୍ଷ ବିଜ୍ଞାନ ପଢ଼ିବି ଓ ତା'ପରେ ଇଞ୍ଜିନିଅରିଂ ପଢ଼ିବାକୁ ପାଟନା ନହେଲେ କଲିକତା ଯିବି । ମୁଁ କହିଲି, ଯଦି ଦୁଇବର୍ଷ ବିଜ୍ଞାନ ପଢ଼ିବା ପରେ ଆଉ କେଉଁ ଧାରାରେ ଯିବାର କଥା ତେବେ ମୁଁ ଡାକ୍ତରୀ ପଢ଼ିବି ଏବଂ ଡାକ୍ତର ହେବି । ଏଥିରେ ଭାଇ ମଙ୍ଗିଲେନାହିଁ କିମ୍ବା ବାପା ମଙ୍ଗିଲେନାହିଁ । ବାପା କହିଲେ. ଘରେ ତ ଗୋଟାଏ ପୁଅ ଡାକ୍ତର ହୋଇ-ସାରିଲାଣି, ଆଉ ଗୋଟାଏ ପୁଅ ଡାକ୍ତର ହୋଇ ପୁଣି କ'ଣ କରିବ । ମୋ' ଉପର ଭାଇ ସେତେବେଳେ କଟକ ମେଡ଼ିକାଲ୍ ସ୍କୁଲରୁ ପାଠ ଶେଷ କରି ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କର ଅଧୀନରେ ଡାକ୍ତର ହୋଇଥାନ୍ତି ଓ କୋରାପୁଟରେ ବିଷମକଟକରେ ଚାକିରି କରୁଥାନ୍ତି । ସେତେବେଳର ବାପାମାନେ ସତେଯେପରି ପରିବାରଟିକୁ ସର୍ବମୂଳ ଓ ସର୍ବଶେଷ ଏକକ ବୋଲି ଧରି ହିଁ ଯାହାକିଛି ଚିନ୍ତା କରି ପାରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ବିଚାରରେ ଆୟତନ ଭିତରକୁ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ନେଇ କୌଣସି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କଳ୍ପନା କରିବା ସାଧାରଣତଃ ଆଦୌ ସମ୍ଭବ ନଥିଲା । ସେହି ବିଚାରର ଧାରଣା ହିଁ ଅଲଗା ଥିଲା ।

ଡାକ୍ତରୀ ପଢ଼ିବାର ମୋ' ଇଚ୍ଛାଟା ସେତେବେଳେ ଏହିପରି ଭାବରେ କାଟ ଖାଇଗଲା, ସେତେବେଳେ ମୁଁ ବିଜ୍ଞାନ ପଢ଼ିବି ବୋଲି ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କଲି । ଅର୍ଥାତ୍, ଦୁଇବର୍ଷ ପରେ ଆଉ ଗୋଟାଏ କୋଉ ଗୁଳାଭିତରେ ପଶିବାକୁ ନୁହେଁ, ଯଥାସମ୍ଭବ ଅଗକୁ ଯିବାଲାଗି ମୁଁ ବିଜ୍ଞାନ ପଢ଼ିବି ବୋଲି କହିଲି । ସେଇଟା ଘରେ କାହାର ମନକୁ ଆସିଲାନାହିଁ । ଡାକ୍ତର ବା ଇଞ୍ଜିନିଅର୍ ନହେଲେ ଚୁଚ୍ଛା ବିଜ୍ଞାନରେ ଆଦୌ କିଛି କାରଣ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରାପ୍ତି ରହିଛି ବୋଲି ସେମାନେ ମୋଟେ ଦେଖି ପାରୁନଥିଲେ । ଶେଷକୁ ମୋ'ର ନିଷ୍ପତ୍ତି ଅନୁସାରେ ମୋ'ର କଳାବିଭାଗରେ ପାଠ ପଢ଼ିବାର ହିଁ ଠିକ୍ ହେଲା । ଅବଶ୍ୟ ଗଣିତ ମଧ୍ୟ ମୋ' ବିଷୟଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ରହିଲା । ମୁଁ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜର ପଶ୍ଚିମ ଛାତ୍ରାବାସରେ ଯାଇ ରହିଲି । ପ୍ରଥମ ବାର୍ଷିକ ଛାତ୍ରମାନେ ଗୋଟିଏ କୋଠରୀରେ ଚାରି ଚାରି ଜଣ ଲେଖାଏଁ ରହୁଥାନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ଆମକୁ ପାଠ ପଢ଼ାଉଥିବା ଅଧ୍ୟାପକମାନେ ନିଜ ନିଜ ବିଷୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରବୀଣ ଥାଆନ୍ତି ଓ ସେମାନଙ୍କର ଦାନ୍ତ ଭାଙ୍ଗିଯିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ସହିତ ପାଠ ପଢାଉ ଥାଆନ୍ତି । ଆମ ଆଖିକୁ ସାହେବଙ୍କ ପରି ଦିଶୁଥାଆନ୍ତି, ପ୍ରାୟ ସାହେବଙ୍କ ପରି ଆମଠାରୁ ଦୂରଛଡ଼ା ହୋଇ ରହୁଥାନ୍ତି । ସମସ୍ତେ ସାହେବଙ୍କ ପରି ପୁରା ପ୍ୟାଣ୍ଟ ପିନ୍ଧି କଲେଜକୁ ଆସନ୍ତି । ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଖରାଦିନେ ମଧ୍ୟ ମୋଟା କୋଟ୍ ପିନ୍ଧିଥାନ୍ତି ଓ ପାଠ ପଢାଉ ପଢ଼ାଉ ଝାଳସରସର ହୋଇ-ଯାଆନ୍ତି । ମୋ'ର ଯେତେଦୂର ମନେ ପଡ଼ୁଛି, କଲେଜିଏଟ ସ୍କୁଲରେ ପାଠ ପଢ଼ିଲା ବେଳେ କେବଳ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଶିକ୍ଷକମାନେ ଧୋତି ପିନ୍ଧି ସ୍କୁଲକୁ ଆସୁଥିଲେ । ଇତିହାସ ପଢ଼ାଉଥିବା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମୋହିତ ମୋହନ ଦାସ ତ ଅଧା

ପ୍ୟାଣ୍ଟ ପିନ୍ଧୁଥିଲେ । ଧଳା ଅଧା ପ୍ୟାଣ୍ଟ ଓ ଧଳା ଅଧା କମିଜ ସହିତ କଳା ଜୋତା ପିନ୍ଧି ଯେତେବେଳେ ସେ କ୍ଲାସ ଭିତରକୁ ପଶି ଆସୁଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ଆମ ଆଖିକୁ ତାଙ୍କର ଗୋରା ତକତକ ଦେହଟି କେତେ ସୁନ୍ଦର ଓ ସୁହାଣିଆ ଦିଶୁଥିଲା ଓ ଆମେ ସତେଅବା ନିମିଷେକ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ପାଠପଢ଼ା ଭିତରେ ବୁଡ଼ି ଯାଉ-ଥିଲୁ । ସମ୍ଭବତଃ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଠାରୁ ସହଜରେ ବାରି ହୋଇ ପଡ଼ିବା ଲାଗି ପ୍ରଧାନଶିକ୍ଷକ ପୁରା ପ୍ୟାଣ୍ଟ ପିନ୍ଧୁଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ଶିକ୍ଷକମାନେ କ୍ଲାସରେ ପାଠ ପଢ଼ାଉ-ଥିବା ସମୟରେ କେଉଁଠାରେ କ'ଣ କପଟ ହେଉଛି ବୋଲି ତଦାରଖ କରିବାକୁ ସେ ଅନେକ ସମୟରେ ବାରଣ୍ଡାରେ ଜୋତା ମଚ ମଚ କରି ବୁଲି ଯାଉଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ନଦେଖିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବେଶ୍ ଖଣ୍ଡେ ଦୂରରୁ ସେ ଆସୁଛନ୍ତି ବୋଲି ତାଙ୍କର ଜୋତା ଶବ୍ଦରୁ ହିଁ ଆମେ ପିଲାମାନେ ସମଝି ଯାଉଥିଲୁ । ଆମ ଶିକ୍ଷକମାନେ ବି ଧର୍ମତଃ ସେହି ସନ୍ଦେଶଟିକୁ ପାଇ ଯାଉଥିଲେ ।

କଲେଜ ସ୍ତରରେ ସେତେବେଳେ ଛାତ୍ରମାନେ କି ପୁରା ପ୍ୟାଣ୍ଟ ସେହି ପିନ୍ଧୁ ନଥିଲେ । ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ଧୋତି ପିନ୍ଧୁଥିଲେ । ପୁରା ପ୍ୟାଣ୍ଟ ପିନ୍ଧିବାଟା ଥିଲା ଆମ ଅଧ୍ୟାପକ ମାନଙ୍କର ଏକଚାଟିଆ ଥିଲା । ତେଣୁ ସେମାନେ ପ୍ରାୟ ଗୋଟିଏ ଅଲଗା ଜାତି ହୋଇ ରହି ଯାଉଥିଲେ । ଶ୍ରେଣୀରେ ଠୋ'ଠା ପଢ଼ାଇ ଯାଉଥିଲେ ସିନା, ମାତ୍ର ଶ୍ରେଣୀ ବାହାରେ ଆମଠାରୁ କେତେ ନା କେତେ ଦୂର ହୋଇ ରହୁଥିଲେ । ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ କ୍ଲାସରେ ଅଢ଼େଇଶହ ସକାଳ ପିଲା ଯେତେ-ବେଳେ ଏକାଠି ବସୁଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ସେମାନେ କଥାକୁହା ଜନଦେବତା ମାନଙ୍କ ପରି ଆମମାନଙ୍କ ଉପରେ ଜ୍ଞାନ ଅଜାଡ଼ି ଦେଇ ଯାଉଥିଲେ ସିନା, ମାତ୍ର ଆମକୁ କାହାକୁ ଚିହ୍ନି ପାରୁନଥିଲେ । ଆମେ ତାଙ୍କୁ ଚିହ୍ନି ପାରିବାର ତ କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନ ହିଁ ନଥିଲା । ଥରେ ଇଂରାଜୀ ପାଠର କ୍ଲାସରେ ମୁଁ ସେହି ମେଳା ଭିତରୁ ଛିଡ଼ା ହୋଇ କ'ଣ ଗୋଟାଏ ପଚାରି ପକାଇଲି ବୋଲି ଅଧ୍ୟାପକ ଅଦୌ କୌଣସି ଅଧୈର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ନକରି କହି ଦେଲେ ଯେ ସାଧାରଣ କ୍ଲାସରେ ମୋ'ର ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଛାତ୍ରର କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଲେ ଅଧ୍ୟୟନ ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହେବ, ତାଙ୍କୁ ଯୋଗି ଗୋଟିଏ ଘଣ୍ଟା ବି ଅଧିକ ନେଇ ଦେବେନାହିଁ । ହଁ, ଯାହା ଯାହା ଟିଉଟୋରିଆଲ୍ କ୍ଲାସ୍ ଥିଲା, ସେଉଁଠାରେ କି ଅନ୍ତତଃ ଅଧ୍ୟାପକମାନେ କେତୋଟି ମୁହଁ ଦେଖି ପାରୁଥିଲେ ଓ ଆମେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କୁ ଜଣେ ଜଣେ ବାନ୍ଧି ହୃଦୟରେ ଚିହ୍ନିବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ଲାଭ କରୁଥିଲୁ ।

ଆଗରୁ କହିଛି, କଲେଜରେ ଝିଅ ଅଳପ ଥିଲେ । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ, ଦୁଇ-ଶହରୁ ଅଧିକ ଛାତ୍ର ବିଶିଷ୍ଟ ଆମ ଶ୍ରେଣୀରେ ମୋଟେ ଛଅଜଣ ଛାତ୍ରୀ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଦିନମାନର କଲେଜଜୀବନ ପ୍ରକୃତରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୟନୀୟ ହୋଇ ରହିଥିବ । ଯେକୌଣସି ପାଠଘଣ୍ଟାରେ କ୍ଲାସ୍ ଆରମ୍ଭ ହେବାର ବେଶ୍

କେତେ ମିନିଟ ପୂର୍ବରୁ ଆମେ ପୁଅମାନେ କୋଠରୀ ଭିତରେ ପଶି ମାଛହାଟ ପରି ହୋ' ହା' ହେଉଥିଲୁ । ସେତେବେଳେ ଝିଅମାନଙ୍କର ପ୍ରବେଶ କରିବାର କଥା ନଥିଲା । ଘଣ୍ଟା ବାଜିବା ପରେ ଆଗ ଅଧ୍ୟାପକ ମହାଶୟ କୋଠରୀ ଭିତରକୁ ଆସୁଥିଲେ ଓ ତା'ପରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରିଆକ ପ୍ରାଣୀ କ୍ଲାସଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରୁଥିଲେ । ଆମେ ପ୍ରାୟ ଗୋଟାଏ ସମୁଦ୍ର ପରି ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କୁ ମୁହଁ କରି ବସୁଥିଲୁ । ସେମାନେ ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କର ଟେବୁଲଠାରୁ ପ୍ରାୟ ହାତେ ଦୂରରେ ବାଆଁ ପାଖକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କାଷ୍ଠାସନ ଉପରେ ବସୁଥିଲେ । ଅଧିକାଂଶ ସମୟରେ ନିଜ ଖାତା ଉପରକୁ ଅନାଇବାରେ ସେମାନଙ୍କର ବେଳ ଯାଉଥିଲା । ବେଳେବେଳେ ସେମାନେ ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କର ମୁହଁଆଡ଼କୁ ଅବଶ୍ୟ ଅନାଉଥିଲେ । ମାତ୍ର ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ଦେଖିବାର ପ୍ରଶ୍ନ ହିଁ ନଥିଲା । କ୍ଲାସ ସରିବା ପରେ ଘଣ୍ଟା ବାଜିଲେ ସବା ଆଗ ଛାତ୍ରୀମାନେ ଶ୍ରେଣୀ କକ୍ଷରୁ ଉଠି ବାହାରକୁ ଯାଉଥିଲେ । ତା'ପରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଓ ତା'ପରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଓ ତା'ପରେ ଆମ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର ପଲଟି । ତାହାହିଁ ନୈତିକତା ଥିଲା । ଛାତ୍ରୀମାନେ ସିଧା ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ କମନ୍‌ରୁମ୍‌କୁ ଚାଲି ଯାଉଥିଲେ । ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ କୌଣସି କମନ ରୁମ୍ ନଥିଲା । ସେମାନେ ଯେଉଁଠି ଯେତେବେଳେ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିଲେ, କମନ୍‌ରୁମ୍ କରି ପାରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ତାହାହିଁ ସର୍ବୋତ୍ତମ ଥିଲା ।

ରେଭେନ୍‌ସା କଲେଜରେ ଦୁଇଟି ଛାତ୍ରାବାସ ଥିଲା । ଗୋଟିଏ ପୂର୍ବ ଛାତ୍ରାବାସ ଓ ଆଉଗୋଟିଏ ପଶ୍ଚିମ ଛାତ୍ରାବାସ । ପଶ୍ଚିମ ଛାତ୍ରାବାସରେ ଅଧିକାଂଶତଃ ମୋଗଲବନ୍ଦୀ ପିଲାଏ ରହୁଥିଲେ ଏବଂ ପୂର୍ବ ଛାତ୍ରାବାସରେ ଅଧିକାଂଶତଃ ତତ୍କାଳୀନ ଗଡ଼ଜାତଗୁଡ଼ିକର ପିଲାଏ । ସେମାନଙ୍କର ଚଳଣି ଓ ଚାହାଣି ଦେଖି ମନେ ହେଉଥିଲା, ସେମାନେ ଖୁବ୍ ବଡ଼ଲୋକ ଘରୁ ଆସିଥିଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ସେମାନଙ୍କ ଅଞ୍ଚଳର ଜଣେ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଘରର ପିଲା ନିମନ୍ତେ ଦୂର କଟକକୁ ଆସି କଲେଜରେ ପାଠ ପଢ଼ିବା ଅଧିକାଂଶ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଦୌ ସମ୍ଭବ ନଥିଲା । ଆମେ ସାଧାରଣମାନେ ଯେତେ ଖରଚ କରୁଥିଲୁ, ସେମାନେ ତାହାର ବହୁଗୁଣ ଖରଚ କରୁଥିଲେ । ପୋଷାକପିନ୍ଧାରେ ସାଆନ୍ତମାନଙ୍କ ପରି ଦିଶୁଥିଲେ । ଶନିବାର ଉପରଓଳି ସିନେମା ଦେଖି ସହରକୁ ଗଲାବେଳେ ଆମେ ଚାଲି କରି ଯାଉଥିଲୁ, ସେମାନେ ଯାହା ଦେଖି ଭଲପରି ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିରେ ଯାଉଥିଲେ ଓ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିରେ କଲେଜକୁ ଫେରୁଥିଲେ । ଛାତ୍ରାବାସ ତରଫରୁ ଆମକୁ ଦୁଇଓଳି ଖାଇବା ଓ ଚାରିଟା ବେଳର ଜଳଖିଆ ଦିଆଯାଉଥିଲା । ସକାଳ ଜଳଖିଆ କେହି ଖାଉଥିଲେ, କେହି ଖାଉନଥିଲେ । ନିଜ ପଇସାରୁ ତାହାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । ଗଡ଼ଜାତରୁ ଆସିଥିବା ସାଆନ୍ତଆ ପିଲାମାନେ କଲେଜଛକ ଦୋକାନକୁ ଯାଇ ଖାଇ ଆସୁଥିଲେ,

ଆମ ଅଷିକୁ ସେମାନେ ପଢେଇବା ମଣୋହର ଚାର ଫେରୁଥିବା ପରି ଦେଖାଯାଉଥିଲା। ସେମାନେ ଆମଠାରୁ ବୟସରେ ବେଶ୍ ବଡ଼ ଥିଲେ। ହାବଭାବ ଓ ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟରେ ପଢେଇବା ଆମ ଗୁରୁଜନଙ୍କ ପରି ଦେଖାଯାଉଥିଲେ। ସେହି ଦୁଇବର୍ଷର ପାଠପଢ଼ା ସମୟରେ ପାଠ ପଢ଼ାଉଥିବା ଅଧ୍ୟାପକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ମୋ' ଜୀବନରେ ପ୍ରାୟ କେହି ସେପରି ବିଶେଷ ଭାବରେ ଆକର୍ଷକ ହୋଇ ରହିନାହାନ୍ତି। ତାହାର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ ହେଉଛି, କ୍ଲାସ୍ ବାହାରେ ସେମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟକ୍ତି ହିସାବରେ ଚିହ୍ନିବା ଲାଗି ଆଦୌ କୌଣସି ଅବସର ସେତେବେଳେ ନଥିଲା। ଦ୍ୱିତୀୟ କାରଣଟି ହେଉଛି ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ମୁଁ ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ବର୍ଷ ପଢ଼ିଥିଲି। ଏବଂ, ପ୍ରଥମ ବର୍ଷର ପିଲାମାନଙ୍କୁ ହୁଏତ ଖୁବ୍ କମ୍ ଅଧ୍ୟାପକ କଲେଜର ଅସଲ ପିଲା ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରୁଥିଲେ।

କଲେଜର ପ୍ରଥମ ବର୍ଷରୁ ମୁଁ କଳାବିଭାଗରେ ପ୍ରଥମ ହୋଇ ଦ୍ୱିତୀୟ ବର୍ଷକୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲି। ତଥାପି କଲେଜରେ ପଢ଼ିବାର ପ୍ରଥମ ବର୍ଷଟିରେ ଏହାକୁ ମୋ'ର ସର୍ବପ୍ରଧାନ ଲାଭ ବୋଲି ଆଦୌ କୁହାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ। ପାଠ ଭଲ ଲାଗୁଥିଲା, ତେଣୁ ପାଠ ଠିକ୍ ଭାବରେ ଚାଲୁଥିଲା। ବିଶେଷ କରି କଳାବିଭାଗରେ ନୂଆ କରି ଯେଉଁସବୁ ବିଷୟ ପଢ଼ାଯାଏ, ସେଗୁଡ଼ିକର ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଆକର୍ଷଣ ରହିଥାଏ। ହାଇସ୍କୁଲ ସ୍ତରରେ ପାଠ ପଢ଼ିବାବେଳେ ଯଥେଷ୍ଟପରି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ବୋଲଣା ମାନି ପାଠ ପଢ଼ୁଥିବା ପରି ସାଧାରଣତଃ ଅନୁଭବ ହୋଇଥାଏ। ଭାଇ, ବାପା, ଏମାନେ ମତେ କେତେ ଭଲ ପାଆନ୍ତି, ମୋ' ଲାଗି କେତେ କୁଆଡ଼କୁ ଚିନ୍ତା କରନ୍ତି, ତେଣୁ ମୁଁ ଅବଶ୍ୟ ଭଲ କରି ପାଠ ପଢ଼ିବି, ଉଚ୍ଚକୁ ଉଠିବି, ଭଲ ଦେଖାଇବି,—ସେହି ପିଲାବୟସରେ ସତେ ଅବା ଏହିଭଳି ଗୋଟାଏ ପ୍ରରୋଚନା ପାଠ ପଢ଼ିବାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ମନକୁ ଉଦ୍‌ବୋଧିତ କରି ରଖିଥାଏ। ମୋ' ଭାଇମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ବଡ଼ଭାଇ ମୋ' ଠାରୁ ଯେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ କିଛି ଅଧିକ ବା କିଛି ବିଶେଷ ଆଶା କରୁଥିଲେ, ସେକଥା ସେହି ପିଲାଦିନେ ସେ ଏକାଧିକ ସମୟରେ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ଭାବରେ ମୋତେ କହିଛନ୍ତି। ବଡ଼ଭାଇଙ୍କ ପ୍ରତି ପିଲାଦିନରୁ ମୋ'ର ଯେଉଁ ଅନୁରାଗ ଥିଲା, ତାହା ମୋତେ ମୋ'ର ପାଠ ଭଲ ଲାଗିବାରେ ଏବଂ ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣପ୍ରାଣ ଉତ୍ସାହରେ ପାଠ ପଢ଼ିବାରେ ବସ୍ତୁତଃ ଏକ ପ୍ରଧାନ ଉତ୍ପ୍ରେରକ ରୂପେ ସର୍ବଦା କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲା। ଏବଂ, ମୋ' ପରୀକ୍ଷା ଫଳମାନ ଶୁଣି ସେ ସବୁବେଳେ କେଡ଼େ ଖୁସୀ ହୋଇଯାଉଥିଲେ। ମୋ' ଅନ୍ୟ ଭାଇମାନଙ୍କ ଆଗରେ ମୋ'ର ଉଦାହରଣ ଦେଉଥିବା ବେଳେ ସେ ନିଜେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଲ୍ଲସିତ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ। ମୁଁ ବି ସେତେବେଳେ ମନେମନେ କମ୍ ଫୁଲେଇ ହେଉ ନଥିଲି।

ସେଇ ଦିନଠାରୁ ପାଠ ସର୍ବଦା ଭଲ ଲାଗି ଆସିଛି । ଏବେ ମଧ୍ୟ ଭଲ ଲାଗୁଛି । ମାତ୍ର, କଲେଜ ପାଠ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲେ ସମ୍ଭବତଃ ଗୃହଶାଳୀର ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣତା ହିଁ ସ୍ୱତଃ ବଦଳିଯାଏ । ବୟସ ମଧ୍ୟ ତାହାର ଅନୁକୂଳ ହୋଇ ବଢ଼ି ଯାଇଥାଏ । ଏକ ବୃହତ୍ତର ପୃଥିବୀ ଏଣିକି ଗୃହଶାଳୀ ହୋଇ ଭିତରେ ମୁକୁଳି ଆସୁଥିବା ତରୁଣମନଟିକୁ ଆହ୍ୱାନ କରେ । କଲେଜରେ ପଢ଼ା ହେଉଥିବା ପାଠ ତେଣିକି ଆଉ ମୋଟେ ଯଥେଷ୍ଟ ବୋଲି ମନେ ହୁଏନାହିଁ । ହାଇସ୍କୁଲରେ ଶିକ୍ଷକମାନେ ଯାହା ପଢ଼ାନ୍ତି, ପୃଥିବୀରେ ସେତିକି ଏବଂ ତାହାହିଁ ସବୁଯାକ ପାଠ ବୋଲି ସରଳ ବାଳୁତମନଟି କେଡ଼େ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଥାଏ । କଲେଜରେ କ୍ଲାସରେ ବସି ଅଧ୍ୟାପକମାନଙ୍କର ଅଧ୍ୟାପନା ଶୁଣୁଥିବା ବେଳେ ଏକାବେଳେକେ ଅଲଗା ପ୍ରକାରର ବୋଧ ହୁଏ । ମୁଁ ଯେତିକି ଜାଣିଛି ସେତିକି କହୁଛି, ମୋ' କହିବାଟି ଠାରୁ ଅନେକ ଅଧିକ ପାଠ ରହିଛି, ବହିରେ ଅଛି, ବହି ବାହାରେ ଅଛି, ପୃଥିବୀଯାକ ଭର୍ତ୍ତି ହୋଇ ରହିଛି, ତେଣୁ ତୁମେମାନେ ପୃଥିବୀଯାକ ଖୋଜ, ପୃଥିବୀକୁ ଯାଅ, ପାଗଳ ହୁଅ, ପରପକ୍ୱ ହୁଅ, – କଲେଜର ଅଧ୍ୟାପକମାନେ ଅଧ୍ୟାପନାର ଯାବତୀୟ ପରିବେଶର ଉଦ୍ଧ୍ୱାଳରୁ ଫୁଟିଉଥିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ନୀରବ ଅଥଚ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବରେ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଅନୁକ୍ଷଣ ସେହି ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଉଥାନ୍ତି । ଛାତ୍ରର ଆଖି ଓ ଶ୍ରବଣପାତ ଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ଭବତଃ ସେହି ଉଦ୍‌ବୋଧନକୁ ଶୁଣିବାଲାଗି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଯାଇଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ମନ ଅଧିକ ବ୍ୟଗ୍ର ହୁଏ, ଶ୍ରେଣୀ ଘରର କାନ୍ଥକୁ ଡେଇଁଯିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଭବ କରେ, ବାହାର ପୃଥିବୀକୁ ମନ ବଳାଏ, ଚଗଲା ହୁଏ,—ଅତ୍ୟନ୍ତ ସକାରାତ୍ମକ ଭାବରେ ଚଗଲା ହୋଇଯାଏ ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗଙ୍ଗାଧର ରଥ ମୋ'ର ଗୋଟାଏ କ୍ଲାସ୍ ଉପରେ ପଢ଼ୁଥିଲେ । ଆମ ଗାଆଁରେ ଘର । ତାଙ୍କର ନନା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର ଶତପଥୀ ଆମ ଗାଆଁମାନଙ୍କର ସ୍କୁଲରେ ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ । ପୁଅଙ୍କୁ ପାଠପଢ଼ା ପାଇଁ ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ଗାଆଁରେ ନାଆଁ ଲେଖାଇଲି, ସେତେବେଳେ ଶ୍ରୀ ରଥ ପଞ୍ଚମ ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ର । ସେ ଶ୍ରେଣୀରେ ପ୍ରଥମ ହେଉଥାନ୍ତି । ବିଦ୍ୟାଳୟର ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରିୟ ଥିଲେ । ଶିକ୍ଷକମାନେ ତଳ କ୍ଲାସମାନଙ୍କରେ ଆମ ଆଗରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିଲେ ଓ ତଦ୍ୱାରା ଆମକୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ମାନଙ୍କରେ ତାହାହିଁ ଅଭ୍ୟାସ ଥିଲା । ମୋ'ର ବଡ଼ଭାଇଙ୍କର ଜଣେ ଘନିଷ୍ଠ ବନ୍ଧୁ ହୋଇଥିବାରୁ କି କାହିଁକି କେଜାଣି, ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର ଶତପଥୀ ମୋ' ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଭାବରେ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଉଥିଲେ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ମନେ ଅଛି, ସ୍କୁଲ ପାଠାଗାରରୁ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ବହି ଦେବାରେ ସେତେବେଳେ ଯେଉଁସବୁ କଟକଣା ବା ନିୟମକାନୁନ୍ ଥିଲା, ମୋ' ବେଳକୁ ସାର୍ ମୋଟେ ସେସବୁକୁ ମାନୁନଥିଲେ । ମୁଁ ଯେତେ ଅଧିକ ବହି ପଢ଼ିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲି, ସିଏ ମୋତେ

ସେତେ ବହି ଅଲମାରିରୁ ବାଢ଼ି ଯୋଗାଇ ଦେଉଥିଲେ । ଗଳ୍ପ, ଉପନ୍ୟାସ ବହି ଅନ୍ୟ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ପ୍ରାପ୍ୟ ହୋଇପାରୁ ନଥିଲା । ମାତ୍ର ମୋ' କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେଭଳି କୌଣସି ନିଷେଧ ନଥିଲା । ଜଣେ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର କୌଣସି ଛାତ୍ର ପ୍ରତି ଅଯାଚିତ ଭାବରେ କୌଣସି ଏକ ବିଶେଷ ସ୍ୱୀକୃତି, ଛାତ୍ରର ମନରେ ଅନ୍ତରଗତ ଲାଗି ତାହା ଯେ କେତେ ବିଶ୍ୱାସ ଏବଂ ସାହସ ଆଣି ଦେଇଯାଏ, ମୋ ପିଲାଦିନେ ମୁଁ ସେହି ସତ୍ୟଟିକୁ ବହୁବାର ଅଙ୍ଗେ ନିଭାଇଛି, କୃତଜ୍ଞ ହୋଇ ରହିଛି ।

ମାଇନର ସ୍କୁଲ ପରେ ମୁଁ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲରେ ହାଇସ୍କୁଲ ପାଠ ପଢ଼ିଲି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗଙ୍ଗାଧର ରଥ ମଧ୍ୟ ସେହି କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ୁଥାନ୍ତି । ରାମକୃଷ୍ଣ କଟେଜରେ ରହୁଥାନ୍ତି । ୧୯୩୮ ମସିହାରେ ମୁଁ ମଧ୍ୟ ସେଠାରେ ଆସି ରହିଲି । ତାଙ୍କ ସହିତ ପରିଚୟ କ୍ରମେ ନିକଟତର ହେଲା । ତାଙ୍କର ସବୁକିଛି ମୋତେ ଭଲ ଲାଗିଲା । କଟେଜର ନିୟମ ଅନୁସାରେ ତଳ କ୍ଲାସ୍‌ର ପିଲାମାନେ ଉପର କ୍ଲାସ୍‌ର ପିଲାମାନଙ୍କୁ 'ବାବୁ' ସମ୍ବୋଧନ ଲଗାଇ ଡାକିବେ । ସେହି ରୀତି ଅନୁଯାୟୀ ଶ୍ରୀ ରଥଙ୍କୁ ମୁଁ ଗଙ୍ଗାଧର ବାବୁ ବୋଲି ଡାକିଲି । ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଥମେ ଅଡ଼ୁଆ ଲାଗୁଥିଲା । କିନ୍ତୁ କ୍ରମେ ଅଭ୍ୟାସରେ ପଡ଼ିଗଲା । ଏବେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ସେହି ସମ୍ବୋଧନରେ ଡାକେ । ସେହି ଇସ୍କୁଲ ବୟସରୁ ଗଙ୍ଗାଧର ବାବୁ ଓଡ଼ିଶାର କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ପାର୍ଟିର ପ୍ରଥମକାଳୀନ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କର ସମ୍ପର୍କରେ ଆସି ଯାଇଥିଲେ । କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ପାର୍ଟି ସେତେବେଳେ ବେଆଇନ୍ ଥାଏ । ତେଣୁ ଯାବତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ଲୁଚି ଛପାରେ ହେଉଥାଏ । ଗଙ୍ଗାଧର ବାବୁଙ୍କ ଠାରୁ ମୁଁ ଏହିସବୁ କଥା ଶୁଣିଲି । ପ୍ରଭାବିତ ହେଲି । ସିଏ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଅନେକ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନତା ଦ୍ୱାରା ମୋତେ ସେହି ଆଡ଼କୁ ଟାଣିଲେ । କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟବାଦ, ସୋଭିଏଟ୍ ରୁଷିଆ ଏବଂ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଦର୍ଶନ ବିଷୟରେ ଅଧିକ ଜାଣିବାକୁ ମନ ବଳିଲା । ମୁଁ ପଚାରେ ଗଙ୍ଗାଧରବାବୁ କହନ୍ତି, ଶଙ୍କା ସମାଧାନ କରନ୍ତି । ଦିନେ ମୋତେ ସିଏ ଆଉ ଗୋଟିଏ ସୂତ୍ରର ବି ସନ୍ଧାନ ଦେଲେ ।

ରାମକୃଷ୍ଣ କଟେଜଠାରୁ ଜୋବ୍ରା ନାଳବନ୍ଧ ତିନି କିଲୋମିଟର ବାଟରୁ କମ୍ ହେବନାହିଁ । ଦିନେ ଦିନେ ରାତିରେ ମୋତେ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ଗଙ୍ଗାଧର ବାବୁ ସେହି ନାଳକୂଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ଗୋଟିଏ ଏକୁଟିଆ ଘରକୁ ଯାଆନ୍ତି । କଟେଜ୍‌ରୁ ରାତିରେ ବିନା ଅନୁମତିରେ କୌଣସି ଛାତ୍ର ବାହାରକୁ ଯେ ଯାଇ ପାରନ୍ତିନାହିଁ, ଏହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ । ମାତ୍ର ଆମେ ଯାଉ । ଗଲାବେଳକୁ ବିଛଣା ଉପରେ ମଶାରି ପକାଇଦେଇ ଯାଇଥାଉ । ଗଙ୍ଗାଧର ବାବୁ ଆଗେ ଆଗେ ଚାଲୁଥାନ୍ତି, ମୁଁ ପଛେ ପଛେ ପ୍ରାୟ ଘଣ୍ଟାକ ପରେ ସେହି ଭଙ୍ଗା ଘରଟି ପାଖରେ ପହଞ୍ଚୁ । ନାଳବନ୍ଧ ଛାଡ଼ିଲେ ବାଟଯାକ କଟି କଟି ଅନ୍ଧାର । ଗୁଳ୍ମ ଓ ଲତାର ଅପନ୍ତରା ବଣା ଘର ଭିତରେ ବିଜୟ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ ରହୁଥିଲେ । କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଦଳର ଜଣେ ପ୍ରବୀଣ

ନେତା ଶ୍ରୀ ବିଜୟ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ । ସେଠାରେ ଆଉ କେତେଲୋକ ମଧ୍ୟ ଆସି ପହଞ୍ଚି-ଥାନ୍ତି । ବିଜୟବାବୁ ଆମକୁ ମାର୍କ୍ସବାଦ ବିଷୟରେ କହନ୍ତି, ରୁଷିଆ ଓ ଭାରତର କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ପାର୍ଟି ବିଷୟରେ କହନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଭଳି ରାଜନୀତି ଭିତରେ ଏତେ ବିଦ୍ୱାନ୍ ମଣିଷ ମୁଁ ଖୁବ୍ କମ୍ ଦେଖିଛି । ଆଦୌ କୌଣସି ଉତ୍ତେଜନା ନାହିଁ, କାହାରି ପ୍ରତି କୌଣସି ଅସୂୟା ନାହିଁ; ତଥାପି ନିଜେ ବାଛି ନେଇଥିବା ବାଟଟି ପ୍ରତି ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଙ୍ଗୀକାରବଦ୍ଧତା ରହିଛି, । ପୃଥିବୀଯାକର ବଞ୍ଚିତମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦରଦ ରହିଛି ଏବଂ ଏକ ନୂତନ ସମାଜ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ବିଷୟରେ ନିଷ୍କପଟ ସଂକଳ୍ପବଦ୍ଧତା ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ଆମେ ସମସ୍ତେ ନୀରବ ହୋଇ ଶୁଣୁ, ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରୁ ଓ ଉତ୍ତର ପାଉ । ନିଜ ଭିତରେ କିଏ ଯେପରି ଗୋଟାସୁଦ୍ଧା ସବୁ ବୁଝି ଯାଉଥିବା ପରି କୃତକୃତ୍ୟ ଅନୁଭବ କରୁଥାଏ । ସେଠୁ ଫେରିବା ବେଳକୁ ଅନେକ ରାତି ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ଆମେ ଦୁହେଁ ଫାଟକ ଡେଇଁ କଟେଜ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରୁ । ଆମ କୋଠରୀର ଅନ୍ୟମାନେ କବାଟ ଫିଟାନ୍ତି, ଆମେ ମଶାରି ଭିତରେ ପଶିଯାଉ । ବେଶ୍ ମନେ ହୁଏ ଏକଥା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଜଣାଥାଏ, ମାତ୍ର ଏହାକୁ ନେଇ କୌଣସି କୋଳାହଳ ହୁଏ ନାହିଁ । ସମ୍ଭବତଃ କଟେଜର ପରିଚାଳକ ମହୋଦୟଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଏହି ଘଟଣା ଆଦୌ ଅଗୋଚର ନଥାଏ ।

ସେହି ବୟସରେ ପିଲାମାନେ ସତେଅବା କୌଣସି ଅନ୍ତର୍ଗତ ଆବଶ୍ୟକତା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରେରିତ ହୋଇ ନିଜ ପାଇଁ ଜଣେ ଗୁରୁଙ୍କର ସନ୍ଧାନ କରି ବୁଲୁଥାନ୍ତି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗଙ୍ଗାଧର ରଥ ସେତେବେଳେ ମୋ'ପାଇଁ ଠିକ୍ ସେହି ଭୂମିକାଟି ଗ୍ରହଣ କରିଥା'ନ୍ତି । ଛୁଟିରେ ଯିଏ ଅଛି ମୁଁ ଗାଆଁକୁ ଆସୁ । ତାଙ୍କ ଘର ଏକାବେଳେକେ ନଈ-କୂଳରେ । ସକାଳ ଜଳଖିଆ ପରେ ମୁଁ ଗାଆଁ ଏମୁଣ୍ଡରୁ ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଦଉଡ଼ି ଯାଏ । ଘରର ବାରିପଟେ ଆମ୍ବଗଛର ଧାଡ଼ି ଲାଗିଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଗଛର ଡାଳ ଭୂଇଁ ସହିତ ପ୍ରାୟ ସମାନ୍ତର ହୋଇ କେତେ ହାତଯାଏ ଲମ୍ବି ରହିଥାଏ । ଆମେ ଦୁହେଁ ସେହିପରି ଡାଳଟିଏ ଦେଖି ତା' ଉପରେ ବସୁ । ସେ କହନ୍ତି, ମୁଁ ଶୁଣେ । ପିଇ ଯାଉଥିଲା ପରି ଶୁଣେ । ସେହି ମାର୍କ୍ସବାଦର କଥା, ରୁଷିଆ କଥା, ଶୋଷକ ଏବଂ ଶୋଷିତର କଥା, ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦ, ପୁଞ୍ଜିବାଦ ଓ ସାମ୍ୟବାଦର କଥା । ମଝିରେ ମଝିରେ ସିଏ ମୋତେ ଭାରତୀୟ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ପାର୍ଟିର ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ଇସ୍ତାହାରପତ୍ରମାନ ପଢ଼ିବାକୁ ଦିଅନ୍ତି । ମୁଁ ଭାରି ଉତ୍ସାହରେ ପଢ଼େ ମୋ' ଭିତରର ନୂଆ ବ୍ୟକ୍ତିଟି କେତେ ପୁଲକିତ ହୋଇଉଠେ । ପୁଣିଥରେ କହିବି ଏସବୁ ମୋ' ପାଠପଢ଼ାରେ କେବେ କୌଣସି ଅନ୍ୟମନସ୍କତା ସୃଷ୍ଟି କରିନାହାନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ଗଙ୍ଗାଧର ରଥ ତ ନିଜେ ଭଲ ପାଠ ପଢ଼ୁଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ସହିତ ଏହି ସମ୍ପର୍କଟି ଦ୍ୱାରା ମୋ' ପାଠପଢ଼ା କେବେ ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହେଉନଥିଲା । ବରଂ, ଇସ୍କୁଲ ପାଠ ଓ ଏ ପାଠ ମୋତେ ସତେଅବା ପରସ୍ପରର ପରିପୂରକ ପରି ବୋଧ

ହେଉଥିଲେ । ମୋ'ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ ଏକ ସମଗ୍ର ଗବାକ୍ଷ ଆଣି ଯୋଗାଇ ଦେବାରେ ଦୁହେଁ ସହାୟତା କରୁଥିଲେ ।

ରେଭେନ୍ସା କଲେଜର ପଶ୍ଚିମ ଛାତ୍ରାବାସରେ ମୁଁ ଆସି ପହଞ୍ଚିଥିଲି ବେଳକୁ ଗଙ୍ଗାଧରବାବୁ ମଧ୍ୟ ସେହିଠାରେ ରହୁଥିଲେ । ତେଣୁ ପୂର୍ବରୁ କ୍ରମେ ଗଢି ଉଠିବା ସମ୍ପର୍କଟି ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ବଳବତ୍ତର ରହିଲା । ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ମନେ ହେଲା ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସମ୍ପର୍କଟି ଧୀରେ ଧୀରେ ଏକ ରାଜନୈତିକ ସମ୍ପର୍କରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଆସୁଥିଲା । କ୍ରମ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇ ଆସୁଥିଲା ବା କ୍ରମସଙ୍କୁଚିତ ହୋଇ ଆସୁଥିଲା, ସେକଥା ଆଜିବି କୌଣସି ନିକିତିରେ ପକାଇ କହି ହେବନାହିଁ । ଗଙ୍ଗାଧରବାବୁ ମୋତେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ପାର୍ଟିର ପ୍ରଚାରପୁସ୍ତିକାମାନ ଆଣି ଦେଉଥିଲେ ଓ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଁ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍ସାହରେ ପଢ଼ି ପକାଉଥିଲି । ତାଙ୍କର ଓଡ଼ିଶା କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ପାର୍ଟିର ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ସହିତ ମଧ୍ୟ ପରିଚୟ ରହିଥିଲା । ଏହିପରି ଭାବରେ ମୋ'ର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସଚ୍ଚି ରାଉତରାୟଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରଥମ ପରିଚୟ ହୋଇଥିଲା । ହାଇସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିବା ସମୟରେ ତାଙ୍କର ଅଭିଯାନ, ପଲ୍ଲିଶ୍ରୀ ଓ ବାଜିରାଉତ ପ୍ରଭୃତି କବିତା ପୁସ୍ତକ ପଢିଥିଲି । କୈଶୋର୍ଯ୍ୟର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍ସାହ ଏବଂ ଅନୁଗତ୍ୟବୋଧ ସହିତ ପଢ଼ିଥିଲି । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ସହିତ ମୋତେ ସମ୍ପର୍କିତ କରାଇ ଦେଇଥିବାରୁ ମୁଁ ପ୍ରକୃତରେ ଖୁବ ପୁଲକିତ ହୋଇ ଉଠିଥିଲି । ତାହାକୁ ଏକ ଭାଗ୍ୟର କଥା ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲି । ସେତେବେଳେ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବେଆଇନ ହୋଇ ରହିଥିବା କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ପାର୍ଟିର କାର୍ଯ୍ୟକୌଶଳ ଏକ ବିଶେଷ ପ୍ରକାରର ଥିଲା । ସବୁ କର୍ମୀ ବା ସାଥୀଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଠାରନାମ ରହୁଥିଲା । ଗଙ୍ଗାଧରବାବୁ ମୋତେ ବି ତାଙ୍କର ପାର୍ଟି ସହିତ ସାମିଲ ହୋଇ ଆସୁଥିବାର ଅନୁଭବ କରିପାରିଲେ କି କ'ଣ କେଜାଣି ମୋ' ପାଇଁ ବି ପାର୍ଟିଠାରୁ ନାଆଁଟିଏ ଆଣିଲେ । ମୋ' ନାଆଁ ପରମାନନ୍ଦ ଦିଆ-ଗଲା । ଏବଂ, ପାର୍ଟିଗତ ପ୍ରୟୋଜନ ପାଇଁ ମୋତେ ଶ୍ରୀ ସଚ୍ଚି ରାଉତରାୟଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କିତ କରି ଦିଆଗଲା । ମୁଁ ସତେଅବା କେଉଁ ସମ୍ମାନର ଅଟ୍ଟାଳିକାରେ ପାହାଚେ ଉପରକୁ ଉଠିଗଲା ପରି ଅନୁଭବ କରିଥିଲି । ଉତ୍ସାହ ଓ ଗର୍ବିତ କରିବା ପାଇଁ ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ ଥିଲା ।

ପାର୍ଟି ତରଫରୁ ମୋତେ କ୍ରମେ କିଛି କାମ ଦିଆଗଲା । ମୁଁ କେତେଦୂର ସତକୁ ସତ ସକ୍ରିୟ ହେଲିଣି, ସେହିକଥା ପରୀକ୍ଷା କରିବାପାଇଁ ମୋତେ ଏଠିକି ସେଠିକି ପଠାଗଲା, ଅମୁକ ବା ଅମୁକ ଜିନିଷଟିଏ ଅମୁକ ସ୍ଥାନରେ ବା ଅମୁକଙ୍କ ପାଖରେ ଦେଇ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେବାଲାଗି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଗଲା । ସବୁଠୁ କହିବାର କଥା, ଶ୍ରୀ ସଚ୍ଚି ରାଉତରାୟ ମୋତେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଅନ୍ତି । ପ୍ରକୃତ କଥା ହେଉଛି, ସେ ମୋତେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଅନ୍ତିନାହିଁ 'ପରମାନନ୍ଦ' ନାମକ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଅନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ରାଉତରାୟଙ୍କ ପାଖକୁ ମୁଁ କେତେଥର ଯାଇଛି, ମାତ୍ର ସିଏ କାମଟି ବ୍ୟତୀତ

ମୋତେ କେବେ ଆଉ କୌଣସି କଥା କହୁନାହାନ୍ତି । ସାହିତ୍ୟ ବିଷୟରେ କାହିଁକି କହନ୍ତେ ? ସେତେବେଳେ ଖୁବ ମନେ ହେଉଥିଲା, ସେ ମୋତେ ଟିକିଏ ଅମୁକ ବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତେ ତାଙ୍କ ବହି ମୁଁ ପଢ଼ିଛି ବୋଲି ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କେତେ ଖୁସି ହୋଇ କହନ୍ତି, ସେ କଥା ଶୁଣି ସିଏ ମଧ୍ୟ କେତେ ଖୁସି ହୁଅନ୍ତେ—ମାତ୍ର ସେକଥା ଦିନେହେଲେ ଘଟିନାହିଁ । ମୋ'ର ସ୍ୱଭାବ ଠିକ୍ ଓଲଟା । ଉଚ୍ଚା ଔପଚାରିକ ବା ଉଚ୍ଚା ପ୍ରତ୍ୟୋଜନ ମୋତେ ସେହି ପିଲାଦିନରୁ ମଧ୍ୟ ଭଲ ଲାଗୁ ନଥିଲା । ତେଣୁ, ଏହି ବୋଲି ମାନି ନାମ ଭୁଲାଇଦେବା କାମଟି ମୋତେ କ୍ରମେ ସତେଅବା କେମିତି କେମିତି ଲାଗିଲା । ଖୁବ ଯନ୍ତ୍ରବତ୍ ଲାଗିଲା । କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟବାଦ ବିଷୟରେ ମୁଁ କ'ଣ କ'ଣ ପଢ଼ିଲିଣି, ଖୁସି ହୋଇ ମୋତେ ସେ କେବେହେଲେ ପଚାରି ନାହାନ୍ତି ଅଥବା ଅମୁକ ବହିଟି ମୁଁ ପଢ଼ିଲିଣି କି ବୋଲି ଜାଣିବାକୁ କେବେ ଆଗ୍ରହ କରିନାହାନ୍ତି ।

କ୍ରମେ କୌଣସି ଏକ ବ୍ୟୂହରେ ସତେଅବା ଅସାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ମେଳଭିତରେ ଆସି ପଶିଗଲା ପରି ଲାଗୁଥାଏ । ଗଙ୍ଗାଧର ବାବୁଙ୍କ ସହିତ ପରିଚୟ ସବୁଠୁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଥିଲା । ତାଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗୁଥିଲା, ତେଣୁ ତାଙ୍କ କଥା ଭଲ ଲାଗୁଥିଲା । ଇଏତ ସବୁ ଅଲଗା ପ୍ରକାରର ହୋଇଗଲା । ଏତେଦୂର ନୈର୍ବ୍ୟକ୍ତିକ ଏବଂ ନିର୍ଲିପ୍ତ ହେବା ସତେଯେପରି ମୋ' ଧାତୁରେ ନଥିଲା । ତଥାପି ବୋଲି ମାନୁଥାଏ, ଏଇଟା ସେଇଟା ଆଣି ପଢ଼ୁଥାଏ । ଥରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବିଷୟରେ ଅଧିକ କିଛି ଜାଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହେଲା । ମୁଁ ମୋ'ର ସେହି ଇଚ୍ଛାକୁ ସେମାନଙ୍କ ଆଗରେ ପ୍ରକାଶ କଲି । ସେମାନେ କହିଲେ, ପାର୍ଟିର ଅମୁକ ନମ୍ବର ପୁସ୍ତିକାରେ ତୁମକୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବିଷୟରେ ସବୁ ଜାଣିବାକୁ ମିଳିବ । ସେଥିରେ ଡକ୍ଟର ଯଶପାଲଙ୍କର ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବିଷୟରେ ଗୋଟିଏ ଲେଖା ରହିଛି । ମୁଁ ପ୍ରକୃତରେ ସ୍ୱୟଂ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କର କୌଣସି ବହି ପଢ଼ିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିଲି । ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ବିଷୟରେ କିଛି ପ୍ରକୃତରେ ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ମୁଁ ସିଏ ନିଜେ ଲେଖିଥିବା କିଛି ବହି ବା ବିଷୟ ସିନା ପଢ଼ିବି, ତାଙ୍କ ବିଷୟରେ ଆଉକିଏ ଲେଖିଥିବା ଆଉକିଛି କାହିଁକି ପଢ଼ିବି ? ହଁ ଆଗ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ନିଜ ଲେଖାରୁ ବେଶ୍ କିଛି ପଢ଼ିସାରି ତା'ପରେ ତାଙ୍କ ବିଷୟରେ ଅନ୍ୟମାନେ କରିଥିବା ଆଲୋଚନା ପଢ଼ିଲେ ହୁଏତ ମୋ'ର ଅଧିକ ଲାଭ ହେବ । ମୁଁ ଏହିପରି ଭାବୁଥିଲି । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କ କଥାରେ ମନ ମାନିଲାନାହିଁ । ପରେ ବଡ଼ ହୋଇ ଜାଣିଲି ଯେ ଡକ୍ଟର ଯଶପାଲ ତାଙ୍କର 'ଗାନ୍ଧୀବାଦର ଶବପରୀକ୍ଷା' ପୁସ୍ତକରେ ଗାନ୍ଧୀଜୀବନର ବ୍ୟବଚ୍ଛେଦ କରିଛନ୍ତି । ମୁଁ ଜୀବନ୍ତ ଗାନ୍ଧୀ ଓ ତାଙ୍କର ଜୀବନ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱର ବିଷୟରେ କିଛି ଜାଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିଲି । ଜୀଅନ୍ତା ମଣିଷଟାକୁ ନଚିହ୍ନି ଆଗ ତାହାର ଶବବ୍ୟବଚ୍ଛେଦରେ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ମୋ'ର ମନ ହେଲାନାହିଁ ।

୧୯୪୧ ମସିହା ଗ୍ରୀଷ୍ମଛୁଟି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଙ୍ଗାଧର ବାବୁଙ୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ତାଙ୍କ ରାଜନୈତିକ ଆଦର୍ଶଟି ସହିତ ମୁଁ ନିଜକୁ ପରିଚିତ କରି ରଖିଥିଲି । ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁସ୍ଥ ଭାବରେ ମନେ ଅଛି, ଗ୍ରୀଷ୍ମଛୁଟିରେ ଆମ ଦଳର ଅଧିକାଂଶ ସମସ୍ତ ଗାଆଁମାନଙ୍କର ସ୍କୁଲ୍‌ରେ କଟାଉଥିଲୁ । ସ୍କୁଲ ଛୁଟି ଥାଏ । ମାତ୍ର କେତେଜଣ ପିଲା ସ୍କୁଲରେ ଥାଆନ୍ତି । କେତେଜଣ ଶିକ୍ଷକ ମଧ୍ୟ ଥାଆନ୍ତି । ଆମେ ବି କେତେଜଣ ଅଛୁ । ଗଙ୍ଗାଧର ବାବୁ ମାର୍କସବାଦୀ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଷୟରେ କେତେ ତଥ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମୋତେ ପଢ଼ିବାକୁ ଦେଉଥାନ୍ତି । ମୁଁ ବୁଝି ନପାରୁଥିବା ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ମୋତେ ବୁଝାଇ ଦେଉଥାନ୍ତି । ମୋତେ ଏସବୁ ଆଲୋଚନା ଏତେ ଭଲ ଲାଗୁଥାଏ ଯେ; ସିଏ ମୋତେ ଦେଉଥିବା, ଲିଖିତ କଥାଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଁ ନିଜ ଖାତାରେ ଟିପି ନେଉଥାଏ । ସେଥିରୁ ଟିପା ଏବେ ମଧ୍ୟ ମୋ' ପାଖରେ ରହିଛି । କାର୍ଲ ମାର୍କସ୍ ଓ ତାଙ୍କର ପୃଥିବୀଦର୍ଶନ ପ୍ରତି ମୋ'ର ଯେଉଁ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ଆଗ୍ରହ ଜାଗ୍ରତ କରାଇବାରେ ଏକ ପ୍ରଧାନ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିବାରୁ ମୁଁ ଗଙ୍ଗାଧର ବାବୁଙ୍କ ପାଖରେ ଚିରଦିନ କୃତଜ୍ଞ ରହିଆସିଛି । ଗଙ୍ଗାଧର ବାବୁ ଜୀବନରେ ଜଣେ ସଫଳ ଆଇନଜ୍ଞ ହୋଇଛନ୍ତି, ଓଡ଼ିଶା ସରକାର ଏକାଧିକ ବାର ତାଙ୍କୁ ଆଡ଼ଭୋକେଟ ଜେନେରାଲ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ଦୂରରେ ଥାଇ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଚିରଦିନ ମୋ'ର ପ୍ରଣାମ ଜଣାଇ ଆସିଛି ।

୧୯୪୨ ମସିହା ଆସୁ ଆସୁ ଭାରତବର୍ଷର ରାଜନୈତିକ ମଣ୍ଡଳଟି କ୍ରମେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସଚଳ ହୋଇ ଆସୁଥାଏ । ଏସିଆର ରଣକ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ଜାପାନଠାରୁ ପରାଜୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ଜାପାନୀ ଉଡ଼ାଜାହାଜ ବେଳେ ବେଳେ ଭାରତର ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳରେ ବୋମା ବୃଷ୍ଟି କରିବା ମଧ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଥାଏ । ଅତେବ ଜାପାନୀ ପକ୍ଷ ଓଡ଼ିଶା ଉପକୂଳରେ ମିତ୍ର ପକ୍ଷର କେତୋଟି ସୈନ୍ୟବାହୀ ଜାହାଜକୁ ବୁଡ଼ାଇଦେଲେ । ଆହତ ଓ ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବୁହାହୋଇ କଟକ ଅଣାଗଲା । ସେମାନଙ୍କୁ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜର ଛାତ୍ରାବାସରେ ରଖାଯିବ ବୋଲି ବସା ଖାଲି କରିଦେବାକୁ ଆମକୁ ଜରୁରୀ ନୋଟିସ୍ ଦିଆଗଲା । ଭାରତବର୍ଷର ଶେଷ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନ ଆସନ୍ନବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଆସୁଥାଏ । ଛୁଟି ପରେ ଆମେ ଯେତେବେଳେ କଲେଜକୁ ଫେରି ଆସିଲୁ, ସେତେବେଳେ ପ୍ରଥମ ବର୍ଷର ପରୀକ୍ଷାରେ ଭଲ ଫଳ କରିଥିବାରୁ ମୋତେ କେବଳ ଜଣେ ରହିପାରିବା କୋଠରୀଟିଏ ଉପର ମହଲାରେ ମିଳିଲା । ଜୁଲାଇ ପରେ ଅଗଷ୍ଟ ଆସିଲା । ଅଗଷ୍ଟ ନଅ ତାରିଖରେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କୁ 'ଭାରତ ଛାଡ଼'ର ଡାକରା ଦେଲେ । ତା'ପରେ ସରକାର ତାଙ୍କ ସହିତ ଦେଶର ତମାମ୍ ବଡ଼ ନେତାଙ୍କୁ ଗିରଫ କରିନେଲେ । ତା'ପରେ ଦୁଇତିନିଟା ଦିନ ମୋ'ର ଅଉ କେଉଁଠି ହେଲେ ମନ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ମୁଁ ନିଜ କୋଠରୀଟିରେ ନିଜକୁ ପ୍ରାୟ ବନ୍ଦୀ ଭାବରେ

ଆବଦ୍ଧ କରି ରଖିଥିଲା । କେବଳ ପରାଧୀନ ଦେଶପାଇଁ ନୁହେଁ, ସତେଯେପରି ମୋ'ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଏକ ସ୍ଥିର ନିଷ୍ପତ୍ତି ଗ୍ରହଣ କରିବାର ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଆସି ପହଞ୍ଚି ଯାଇଥିଲା ।

ସେହି ଦୁଇ ତିନିଦିନ ମୁଁ କ୍ଲାସକୁ ଯାଇନାହିଁ । ତା'ପରେ ଦିନେ ସକାଳୁ ଚାଲି ଚାଲି ଯାଇ ବଡଭାଇଙ୍କର ବାର୍ମିଂହାମ୍ ବସାରେ ପହଞ୍ଚିଲି । ମୋ'ର ଆଉ କେଉଁଠି ମନ ଲାଗୁନାହିଁ, ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଛି ବୋଲି ତାଙ୍କୁ ଖୋଲି କହିଲି । ଆଶଙ୍କା କରୁଥିଲି ଯେ ସିଏ ମୋ'ର ଏପରି କଥା ଶୁଣି ମୋତେ ଭର୍ତ୍ସନା କରିବେ । ପିଲାଦିନୁଁ ସେ ମୋତେ ନେଇ କେତେ ଆଶା କରି ଆସିଥିଲେ । ମୋତେ କାନ୍ଧରେ ବସାଇ ରଖିଥିଲେ । ମୁଁ ବଡ଼ ହୋଇ ଜଣେ ଆଇ· ସି ଏସ୍. ଅଫିସର ହେବି ବୋଲି କେତେ ଲୋକଙ୍କ ଆଗରେ କହୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସେହି ସବୁ ଆଶାକୁ ମୁଁ ମାଟି କରିଦେବାକୁ ଯାଉନାହିଁ ତ ? ସିଏ ମୋ' ସନ୍ଦେହାକୁ ମେରୁଦଣ୍ଡଟାକୁ ସିଧା କରିଦେଲେ । କହିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ତ ମୋ'ର ମଧ୍ୟ ଏରକାରୀ ଚାକିରି ଛାଡ଼ିଦେଇ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ମନ ହେଉଛି । ମାତ୍ର ମୋ' ଉପରେ ଘରର ଏତେ ଦାୟିତ୍ୱ, ସେଗୁଡ଼ିକୁ କଦାପି ଛାଡ଼ି ହେବନାହିଁ । ମାତ୍ର, ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିଲେ ସେହି ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଅବଶ୍ୟ ଯୋଗଦେବୁ । କିନ୍ତୁ ମୋ'ର ଆଦୌ ଇଚ୍ଛା ନୁହେଁ ଯେ ଏକ କ୍ଷଣିକ ଉତ୍ତେଜନାରେ ପଡ଼ି ତୁ କଲେଜରୁ ଗିରଫ ହୋଇ ଜେଲକୁ ଯିବୁ । କ୍ଷଣିକ ଉନ୍ମାଦରେ ହୁଏତ ଗିରଫ ହୋଇଯିବୁ, ପୁଣି ଉନ୍ମାଦନା ଦୂର ହୋଇଗଲେ ଭୁଲ କାମଟାଏ କରି ପକାଇଲୁ ବୋଲି ପସ୍ତାଇ ହେବୁ । ହୁଏତ ଭୁଲ ସ୍ୱୀକାର କରି ସରକାରଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହ ଭିକ୍ଷା କରି ଖଲାସ ହୋଇ ଆସିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିବୁ । ଏସବୁ ଆଦୌ ଭଲ କାମ ହେବନାହିଁ ଏବଂ ତୁ ହୁଏତ ଜୀବନସାରା ପଶ୍ଚାତ୍ତାପ କରୁଥିବୁ । ତେଣୁ ମୁଁ କଲେଜରୁ ଗାଆଁକୁ ଚାଲିଯାଏ ବୋଲି ସେ ମୋତେ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ । ଗାଆଁରେ ଗୌରୀଭାଇଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ନିଶ୍ଚୟ କିଛି ଆନ୍ଦୋଳନାତ୍ମକ କାର୍ଯ୍ୟ ହେବ । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ସେହିସବୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଭାଗ ନେଇପାରିବି । କାମ କରୁ କରୁ ସତକୁ ସତ ସେଇଟା ମୋ'ର ପ୍ରକୃତ ବାଟ କି ନାହିଁ ସେ ବିଷୟରେ ଏକ ଧାରଣା ମୋ'ର ହୋଇଯିବ । ମୁଁ ଯଦି ଇଚ୍ଛା କରିବି, ଆନ୍ଦୋଳନ ଭିତରେ ରହିବି, ହୁଏତ ଗିରଫ ମଧ୍ୟ ହେବି । ଏବଂ, ଯଦି ଇଚ୍ଛା ନକରିବି, ତେବେ ସେ କାମ ଛାଡ଼ି ପୁନର୍ବାର କଲେଜକୁ ଫେରିଆସି ପାରିବି । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶାନ୍ତ ଭାବରେ ଏହିସବୁ କଥା କହିଥିଲେ ।

ଭାଇଙ୍କର କଥାଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରା ହୃଷ୍ଟ ହୋଇ ମୁଁ କଲେଜ ଛାତ୍ରାବାସକୁ ଫେରିଆସିଲି । ଭିତରର ବହୁ କୁହେଳିକା ଦୂର ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ଏବଂ ଆଉ ଗୋଟିଏ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେବା ଭିତରେ ଟା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ସଜ୍ଜିତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲି ।

କାହାର ଆଶୀର୍ବାଦ ଲାଭ କଲେ ଯେପରି ମଣିଷର ଅନେକ ସଂଶୟ ତାହାଦ୍ୱାରା ହିଁ ଦୂର ହୋଇଯାଏ, ମୋତେ ସେମିତି ହାଲୁକା ଲାଗୁଥାଏ । ସେତେବେଳେ ଦେଶଯାକ ଅଗଷ୍ଟ ବିପ୍ଳବର ନିଆଁ ଜଳିବାରେ ଲାଗିଲାଣି । ଓଡ଼ିଶାରେ ବଡ଼ ବଡ଼ କଂଗ୍ରେସ ନେତାମାନଙ୍କୁ ସରକାର ଜେଲକୁ ଧରିନେଲେଣି । ଆମ କଲେଜ ଚାରିପାଖରେ ମଧ୍ୟ ପୋଲିସ୍ ପହରା ଲାଗି ରହିଥାଏ । କାଳେ ପିଲାମାନଙ୍କୁ କେହି ଉସ୍କାଇବାକୁ ଆସିବ, ସେଥିଲାଗି କଡ଼ା ନଜର ରଖା ଯାଇଥାଏ । ଆମ ଛାତ୍ରାବାସର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାରକ ଅଧ୍ୟାପକମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସହଯୋଗ କରୁଥିବା ପରି ମନୋଭାବ ଦେଖାଉଥାନ୍ତି । ଅଗଷ୍ଟ-ଆନ୍ଦୋଳନ ପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କର ସେତେ ବିରୋଧ ନଥାଏ, ନିଜ ଚାକିରି ଚାଲିଯିବା ବିଷୟରେ ତାହାଠାରୁ ଅଧିକ ଭୟ ରହିଥାଏ । ସୁତରାଂ ମୁଁ କାହାକୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଛାତ୍ରାବାସରେ ସାଙ୍ଗମାନଙ୍କୁ ମୋ' ଭିତରେ ହୋଇ ସାରିଥିବା ନିଷ୍ପତ୍ତି ବିଷୟରେ କିଛି କହିଲି ନାହିଁ । ବଡ଼ିସକାଳୁ ଉଠି ଗାଧୋଇ ପାଧୋଇ ଓଦା ଲୁଙ୍ଗିଟିକୁ କବାଟରେ ଟାଙ୍ଗି ଦେଲି ଏବଂ ବାହାରି ପଡ଼ିଲି । ଅନ୍ତତଃ ଧରନେ ଦୁଇଦିନ ଯାଏ ମୁଁ କୁଆଡ଼େ ଚାଲିଯାଇଛି ବୋଲି କେହି ଜାଣି-ପାରିବେ ନାହିଁ । ଦୁଆର ଉପରେ ଲୁଙ୍ଗିଟି ଶୁଖୁଥିବାରୁ କୋଠରି ଭିତରେ କିଏ ଅଛନ୍ତି କି ନାହିଁ ବାହାରକୁ ମାଲୁମ ହେବନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ଦୁଆରେ ତାଲା ମଧ୍ୟ ପକାଇ ନଥିଲି ।

କଲେଜ ଦକ୍ଷିଣପଟ ଦେଇ ମୁଁ କେନାଲବନ୍ଧକୁ ଆସିଲି ଓ କେନାଲବନ୍ଧ ନାଲିରାସ୍ତା ଧରି ନୂଆବଜାରରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଗଲି । ନୂଆବଜାରରୁ କେନାଲ ବାଟରେ ଜଗତସିଂହପୁର ଯାଏ ଟଣା ଯାତ୍ରୀବୋଟ୍ ଯାଉଥାଏ । ଆମ ଗାଆଁକୁ ଯିବାକୁ ହେଲେ ମୋତେ ଏହି ବୋଟ୍‌ରେ ନାଲିଆ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯିବାକୁ ହେବ । ଭଡ଼ା ଚାରିଅଣା ବା ବର୍ତ୍ତମାନର ପଚିଶି ପଇସା । ସକାଳ ନଅଟା ଦଶଟା ବେଳକୁ ବୋଟ ବାହାରେ ଏବଂ ଅପରାହ୍ନ ଚାରିଟା ପାଞ୍ଚଟା ବେଳକୁ ନାଲିଅରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଯାଏ । ମଝିରେ କଇଜଙ୍ଗାଠାରେ ବୋଟ ବଦଳା ବି ହୁଏ । ନାଲିଅଠାରୁ ବାଗଲପୁର ଦୁଇ କିଲୋମିଟର ବାଟ । ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ସନ୍ଧ୍ୟା ବୁଡ଼ି ଆସୁଥାଏ । ଘରେ ପଚାରିବାରୁ କହିଲି ଆନ୍ଦୋଳନ ସକାଶେ କଲେଜ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ମୁଁ ସତକଥା ହିଁ କହିଥିଲି । ସାଇକୁ କହିକରି ଆସିଛୁ ବୋଲି ପଚାରିବାରୁ ମୁଁ ହଁ ବୋଲି କହିଲି । ସେତେବେଳେ ଗୌରଭାଇ ଗାଆଁରେ ନଥାନ୍ତି । ସିଏ ଦୁଇଦିନ ପରେ କଟକରୁ ବଙ୍କା ବୁଲଣି ବାଟରେ ବୁଲିବୁଲି ଆସି ଗାଆଁରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଗୋବିନ୍ଦଭାଇ ଥାଆନ୍ତି । ଆମ ଗାଆଁ ପାଖ ସାତପୁର ଗାଆଁର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି । ଗୌର ଭାଇଙ୍କର ଡାହାଣ ହାତଟି ଜନ୍ମରୁ ଛଣ୍ଡିଆ ତେଣୁ ଲୋକାପବାଦରେ ତାଙ୍କୁ ସମସ୍ତେ ଛଣ୍ଡି ଗୌରଙ୍ଗ ଦାସ କହନ୍ତି । ବାଟରେ ଧରା ପଡ଼ିଯିବାର ସର୍ବଦା ଆଶଙ୍କା ରହିଥାଏ । ତେଣୁ ସେମାନେ କେବଳ

ସାନ୍, ସମସ୍ତରେ ବାହକୁ ବାହାରନ୍ତି ଓ ଦିନରେ କାହାଘରେ ଆତ୍ମଗୋପନ କରି ରହନ୍ତି ।

ସେମାନେ ଆସି ପହଞ୍ଚିବା ପରେ ଆମେ ଅନ୍ୟମାନେ ଆନ୍ଦୋଳନର ହାଲ୍ ଜାଣିବାପାଇଁ ସେମାନଙ୍କ ପାଖରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଗଲୁ । ସେମାନେ କହିଲେ ଯେ ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସର ଅଧିବେଶନରେ 'ଭାରତ ଛାଡ଼' ଆନ୍ଦୋଳନର ପ୍ରସ୍ତାବରେ ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ 'କର ବା ମର'ର ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଛନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାରତବାସୀ ତା'ର ବିବେକ ଅନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବ ଓ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ସହିତ ଲଢ଼ିବ । ଦେଶରମାମ ନେତାମାନେ ଜେଲ୍‌କୁ ଚାଲିଗଲେଣି । ଓଡ଼ିଶାରେ ମଧ୍ୟ ଅଧିକାଂଶଙ୍କୁ ଗିରଫ କରି ନିଆଗଲାଣି । ଯେଉଁମାନେ ବାହାରେ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଆତ୍ମଗୋପନ କରି ରହିଛନ୍ତି । ସେହିମାନେ ହିଁ ଆନ୍ଦୋଳନ ଚଳାଇବେ । କଟକରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ଦ୍ୱିବେଦୀ ଲୁଚି କରି ରହିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶା ତମନ୍ତ୍ରେ ଓଡ଼ିଶା ବାହାର ସହିତ ଯାବତୀୟ ଯୋଗସୂତ୍ର ଲାଗି ସେ କେନ୍ଦ୍ର ହୋଇ ରହିବେ । ଏବଂ, ସେ ଟିଏ ଗୋଷ୍ଠୀ ଭାବରେ ଆମେ ସମସ୍ତେ ପ୍ରଦେଶରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା । ସେତେବେଳେ ସରକାରୀ କଟକଣା ହେଉ ଦେଶରେ 'କର ବା ମର' ଆନ୍ଦୋଳନରେ କେଉଁଠି କ'ଣ ସବୁ ଘଟୁଛି, ସେସବୁ ଖବରକାଗଜରେ କିଛି ବାହାରିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏକ ପାରସ୍ପରିକ ସୂତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ରାଜ୍ୟର ଖବର ଆଉ ଗୋଟିଏ ରାଜ୍ୟକୁ ଆସିବ । ଆମେସବୁ କଟକରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଦ୍ୱିବେଦୀଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ରଖିବା ଏବଂ ଆଖପାଖ ଅଞ୍ଚଳଟି ତମନ୍ତ୍ରେ ବାଗଲପୁର କେନ୍ଦ୍ର ହୋଇ ରହିବ । କଟକରୁ ଖବରସବୁ ଆସିବ, ଆବଶ୍ୟକ ନିର୍ଦ୍ଦେଶମାନ ଆସିବ । ସେହି ଅନୁଯାରେ ଆମ ଅଞ୍ଚଳଟି ଲାଗି ବାଗଲପୁରରେ ପ୍ରଚାରପତ୍ର ଛପା ହେବ । ଏକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୋପନୀୟ ସରବରାହର ଜାଲ ହେବ, ଯାହାଦ୍ୱାରା କ ପ୍ରଚାରପତ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନକୁ ପଠାଇ ଦିଆ ଯାଉଥିବ ।

ପ୍ରଚାରପତ୍ର ଛପାଇବା କାର୍ଯ୍ୟଟି ମୋତେ ଦିଆଗଲା । ଗାଆଁ ମାଇନର ସ୍କୁଲରେ ଗୋଟିଏ ଲିଥୋମେସିନ୍ ଥାଏ । ପରୀକ୍ଷାପ୍ରଶ୍ନ ଛପାଇବାରେ ଏହି ମେସିନ୍‌ଟି ପ୍ରଧାନତଃ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ସ୍କୁଲର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ସହିତ ପରାମର୍ଶ କରି ସ୍ଥିର ହେଲା ଯେ ଆନ୍ଦୋଳନର ପ୍ରଚାରପତ୍ର ଛପାଇବା କାମରେ ଆମେ ସେହି ମେସିନ୍‌ଟିକୁ ବ୍ୟବହାର କରିପାରିବୁ । କଟକରୁ ଶ୍ରୀ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ଦ୍ୱିବେଦୀ କାହା ହାତରେ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ଷ୍ଟେନ୍‌ସିଲ୍ କାଗଜ, ଧଳା କାଗଜ ଓ ଛପା କାଳି ପଠାଇ ଦେଉଥିବେ । ମାତ୍ର ମାଇନର ସ୍କୁଲରେ ଏସବୁ ହେଉଛି ବୋଲି ଯେପରି କେହି କୌଣସି ଗନ୍ଧ ପାଇବେନାହିଁ । ସ୍କୁଲ୍ କମ୍ପା ଛାତ୍ରାବାସର ପିଲାମାନେ ମଧ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ତେଣୁ ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟ ରାତିରେ ହେବ । ରାତିରେ ମୁଁ ସବୁ ଖାଇବା ସାରି ଲଣ୍ଠନଟିଏ ଧରି ସ୍କୁଲକୁ ଚାଲି ଆସେ । ଅଗଷ୍ଟ ମାସ । ବର୍ଷା ଦିନ । ଗାଆଁରେ

ବହୁତ ଆନନ୍ଦରେ ଅଣ୍ଟୁଏ କାଦୁଅ । ଚକଟା ଓଦାମାଟିର କାଦୁଅ ବାଟ । ତେଣୁ ଠେଙ୍ଗାଟିଏ ମଧ୍ୟ ହାତରେ ଥାଏ । ମୁଁ ସ୍କୁଲରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିବା ବେଳକୁ ପିଲାମାନେ ଭୋଜନ ସାରି ଶୋଇବାକୁ ଯାଉଥାନ୍ତି ଅଥବା ଶୋଇ ପଡ଼ିଥାନ୍ତି । ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ଅଫିସ ପଟେ ଅପେକ୍ଷା କରି ବସିଥାନ୍ତି, ମୋ' ହାତରେ ଅଫିସ୍‌ର ଚାବି ଧରାଇଦେଇ ନିଜ ବସାକୁ ଯାଆନ୍ତି । ମୋ'ର କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ସମ୍ପାଦକଙ୍କ ନିକଟରୁ ବାର୍ତ୍ତାବହ ହାତରେ ଆସିଥାଏ । ତା'ସହିତ ମୁଁ ନିଜର କିଛି ଲେଖା ମଧ୍ୟ ଯୋଡ଼ିଦିଏ । ମଝିରେ ମଝିରେ ଏଥିପାଇଁ ଆହ୍ୱାନମୂଳକ କିଛି କବିତା ମଧ୍ୟ ଲେଖିଛି । ପ୍ରତିଦିନର କାମ ସବୁ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ଅଧଘଣ୍ଟ ହୋଇ ଯାଉଥିବ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୋପନୀୟ ଭାବରେ ସବୁ ହୁଏ । ଏପରିକି ଛାତ୍ରାବାସରେ ରହୁଥିବା ଅନ୍ୟ ଶିକ୍ଷକମାନେ ମଧ୍ୟ ଏସବୁ ବିଷୟରେ ଆଦୌ କିଛି ଜାଣନ୍ତିନାହିଁ ।

ମାତ୍ର ଗାଆଁ ଚଉକିଆ କେଶବ ରାତିରେ ଗାଆଁରେ କେତେ ହୁଣ୍ଡ ମାରି ସବୁଦିନେ ଆସି ସେହି ଇସ୍କୁଲ ବାରଣ୍ଡାରେ ଶୁଏ । ସେତେବେଳେ ମୋ'ର କାମ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । କେଶବ ଆସିବାମାତ୍ରେ ମୁଁ କବାଟ ଅଉଜାଇ ଦେଇ ବାହାରକୁ ଆସେ । ତା'ସହିତ ପାଞ୍ଚ ଦଶମିନିଟ ଗପସପ ହୁଏ । ସେ ଥାନାର ଖବର ସବୁ କହେ । ସେତେବେଳେ ଆମ ଥାନା ଦେବୀନଈ କୂଳ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନପୁରରେ ଥିଲା । କେଶବ ଭାବେ ମୁଁ ଅଫିସ୍ ଘର ଭିତରେ ନିଜର କ'ଣସବୁ ପଢ଼ୁଛି ବା ଲେଖୁଛି । ମୋତେ ସାହସ ଦେଇ ସେ କହେ, ବାବୁ, ତୁମେ ନିଜ ପଢ଼ାପଢ଼ି କର । ମୋଟେ ଡରିବନାହିଁ । ମୁଁ ଏଇ ଦୁଆର ପାଖରେ ବାରଣ୍ଡାରେ ଶୋଇଛି । ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ଗାଆଁ ପ୍ରତିନିଧି ପୋଲିସ ବାରଣ୍ଡାରେ ଶୋଇଥିବ ଏବଂ ମୁଁ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରକୁ ଭାରତବର୍ଷରୁ ତଡ଼ିବାପାଇଁ ଘରଭିତରେ ବସି ପ୍ରସ୍ତୁରପତ୍ର ଲେଖୁଥିବ ବା ଛାପୁଥିବ,—ଅନେକ ସମୟରେ ସମଗ୍ର ବ୍ୟାପାରଟି ମୋତେ ଭାରି କୌତୁକିଆ ଲାଗୁଥିଲା । ମୋ' କାମ ସରେ, କଳା ବଲବଲ ଷ୍ଟେନ୍‌ସିଲ କାଗଜଟିକୁ ମୁଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସାବଧାନତାର ସହିତ ନିଆଁ ଲଗାଇ ପୋଡ଼ିଦିଏ । ମେସିନ୍, କାଗଜ-ପତ୍ର ସବୁକିଛିକୁ ଠିକ କରି ସଜାଡ଼ି ରଖେ । ଏବଂ ତା'ପରେ ଶୋଇବାକୁ ଯାଏ । ମୋ ସାନଭାଇ ଦେବ ସେତେବେଳେ ସେହି ସ୍କୁଲରେ ସପ୍ତମ ଶ୍ରେଣୀରେ ପଢ଼ୁଥାଏ । ଛାତ୍ରାବାସରେ ଥାଏ । ନିଜ ପାଖରେ ସେ ମୋ'ପାଇଁ ଅଧେ ଜାଗା ଛାଡ଼ିଦେଇ ଶୋଇଥାଏ । ମୁଁ ଯାଇ ସେଇଠି ଶୋଇପଡ଼େ । ଏବଂ, ପିଲାମାନେ ଉଠିବା ଆଗରୁ ଉଠିକରି ନଈକୁ ଚାଲିଯାଏ । ନିତ୍ୟକର୍ମ ସାରି ଗାଧୋଇ ପଡ଼ି ସ୍କୁଲରେ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ଅଫିସଘର ଚାବି ଦେଇଯାଏ ଓ ଲଣ୍ଠନ ବାଡ଼ି ଧରି ଘରକୁ ଯାଏ । ସାନଭାଇ କେବଳ ଏତିକି ଜାଣିଥାଏ ଯେ ମୁଁ ରାତିରେ କ'ଣସବୁ କରେ ଓ କାମ ସରିଲେ ତା'ପାଖକୁ ଶୋଇବାକୁ ଯାଏ । ମାତ୍ର ଅଧିକ କିଛି ଜାଣିନଥାଏ । ଅଧିକ କିଛି ଜାଣିବାର ବୟସ ମଧ୍ୟ ହୋଇନଥାଏ ।

ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଇ ବୁଲନ୍ତି, ଗୌରୀ ଭାଇ ଗାଆଁରେ ରହନ୍ତି । ସବୁ ଲୁଚି ପ୍ରଚାରପତ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବାର୍ତ୍ତାବହମାନଙ୍କ ହାତରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନକୁ ଚାଲିଯାଏ । ଆମ ଅଞ୍ଚଳର ଧୋଇଆପାଟ ତଥା ଢେଙ୍କାନାଳପାଟ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ଲୋକସମ୍ପର୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ଚାଲିଥାଏ । ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଯୋଗଦେଇ କେଉଁମାନେ କାରାବରଣ କରିବେ ସେମାନଙ୍କୁ ଠାବ କରାଯାଉଥାଏ । ମୋ' ଉପରେ ଏକ ବିଶେଷ ଦାୟିତ୍ୱ ଥିବାରୁ ମୋତେ ସାଧାରଣତଃ ବାହାରକୁ ଯିବାର ଅନୁମତି ନଥାଏ । ଯଦି ଯାଏ ତେବେ ଛଦ୍ମବେଶରେ ଯିବାକୁ ହୁଏ । ସାଧାରଣତଃ ପଇତା ପିନ୍ଧି ମୁଣ୍ଡରେ ଟିପା ମାରି ଓ ଦେହରେ ଓଢ଼ା ପକାଇ ମୁଁ ଗାଆଁ ବାହାରକୁ ଯାଏ । ଏହିପରି ଭାବରେ ମୁଁ ଆମ ଗାଆଁଠାରୁ ସାତଆଠ କିଲୋମିଟର ଆନ୍ଦାଜ ଭିତରେ ଥିବା ଗାଆଁମାନଙ୍କୁ କେତେଥର ଯାଇଛି । ବିଭିନ୍ନ ଦିନମାନଙ୍କରେ ଅଞ୍ଚଳର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ସଭା ଡକାଯାଏ । ସେଥିଲାଗି ଆଗରୁ ଢୁଙ୍କୁଡ଼ି ଦିଆଯାଇଥାଏ । ସେହି ସବୁ ସଭାରେ ପୋଲିସ୍ ମଧ୍ୟ ଆସି ହାଜର ହୋଇଥାନ୍ତି । ନିର୍ବାଚିତ ବକ୍ତାମାନେ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଆମ ଦେଶରୁ ହଟି ଚାଲିଯାଆନ୍ତୁ ବୋଲି ଦାବୀ କରିଯାଏ, ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ଧ୍ୱନିମାନ ଦିଆଯାଏ । ସେମାନେ ଗିରଫ ହୁଅନ୍ତି ଓ ପୋଲିସ ଗହଣରେ ଥାନାକୁ ଯାଆନ୍ତି । ଏହି ଅଞ୍ଚଳର ଯାବତୀୟ ଆନ୍ଦୋଳନାତ୍ମକ କାମ ବାଗଳପୁର ଗ୍ରାମରୁ ବରାଦ ହୋଇ ହେଉଛି ଓ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୌରାଙ୍ଗ ଚରଣ ଦାସଙ୍କର ନେତୃତ୍ୱରେ ହେଉଛି ବୋଲି ପୋଲିସ୍ ଭଲକରି ଜାଣିପାରିଥାନ୍ତି ।

ଆମ ଗାଆଁ ଏହିପରି ଭାବରେ ପୋଲିସ୍‌ର କଠୋର ନଜର ଭିତରେ ଯାଇ ପଡ଼ିଥାଏ । ବାଗଳପୁରର ଲୋକମାନେ ଗୋଟିଏ ଗୋଷ୍ଠୀ ପରି ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନ ପକ୍ଷରେ ରହିଛନ୍ତି, ତଡ଼ ବାଡ଼ି ଧରି ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଯେକୌଣସି ଆକ୍ରମଣର ପ୍ରତିରୋଧ କରିବାପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି, ସେହି ଗାଆଁରୁ ଅଞ୍ଚଳଯାକର ବିଭିନ୍ନ ଗାଆଁକୁ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନର ବିରୋଧ କରିବାଲାଗି ପ୍ରରୋଚନା ଦିଆଯାଉଛି ଏବଂ ଶ୍ରୀ ଗୌରାଙ୍ଗ ଦାସ ଗାଆଁ ଭିତରୁ ଏହି ଯାବତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟର ପରିଚାଳନା କରୁଛନ୍ତି. ପୋଲିସ୍ ଏହିପରି ନାନା କଳ୍ପନାଜଳ୍ପନା ଭିତରେ ରହିଛି ବୋଲି ଆମେ ଖବର ପାଉଥାଉ । ଦଫାଦାର ମଧ୍ୟ ଆମର ଗାଆଁର । ସିଏ ଥାନାରୁ ଏହିସବୁ ଖବର ଆଣି ଆମକୁ ଦେଉଥାନ୍ତି । ଯେତେବେଳେ ଗାଆଁଟାଯାକ ଏକ ହୋଇଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ପୋଲିସ୍ ପ୍ରବଳ ପ୍ରତିରୋଧର ଆଶଙ୍କା କରି ଆମ ଗାଆଁକୁ ପଶିବାକୁ ସେ ସାହସ କରୁନଥାଏ, ଦଫାଦାର ଧୂଳିଭାଇ ଆମକୁ ସର୍ବଦା ଏକଥା ମଧ୍ୟ ଆସି କହୁଥାନ୍ତି । ଗୋବିନ୍ଦପୁର ଥାନାର ସାଧର ବାହାରେ ବୋଲି ସିଧା କଟକବାଲା ଆମ ଗାଆଁର ଦାୟିତ୍ୱ ନେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ ଏବଂ ଉପାୟ ଚିନ୍ତା କଲେ । କେତେଥର ସରକାରଙ୍କ ତରଫରୁ ଆମ ଗାଆଁ ଉପରେ ଉଡ଼ାଜାହାଜ ଆସି ଉଡ଼ିଲା । ଏକାବେଳେକେ ଭୂଇଁ ଉପରେ ଉଡ଼ୁଥିବାରୁ ଏତେ

ମୋର ... ମନେ ହୁଏ ଯେ, ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କୁ ପଠା ... ପଳାନ୍ତି । ହଜାରୀବାଗ ... ଆମ ଗାଆଁ ଉପରେ ସନ୍ଦେହ ... । ... ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ସାହାଯ୍ୟ କଲେ ଗାଆଁକୁ କ'ଣ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭୋଗ କରିବାକୁ ହେବ ... ଗ୍ରାମବାସୀଙ୍କୁ ଭୟ ଦେଖାଇ ... ପ୍ରକାରର ଧମକ ଦେଇ ପ୍ରତ୍ୟାଶା ... ଯାଉଥାଏ । ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଗିରଫ କରିବାକୁ ... ଘଣ୍ଟାକୁ ଘଣ୍ଟାକୁ ସନ୍ଦେହ ନ ଆସିବେ ବୋଲି ଆମେ ଗାଆଁରେ ଖବର ପାଇଥାଉ ।

... ମାସର କୌଣସି ଏକ ଦିନରେ ... ଘଟିଲା । ପାଞ୍ଚ ଦଶ ଜଣ ସଶସ୍ତ୍ର ପୋଲିସ୍‌ଙ୍କୁ ନେଇ ଜେଲ୍ କମିଶନର ... ଭିତରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ... ପକ୍ଷ ... ଘରେ ... ଯେପରିକି ନାଳ ନର୍ଦ୍ଦମାରେ ମଧ୍ୟ ଆମ୍ଭର ଯେତିକି ଅସୁବିଧା ... ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଥାନ୍ତି । ପୋଲିସ୍ ଆସିଛନ୍ତି ଆଜି ହଠାତ୍ ଆମ ଗାଆଁରେ ସମ୍ବାଦ ପାଇଗଲୁ । କେହି ଆତଙ୍କିତ ହେଲେନାହିଁ । ଉତ୍ତେଜିତ ବି ହେଲେନାହିଁ । ଗୌରୀଶଙ୍କର ଗିରଫ ଲାଗି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଚୌକିଦାର ପାଖକୁ ଚାଲିଆସିଲେ । ସେହିଠାରେ ହିଁ ପୋଲିସର ତାଙ୍କ ସହିତ ଦେଖା ହେଲା । ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟ ପାଞ୍ଚ ଦୁଇ ମିନିଟରେ ସମାପ୍ତ ହୋଇଗଲା । ଉକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ମୁହଁରୁ ବାହାରିଥିବା କଥାରୁ ଜଣାପଡ଼ିଲା ଯେ, ଗାଆଁ ଲୋକେ ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କୁ ପୋଲିସ ହାତରେ ଧରାଇ ଦେବେନାହିଁ, ଗୌରୀଶଙ୍କର ଗାଆଁ ଭିତରେ କେଉଁଠାରେ ଆତ୍ମଗୋପନ କରି ରହିଥିବେ, ତେଣୁ ପୋଲିସ୍‌କୁ ହୁଏତ ଘର ଘର ପଶି ଖାନତଲାସ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ଏବଂ ସେତେବେଳେ ଲୋକଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ପ୍ରତିରୋଧ ହେବ, ସମ୍ଭବତଃ ଝଗଡ଼ାପଥର ମଧ୍ୟ ପଡ଼ିବ, ସିଏ ତାଙ୍କ ଚରମାନଙ୍କରୁ ଏହିପରି ଆଶଙ୍କାମୂଳକ ସନ୍ଦେଶ ପାଇଥିଲେ । ଏବଂ ସେଥିଲାଗି ଅନୁକୂଳ ଭାବରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଆସିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଗାଆଁସାରା ଲୋକେ ଚୌକିଦାର ପାଖରେ ଜମା ହୋଇଥାନ୍ତି, ମାତ୍ର କୌଣସି ପ୍ରକାର ହିଂସାତ୍ମକତା ଉପୁଜିବାର କୌଣସି ଲକ୍ଷଣ ହିଁ ନଥାଏ । ଗୌରୀଶଙ୍କର ପୋଲିସ୍ ଗହଣରେ ଚାଲିଲେ । ସେ ବୁଲି ଚାହୁଁଥାନ୍ତି ଏବଂ 'ଭାରତମାତା କୀ ଜୟ' 'ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ କୀ ଜୟ' ବୋଲି ନାରାମାନ ଦେଉଥାନ୍ତି । ଗ୍ରାମବାସୀ ପଛରେ ଥାଇ ତାହାର ପୁନରାବୃତ୍ତି କରୁଥାନ୍ତି । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ସେହି ଭିଡ଼ ଭିତରେ ପଛରେ ଥାଏ । ମୋତେ ଆଗକୁ ଯିବାକୁ, ଧ୍ୱନି ଦେବାରେ ସମ୍ମିଳିତ ହେବାକୁ ମନା ହୋଇଥାଏ । କାଳେ ମୁଁ ବାରି ହୋଇ ପଡ଼ିବି, ପୋଲିସ୍ ମୋତେ ଧରିନେବ, ସେଇଥି ପାଇଁ । ପ୍ରସ୍ତୁତ ଛପିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ମୋ ଉପରେ ଥାଏ, ସେଇଥିଲାଗି ।

ଏହାର ଅଳ୍ପଦିନ ପରେ କଟକରେ ନିଜର ଆତ୍ମଗୋପନ କରି ରହିଥିବା ଛାନ୍ଦୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସୁରେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଦ୍ୱିବେଦୀଙ୍କୁ ଗିରଫ କରି ଦିଆଗଲା । ଅର୍ଥାତ୍, ଆନ୍ଦୋଳନର ଅସଲ ଓ ଗୁପ୍ତ କେନ୍ଦ୍ରଟି ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ସମସ୍ତ ଦେଶରେ ମଧ୍ୟ

ସେତେବେଳକୁ ଆନ୍ଦୋଳନର ତୀବ୍ରତା ଧିମେଇ ଆସିଲାଣି ଏବଂ ଅଧିକାଂଶ ସକ୍ରିୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଗିରଫ ହୋଇ ଜେଲକୁ ଗଲେଣି । ଆମ ଗାଁରୁ ଇତମଧ୍ୟରେ ଆଠ ଦଶ ଜଣ ଥାନାର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ସନ୍ଧି କରି ଗିରଫ ହୋଇ ଚାଲି ଯାଇଥାନ୍ତି । କଟକର କେନ୍ଦ୍ରଟି ଭାଙ୍ଗିଗଲା ପରେ ଆନ୍ଦୋଳନ ସମ୍ପର୍କରେ ଆମପାଖକୁ ସମ୍ବାଦ ଆସିବା ମଧ୍ୟ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ଆମେ ଯେଉଁମାନେ ବାକି ରହିଗଲୁ, ଆମେ ବି ଗିରଫ ହେବାକୁ ମନେ ମନେ ତିଆରି ହୋଇଗଲୁ । ଏକାଠି ହୋଇ ବିଚାରପରାମର୍ଶ କଲୁ । ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥିର ହୋଇଗଲା । ସେହି ଅନୁସାରେ ଦିନେ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଗାଁରୁ ଛଅଜଣ ଗୋଟିଏ ଦଳରେ ବାହାରି ପଡ଼ିଲୁ । ମୋ' ପିଲାଦିନର ପଢ଼ାସାଥୀ ପୁନଙ୍ଗର ପ୍ରିୟନାଥ, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତା ରମା ଦେବୀଙ୍କର ବରି ରଚନାତ୍ମକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର କେନ୍ଦ୍ରରୁ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଲାଭ କରିଥିବା ଏବଂ ଗତ ପ୍ରାୟ ଦୁଇବର୍ଷ ହେଲା ଆମ ଗାଁରେ ରହି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା ଶ୍ରୀମତୀ କ୍ଷେତ୍ରମଣି ଦେବୀ, ଜଗୁଭାଇ, କମଳ, ଅମ୍ବିକାଚରଣ ଆଉ ମୁଁ । ଚାଲି ଚାଲି ବରଡ଼ା ଓ ରାଣୀପଡ଼ା ଦେଇ ଆମେ ରାତି ପହରକ ବେଳକୁ ହଲଦିଆପଡ଼ାରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲୁ । ସେଠୁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ସାହୁଙ୍କ ସହିତ ଆଉ ଦୁଇଜଣ କୃଷ୍ଣ ଓ ବାଉରିବନ୍ଧୁ ଆମ ସାଙ୍ଗରେ ଯୋଗ ଦେବେ ବୋଲି ଠିକ୍ ହୋଇଥିଲା । ଆମେ ଖାଇପିଇ ମାଛଗାଁ । କଟକ ରାସ୍ତାରେ ବାହାରି ପଡ଼ିଲୁ । ଢଲେଇପାଇ ବାଙ୍କ ପାଖରୁ ରାସ୍ତାକଡ଼ର ଟେଲିଗ୍ରାଫ ତାର କାଟିବା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । କାଟି କାଟି ଆମେ ବରଡ଼ା ଟପି ନଅନମ୍ବର କେନାଲ ଯାଏ ଆସିଲୁ ଏବଂ ପ୍ରାୟ ପାହାନ୍ତା ପହରକୁ ବରଡ଼ା ହାଟର ଗୋଟିଏ ଚାଳଘରେ ଶୋଇ ପଡ଼ିଲୁ । ସେଦିନର ଖିଆପିଆ ବରଡ଼ା ଗାଆଁମୁଣ୍ଡରେ ଥିବା ବେଲବଣ ମଠରେ ହେଲା । ବାବାଜୀ କେତେ ଆଦରରେ ଆମକୁ ଖାଇବାକୁ ଦେଲେ । ଉପର ଓଳିକୁ ବରଡ଼ା ହାଟ । ହାଟରେ ଗଞ୍ଜେଇ ଅଫିମ ବିକ୍ରୀ ହେଉଥିବାର ଅବକାରୀ ଦୋକାନ । ଆମେ ସେହି ଦୋକାନରେ ପିକେଟିଙ୍ଗ୍ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲୁ ।

ଆମେ ମଝିରେ ମଝିରେ ନାରା ଦେଉଥାଉ ଏବଂ ପିକେଟିଙ୍ଗ୍ କରୁଥାଉ । ଅର୍ଥାତ୍ ଅଫିମ ଗଞ୍ଜେଇ କିଣିବାକୁ ଆସିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଦୋକାନକୁ ଆସିବାକୁ ବାଟ ଛାଡୁନଥାଉ । କେତେ ଆସି ଏସବୁ ଦେଖି ଫେରି ଯାଉଥାନ୍ତି । ଆଉ କେତେ ଆମକୁ ଠେଲିପେଲି ଦୋକାନକୁ ଆସୁଥାନ୍ତି ଏବଂ ଗଞ୍ଜେଇ ଅଫିମ କିଣୁଥାନ୍ତି । ଏମିତି କରି କ୍ରମେ ସଞ୍ଜ ହେଲା, ହାଟ ଭାଙ୍ଗିଲା । ଆମେ ସେହି ହାଟରେ ରହିଲୁ ଏବଂ ସକାଳ ହେବାରୁ ଚାଲି ଚାଲି ବାଲିଅଖାଇ ଓ ଦେବୀନଦୀ ପାରି ହୋଇ ଗୋବିନ୍ଦପୁର ଆସିଲୁ । ଅନତି ଦୂରରେ ଥାନା, ଆମେ ଗାଁ ମନ୍ଦିରରେ ଡେରା ପକାଇଲୁ, ଖେଚେଡ଼ି ରାନ୍ଧି କରି ଖାଇଲୁ । ତା'ପରେ ବେଳ ଗଡ଼ି ଆସିଲା ବେଳକୁ ଜୟଧ୍ୱନି ଦେଇ ଥାନା ଅଡ଼କୁ ଆସିଲୁ । ଥାନା ଭିତରେ ଅନଧିକାର ପ୍ରବେଶ କରିବାର ଅପରାଧରେ ଆମକୁ ଗିରଫ କରି ହାଜତରେ ରଖାଗଲା । ତହିଁ ଆରଦିନ ସକାଳକୁ

ପାଗ ପ୍ରଦେଶର ଝଡ଼ ପାଗରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର ଉତ୍ତର ସୀମାରେ ଅବସ୍ଥିତ ମେଦିନୀପୁର ଜିଲ୍ଲାରେ ଯେଉଁ ପ୍ରବଳ ଝଡ଼ ହୋଇଥିଲା ତାହାର ପ୍ରକୋପ କଟକ ଜିଲ୍ଲା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଡ଼ିଥିଲା । ପୋଲିସ୍ ଜଗୁଆଳ ଆଉ ଉପରଓଳ ଆମକୁ ବସ୍‌ରେ ବସାଇ ସେହି ପାଗରେ କଟକ ଅଣାଗଲା । ପ୍ରଥମେ ହାଜତରେ ରଖି ତା'ପରେ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍‌ଙ୍କ ଆଗରେ ହାଜର କରାଗଲା । ସେଠୁଁ ଜାଲି ବସ୍‌ରେ ଆମେ କଟକ ଜେଲକୁ ଆସିଲୁ ।

ରାତି ହୋଇ ଯାଉଥାଏ । ଔପଚାରିକ ଅଭ୍ୟର୍ଥନାବିଧି ସମାପ୍ତ ହେବା ପରେ ଆମକୁ ଜେଲର୍ ଅଠନମ୍ବର ଓ୍ୱାର୍ଡ଼କୁ ପଠାଇ ଦିଆଗଲା । ଶ୍ରୀମତୀ କ୍ଷେତ୍ରମଣି ଦେବୀ ମହିଳା ଓ୍ୱାର୍ଡ ବାର ନମ୍ବରକୁ ଗଲେ । ଅଠ ନମ୍ବର ହେଉଛି ମୋ'ର ପୂର୍ବ ପରିଚିତ ଓ୍ୱାର୍ଡ । ୧୯୩୯ ମସିହାର ଛାତ୍ରଧର୍ମଘଟ ସମୟରେ ମୁଁ ଏହି ଓ୍ୱାର୍ଡରେ ବନ୍ଦୀ ହୋଇ ରହିଥିଲି । ଦୁଆରେ ସେହି ପଣସ ଗଛ ଓ ଆମ୍ବଗଛ । ଗୋଟାଏ କଡ଼କୁ ଡାକରେ ହେମ ପେଷି ଅଟା ବାହାର କରିବାର ଜାଗାରେ ଏବଂ ତା'ପଛକୁ କେତୋଟି କୁଡ଼ ପାଇଖାନା । କୁନ କୁନ କୁଣ୍ଡ ବସା ହୋଇଥିବା ପାଇଖାନା । ଓ୍ୱାର୍ଡ଼ର କବାଟ ଏବଂ ଝରକା ଏକାଭଳି ଦିଶୁଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍, ମୋଟା ମୋଟା ଲୁହା ରଡ୍ ଦେଇ ତିଆରି ହୋଇଥାଏ । ସମସ୍ତେ ଶୋଇବା ପରେ ମଧ୍ୟ ଆଲୁଅ ଜଳେ । ପହରକୁ ପହର ଦାଢ଼ିଆ ଜମାଦାରଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ଓ୍ୱାର୍ଡରମାନଙ୍କର ଏକ ପରେଡ୍ ଆସେ ଓ ଗଣତି ଅନୁସାରେ ସମାନ ସଂଖ୍ୟକ ବନ୍ଦୀ ରହିଛନ୍ତି' ଝରକା କବାଟ, ବନ୍ଦ ସବୁ ଠିକ୍ ଅଛି ବୋଲି ଆମ ଓ୍ୱାର୍ଡରେ ପହରା ଦେଉଥିବା ଓ୍ୱାର୍ଡର ସେମାନଙ୍କୁ ଜଣାଇଦିଏ । ସାଲୁଟ୍ ମାରି ସେମାନଙ୍କର ସ୍ୱାଗତ କରେ ଓ ପୁଣି ସାଲୁଟ୍ ମାରି ସିଏ ସେମାନଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦିଏ । ଓ୍ୱାର୍ଡ କମ୍ପାଉଣ୍ଡରେ ଓ୍ୱାର୍ଡର ପାହେରା । ଦୁଇ ବପସ୍ଥ କୋଣରେ ଦୁଇଟି କବାଟ, କାଠର । ଗୋଟିଏ ପ୍ରବେଶ ପାଇଁ, ଅନ୍ୟଗୋଟିଏ ନିଷ୍କ୍ରମଣ ପାଇଁ ।

ଆମ ଓ୍ୱାର୍ଡ ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆଗରୁ ସେଠାରେ ରହୁଥିବା ସାଥୀବନ୍ଦୀମାନେ ଆମକୁ ଘେରିଗଲେ । ପରିଚୟ ଓ ବନ୍ଧୁତ୍ୱ ଆଳାପ ହେଲ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦେଢ଼ବର୍ଷ ମୋ'ର ଏହି ଓ୍ୱାର୍ଡରେ ଅତିବାହିତ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରଥମେ କେଇମାସ ବିଚାରାଧୀନ ବନ୍ଦୀ ଭାବରେ, ତା'ପରେ କେତେଟା ଅପରାଧରେ ଦୋଷୀ ହୋଇ ଦଣ୍ଡ ପାଇଥିବା ଆସାମୀ ଭାବରେ । ଏସବୁ ସେଇ ଜେଲ୍ ଭିତରେ ହୋଇଥିଲା । ଆମକୁ ରାଜନୈତିକ ବନ୍ଦୀ ବୋଲି କୁହା ଯାଉଥିଲା । ସେତେବେଳେ କଟକ ଜେଲ୍‌ରେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇପ୍ରକାର ରାଜନୈତିକ ବନ୍ଦୀ ରହୁଥିଲେ । ଦିନବେଳା ସେମାନେ ପରସ୍ପର ଓ୍ୱାର୍ଡକୁ ଯାଇପାରୁଥିଲେ ଓ ପରସ୍ପରକୁ ଭେଟି ପାରୁଥିଲେ । କେବଳ ବାରନମ୍ବର ଓ୍ୱାର୍ଡର ମହିଳାମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ନିଜ ଓ୍ୱାର୍ଡରେ ସଦା ବନ୍ଦ ହୋଇ ରହିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । ରାତରେ ଅର୍ଥାତ୍ ସଞ୍ଜ ହେବା ପୂର୍ବରୁ

ଅମ୍ଭେ ସମସ୍ତେ ନିଜ ନିଜ ଓ୍ୱାର୍ଡକୁ ଫେରି ଆସୁଥିଲୁ । ଓ୍ୱାର୍ଡ କବାଟ ପାହାନ୍ତାକୁ ଫର୍ଚ୍ଚା ହେଲାବେଳକୁ ଖୋଲି ଯାଉଥିଲା । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଓ୍ୱାର୍ଡରେ ଶୋଇବା ପାଇଁ ଆଣ୍ଠୁଏ ଉଚ୍ଚର ମାଟିପିଣ୍ଡି ମାନ ତିଆରି ହୋଇ ରହିଥିଲା । ଆଠନମ୍ବର ଓ୍ୱାର୍ଡରେ ସିମେଣ୍ଟ ଚଟାଣ ଉପରେ ଆମେ ସବୁ ତଳେ ଶୋଉଥିଲୁ । ବିଛାଇବା ଓ ଘୋଡ଼ିହେବା ଚଟ ଓ କମ୍ବଳ, ଖାଇବା ବାସନ ଏବଂ ପିନ୍ଧିବା ପୋଷାକ ଜେଲ୍ ତରଫରୁ ଯୋଗାଇ ଦିଆ ଯାଉଥିଲା । ନିଜକୁ ସତେଅବା ସରକାରଙ୍କର ଅତିଥି ପରି ଲାଗୁଥିଲା ।

ବ୍ରିଟିଶ୍ ଶାସନ ସମୟରେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ଏକାଧିକ ଥର ପାଇଁ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ପୁନା ସହର ନିକଟରେ ଥିବା ୟର୍ବାଡ଼ା ଜେଲରେ ବନ୍ଦୀ ହୋଇ ରହିଥିଲେ । ୟର୍ବାଡ଼ା ଜେଲକୁ ସେ ୟରବାଡ଼ା ମନ୍ଦିର ବୋଲି କହୁଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ଜାଗାରେ ଠାକୁର ରହିଲେ ଯେ ତାହାକୁ ମନ୍ଦିର ବୋଲି କୁହାଯିବ, ତାହାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ମୋ'ର ଜେଲ୍ ରହଣି ମୋ' ପାଇଁ ଏକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରି କାର୍ଯ୍ୟ କଲା । ଏକ ଜୀବନତମାମ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଜୀବନ ଲାଗି ମୋ'ର ଉପନୟନ କରାଇଦେଲା । ସାଧାରଣତଃ ଜଣେ ଜଣେ ମଣିଷ ଭାବରେ ଆମ ଜୀବନରେ ବାଟଟିଏ ଆଦରି ନେଇ ଆଗରୁ ଚାଲିବାର ବେଗ ବଦଳୁଥାଏ । ଆମେ କେତେବେଳେ ମନ୍ଥର ଗତିରେ ଚାଲୁ, ପୁଣି କେତେବେଳେ କ'ଣ ଗୋଟାଏ ଉତ୍ସାହରେ ଦଉଡ଼ିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରୁ । ମାତ୍ର ମୋଡ଼ ଖୁବ୍ କମ୍ ବଦଳେ, ଦିଗପରିବର୍ତ୍ତନ ଖୁବ୍ କମ୍ ଘଟେ, ସୋପାନ ଆରୋହଣର ଆହ୍ୱାନ ପ୍ରାୟ କେବେହେଲେ ଆସେନାହିଁ । ସେହି ତରଳ ବୟସରେ କେତୋଟା ମାସର ଜେଲ୍ ଜୀବନ ମୋ' ଜୀବନର ମୋଡ଼କୁ ବଦଳାଇ ଦେଇଥିଲା । ନିଜ ଲାଗି ମୋତେ ଏକ ନିଷ୍ପତ୍ତି ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଯୋଗ୍ୟ କରି ପାରିଥିଲା । ସେଥିଲାଗି ମୁଁ କାହାକୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେବି, କାହାପାଖରେ କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଇବି ? ସର୍ବପ୍ରଥମେ ସେହି ରାଜନୈତିକ ସହବନ୍ଦୀମାନଙ୍କୁ ମୁଁ କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କରିବି, ଯେଉଁମାନେ ସେଠାରେ ମୋ' ଚାରିପାଖରେ ରହିଥିଲେ ଏବଂ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉତ୍ସାହମୟ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରି ରଖିଥିଲେ ।

ଆଠ ନମ୍ବର ଓ୍ୱାର୍ଡରେ ଆମେ ପ୍ରାୟ ପଚିଶଜଣ ରାଜବନ୍ଦୀ ରହୁଥାଉ । ଘରର ଲମ୍ବା ଲମ୍ବା କାନ୍ଥକୁ ଲାଗି କରି ଆମର ବିଛଣା ବିଛା ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଯିବାଆସିବା ପାଇଁ ଫାଙ୍କିଆ ବାଟଟିଏ ଛଡ଼ା ହୋଇଥାଏ । ଆଠ ନମ୍ବର ଓ୍ୱାର୍ଡରେ ବିଶେଷ ଗୋଲମାଲ କରିବା ପ୍ରକୃତିର ବନ୍ଦୀମାନେ ରହିଛନ୍ତି ବୋଲି ଜେଲ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କ ମହଲରେ ଏହି ଓ୍ୱାର୍ଡର ଏକ କୁଖ୍ୟାତି ରହିଥିଲା । ତା'ର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ହେଉଛି, ଏହି ଓ୍ୱାର୍ଡରେ ବୁଢା ମାତ୍ର ଦୁଇ ତିନିଜଣ ଥିଲେ, ଆଉ ସମସ୍ତଙ୍କର ବୟସ ତିରିଶି ବର୍ଷରୁ କମ୍ ଥିଲା । ତେଣୁ ଓ୍ୱାର୍ଡଟିର

ସାମୂହିକ ଜୀବନ ଭିତରେ ସର୍ବଦା ଏକ ଜୀବନ୍ତତା ଭରି ରହିଥିଲା । ସବୁବେଳେ ପ୍ରାଣବନ୍ତତା, – ଆଗକୁ ଆଖିଗୁଡ଼ାକ ଯେପରି କେତେ କେତେ ଦୂରକୁ କେତେ କେତେ ସ୍ୱପ୍ନର ଆକର୍ଷଣରେ ଦଉଡ଼ିବାରେ ଲାଗିଥିଲେ ଏବଂ ଆମେ ପରସ୍ପର ସହିତ ସେହିସବୁ ଅନୁଭବରେ ଭାଗ ବସାଇବା ଦ୍ୱାରା ହିଁ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଆନନ୍ଦ ପାଉଥିଲୁ ଏବଂ ଆହୁରି ଆଗକୁ ଯିବା ନିମନ୍ତେ ଅପାର ଉତ୍ସାହ ଲାଭ କରୁଥିଲୁ । ପ୍ରତ୍ୟେକେ ପ୍ରତ୍ୟେକର ବାଟରେ ଆଗକୁ ଯାଉଥିଲେ, ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ସହ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ଦୈନନ୍ଦିନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ଏକ ବିଶେଷତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ରହିଥିଲା । କେହି କାହାରିପାଇଁ କୌଣସି ବାଧା ଆଦୌ ସୃଷ୍ଟି କରୁନଥିଲେ । ଆମେ ସମସ୍ତେ ଗୋଟିଏ କାରଣରୁ ଜେଲ୍ ଭିତରକୁ ଆସିଥିଲୁ, ପ୍ରାୟ ଦେହ ଘଷାଘଷି ହେଲାପରି ଅତି ଅଳପ ସ୍ଥାନରେ ଏତେଗୁଡ଼ାଏ ମଣିଷ ରହୁଥିଲୁ । ତଥାପି କାହାରି ଅସୁବିଧାରେ କେହି କୌଣସି ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରୁନଥିଲୁ । ପରସ୍ପରର ଅଗ୍ରଗତିରେ ଖୁସି ହେଉଥିଲୁ, କେହି ଅସୁସ୍ଥ ହୋଇପଡ଼ିଲେ ସ୍ୱତଃପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ତାହାର ଶୁଶ୍ରୂଷା କରୁଥିଲୁ, କାହା ଘରୁ କୌଣସି ଦୁଃସମ୍ବାଦ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଏକାବେଳେକେ କୌଣସି ସମଭାଗୀ ବନ୍ଧୁପରି ତା'ପାଖରେ ଯାଇ ବସୁଥିଲୁ । ଜେଲ୍ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କ ତରଫରୁ ଆମକୁ କୌଣସି କାମ କିମ୍ବା ଖଟଣି ଦିଆଯାଇ ନଥିଲା । ଦିନଯାକର ସମସ୍ତ ସମୟ ନିଜ ହାତରେ ଥିଲା । ଯିଏ ସତକୁ ସତ ନିଜକୁ ନେଇ କ'ଣଟିଏ ହେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିବ, ତା'ଲାଗି ଅବାଧ ସମୟ ଓ ଅମାପ ସ୍ୱାଧୀନତା ମହଜୁଦ ହୋଇ ରହିଥିଲା ।

ଆମ ଆଠ ନମ୍ବର ୱାର୍ଡ଼ରେ ବାଙ୍କୁଭାଇ ଥିଲେ । ବାଙ୍କୁଭାଇ ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବାଙ୍କବିହାରୀ ଦାସ । ମୋତେ କେବେ କୌଣସି ସ୍କୁଲରେ ପାଠ ପଢ଼ାଇ ନଥିବା ଅଥଚ ଜୀବନଯାକ ମୋ'ର ଶିକ୍ଷକ ହୋଇ ରହିବାକୁ ଆଗରୁ ମୁକାମ ନେଇ ଆସିଥିବା ଶ୍ରୀ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ମିଶ୍ର ଥିଲେ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅକୁଳାନନ୍ଦ ବେହେରା ଥିଲେ, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରଘୁନାଥ ନାୟକ ଥିଲେ ଏବଂ ଅନିଲଦା ଅର୍ଥାତ୍ ବହୁଗ୍ରାମର ଶ୍ରୀ ଅନିଲ କୁମାର ଘୋଷ ମଧ୍ୟ ରହୁଥିଲେ । ବାଗଲପୁରରୁ ଯାଇଥିବା ଆମେ ସମସ୍ତେ ସେହି ଗୋଟିଏ ୱାର୍ଡ଼ରେ ଥିଲୁ, ନାନା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଆଖିରେ ଭାରି ବାରିହୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲୁ । କେବଳ ଆମ ୱାର୍ଡ଼ରେ ନୁହେଁ, ଭିନ୍ନ ୱାର୍ଡ଼ରେ ରହୁଥିବା ରାଜନୈତିକ ବନ୍ଦୀଙ୍କର ସମସ୍ତ ସଂସାରଟିରେ ମଧ୍ୟ ବାରି ହୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲୁ । ସେସବୁ ୱାର୍ଡ଼ରେ ଶ୍ରୀ ସୁରେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଦ୍ୱିବେଦୀ, ଶ୍ରୀ ଗୌରାଙ୍ଗ ଚରଣ ଦାସ, ଶ୍ରୀ ନଶାମଣି ଖୁଣ୍ଟିଆ, ଶ୍ରୀ ଗୌରଶ୍ୟାମ ନାୟକ, ଶ୍ରୀ ପରମାନନ୍ଦ ମହାନ୍ତି, ଶ୍ରୀ ବାଞ୍ଛାନିଧି ଦାଶ ଓ ଆହୁରି କେତେ ଜଣ ଥିଲେ । ଜଣେ ଜଣେ ରହୁଥିବା କୋଠରି ଅର୍ଥାତ୍ ସେଲ୍‌ରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଲିଙ୍ଗରାଜ ମିଶ୍ର, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାମକୃଷ୍ଣ ପତି, ଶ୍ରୀ ଘନଶ୍ୟାମ

ପଟ୍ଟନାୟକ, ଶ୍ରୀ ଲୋକନାଥ ମିଶ୍ର, ମାଷ୍ଟର ସାନ୍ଧାପ୍ପା ଓ ଭୈରବଚନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି ଆଦି ରହୁଥିଲେ ।

ବିଭିନ୍ନ ବନ୍ଦୀଙ୍କର ବୟସ ଏବଂ ସାମାଜିକ ସମ୍ମାନ ଅନୁସାରେ ସରକାର ରାଜନୀତିକ ବନ୍ଦୀମାନଙ୍କୁ ତିନି ପାହ୍ୟାରେ ବିଭକ୍ତ କରିଥାନ୍ତି । ସେହି ଅନୁସାରେ ସରକାରୀ ଜେଲ୍ ବିଭାଗରୁ ସୁବିଧାସୁଯୋଗ ଓ ତଦନୁରୂପ ଦ୍ରବ୍ୟାଦି ମିଳିବାରେ ମଧ୍ୟ ତିନି ଥାକ ହୋଇ ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଥାଏ । ଯେଉଁମାନେ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଶ୍ରେଣୀରେ ଥାଆନ୍ତି କିମ୍ବା ଅଟକବନ୍ଦୀ ହୋଇ ରହିଥାନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ଘରୁ ଖାଦ୍ୟ-ପଦାର୍ଥ ମଗାଇବାର ମଧ୍ୟ ସୁଯୋଗ ଥାଏ । ସେମାନେ ଜେଲ ପୋଷାକ ନପିନ୍ଧି ନିଜର ଲୁଗାପଟା ବ୍ୟବହାର କରିପାରନ୍ତି । ଆମେ ତ ବୟସରେ ସାନ ଏବଂ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଅର୍ବାଚୀନ । ତେଣୁ ଆମେ ଜେଲ୍ ପୋଷାକ ପିନ୍ଧୁ ଓ ଜେଲ୍‌ରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଥିବା ଖାଦ୍ୟ ଖାଉ । ସକାଳୁ ଖେଚୁଡ଼ି ରନ୍ଧା ହୋଇ ଟେଙ୍ଗରେ ଆସେ, ଲଙ୍କା ସହିତ ଜେଲ୍‌ରେ ପେଷା ହେଉଥିବା ଘଣା ସୋରିଷ ତେଲରେ ବଘର ହୋଇ-ଥାଏ । ମହମହ ବାସୁଥାଏ ଏବଂ ଦହନରେ ଧୂଆଁ ବାହାରୁଥାଏ । ତାକୁ ପେଟେ ଖାଇ ଆମେ ଦିନମାନର କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ଘଣ୍ଟ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଯାଉ । ତଥାପି ଆମେ କେତେଜଣ ବୟସରେ ସାନ ବୋଲି ବୟସ୍କ ନେତୃସ୍ଥାନୀୟ ମାନଙ୍କ ପାଖରେ ଆମର ସବୁବେଳେ ଆଦର ରହିଥାଏ । ସେମାନଙ୍କ ପାଖରେ ଭଲ ଭଲ ପ୍ରାତଃ-ଆହାର ରହିଯାଏ । କିଛି ଜେଲ୍ ବିଭାଗରୁ ଏବଂ ଆଉକିଛି ନିଜ ଘରୁ । ଆମେ କେତେଜଣ ଲୋଭୀପକ୍ଷ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କ ଆଡ଼େ ସକାଳୁ ଘେରାଏ ଗପଖୋଳି ଆସିବାକୁ ଯାଉ ଏବଂ କିଛିଟା ବିଶେଷ ଜଳପାନର ଆନନ୍ଦ ମଧ୍ୟ ଲାଭ କରିଥାଉ । ଚଳଣିଟି ଏପରି ପ୍ରାତ୍ୟହିକ ହୋଇ ଯାଇଥାଏ ଯେ, ବଡ଼ମାନେ ଆମଲାଗି ହୁଏତ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଥାନ୍ତି ବା ଆମେ ଆସିବୁ ବୋଲି ଆମପାଇଁ କିଛି ସଞ୍ଚି ରଖି ଦେଇଥାନ୍ତି । ଏହି ସବୁ କିଛି ଖୁସିରେ ଖୁସିରେ ହୁଏ । ତେଣୁ କୌଣସି ଲାଜ ଲାଗେନାହିଁ ।

ଖରାବେଳେକୁ ସେମିତି ଟିଣଟା ଟେଙ୍ଗରେ ଭାତ, ଡାଲି ଓ ତରକାରୀ ଆସେ । ଜୀବନରେ କେତେକେତେ ଜାଗାରେ କେତେ ଡାଲି ଖାଇଛି ମାତ୍ର କଟକ ଜେଲ୍‌ର ଡାଲି ସୁଆଦ ମୁଁ ଆଉ କେଉଁଠି ହେଲେ ପାଇନାହିଁ । ତା'ର ବର୍ଣ୍ଣ ଅଲଗା, ସୁଆଦ ଅଲଗା, ବାସ୍ନା ବି ଅଲଗା । ତରକାରୀରେ ମସଲା ପଡ଼ିନଥାଏ, ମାତ୍ର ଘାଣି ତେଲରେ ବଘର ହୋଇଥିବାରୁ ତା'ର ବାସନା ହୃଦୟକୁ ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲସିତ କରିଦିଏ । ତରକାରୀରେ ପୃଥିବୀର ସବୁକିଛି ପରିବା ପଡ଼ି ଏକ ଅପୂର୍ବ ସ୍ୱାଦସାମାନ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଜିଭକୁ ଭଲ ଲାଗେ, ଦେହକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟକର ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । ରାତିରେ ମଧ୍ୟ ସେଇ ଭାତ, ଡାଲି ଓ ତରକାରୀ । ରୁଟି ଖାଉଥିବା ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ ମୋଟା ମୋଟା ମିଠା ଗହମରୁଟି । ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ପୂର୍ବରୁ

ଖାଇବା ମିଳିଯାଏ । କାରଣ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ପରେ ଆମକୁ ୱାର୍ଡ଼ ଭିତରେ ବନ୍ଦ ହୋଇ ରହିବାକୁ ପଡ଼େ । ଏବେ ମଧ୍ୟ ମନେ ଅଛି, ଆମେ ବେଶ୍ କେତେଜଣ ଜେଲ୍‌ରେ ଏକାଦଶୀ କରୁଥିଲୁ । ତଥାପି ସକାଳର ଜଳଖିଆ ଓ ମଧ୍ୟାହ୍ନର ଭୋଜନ ଆମକୁ ମିଳୁନଥିଲା ସତ, ମାତ୍ର ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଗୋଟାଏ ବକ୍ସରେ ଯେଉଁ ଖାଦ୍ୟ ମିଳୁଥିଲା, ତାହା ଦିନମାନର କିଛି ନଖାଇଥିବାର ଏକ ଉତ୍ସାହଜନକ କ୍ଷତିପୂରଣ କରି ନେଉଥିଲା । ଖାଇବା ଲୋଭରେ ହେଉ ଅଥବା କଉତୁକରେ ହେଉ, ଏକାଦଶୀ ବ୍ରତ ପାଳନ କରୁ କରୁ ମୁଁ ବେଶ୍ ଅଭ୍ୟାସରେ ପଡ଼ିଯାଇଥିଲି ଏବଂ ଜେଲ୍‌ରୁ ବାହାରିବା ପରେ ବେଶ୍ କେତେ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଧ୍ୟ ଏକାଦଶୀ କରୁଥିଲି ।

ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳକୁ ଜେଲ୍ ଭିତରେ ଭଲିବଲ୍ ଖେଳ ହୁଏ । ପନ୍ଦର ନମ୍ବର ୱାର୍ଡ଼ରେ ପ୍ରଶସ୍ତ ଜାଗା ରହିଥିବାରୁ ସେହିଠାରେ ଭଲି ଖେଳ ହୁଏ । ଜେଲ୍ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ଆମକୁ ବଲ୍ ଓ ନେଟ୍ ଯୋଗାଇ ଦିଅନ୍ତି । କଟକର ଦରଘା ବଜାର କଡ଼େ କଡ଼େ ଯେଉଁ ଉଚ୍ଚ ଜେଲ୍ ପାଚେରି ଯାଇଛି, ତାହାରି ସେପାଖକୁ ଉମର ଖେଳ ଜମେ । ଆମ ଗାଁରେ ଆମେ ପିଲାଦିନୁ ଭଲି ଖେଳିବାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ଥିଲୁ । ପ୍ରତି ଗ୍ରୀଷ୍ମଛୁଟିରେ ଗାଁ ଗୋଚର ପଡ଼ିଆରେ ଅଥବା ନଇକଣ୍ଠିଆରେ ଯୁବକସଙ୍ଘ ତରଫରୁ ଆମେ ବର୍ଷ ବର୍ଷ ଧରି ଭଲିଖେଳ ଖେଳିଛୁ । ଫଳେ, ଜେଲ୍‌ର ସର୍ବୋତ୍ତମ ଖେଳାଳି ରୂପେ ଆମରି ଗାଁର ଆମେ କେତେଜଣ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ହୋଇଗଲୁ । ଦିନେ ଦିନେ ଖୁବ୍ କୌତୁକପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତିଯୋଗିତାମାନ ମଧ୍ୟ ହୁଏ । ଗୋଟାଏ ପାଖରେ ବାଗଲପୁର ଓ ଅପର ପାଖରେ ଆଉ ସମସ୍ତେ । ଆମ ପଟଟା ହିଁ ଜିତେ । ଆମେ ଖବର ପାଉଥାଉ, ଆଗରୁ ଗିରଫ ହୋଇ ଆମ ଗାଁରୁ ଆସିଥିବା ଯେଉଁମାନେ ବ୍ରହ୍ମପୁର ଜେଲ୍‌ରେ ଥାଆନ୍ତି, ସେମାନେ ବି ସେଠା ଭଲିଖେଳରେ ସେହିପରି ନାମ ଅର୍ଜନ କରି ସାରିଥାନ୍ତି । ସନ୍ଧ୍ୟା ବୁଡ଼ିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖେଳ ଚାଲେ । ଜେଲ୍ ୱାର୍ଡ଼ରମାନେ ବି ମହାନନ୍ଦରେ ଖେଳ ଦେଖନ୍ତି । ଖେଳ ପରେ ଆଉ ଥରେ ଗାଧୁଆ ହୁଏ । କବାଟ ବନ୍ଦ ହେଲାବେଳକୁ ହିଁ ଆମେ ଖେଳାଳିମାନେ ଓଦାଳୁଗାରେ ୱାର୍ଡ଼ ଭିତରକୁ ପଶୁ । ଆମ ପାଇଁ ରାତି ଖାଇବା ସାଇତା ହୋଇ ରହିଥାଏ । ଆମେ ମହାନନ୍ଦରେ ଖାଇଯାଉ ।

ଗୋଟିଏ ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମରେ ଯୋଗଦେଇ ଆମେ ଏତେଗୁଡ଼ିଏ ମଣିଷ ଜେଲ୍ ଭିତରକୁ ଆସିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଆମ ଭିତରେ ରୁଚିର କେତେ ଫରକ ରହୁଥାଏ । ଆମ ଭିତରେ ନେତାମାନେ ଥାଆନ୍ତି, ନୀତିବାଦୀ ଗୁରୁଜନମାନେ ବି ଥାଆନ୍ତି; କଞ୍ଚା ବୟସର ପ୍ରଖର ତରୁଣମାନେ ରହିଥାନ୍ତି, ସଂସାରକୁ ସତେଅବା ଚନ୍ଦନ କରି ଚାହିଁଥିବା ମନ୍ଥର ରକ୍ଷଣଶୀଳମାନେ ମଧ୍ୟ ଥାଆନ୍ତି । ନୀରବମାନେ ରହିଥାନ୍ତି, କୋଳାହଳକାରୀମାନେ ମଧ୍ୟ ଥାଆନ୍ତି । କିଏ ସକାଳୁ ଉଠି ଗୀତା ପଢ଼େ, ଯିଏ

ଆସନବ୍ୟାୟାମ କରେ । ତାହାର ପୂଜା ଏବଂ ମନ୍ତ୍ରପାଠରେ ସକାଳଓଳିର ଅଧେ ଅତିବାହିତ ହୋଇଯାଏ । କିଏ ଘରୁ ଚିଠିପତ୍ର ଆସୁନାହିଁ ଅଥବା ବାହାରର କେହି ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ଆସିନାହାନ୍ତି ବୋଲି ଦୁଃଖ ହେଉଥାଏ, ସମସ୍ତଙ୍କ ମେଳରେ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ସତେଅବା ତଥାପି ଅଲଗା ଓ ଏକାନ୍ତ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ଆଉ କୋଉମାନେ ସତେଅବା ଦୁରଧଉଡ଼ି କଷ୍ଟା ହୋଇ ବୁଲୁଥାନ୍ତି, ଖାଉଥାନ୍ତି, ପିଉ-ଥାନ୍ତି, ହେଣ୍ଡି ମାରୁଥାନ୍ତି । ଜେଲ୍ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ଆମକୁ ଖୋରାକ ବାବଦରେ ଯାହା ଦେଉଥାନ୍ତି ତାହାକୁ ନିଜର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନ ଦ୍ୱାରା ନେଇ ଆଣି ଥୋଇ ଜାଣିଲେ କିପରି ଆମେ ଅନେକ ଅଧିକ ଭଲରେ ଖାଇପାରନ୍ତା, ସେଥିପାଇଁ ମଧ୍ୟ କେତେକଜଣଙ୍କର ବିଶେଷ ଯତ୍ନଶୀଳତା ରହିଥାଏ । କୋଉମାନେ ଯାହା ଦେଲେ ମଧ୍ୟ ମହାଖୁସିରେ ଖାଇ ଯାଉଥାନ୍ତି ଏବଂ ଆଉ କୋଉମାନେ ଟିକିଏ ଏପାଖ ସେପାଖ ହୋଇଗଲେ ନାକ ଟେକନ୍ତି । ଜେଲ୍ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କ ସହିତ ଭଲ ବୁଝାମଣା କରି ପଟେଇ ପାଟେଇ ରହିଲେ ଅଧିକ ସୁଖରେ ରହିବେ ବୋଲି କେଉଁମାନେ ସେହି ଦିଗରେ ପ୍ରବଳ ଭାବରେ ତତ୍ପର ହୋଇ ରହିଥାନ୍ତି, ଆଉ କେଉଁମାନେ ଟିକିକ କଥାରେ ଲଢ଼ିବାକୁ ବାହାରି ପଡ଼ନ୍ତି । ଏମାନେ ଜେଲ୍ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କୁ ଏକ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀ ସରକାରର ସ୍ଥାନୀୟ ପ୍ରତିଭୂପରି ଦେଖନ୍ତି ଓ କିଛିକୁ ଅବକାଶ ଆସି ପହଞ୍ଚିବା ମାତ୍ରକେ ଇଷ୍ଟୁଡ଼ି କମ୍ପା ଇରମ୍ ଲାଗି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଯାଆନ୍ତି । ନିଜ ପକ୍ଷର ସମର୍ଥନ କରିବାଲାଗି କୌଣସି ପକ୍ଷ ଲାଗି ହିଁ କେତେବେଳେ ଯୁକ୍ତିର କୌଣସି ଅଭାବ ହୁଏନାହିଁ । ତେଣୁ ପକ୍ଷ ପକ୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଉଚିତ ଅନୁଚିତ ନେଇ ଟଣାଓଟରା ମଧ୍ୟ ଲାଗିଥାଏ ।

୧୯୪୩ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ଛବିଶ ତାରିଖ କଥା ଏବେ ମଧ୍ୟ ମୋ'ର ମନେ ଅଛି । ଆଗରୁ ଆମ ଅନ୍ତେବାସୀମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଠିକ୍ ହୋଇଗଲା ଯେ ଆମେ ଜେଲ୍ ଭିତରେ ଅଲବତ୍ ଜାତୀୟ ପତାକା ଉଡ଼ାଇବା । ଏଥିରେ ବଡ଼ ଓ ସାନ, ପ୍ରବୀଣ ଓ ନବୀନ ସମସ୍ତେ ସମ୍ମତି ଦେଲେ । ଜେଲ୍ ଓ୍ୱାର୍ଡରଙ୍କ ହାତରେ ବାହାରକୁ ସମ୍ବାଦ ଗଲା ଏବଂ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିନର ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ସମୟରେ ପାଚେରି ସେପାଖରୁ ଜାତୀୟ ପତାକାଟିଏ ବସ୍ତ୍ର ଜାକିଟିଏ ହୋଇ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ଜାଗାରେ ଏପାଖରେ ଆସି ପଡ଼ିଲା । ସେଠାରେ ସେହି ସମୟକୁ ଆମ ଭିତରୁ ଜଣେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ସମ୍ପନ୍ନ କରିବେ ବୋଲି ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଥିଲେ । ସେଠାରେ ଜଗୁଥିବା ଓ୍ୱାର୍ଡରଙ୍କୁ ଆଉଜଣେ କଥାନହସରେ ବେଶ୍ ଟିକେ ଦୂରରେ ଅନ୍ୟମନସ୍କ କରି ରଖିଥିଲେ । ସକାଳୁ ଆମେ ସମସ୍ତେ ସ୍ନାନାଦି ସମାପନ କରି ପନ୍ଦର ନମ୍ବର ଓ୍ୱାର୍ଡର ଅଗଣାରେ ଏକତ୍ରିତ ହେଲୁ । କେତେବେଳେ କିଏ ସେଠାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ଭାବରେ ବାଉଁଶଟିଏ ନେଇ ପୋତି ଦେଇଥିଲା ଓ ଦଉଡ଼ି ବାନ୍ଧି ଦେଇଥିଲା । ପତାକା ଉଡ଼ା ହେଲା । 'ବନ୍ଦେ ମାତରମ୍' ସ୍ୱରେ

'ଝଣ୍ଡା ଉଞ୍ଚା ରହେ ହମାରା' ଗୀତଟିକୁ ଆମେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍ସାହରେ ଗାନ କରୁଥାଉ । ଜେଲ୍ ଅଫିସ ରେ ଖବର ଯାଇ ପହଞ୍ଚି ଗଲା କି କ'ଣ କେଜାଣି, ହଠାତ୍ ବିପଦ-ସଙ୍କେତ ବାଜି ଉଠିଲା, ଗୁହାରିଆ ହେଲାପରି ଜେଲ୍ ଘଣ୍ଟା ମଧ୍ୟ ଠଂ ଠଂ କରି ବାଜିଲା । ଲାଠି ହାତରେ ଜେଲ ପୋଲିସ୍ ଆସି ପହଞ୍ଚିଗଲେ । ସେଦିନର ଉତ୍ସବରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଲିଙ୍ଗରାଜ ମିଶ୍ର ପୁରୋଧା ହୋଇ ପତାକା ଉତ୍ତୋଳନ କରିଥାନ୍ତି । ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପତାକାର ସୁରକ୍ଷା ଲାଗି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ । ବନ୍ଦୀମାନେ ହାତକୁ ହାତ ଛନ୍ଦି ତିନିଗୋଟି ବୃତ୍ତରେ ଗୋଲ୍ ହୋଇ ବସିଗଲେ । ମଝିରେ ମୁଁ ଓ ବାଙ୍କଭାଇ ପତାକାଟିକୁ ନେଇ ତଳେ ଜାନୁ ମୁଣ୍ଡକୁ ତଳକୁ ମାଡ଼ି ବସିଗଲୁ । ଅପର ପକ୍ଷରୁ ଲାଠିପ୍ରହାର ହେଲା, ଜଣେ ଜଣେ ଜୋତାର ଆଘାତ ମଧ୍ୟ ଖାଇଲେ । ମାତ୍ର ଜେଲ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ଆମ ଦୁହିଁଙ୍କଠାରୁ ପତାକା ଛଡ଼ାଇ ନେବାକୁ ଅବାଧ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଶେଷକୁ ପତାକାର କ୍ଷୁଦ୍ରାଂଶ ହିଁ ସେମାନଙ୍କ ହାତରେ ପଡ଼ିଲା । ତା'ପରେ ୱାର୍ଡ଼ ସବୁ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ଆମେ ସବୁ ନିଜ ନିଜ ୱାର୍ଡ଼ ଭିତରେ ବନ୍ଦ ହୋଇ ରହିଲୁ । ବିଭିନ୍ନ ୱାର୍ଡ଼ର ବନ୍ଦୀମାନଙ୍କୁ ପରସ୍ପର ସହିତ ମିଶିବାକୁ ଦିଆ ଗଲାନାହିଁ । ଆମେ ଏହି ଶାସ୍ତିର ପ୍ରତିବାଦ କଲୁ, ଖାଇବା ବନ୍ଦ କରିଦେଲୁ । ତା'ପରେ ପାରସ୍ପରିକ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇ କଳି ତୁଟିଗଲା, ସମାଧାନ ହୋଇଗଲା ।

ଆମକୁ ଦିଆଯାଉଥିବା ତରକାରୀରେ ସାରୁ ପରିମାଣରେ ପ୍ରାବଲ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହଉଥାଏ । ସାରୁ ପରିବା ଅନେକ ଲୋକଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗେନାହିଁ । ତେଣୁ ଆପତ୍ତି ମଧ୍ୟ ହେଉଥାଏ । ଜେଲର୍ ସାହେବଙ୍କୁ ଅଭିଯୋଗ କଲାବେଳେ ସେ କହୁଥିଲେ ଯେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ମନୋହିରେ ଅଳୁ ପଶୁନାହିଁ, ମାତ୍ର ସାରୁ ପଶୁଛି; ତେଣୁ ସଂସ୍କୃତି-ସମ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ସାରୁ ବିଷୟରେ ଆଦୌ କୌଣସି ଆପତ୍ତି ରହିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ, ଏହାହିଁ ଉକ୍ତ କଥାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା । ଥରେ ସରକାରୀ ଜେଲ ବିଭାଗର ଜଣେ ଉଚ୍ଚ ହାକିମ କଟକ ଜେଲ୍ ପରିଦର୍ଶନରେ ଆସିଥିଲେ । ସେ ରାଜନୈତିକ ବନ୍ଦୀମାନଙ୍କର ୱାର୍ଡ଼ଗୁଡ଼ିକୁ ମଧ୍ୟ ବୁଲି ଦେଖିବାକୁ ଆସିଲେ । ଅନ୍ୟ ୱାର୍ଡ଼-ଗୁଡ଼ିକୁ ଦେଖି ଆମ ଅଠନମ୍ବରରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେଦିନ ବନ୍ଦୀମାନଙ୍କର ଖାଇବା ପିଇବା ଖୁବ୍ ଅଜଡ଼ା ଚଢ଼ାରେ ହୋଇଥାଏ । ବଢ଼ିଆ ଚାଉଳରେ ଘୃତ ରନ୍ଧା ହୋଇଥାଏ, ଭାତରେ ଗୋଟିଏ ହେଲେ ଗୋଡ଼ି ନଥାଏ । ଡାଲି ମହମହ ମହକୁଥାଏ । ତରକାରୀରେ ଏତେ ଏତେ ଫୁଲକୋବିର ଖଣ୍ଡମାନ ପଡ଼ି ରହିଥାଏ । ସେଥିରୁ ସେଦିନ ସାରୁକୁ ବହିଷ୍କୃତ କରି ରଖାଯାଇଥାଏ । ଆମ ୱାର୍ଡ଼ରେ ହାକିମ ପଶି ଆମ ସହିତ ଠିଆ ଠିଆ କଥା ହେଉଥିବା ସମୟରେ ରାଜବନ୍ଦୀ ମାନଙ୍କ ତରଫରୁ ତାଙ୍କୁ ଖଣ୍ଡେ ଲେଖା କାଗଜ ଦିଆଗଲା । ଆପଣ ଆମ ଜେଲ୍କୁ ପ୍ରତିଦିନ ପରିଦର୍ଶନରେ ଆସନ୍ତୁ, ତେବେ ଆମକୁ ପ୍ରତିଦିନ ଉନ୍ନତ

ମହମହ ଖାଇବା ଖାଇବାକୁ ଦିଆଯିବ, ବନ୍ଧା ଆଳୁ ଓ ଫୁଲକୋବିରେ ଭରାକାଖି ରାଜକୀୟ ବେଶ ଧାରଣ କରୁଥିବ ବୋଲି ଯେଉଁ ସ୍ମାରକପତ୍ରରେ ଲେଖା ହୋଇଥିଲା । କଏଦୀମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସିଧା ହାକିମଙ୍କ ହାତରେ ଏପରି ଲିଖିତ ଅଭିଯୋଗ କରିବା ହେଉଛି ଆଇନ୍ ଅନୁଯାୟୀ ଏକ ଅପରାଧ । ଆମ ୱାର୍ଡ଼ର ବନ୍ଦୀମାନଙ୍କର ଏକ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ମୁଁ ଅଭିଯୋଗପତ୍ରଟିକୁ ଲେଖିଥିଲି ଏବଂ ନିଜ ହାତରେ ତାହାକୁ ହାକିମଙ୍କ ହାତରେ ଦେଇଥିଲି । ହାକିମ ଭ୍ରୂକୁଟି କରି ମୋ' ଆଡ଼କୁ ଦଣ୍ଡେ ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କଲେ । ଲେଖାଟି ସମସ୍ତଙ୍କର ଗହଣରେ ଜେଲ୍-ଅଫିସ୍‌ରେ ଅବଶ୍ୟ ପଢ଼ା ହୋଇଥିବ । କାରଣ ସେହି କାରଣରୁ ମୋ'ଲାଗି ଏକ ମୃଦୁ ଶାସ୍ତି ବିଧାନ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । ଉତ୍ତମ ଆଚରଣ ସକାଶେ ହାକିମଙ୍କ ମାସକୁ ମାସ ବନ୍ଦୀମାନଙ୍କର କାରାଦଣ୍ଡ ସମୟରୁ ନିୟମିତ ଭାବରେ ଯେଉଁକେତେ ଦିନ ଛାଡ଼ି ଦିଆଯାଏ, ସେଥରକ ମୋତେ ସେଥିରୁ ବଞ୍ଚିତ କରା ଯାଇଥିଲା ।

ଆଉଥରେ ଆକସ୍ମିକ ଭାବରେ ମୋ' ଦ୍ୱାରା ଏପରି ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ଘଟିଲା, ଯାହାଫଳରେ କି ମୋତେ ସତକୁ ସତ ଏକ କଠୋରତର ଦଣ୍ଡ ମିଳିଥିଲା । ଆମ ୱାର୍ଡ଼ରେ ପ୍ରବେଶଦ୍ୱାର ପାଖକୁ ଗୋଟିଏ ଜାନ୍ତଘର ଥାଏ, ଯେଉଁଠାରେ କି ଆମେ ଚକିରେ ପେଷି ଗହମରୁ ଅଟା ବାହାର କରୁଥିଲୁ । ବନ୍ଦୀମାନେ ରାତିରେ ରୁଟି ଖାଇବାର ଦାବୀ ହେବାରୁ, ରାଜିନାମା ହୋଇଥିଲା ଯେ ଆମକୁ ଗହମ ଓ ଚକି ଯୋଗାଇ ଦିଆଯିବ ଓ ଆମେ ଆମର ଆବଶ୍ୟକ ଅଟାକୁ ନିଜେ ପେଷିଦେବୁ । ଜାନ୍ତଘରେ ଚକି ପଡ଼ିଥାଏ, ଆମେ ଯିଏ ଯାହାର ଫୁରସତ ଅନୁସାରେ ସେଠାକୁ ଯାଇ ଘଡ଼ିଏ ଅଟା ପେଷିଦେଇ ଆସୁ । ଦିନେ ସକାଳ ଓଳି ଲେଖାପଢ଼ା ସାରି ମୁଁ ଶୋଇପଡ଼ିଥିଲି । ମଧ୍ୟାହ୍ନଭୋଜନ ଆସି ପହଞ୍ଚିବାର ବେଳ ହୋଇଯିବାରୁ କେହି ବନ୍ଧୁ ମୋତେ ଉଠାଇ ଦେଇଥିଲେ । ମୁଁ ନିଦ ବାଉଳାରେ ଆଖି ମଳି ମଳି ଉଠିଲି ଓ ସିଧା ପରିସ୍ରା କରିବାକୁ ନାଳୀକୁ ଗଲି । ଟାଣ ଖରା ହୋଇଥାଏ । ଆଖି ଝଲ ଝଲ ହୋଇ ଯାଉଥାଏ । ସମ୍ଭବତଃ ମୋ ନିଦଟା ମଧ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାଙ୍ଗି ନଥାଏ । ୱାର୍ଡ଼ ଭିତରୁ ଝରକାବାଟେ କେହି ମୋତେ ବଡ଼ପାଟି କରି ତାଙ୍କ ଜାନ୍ତଘର କବାଟ ଲଗାଇଦେଇ ଆସିବାକୁ କହିଲେ । ଭିତରେ ଚକି ପଡ଼ିଥାଏ, କାଳେ କୁକୁର ପଶି ଅଟା ଖାଇଯିବ; ସେହି ଆଶଙ୍କାରେ ସେ ମୋତେ କବାଟ ଲଗାଇ ଦେବାକୁ କହିଥିଲେ । ମୁଁ ବୋଲି ମାନି କବାଟ କଳ ଆଣିଲି ଓ କୁହୁଣ୍ଡା ଲଗାଇଦେଲି । ତା'ପରେ ଏକ ରୁମୁଳ କାଣ୍ଡ ଘଟିଗଲା ।

ସେତିକିବେଳେ ଜେଲର ଏକନମ୍ବର ସହକାରୀ ଜେଲର୍ ପରିଦର୍ଶନରେ ସେବା ଦେବାକୁ ଆସି ଆମ ୱାର୍ଡ଼କୁ ଆସିଥାନ୍ତି ଓ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଜାନ୍ତଘର ଭିତରେ ଅଟାପେଷାର ତଦାରଖ କରିବାକୁ ଯାଉଥାନ୍ତି । ଆମ ୱାର୍ଡ଼ରେ ପହରା ଦେଉଥିବା ୱାର୍ଡ଼ର୍ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ସହିତ ସେଇ ଭିତରେ ଥାଆନ୍ତି । ସେମାନେ ଜାନ୍ତଘର

ଭିତରକୁ ଯାଇଛନ୍ତି ଓ ଭିତରେ ଅଛନ୍ତି ବୋଲି ମୋତେ ଜଣାଇଥିଲେ। ଯିଏ ମୋତେ କବାଟ ଲଗାଇ ଦେବାକୁ ଡାକଡର କହିଥିଲେ, ତାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଜଣାଇଥିଲେ। ତେଣୁ ଚମତ୍କାର ଅପରାଧଟାଏ ହୋଇଗଲା। ତୁମେ ଜାଣ ନଜାଣ ଯାହା ଘଟିଲା, ତାହାକୁ ଯାବତୀୟ ସର୍ତ୍ତ ଅନୁସାରେ ଏକ ଅପରାଧ ବୋଲି ହିଁ ବୁଝାଯିବ। ଏହି ଅଠରନମ୍ବରର ବନ୍ଦୀମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଜେଲ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କର ଆଦୌ ଉତ୍ତମ ଧାରଣା ନଥିଲା। ଏହିମାନେ ହିଁ ଯାବତୀୟ ଗୋଳମାଳ ଭିଆଇ ଜେଲର ଶାନ୍ତିଭଙ୍ଗ କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି ସେମାନଙ୍କର ଏକ ବିଶେଷ ମତ ମଧ୍ୟ ରହିଗଲା। ତେଣୁ ଘଟଣାଟି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାକୁ ଆଦୌ ବିଳମ୍ବ ହେଲନାହିଁ। ସନ୍ଦେହ କରାଗଲା ଯେ ଏକ ପୂର୍ବ-କଳ୍ପିତ ଯୋଜନା ଅନୁସାରେ ଏହି ଘଟଣାଟି ଘଟିଥିଲା। ଅର୍ଥାତ୍ ହାକିମ କାଲେକ୍ଟର ଭିତରେ ଅଛନ୍ତି ବୋଲି ମଉକା ପାଇ ମୁଁ ବାହାରୁ କବାଟ ବନ୍ଦ କରି ଦେଇଥିଲି। ତା'ପରେ କୁଆଡ଼େ ଅନ୍ୟ ବନ୍ଦୀମାନେ ଆସିଥାନ୍ତେ ଓ ହାକିମଙ୍କୁ ମାଡ଼ ମାରିଥାନ୍ତେ। ମୋତେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜେଲ୍ ଅଫିସକୁ ଡାକି ନିଆଗଲା ଏବଂ ପରଦିନ ସେଲ୍‌ରେ ରହିବାକୁ ହୁକୁମ ହେଲା। ମୁଁ ସିଆଡ଼େ ସିଆଡ଼େ ସେଲ୍‌କୁ ଗଲି। ଅର୍ଥାତ୍ ଗୋଟିଏ ଏକୁଟିଆ ଅଣଓସାରିଆ କୋଠରୀରେ ମୁଁ ବନ୍ଦ ହୋଇ ରହିଲି। ଦିନବେଳେ ବି ମୋତେ ବାହାରକୁ ବାହାରିବାକୁ କିମ୍ବା କାହାରି ସହିତ ମିଶିବାକୁ ଦିଆ ଯିବନାହିଁ। ରାତିରେ ଆଲୁଅ ମିଳିବ ନାହିଁ। ଝିଅପିଅ, ଗୁହ ମୂତ ସବୁ ସେହି କୋଠରୀ ଭିତରେ ହେବ। ମୁଁ ସବୁକଥା ଚଳାଇନେଲି, ମାତ୍ର ରାତିରେ ଲଣ୍ଠନ ନମିଳିବାଟା ମୋତେ ଅସହ୍ୟ ଲାଗିଲା। ଆଲୁଅ ନହେଲେ ମୁଁ କିଛିଟିଏ ପଢ଼ି ପାରିବନାହିଁ କିମ୍ବା କିଛି ଲେଖି ପାରିବନାହିଁ। ଅବଶ୍ୟ ଦଣ୍ଡଭୋଗର ଦ୍ୱିତୀୟ ଦିନ ମୋତେ ପହରା ଦେଉଥିବା ଓ୍ୱାର୍ଡର ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ମୋ'ପ୍ରତି ଅନୁକମ୍ପା ହେଲା। ସେ ଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟା ଲଣ୍ଠନଟିକୁ ମୋ' ଲୁହାକବାଟ ଏପାଖକୁ ଲଗାଇ କରି ବାରଣ୍ଡାରେ ଦେନ୍ତି ଓ ମୁଁ ସେପାଖରେ କୋଠରୀ ଭିତରେ ଥାଇ ଲେଖାପଢ଼ା କରେ। ମୋତେ ଏହି ଶାସ୍ତି ଦିଆ ଯାଇଥିବା ବିରୁଦ୍ଧରେ ରାଜନୈତିକ ବନ୍ଦୀମାନେ ପ୍ରତିବାଦ କଲେ। ଆମ ତରଫରୁ ପ୍ରତିନିଧି ଯାଇ କର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା କଲେ। ତିନି ଚାରି ଦିନ ପରେ ଦଣ୍ଡାଦେଶକୁ ପ୍ରତ୍ୟାହୃତ କରି ନିଆଗଲା।

କଟକ ଜେଲ୍ ମୋତେ ଏକ ନୂଆ ପ୍ରକାରର ଦୃଢ଼ ହେବାଲାଗି ଉଦ୍‌ବୋଧିତ କରି ଆସିଲା। ଆଗରୁ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଥିଲି ପାଠ ପଢ଼ୁଥିଲି, ପରୀକ୍ଷାରେ ଭଲ ଫଳ ଦେଖାଉଥିଲି ଓ ମୋ'ର ଶୁଭକାଂକ୍ଷୀମାନଙ୍କର ପ୍ରଶଂସାର୍ହ ହେଉଥିଲି। ସେମାନେ ମୋତେ ସତେଅବା ଜାଙ୍କରେ ବସାଇ ରଖିଥିଲେ। ସେଥିଲାଗି ମୁଁ ମଧ୍ୟ କାଳକ୍ରମେ କମ୍ ଅହଙ୍କାରୀ ହୋଇଯାଇ ନଥିଲି। ମୋ ନିଜ ଭାଇ ଓ ଭଉଣୀମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ଶିକ୍ଷା ହେବା ମୋ'ର ଏକ ଜନ୍ମଗତ ଅଧିକାର ବୋଲି ଧରିନେଇ ମୁଁ ସତେଅବା ନିଜଭିତରେ କେତେ କଅଣ ଫୁଲିଉଠୁଥିଲି।

ତଥାପି, ସତତ ଶିକ୍ଷା କରିବାର ଯେଉଁ ମୂଳଭୂତ ପ୍ରବୃତ୍ତି ରହିଥିଲେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଯଥାର୍ଥରେ ଜଣେ ଛାତ୍ର ହୋଇପାରେ, ସେହି ଦୀକ୍ଷା ମୁଁ ଆଗରୁ କେବେ ପାଇନଥିଲି ମୋ' ଶିକ୍ଷକମାନେ ମୋତେ କେତେ ଆଦର କରୁଥିଲେ, ମାତ୍ର ଇସ୍କୁଲ ପାଠଠାରୁ ଅକ୍ଷୌହିଣୀ ଗୁଣରେ ଆହୁରି ଏକ ବୃହତ୍ତର ପାଠ ରହିଛି ବୋଲି ସେମାନେ ସେହି ଅନୁସାରେ ଆଦୌ କୌଣସି ପିପାସା ଜାଗ୍ରତ କରିନଥିଲେ । ସେହି କାର୍ଯ୍ୟଟିକୁ କରିବାର ଅବକାଶ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର କର୍ମ ପରିସର କିମ୍ବା ସମ୍ପର୍କ ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ନଥିଲା । ମୁଁ ଜୀବନରେ ଯାହା ହେବ, କଟକ ଜେଲ୍‌ରେ ହିଁ ତାହାର ଅନୁସାରେ ଏକ ଶୁଭାରମ୍ଭ ହେଲା, ଏକ ମୂଳଦୁଆ ତିଆରି ହେଲା, ବାସନାର ଏକ ମଞ୍ଜି ଟିଏ ପୋତା ହୋଇ ରହିଲା । ମୋତେ ଯଥାର୍ଥରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କଲା, ସତେଅବା ମୋ'ର ଅସଲ ଜନ୍ମଭିଟି ଲାଗି ମୋତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଦେଲା । କଟକ ଜେଲ୍ ପାଖରେ ମୁଁ ଏଥିଲାଗି ଜୀବନଯାକ କୃତଜ୍ଞ ରହିଥିବି ।

କଟକ ଜେଲ୍‌ର ରାଜନୈତିକ ବନ୍ଦୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୋ'ର ଗୁରୁଜନ ସ୍ଥାନୀୟ ଏକାଧିକ ଏଭଳି ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ, ଯେଉଁମାନଙ୍କ ପାଖରେ ବହୁତ ବହି ଥିଲା । ରାଜନୀତି, ଜୀବନୀ, ଇତିହାସ ଓ ଆହୁରି କେତେ କେତେ ବିଷୟରେ କେତେ ନା କେତେ ବହି । ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ପରିଚିତ ହେବାର ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ପାଖରେ ଗଚ୍ଛିତ ଏହି ବହିଗୁଡ଼ିକୁ ଆବିଷ୍କାର କଲି, ସେଗୁଡ଼ିକ ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଗଲି । ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ବେଶ୍ କେତେକଙ୍କୁ ସତେଅବା ଏକ ଅନ୍ତର୍ଗତ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ ଛୁଇଁ ସାରିଥିଲା, ସେମାନେ ବସ୍ତୁଗତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଖୁବ୍ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ଲାଗୁଥିଲେ ଏବଂ, ସେମାନେ ଯେତିକି ଯାଏ ଯାଇଛନ୍ତି, ଅନ୍ୟମାନେ କେବଳ ସେଇଠି ଅଟକି ରହନ୍ତୁ ବୋଲି ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଏକ ଖଲ ସରାଗ ମଧ୍ୟ ରହିଥିଲା । ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କ ପାଖରେ ରହିଥିବା ବହି ମୋତେ ସେମାନଙ୍କର ସୀମାଗୁଡ଼ାକୁ କେତେ ସହଜରେ ଡିଆଁଇଦେଲା । ସବୁଯାକ ବହିପଢ଼ିବାକୁ ମନ ହେଲା । ଜୀବନରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାର ଯେ କୌଣସି ଏକ ସୀମାଙ୍କିତ କ୍ଷେତ୍ର ରହିଛି, ସେହି ଭ୍ରମ ଦୂର ହୋଇଗଲା । ମୋ'ର ଅସଲ ଇସ୍କୁଲ ମୋତେ କ୍ରମଶଃ ଛୁଇଁ ଛୁଇଁ ଆସୁଥିବା ଯୌବନର ସକଳ ଉଦ୍ଦାମତା ଓ ଉତ୍ସାହ ସହିତ ସେହି କଟକ ଜେଲ୍‌ରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । ଯେତେ ପଢ଼ିଲି, ଆହୁରି ତିନିସେତିକି ତଥାପି ବାକି ରହିଗଲା ବୋଲି ସର୍ବଦା ଅନୁଭବ ହେଉଥାଏ । ସତେଯେପରି ଅସଲ ବିଦ୍ୟାର ଘରେ ମୋ'ର ଆଗରୁ ଖଡ଼ିଛୁଆଁ ମଧ୍ୟ ହୋଇନଥିଲା, ଭଗବାନ୍ ମୋତେ ଏହି ନୂଆ ଇସ୍କୁଲଟିକୁ ଆଣି ମୋ' ଭିତରେ ଏକ ଅତଳ ଜଳର ଆହ୍ୱାନ ସମ୍ଭବ କରାଇଦେଲେ, ମୋ'ର ପିପାସାଗୁଡ଼ାକୁ ଏକ ବାଟ ଯୋଗାଇଦେଲେ, ସତେ ସେହିପରି ମନେ ହେଲା । ମୁଁ ଯେପରି ଆପେ ଆପେ ଚୁପ୍ ହୋଇଗଲି ।

ସମସ୍ତଙ୍କ ସହିତ ଥାଏ, ମୁଁ ସବୁ କାମରେ ଥାଏ, ତଥାପି ଭିତରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ କୋଳାହଳ ଶୂନ୍ୟ ସ୍ୱଭାବରେ ମୁଁ ଏହି ସତତ ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହିବାର ନୂତନ ଧର୍ମଟି ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ଲାଗିଥାଏ । ଏବଂ ଏଥିଲାଗି ନିଜ ଭିତରୁ ମୋତେ ସାହସର ଶକ୍ତି ମିଳି ଯାଉଥାଏ । ନିଜର ଦୈନନ୍ଦିନ କାର୍ଯ୍ୟର ଏକ ନିର୍ଘଣ୍ଟ ଠିକ୍ କଲି । ତା'ଭିତରେ ଦିନକୁ ଅନ୍ତତଃ ପାଞ୍ଚ ଛଅଘଣ୍ଟାର ବହିପଢ଼ା ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇ ରହିଲା । ଖାଲି ପଢ଼ି ପକାଇବି ନାହିଁ, ନିଜ ଖାତାରେ ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଓ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଁ ନିଜ ଖାତାରେ ଟିପି ମଧ୍ୟ ଦେବି ବୋଲି ସ୍ଥିର କଲି । ଯେତେ-ବେଳକୁ ଜାପାନ ହୁଏତ ଭାରତର ପୂର୍ବ ଉପକୂଳକୁ ମାଡ଼ି ଆସିବ ବୋଲି ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ମନରେ ଜବର ଭୟ ରହିଥାଏ । ଶୁଣାଯାଉଥାଏ, ଜାପାନୀମାନେ ଓଡ଼ିଶାର ଉପକୂଳରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଗଲେ ଓଡ଼ିଶାର ସରକାରୀ ମହକୁମାକୁ କଟକରୁ ସମ୍ବଲପୁରକୁ ଉଠାଇ ନିଆଯିବ । ସେଥିଲାଗି ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ପ୍ରସ୍ତୁତି ମଧ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଆମେ ବନ୍ଦୀମାନେ କୁଆଡ଼େ ଯିବୁ ? କେହି କହୁଥିଲେ, ଆମକୁ ଏକାବେଳେକେ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର କୌଣସି ଜାଗାକୁ ନେଇ ନିଆଯିବ । କିମ୍ବା ଅନ୍ୟ କେଉଁଜାଗାକୁ ନିଆଯିବ, ସେକଥା କିଏ କହିବ ? ସେଠାରେ ହୁଏତ କାଗଜପତ୍ର କିଛି ମିଳିବନାହିଁ । ଯାହା ପାଖରେ ଲେଖିବା କାଗଜ ବା ଖାତା ଯେତିକ ଥିଲା, ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ତାହାକୁ ବ୍ୟବହାର କରିବାରେ ଅତୀବ ମିତବ୍ୟୟୀ ହୋଇଗଲେ । ମୋ'ପାଖରେ ମାତ୍ର ଦୁଇତିନଟା ଖାତା ଥାଏ । ସେହିସବୁ ଖାତାରେ ବହିମାନଙ୍କରୁ ଟିପି ରଖିବାର ବ୍ୟାପାରରେ ମୁଁ ଭାରି କୃପଣ ହୋଇ ପଡ଼ିଲି । ଯଥାସମ୍ଭବ ଅଧିକ ଲଗାଲଗି କରି ସାନ ସାନ ଅକ୍ଷରରେ ଲେଖିଲି । ସେକାଳର ସବୁ ଟିପାଖାତା ମୋ'ପାଖରେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ସେତେବେଳେ ମୁଁ ଏତେ ସାନ ଅକ୍ଷରରେ ଏସବୁ ଲେଖି ପାରୁଥିଲି, ଏବେ ତାହା ଉପରେ ଆଖି ପକାଇଲେ ସେବର ଅନେକ କଥା ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ । ଧାଡ଼ୀଗୁଡ଼ିକ ଏପରି ଠେସା ଠେସି ହୋଇ ଲେଖା ହୋଇଛନ୍ତି ଓ ମୁରଡ଼ାଳିର ଦାନା ପରି ଅକ୍ଷରଗୁଡ଼ିକ ଏତେ ସାନ ହୋଇଛନ୍ତି ଯେ, ଚଷମା ପକାଇ ପଢ଼ିଲେ ହୁଏତ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ପଢ଼ାଯାଇ ପାରିବ । ଆମର ଭାଗ୍ୟ, ଜର୍ମାନୀ ରୁଷିଆ ଆକ୍ରମଣ କଲା ଓ ରୁଷିଆବାସୀ ପ୍ରାଣମୂର୍ଚ୍ଛା ପ୍ରତିରୋଧ କରି ଜର୍ମାନ ବାହିନୀକୁ ଅଟକାଇ ରଖି ପାରିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧର ମୋଡ଼ ବଦଳିଲା । ହିଟଲରଙ୍କର ଜୟଯାତ୍ରା ଏକ ପଛଘୁଞ୍ଚାରେ ପରିଣତ ହେଲା । ଏବଂ, ତେଣେ ଜର୍ମାନୀ ହଟିବାରୁ ଏଣେ ଜାପାନ ମଧ୍ୟ ହଟିଲା । ତେଣୁ ପୂର୍ବ ଭାରତର ବାହାରେ ରହିଗଲା । ଆମେ କଟକ ଜେଲ୍‌ରେ ସୁରକ୍ଷିତ ହୋଇ ରହିଲୁ ।

ଆମ ସହିତ ଏକାଠି ଥିବା ନେତୃସ୍ଥାନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ପାଖରେ ଅନେକ ବହି ରଖିଥିଲେ । ନିଜ ଘରୁ ଜେଲକୁ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ନୂଆ ନୂଆ ବହି

ମଗାଉଥିଲେ । ମୁଁ ସେସବୁ ଖବର ରଖୁଥିଲି ଓ ବହିଟିଏ ଆସିବା ମାତ୍ରକେ ତାକୁ କିଣି ପଢ଼ି ପକାଉଥିଲି । ମଝିରେ ଆମ ଘରୁ ବାପା, ବୋଉ ଓ କାହ୍ନୁଭାଇ ମୋ' ସହିତ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ଆସୁଥିଲେ । କାହ୍ନୁଭାଇଙ୍କୁ ମୋ' ନାଆଁରେ ଜେଲ୍ ଅଫିସ୍‌ରେ କିଛି କିଛି ପଇସା ଜମା ଦେଇଯିବାକୁ କହିବାରୁ ସେ ମୋ' କଥା ରଖିଲେ । ମୋ'ର ଆଖିବୁଜିଆ ପାଣ୍ଠିଟିଏ ବି ହୋଇଗଲା । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ସେହି ପଇସାରେ କେତୋଟି ବହି ନିଜେ ମଗାଇ ପାରିଲି । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଥାକଟିଏ କରି ମୋ' ବିଛଣା ପାଖରେ ରଖିଲି । ନାନା ବିଷୟର ବହିଗୁଡ଼ିକୁ ପଢ଼ିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ କ୍ରମେ ଅଧିକ ଦଖଲ ଆସିଗଲା । ଇସ୍କୁଲ ବା କଲେଜରେ ଏତେ ବର୍ଷ ଏତେ ଔପଚାରିକ ଭାବରେ ଇଂରାଜୀ ଭାଷା ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପରୀକ୍ଷାରେ ଭଲ ନମ୍ବର ରଖିବାକୁ ତାହା ଭଲ ଫଳ ଯୋଗାଇ ପାରୁଥିଲା ସିନା, ମାତ୍ର ଏହି ବହିଗୁଡ଼ିକୁ ପଢ଼ିବାର ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ ଭାଷାଟି ଭିତରକୁ ମୋ'ର ଏକ ପ୍ରକୃତ ପ୍ରବେଶ ଘଟିଲା । ହାଇସ୍କୁଲରେ ସଂସ୍କୃତ ପଢ଼ିବା ସମୟରେ ଦେବନାଗରୀ ଲିପି ସହିତ ଆଗରୁ ଭଲ ପରିଚୟ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ସେତେବେଳେ କଂଗ୍ରେସ ସରକାରଙ୍କର ବରାଦ ମୁତାବକ ରାଷ୍ଟ୍ରଭାଷା ପ୍ରଚାର ସମିତି ତରଫରୁ ଆମକୁ ହିନ୍ଦୀ ପଢ଼ାଇବାକୁ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ଆସୁଥିଲେ । ସପ୍ତାହରେ ହିନ୍ଦୀ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ପିରିଅଡ଼ ରହିଥିଲା । ସେହି ପିରିଅଡ଼୍‌ରେ ଆମକୁ ଯାବତୀୟ ଚଗଲାମି ଦେଖାଇବାର ଏକ ଅବସର ମିଳି ଯାଉଥିଲା । ମୋ'ର ମନେଅଛି, ସ୍ୱୟଂ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅନସୂୟା ପ୍ରସାଦ ପାଠକ ଆମକୁ ହିନ୍ଦୀ ପଢ଼ାଇବାକୁ ଆସୁଥିଲେ । ତାଙ୍କଠାରୁ ଆମେ ହିନ୍ଦୀଭାଷା ଯେତିକି ଶିକ୍ଷା କରୁନଥିଲୁ, ତା'ଠାରୁ ଅଧିକ ବେହେଲାମି କରୁଥିଲୁ ଓ ତାଙ୍କ ଧୈର୍ଯ୍ୟର ପରୀକ୍ଷା କରୁଥିଲୁ । ହିନ୍ଦୀରେ ଆମକୁ କୌଣସି ପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ ପଡ଼ିନାହିଁ । ତେଣୁ ଆମପାଇଁ ହିନ୍ଦୀରେ କୌଣସି ମହତ୍ତ୍ୱ ନଥିଲା ।

ଜେଲ୍‌ରେ ହିନ୍ଦୀ ଶିଖିବା ନିମନ୍ତେ ଏକ ଅନୁରାଗ ନିଜ ଭିତରୁ ଆସିଲା । ନିଜେ ନିଜର ଶିକ୍ଷକ ହୋଇ ମୁଁ ହିନ୍ଦୀ ପଢ଼ିବାକୁ ସ୍ଥିର କରିନେଲି । ଆଗରୁ ଅଗଷ୍ଟ ଆନ୍ଦୋଳନ ସମୟରେ ରାତିରେ ପ୍ରଚାରପତ୍ର ଛପାଇବା କାମଟି ସହିତ ମୁଁ ଦିନବେଳେ ମୌଲା ବକ୍ସ ଠାରୁ ଉର୍ଦ୍ଦୁ ଶିଖୁଥିଲି । ମୌଲା ସେତେବେଳେ ମୋ' ସାନଭାଇ ଦେବ ସହିତ ସପ୍ତମ ଶ୍ରେଣୀରେ ପଢୁଥିଲା । ଆମ ଗାଆଁ ପାଖ ତେଲ-ପାଟକ ଗାଆଁରେ ତାଙ୍କ ଘର । ସେତିକିବେଳର ଉର୍ଦ୍ଦୁଜ୍ଞାନ ବର୍ତ୍ତମାନ ହିନ୍ଦୀ ପଢ଼ିବାରେ ମୋତେ ଖୁବ୍ ସାହାଯ୍ୟ କଲା । ହିନ୍ଦୀ ବହିଗୁଡ଼ିକ ପଢି ବୁଝିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରି ମୁଁ ହିନ୍ଦୀଭାଷା ଶିଖିଲି । ପଣ୍ଡିତ ରାହୁଲ ସାଂକୃତ୍ୟାୟନଙ୍କର 'ମାନବ-ସମାଜ' ବୋଲି ବହିଟିଏ ଜେଲ୍‌ରେ କାହାପାଖରେ ଥିଲା । ମୁଁ ଧାଡ଼ୀ ଧାଡ଼ୀ କରି

ସେଇ ପୁସ୍ତକଟିକୁ କିଛି କିଛି ପଢ଼େ ଏବଂ ବୁଝିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ । କଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ ଗୁଡ଼ିକର ଅର୍ଥକୁ ଅଭିଧାନରୁ ଖୋଜି ବାହାର କରେ ଏବଂ ତାହାକୁ ଖାତାରେ ଲେଖିରଖେ । ନିଜେ ନିଜର ଗୁରୁ ହେଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ନିଜେ ନିଜର ଗୁରୁ ହେଲେ ଶୃଙ୍ଖଳା ଆପେ ଆପେ ଆସିଯାଏ । ତଥାପି ଏକୁଟିଆ ବସି ଏକ ନୂତନ ଭାଷା ଶିଖୁଥିବା ସମୟରେ କାଳେ କେତେବେଳେ ବିକାର ଲାଗିବ ଓ ମୁଁ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ସେଥିଲାଗି ଆଉ ଚେଷ୍ଟା ନକରିବି, ସେଥିଲାଗି ଜଣେ ସହବନ୍ଦୀଙ୍କୁ ଆଣି ପାଖରେ ବସାଇଲି । ସିଏ ହେଉଛନ୍ତି କଟକ ଜିଲ୍ଲା ବୁଢ଼ିଆପାଳର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୌରମୋହନ ସାହୁ । ମୋ'ଠାରୁ ବୟସରେ ବହୁତ ବଡ କିନ୍ତୁ ଭାରି ଉଦାର ମିଜାଜର ମଣିଷ । ସେ ଦିନକୁ ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ ହିନ୍ଦୀଶିଖାରେ ମୋ'ର ପାଳିଆ ହେବାକୁ ରାଜି ହୋଇଗଲେ । ଏମିତି ସାଥୀ ସାଥୀ ହିନ୍ଦୀ ସାଧ ହୋଇଗଲା । ସହବନ୍ଦୀମାନେ ଅନେକ ହିନ୍ଦୀ ବହି ମଗାଉଥାନ୍ତି । ମୁଁ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ମୋ' ନାମରେ ଜମା ହୋଇଥିବା ପଇସାରୁ କିଛି ହିନ୍ଦୀ ବହି ମଗାଇଥିଲି । ସେଗୁଡ଼ିକ ପଢ଼ି ପଢ଼ି କ୍ରମେ ହିନ୍ଦୀ ହୋଇଗଲା । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଲେଖା ହୋଇଥିବା ବହିଗୁଡ଼ିକୁ ପଢ଼ିବାଲାଗି ଏବେ ଯେତିକି ସମୟ ଲାଗୁଛି, ହିନ୍ଦୀ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ବହିଗୁଡ଼ିକୁ ପଢ଼ିବାକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାୟ ସେତିକି ସମୟ ଲାଗୁଛି । ହିନ୍ଦୀ ଗୋଟିଏ ଅନ୍ୟ ଭାଷା ବୋଲି ମୋଟେ ଲାଗୁନାହିଁ ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ମିଶ୍ରଙ୍କର କକେଇ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ପ୍ରାଣନାଥ ମିଶ୍ର ମଧ୍ୟ ସେତେବେଳେ କଟକ ଜେଲ୍‌ରେ ଥାଆନ୍ତି । ଷୋଳନମ୍ବର ୱାର୍ଡ଼୍‌ରେ ରହୁଥାନ୍ତି । ସାର୍‌ଙ୍କ ଜରିଆରେ ତାଙ୍କ ସହିତ ପରିଚୟ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ କକେଇ ଡ଼ାକିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲି । ଆମ ଦୁହିଁଙ୍କୁ ସିଏ ଦିନେ ଏକ ନୂତନ ମନ୍ତ୍ରଣା ଦେଲେ । କଟକ ନିମଚଉଡ଼ିରେ ତାଙ୍କର ନିଜ ବହିଦୋକାନ ଥାଏ । ପାଠ୍ୟ-ପୁସ୍ତକ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ମଧ୍ୟ ଛପାଉଥାନ୍ତି । ସେଇ ଥରେ କହିଲେ ଯେ, ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ବହୁସଂଖ୍ୟକ ପୁସ୍ତକ ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୁ ଅନୂଦିତ ହୋଇନଥିଲା । ଯଦି ଆମେ ଦୁହେଁ ଜେଲ୍ ଭିତରୁ ତାଙ୍କର କେତୋଟି ପୁସ୍ତକର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ କରିଦିଅନ୍ତୁ, ତେବେ ଜେଲ୍‌ରୁ ବାହାରିବା ପରେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଛପାଇ ଦିଅନ୍ତେ, ଏକଥା ସେ ଆମକୁ କେତେଥର ଆସି କହିଲେ । ପ୍ରାୟ ପ୍ରରୋଚିତ ହେଲାପରି ଆମେ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କର ବହିଟିଏ ନେଇ ଅନୁବାଦ କରିବା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲୁ । ଦୈନିକ ଦୁଇ ତିନିଘଣ୍ଟା ସମୟ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ ଲାଗି ରହିଲା । ପ୍ରଥମେ ତ ଖଡ଼ମଡ଼ ଲାଗିବାକୁ ପଡ଼ିଲା, ମାତ୍ର କ୍ରମେ, ଅର୍ଥାତ୍ ଆମେ ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କର ଭିତରକୁ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଗ୍ରହଣଶୀଳ ଭାବରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କାମଟି ସହଜ ଲାଗିଲା । ତାହା ଆମ ନିଜ ଉଦୟରେ ମଧ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟ କଲା । ଏହିପରି ଭାବରେ ଆମେ ଦୁହେଁ ମିଶି ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ତିନୋଟି ପୁସ୍ତକ ସେହି

ଜେଲ୍‌ରେ ହିଁ ଅନୁବାଦ କରି ଦେଇଥିଲୁ । କେକେଇ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଜବାବ ରଖିଲେ । ଜେଲରୁ ବାହାରିବା ପରେ ପରେ ସେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରକାଶ କରି ଦେଇଥିଲେ । ମୋ' ଜୀବନର ଏକ ନୂତନ ଦ୍ୱାର ଏହିପରି ଭାବରେ ଉନ୍ମୋଚିତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ।

କଟକ ଜେଲ୍‌ରେ ଏରସମା, ତିର୍ତ୍ତୋଲ, ଯାଜପୁର ଓ ବଡଚଣା ଅଞ୍ଚଳର ସାଧାରଣ ଗ୍ରାମବାସୀ ରାଜନୀତିକ ବନ୍ଦୀ ହିସାବରେ ଥାଆନ୍ତି । ସେହିସବୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ଥାନାପୋଡ଼ି, ଡାକଘର ଦଖଲ ପ୍ରଭୃତି ଯେଉଁ ଆନ୍ଦୋଳନାତ୍ମକ କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲା ସେହି ଅବସରରେ ସରକାରୀ ପୋଲିସ୍ ସେମାନଙ୍କୁ ଧରି ଆଣିଥିଲା । ସେମାନଙ୍କର ଆଗରୁ କୌଣସି ରାଜନୀତିକ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ହୋଇନଥିଲା । ଆନ୍ଦୋଳନର ଏକ ତାତ୍କାଳିକ ଉତ୍ସାହରେ ସେମାନେ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ପୋଲିସ ଦ୍ୱାରା ଧରାହୋଇ ଆସିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁମାନେ ତରୁଣ ବୟସରେ ଥିଲେ, ଆମେ, ଶ୍ରୀ ବାଙ୍କବିହାରୀ ଦାସ ଓ ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ପ୍ରାତ୍ୟହିକ ଅଧ୍ୟୟନର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଆରମ୍ଭ କଲୁ । ସରଳ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ସେମାନଙ୍କୁ ପୃଥିବୀରେ ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ ଜନବିପ୍ଳବ ବିଷୟରେ ଏକ ଧାରଣା ଦେବା ସେହି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା । ତରୁଣ ବନ୍ଧୁମାନେ ଅତୀବ ଉତ୍ସାହରେ ଏହିସବୁ ଅଧ୍ୟୟନରେ ଯୋଗ ଦେଉଥିଲେ । କେବଳ ଅଧ୍ୟୟନ ନୁହେଁ, ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟ ହେଉଥିଲା । ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସର ଇତିହାସ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପଣ୍ଡିତ ଜବାହରଲାଲ ନେହରୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ 'ବିଶ୍ୱ ଇତିହାସ' ଇଂରାଜୀ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଆମେ ନାନା ଦେଶର ବିପ୍ଳବ କାହାଣୀମାନ ପଢି ଓଡ଼ିଆରେ ବୁଝାଉଥିଲୁ । ଏହି କ୍ରମରେ ଲେନିନ୍‌ଙ୍କର what is to be done ? ବହିଟିର କେତେକ ଅଧ୍ୟାୟ ମଧ୍ୟ ଆମେ ଏକତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ ଏବଂ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲୁ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଆମ ଶ୍ରୋତାମାନେ କଉଳ କେତେଦୂର ଉପକୃତ ହେଉଥିଲେ କେଜାଣି, ମାତ୍ର ଆମେ ନିଜେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ତମ ଭାବରେ ମଣ ହୋଇ ଯାଉଥିଲୁ । ଆମେ ନିଜେ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକୁ କେତେଦୂର ବୁଝିଛୁ ଓ ହଜମ କରିଛୁ, ନିଜପାଖରେ ତାହାର ଉତ୍ତମ ପରୀକ୍ଷା ହୋଇ ଯାଉଥିଲା । ଜେଲ୍‌ଜୀବନର ସେହି ନିର୍ବାସିତ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ବନ୍ଦୀମାନଙ୍କୁ ଭାବର ଭୂମିରେ ଏକତ୍ର ଗୋଟିଏ ସହୃତ ଭିତରେ ରଖିବାରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ପ୍ରଭୂତ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲା । ନିଜକୁ ସତକୁ ସତ କିଛି କରୁଥିଲା ପରି ଲାଗୁଥିଲା ।

ସେହି କଟକ ଜେଲ୍‌ରେ ମଝିରେ ମଝିରେ ନାଟକ—ଅଭିନୟ ମଧ୍ୟ ହେଉଥିଲା । ମନ ହେବା ମାତ୍ରକେ ପରଦାଟିଏ ଟାଣି ରାତିରେ ନିଜ ଓ୍ୱାର୍ଡ଼ରେ ନାଟକ ଅଭିନୟ କରିବା, ଏସବୁ ଭାରି ସହଜ ଘଟଣାରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ପିଲାଦିନେ ମନ ହେବା ମାତ୍ରକେ ଗାଆଁରେ ଆମେ ସାଙ୍ଗମାନେ ଯେପରି ଘରୁ ଦୃହଳ ତ'ଲ୍ ଝିଣ ଘଣ୍ଟା'କ ଭିତରେ ହେଞ୍ଜଟିଏ କରି ପକାଉଥିଲୁ,

ଏ ପ୍ରାୟ ସେହିପରି ଗୋଟିଏ କଥା । ସେହି ଉତ୍ସାହରେ ଆମେ ଥରେ ଫକୀର ମୋହନଙ୍କର 'ପେସେଣ୍ଟ ମେଡ଼ିସିନ୍' ନାଟକର ଅଭିନୟ କରିଥିଲୁ । ମୁଁ ସ୍ୱୟଂ ସାଆନ୍ତ ବନିଥିଲି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତୀୟ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ପାର୍ଟିର ଜଣେ ମୁଖ୍ୟ ସଭ୍ୟ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି ସାଆନ୍ତାଣୀ ହୋଇଥିଲେ । ୧୯୩୦ ମସିହା ଶହୀଦ ସ୍ମୃତିସପ୍ତାହଟିକୁ ମଧ୍ୟ ଆମେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ସାହପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ପାଳନ କରିଥିଲୁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନ ଜାତୀୟ ସଂଗ୍ରାମର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ ଉପରେ ଆଲୋଚନାମାନ ହେଉଥିଲା । ଆମ ଭିତରେ ଥିବା ଗୁରୁଜନସ୍ଥାନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ବକ୍ତୃତା ଦେଉଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ଦିନେ ନାଟକଟିଏ ମଧ୍ୟ ଅଭିନୀତ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ଅବସର ନିମନ୍ତେ ମୁଁ 'ମୁକ୍ତିସ୍ନାନ' ବୋଲି ଏକାଙ୍କିକାଟିଏ ଲେଖିଥିଲି । ନିଜେ ନାଟକରେ ଅଭିନୟ ବି କରିଥିଲି । ନାଟକଟିକୁ ଅଭିନୀତ କରାଇବାରେ ଜେଲ୍ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ମଧ୍ୟ ଆମକୁ ଅନେକ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ।

ଏହି ଜେଲଜୀବନର ଲଗାତର କେତୋଟି ମାସ ମୋ'ର କବିତା ଲେଖିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହେଲା । ୱାର୍ଡ଼ ଭିତରେ ତ ସବୁବେଳେ ହୋ' ହା' ଲାଗି ରହିଥାଏ । ଗୋଟିଏ କଣକୁ କାନ୍ଥମୁହାଁ ହୋଇ ବସିଲେ ବହି ପଢ଼ିହୁଏ, ଅନୁବାଦ କରି ହୁଏ, ମାତ୍ର କଦାପି କବିତା ଲେଖା ହୋଇ ପାରୁନଥାଏ । ଗୋଟିଏ ମୋଟା ଖାତା ଯୋଗାଡ଼ କଲି. କେବଳ କବିତା ଲେଖିବା ସକାଶେ । ଯେଉଁ ନେତୃସ୍ଥାନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଏକାକୀ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କୋଠରୀରେ ଅଟକବନ୍ଦୀର ବିଶେଷ ବ୍ୟବହାର ପ୍ରାପ୍ତ ହେଉଥାନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣକର ସହାନୁଭୂତି ଲୋଡ଼ିଲି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାମକୃଷ୍ଣ ପତି ରାଜି ହେଲେ । ତାଙ୍କ ସହିତ କଥା ହେଲା, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନ ସକାଳ ଓଳି ସେ ଏତେଟାରୁ ଏତେଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ସହିତ ଥାଆନ୍ତି, ନିଜ କୋଠରୀରେ ରହନ୍ତିନାହିଁ । ତେଣୁ ମୁଁ ସେହି ସମୟଟକ ତାଙ୍କ କୋଠରୀଟିକୁ ବ୍ୟବହାର କରି ପାରିବି । ମୋ' ଖୁସିର ସୀମା ରହିଲାନାହିଁ । ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ସେହି ସମୟଟିରେ ମୁଁ ଆଠନମ୍ବର ୱାର୍ଡ଼ରୁ ମୋ' ଖାତାଟି ଧରି ତାଙ୍କ ବସାକୁ ଚାଲିଯାଏ । ଭିତରୁ କବାଟ ଅଟକାଇ ଦିଏ, କବିତା ଲେଖେ । ଲେଖିବା ଆରମ୍ଭ କରେତ ଏକାବେଳେକେ କେତେ ପୃଷ୍ଠା ପରେ ଯାଇ କଲମ ଅଟକେ । ପ୍ରତ୍ୟହ ପ୍ରାୟ ଦୁଇଟି ଚାରୋଟି କବିତା ତିନି ପାଞ୍ଚ ପୃଷ୍ଠା କାଗଜରେ ଲେଖି ହୋଇଯାଏ । କୁଆଡ଼ୁ ଏତେ ଉତ୍ସାହ ଆସେ କେଜାଣି ? କବିତାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ସାଧାରଣତଃ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଥାଏ । ସେତେବେଳେ କଲିକତା ଓ ତା' ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଥିବା ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକରେ ଦାରୁଣ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଲାଗିଥାଏ । ଇଂରାଜୀ ଖବର କାଗଜ ଷ୍ଟେଟ୍ସ୍‌ମ୍ୟାନରେ ତା'ର ବିବରଣୀମାନ ବାହାରୁଥାଏ । ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ପ୍ରପୀଡ଼ିତ ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନର କରୁଣ ନମୁନାମାନ ମଧ୍ୟ ଛବି ଆକାରରେ

ପ୍ରତିଦିନ ଖବରକାଗଜ ପଢ଼ି ମୋ' ଭିତରେ କେତେ ପ୍ରକାରର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଆସୁଥାଏ । ଅସହାୟଭାବ, ସହାନୁଭୂତିର, କ୍ରୋଧର, ବିଦ୍ରୋହର,—ଏହିପରି ନାନା ପ୍ରକାରର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା । ସେହି ପ୍ରତିକ୍ରିୟାଗୁଡ଼ିକ କବିତାର ଆକାରରେ ମୋ'ର ଚିତ୍ତପଟରେ ଉଙ୍କି ମାରୁଥାଏ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ, ସେତେବେଳେ ସାମ୍ୟବାଦୀ ରୁଷିଆରେ ହିଟଲରଙ୍କର ଆକ୍ରମଣ ଚାଲିଥାଏ । ଗୋଟା ଇଉରୋପ ଭୂଖଣ୍ଡକୁ ଦଖଲ କରି ସାରିଥିବାର ଦମ୍ଭ ଓ ଦର୍ପରେ ଜର୍ମାନ୍ ସେନା ରୁଷିଆକୁ ବି ଗିଳି ପକାଇବେ ବୋଲି ଧାଇଁଥାଆନ୍ତି । ରୁଷିଆରେ ସେମାନେ ଅଭୂତପୂର୍ବ ପ୍ରତିରୋଧର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲେ । ରୁଷ୍ ସେନା ତଥା ରୁଷିଆର ଅଧିବାସୀ ସତେଅବା ଇଞ୍ଚେ ଇଞ୍ଚେ ଭୂଇଁ ପାଇଁ ପ୍ରାଣମୂର୍ଚ୍ଛା ଲଢ଼େଇ କରୁଥାଆନ୍ତି । ସ୍ଥାନ ପରେ ସ୍ଥାନ ଜର୍ମାନୀର କବଳରେ ପଡ଼ୁଥାଏ ସତ, ମାତ୍ର ରୁଷିଆପକ୍ଷର ପ୍ରତିରୋଧଶକ୍ତି ବିଶ୍ୱବାସୀଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରି ଦେଉଥାଏ । ଶେଷରେ ଷ୍ଟାଲିନ୍‌ଗ୍ରାଡ୍‌ଠାରେ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧର ମୋଡ଼ ବଦଳିଗଲା । ଜର୍ମାନ୍ ବାହିନୀ ପଛକୁ ଘୁଞ୍ଚିଲା । ସେତେବେଳେ ଜେଲ୍ ଭିତରେ ଥିବା ଆମେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଘଟଣାରେ କମ୍ ଅବାକ୍ ହୋଇନାହୁଁ । ରୁଷ୍ ରଣକ୍ଷେତ୍ରରେ ସୋଭିଏଟ ଲାଲସେନାର ସେହି ସାହସ ଓ ବୀରତ୍ୱ ବିଷୟରେ ମୁଁ ପୃଷ୍ଠା ପରେ ପୃଷ୍ଠା କବିତା ଲେଖିଛି । କବିତାରେ ଖାତା ଭର୍ତ୍ତି ହୋଇଯାଇଛି । ଜେଲ୍‌ରୁ ବାହାରିବା ପରେ ସେହି କବିତାଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ କେତୋଟିକୁ ବାଛି ମୁଁ କ୍ଷୁଦ୍ର ସଙ୍କଳନଟିଏ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ଦେଇଥିଲି ଓ କେହି ସେଇଟିକୁ ମଧ୍ୟ ଛାପିଥିଲେ । 'ଦୁଇ ଅଧ୍ୟାୟ' ଏହାର ନାମ ଦିଆ ଯାଇଥିଲା । ନିଜ ଲେଖା ବହିଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଏଇଟି ହେଉଛି ମୋ'ର ସର୍ବପ୍ରଥମ ।

କଟକ ଜେଲ୍‌ରେ ରହିବା ଆଗରୁ ମୁଁ କେବେ ଗୀତ ଗାଇ ନଥିଲି । ପିଲାଦିନେ ସ୍କୁଲର ପୁରସ୍କାର ବିତରଣୀ ସଭା ଗୁଡ଼ିକର ଅବସରରେ ସମ୍ମିଳିତ ସଙ୍ଗୀତର କେତେ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ରହୁଥାଏ । ସେଥିରେ କେତେ ପିଲାଙ୍କୁ ମନୋନୀତ କରି ଦିଆଯାଏ । ମାତ୍ର ମୁଁ କେବେହେଲେ ମନୋନୟନକାରୀ ମାନଙ୍କର ନଜରରେ ପଡ଼ିନାହିଁ । ମୁଁ ନିଜେ ନିଶ୍ଚିତ ଧରି ନେଇଥିଲି ଯେ ମୋ' ଦ୍ୱାରା କେବେହେଲେ ଗୀତ ଗାଇବା ସମ୍ଭବ ହେବନାହିଁ । ମୁଁ ଏହିସବୁ ଅବସର ମାନଙ୍କରେ ପଛରେ ରହି ଯାଉଥିଲି ଓ ତେଣିକି ଆଦୌ କୌଣସି ଇଚ୍ଛା ରଖିନଥିଲି । କଟକ ଜେଲ୍‌ରେ ଯାଇ ଏଥିରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଲା । ଆମ ଆଠନମ୍ବର ୱାର୍ଡ଼ରେ ରାତିରେ ସହବନ୍ଦୀମାନଙ୍କର ସମାବେଶରେ କେତେ ଗୀତବାଦ୍ୟ ହୁଏ । ଗୀତ ଗାଇବା ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟ କମ୍ ନଥାନ୍ତି । ସନ୍ଧ୍ୟାପ୍ରାର୍ଥନା ସମୟରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଗୀତ ହୁଏ । ସେଦିନ ସମସ୍ତଙ୍କର ସହମତିରେ ରାତିରେ ସଙ୍ଗୀତର ବିଶେଷ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ସବୁ ରଖାଯାଏ, ସେଦିନ ଜେଲ୍ ତରଫରୁ ଦିଆଯାଇଥିବା ଖାଇବା ଥାଳିଗୁଡ଼ିକ ବାଦ୍ୟର କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଓଲଟାଇ ଦେଲେ

ସେମାନେ ତବଲାର କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି । କୁଶଳୀ ତଥା ଅକୁଶଳୀ ଉଭୟଙ୍କର ହାତ ନିଜ ନିଜର ଥାଳୀକୁ ବ୍ୟବହାର କରି ତବଲାମାତ ଆରମ୍ଭ କରିଦିଅନ୍ତି । ଦୁଇଆଡ଼ାକର ଗୀତସବୁ ବୋଲାଯାଏ : ଜାତୀୟତାତ୍ମକ ସଙ୍ଗୀତ, ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଥିବା ସଙ୍ଗୀତ, ଯାତ୍ରା ଓ ଗୀତାଭିନୟ ଗୁଡ଼ିକରେ ଥିବା ସଙ୍ଗୀତ, ଫାର୍ସ ଓ ପ୍ରହସନମାନଙ୍କରେ ଥିବା କେତେ କେତେ ପ୍ରକାରର ସଙ୍ଗୀତ । ଗାଇ ଜାଣିବା-ବାଲାମାନେ ଧିପାରେ ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତି, ଜାଣିଥିବା, ଅଳପ ଜାଣିଥିବା ଓ କିଛି ନଜାଣିଥିବା ଅନ୍ୟମାନେ ସେଥିରେ ପାଳି ଧରନ୍ତି । ଐକ୍ୟମନ ତଥାପି ଏକ ଐକ୍ୟ-ତାନର ସୃଷ୍ଟି କରେ । ତାହାହିଁ ପ୍ରଭୂତ ଆନନ୍ଦ ଦିଏ । ଆମ ଓ୍ୱାର୍ଡ଼ର ରୋଗ-ଜଗ୍ରସ୍ତମାନେ ଝରକା ବାହାରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ଦୂରତା ଭୁଲି ଯାନ୍ତି ନକୁଟି ସେହି ଆନନ୍ଦଟିର ଉପଭୋଗ କରନ୍ତି ।

ଏହି ଧାବଡ଼ସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ଆମର ନେତୃତ୍ୱ ନିଅନ୍ତି ଅନିଲ୍‌ଦା, କଟକ ଜିଲ୍ଲା ବହୁଗ୍ରାମର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅନିଲ୍ କୁମାର ଘୋଷ । ଗୀତ ରାଜ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ସାଧମତ ଚର୍ଚ୍ଚା ରହିଥିଲା, ବଙ୍ଗଳା ଓ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ସେ ବହୁ ସଙ୍ଗୀତ ଗାଇ ପାରୁଥିଲେ । ମୁଁ ତାଙ୍କର ସଙ୍ଗତକୁ ଆସି ଗୀତ ଗାଇବା ବିଷୟରେ ଉତ୍ସାହ ପ୍ରକାଶ କଲି, କ୍ରମେ ଗୀତ ଗାଇଲି, ତାଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍ସାହ ପାଇ ଗୀତ ମଧ୍ୟ ଲେଖିଲି । ଗାଉ ଗାଉ ଲେଖିଲି ଏବଂ ଲେଖୁ ଲେଖୁ ଗାଇଲି । କେଉଁଦିନ ସିଏ ମୀରା ଭଜନଟିଏ ଗାଆନ୍ତି, ତହିଁ ଆରଦିନ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ସେହି ସ୍ୱରରେ ଓଡ଼ିଆ ଗୀତଟିଏ ଲେଖି ଦେଇଦିଏ । କେଉଁଦିନ ସେ ବଙ୍ଗଳା ରାଗସଙ୍ଗୀତଟିଏ, ରବୀନ୍ଦ୍ର ସଙ୍ଗୀତଟିଏ ଅଥବା କୌଣସି ହିନ୍ଦୀ ଫିଲ୍ମ୍‌ରୁ ମଧ୍ୟ ଗୀତଟିଏ ଗାଆନ୍ତି । ମୁଁ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଶୁଣେ, ନଚେତ୍ ଅବା ମୋ'ର ଆଗ୍ରହ ଦେଖି ଗୀତଟି ମୋ' ଭିତରକୁ ଏକାବେଳକେ ପ୍ରବେଶ ନ କରିଯାଏ । ତେବେ ଦୁଇଦିନ ସେହିସବୁ ଗୀତର ସ୍ୱରଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଁ ମନେ ମନେ ଗୁଣୁଗୁଣୁ କରୁଥାଏ ଏବଂ ତା'ପରେ ନିଜେ ସେହି ସ୍ୱରରେ ଓଡ଼ିଆରେ ଗୀତଟିଏ ଲେଖି ପକାଏ ଏବଂ ଅନିଲ୍‌ଦାଙ୍କୁ ଆଣିଦିଏ । ତା'ପରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଉପସ୍ଥିତିରେ ଆମେ ସ୍ୱରରେ ଉଭୟେ ସେହି ଗୀତଟିକୁ ବୋଲୁ । ଅନ୍ୟମାନେ ପାଳି ଧରନ୍ତି । ତା ପରେ ମୁହଁରୁ ମୁହଁ ଓ ଖଟାରୁ ଖଟା ହୋଇ ତାହା ସମସ୍ତ କେବିନର ଏକ ଗୀତରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଏ । ସମ୍ପୃକ୍ତ ସମସ୍ତଙ୍କର ଆନନ୍ଦ ବର୍ଦ୍ଧନ କରେ ।

ସେହି '୪୭ର ମସିହା ଶରତ ସ୍ମୃତିସମ୍ବାଦଟି କଥା ଭାରି ମନେଅଛି । ଏପ୍ରିଲ ଛଅରୁ ତେରତାରିଖ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମେ ପ୍ରତ୍ୟହ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଆଲୋଚନା ଏଭଳି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ରଖିଥାଉ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନର ସଭାର ଆରମ୍ଭରେ ଗୋଟିଏ ଗୀତ ବୋଲା ହୁଏ, ସଭାଶେଷରେ ଆଉଗୋଟିଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକଦିନ ସେଥି-ଲାଗି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବାଞ୍ଛାନିଧି ଦାଶ ଗୋଟିଏ ଗୀତ ଲେଖି ଆଣିଥାଆନ୍ତି,' ନିଜେ ବୋଲନ୍ତି ।

ଆଉ ଗୋଟିଏ ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥାଏ, ମୁଁ ଓ ଅନିଲଦା ଏକାଠି ବୋଲୁ । ରାମକୃଷ୍ଣ କଟେନର ସମୟରୁ ଜଣେ ସହଅନ୍ତେବାସୀ ହିସାବରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଦାଶଙ୍କ ସହିତ ମୋ'ର ଘନିଷ୍ଠ ପରିଚୟ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଜେଲ୍ ଭିତରକୁ ଆସି ତାହା ଘନିଷ୍ଠତର ହେଲା । ମୋ'ର ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ମନେ ଅଛି, ପନ୍ଦର ନମ୍ବର ଓ୍ୱାର୍ଡ଼ରେ ଥିବା ପାଳଗଦା ଉପରେ ଶ୍ରୀ ଦାଶ, ମୁଁ ଓ ଅନିଲଦା ପ୍ରତି ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଏକାଠି ଯାଇ ବସିଯାଉ ଓ ତାହାର ଉପରୁ ସ୍ୱରଚିତ ଗୀତଗୁଡ଼ିକର ଲହରୀ ଛୁଟିବାରେ ଲାଗିଥାଉ, ଅନ୍ୟ ସହବନ୍ଦୀମାନେ ଏକାକୀ ବା ମେଳ ହୋଇ କିଏ କେଉଁଠି ବସିଥାନ୍ତି, କେଉଁମାନେ ସେମାନଙ୍କର ନିୟମିତ ଦିନଚର୍ଯ୍ୟାର ଏକ ଅଂଶ ହିସାବରେ ପରିକ୍ରମା କଲା ପରି କ୍ଷିପ୍ର ପଦଚାରଣା କରୁଥାନ୍ତି ଏବଂ ଆମର ଗୀତ ବୋଲିବାକୁ ଉପଭୋଗ କରୁଥାନ୍ତି । ସେହି କଥା ମନେ ପକାଇଲେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗେ । ଜୀବନର ପ୍ରଥମ ଏତେ ବର୍ଷ ମୋ'ର କଣ୍ଠକୁ କାହିଁକି ବନ୍ଦ ରଖିଥିଲା କିଏ ଏବଂ ହଠାତ୍ ସେହି ଅବଦମିତ ନିର୍ଝରର ସ୍ୱପ୍ନ ଭଙ୍ଗ କରାଇ କଟକ ଜେଲ୍‌ରେ ତାହାକୁ ଏପରି ସ୍ୱତଃସ୍ଫୂର୍ତ୍ତ ତଥା ଅନାବିଲ ଭାବରେ କାହିଁକି ଉଚ୍ଛୁଳାଇ ଆଣିଲା କିଏ, ଅପାର କୃତଜ୍ଞତା ସହିତ ମୁଁ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ସେହି କଥା ଭାବୁଥାଏ । ଏ ଜୀବନରେ ଏହି ବିଶେଷ ଦ୍ୱାରଟିକୁ ଉନ୍ମୋଚିତ କରାଇ ଆଣିଥିବା ଜୀବନବନ୍ଧୁ ପାଖରେ ମସ୍ତକ ନତ ହୋଇଯାଏ ।

ସେହି ଦ୍ୱାରଟି ଏବେ ମଧ୍ୟ ଉନ୍ମୋଚିତ ହୋଇ ରହିଛି, ସେହି ନିର୍ଝରର ମୁହଁଟି ଏବେ ମଧ୍ୟ ବନ୍ଦ ହୋଇନାହିଁ । ଗୀତ ବୋଲିବା ଏବେ ମଧ୍ୟ ଅବ୍ୟାହତ ରହିଛି । ଗୀତ ବୋଲିବାକୁ ଭୂମି କରି ଭାରତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ଭିତରକୁ ଅନୁଭବମୟ କିଞ୍ଚିତ୍ ପ୍ରବେଶ ମଧ୍ୟ ଘଟିଛି । ଗୀତ ବୋଲିବାକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଅଧିକ ବିଧିଯୁକ୍ତ ତଥା ନିୟମିତ ଭାବରେ ଗୀତ ଶୁଣିବାର କାନଟି ମଧ୍ୟ କ୍ରମେ ନିଜକୁ କିଞ୍ଚିତ ପ୍ରଶିକ୍ଷିତ କରିଆଣିଛି । ଓଡ଼ିଆ ଛାନ୍ଦ, ଜଣାଣ ଓ ଭଜନଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ମୁଁ ଭାରତୀୟ ଅନ୍ୟ ଭାଷାର ମଧ୍ୟ କେତେ ଗୀତକୁ ଶିଖି ଗାଇବା ପାଇଁ ମନ ବଳାଇଛି । ସେହି କଟକ ଜେଲ୍‌ରେ, ଯେତେବେଳେ ଆମେ ରାଜନୈତିକ ବନ୍ଦୀମାନେ କୌଣସି କାରଣରୁ ପ୍ରତିବାଦ ଅନଶନ କରିଥାଉ, ସେତେବେଳେ ମୁଁ ଓ ଅନିଲ୍‌ଦା ଏକାଦି କ୍ରମେ ଘଣ୍ଟା ଘଣ୍ଟା ସତେଅବା ଦୁନିଆସାରାର ଗୀତସବୁ ଗାଇ ଅପେକ୍ଷାରତ ପ୍ରହରଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଖରିତ କରି ରଖିଛୁ । ଶାନ୍ତିନିକେତନକୁ ଯାଇ ରବୀନ୍ଦ୍ର ସଙ୍ଗୀତର ମହାସମୁଦ୍ର ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଆଗରୁ ଶିଖିଥିବା ସବୁ ଗୀତର ଧାରା ସତେଯେପରି ଆପଣାର ମିତାଶ୍ରୟଟିକୁ ପାଇଯାଇଛି, ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି । ବିଧିବଦ୍ଧ ଭାବରେ ମୁଁ ଯେଉଁଠାରେ କେବେହେଲେ ରବୀନ୍ଦ୍ର ସଂଗୀତ ଶିକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯାଇନାହିଁ । ବିଭିନ୍ନ ଅବସରରେ ଓ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ରବୀନ୍ଦ୍ର ସଂଗୀତ ଶୁଣିଛି, କେତୋଟି ଖୁବ୍ ଭଲ ଲାଗିଛି, ମୋତେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବରେ ସ୍ପର୍ଶ କରିଛି ଏବଂ ସେହି ପ୍ରକ୍ରିୟାଟି ମଧ୍ୟରେ ଆପେଆପେ

ଅପେ ମନେ ରହିଯାଇଛି । ଏବେ ମଧ୍ୟ ମନେ ରହିଛି । ସମସ୍ତଙ୍କ ପରି ମୁଁ କେବେ ଗୀତଖାତାଟିଏ କରି ଗୀତଗୁଡ଼ିକୁ ଲେଖି ରଖିନାହିଁ । ତା'ପରେ ଇଉରୋପରେ ଫ୍ରେଞ୍ଚ୍, ସୁଇଡ଼ିଶ୍, ଫିନିଶ୍, ଜର୍ମାନ୍ ଓ ଇଂରାଜୀ କେତେ କେତେ ଭାଷାରେ କେତେ ବନ୍ଧୁଗୋଷ୍ଠୀରେ ବସି ଗୀତ ଗାଇଛି, ଇଉରୋପୀୟ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସଂଗୀତ ଭିତରେ ବ୍ରାହମସ୍ ମୋଜାର୍ଟ, ବାଖ୍, ବିଥୋଭେନ୍, ଶୁବେର୍ଟ, ଶୁମାନ୍ ଏବଂ ସିବେଲିଉସ୍ ପ୍ରଭୃତି କେତେ ସଂଗୀତକାରଙ୍କର ସଙ୍ଗୀତମର୍ମ ଭିତରେ ପଶି ଆପଣାକୁ କେତେ ଅନାବିଷ୍କୃତ ଦେଶ ମଧ୍ୟକୁ ପରିବ୍ରଜିତ କରି ନେଇଛି । ଚମତ୍କୃତ ହୋଇଛି, ପରିପ୍ଲୁତ ହୋଇଛି, ନୀରବ ହୋଇଯାଇଛି । ତଥାପି ରବୀନ୍ଦ୍ର ସଂଗୀତ ହିଁ ମୋ'ର ଅସଲ ନାଡ଼ୀ ହୋଇ ରହିଯାଇଛି । ସତେଅବା ଭିତରେ କେଉଁ ସ୍ୱରବର୍ତ୍ତିର ବୋଲ ମାନି ଆଉ ଆଉ ଗୀତମାନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ଭୁଲି ହୋଇଯାଇଛି; ରବୀନ୍ଦ୍ର ସଂଗୀତ ସତେଅବା ଏକ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଧାରାରେ ପରିଣତ ହୋଇ ରହିଛି ।

ତେଣୁ; କଟକରେ ପ୍ରାୟ ପନ୍ଦର ମାସ କଟାଇଥିବା ସେହି ଜେଲ୍‌ଜୀବନ ପ୍ରକୃତରେ ମୋ ଜୀବନରେ ଏକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରି କାର୍ଯ୍ୟ କରିଛି, କେତେ କେତେ ଅନ୍ତର୍ଦୀକ୍ଷା ଏବଂ ବହିର୍ଦୀକ୍ଷାର କାରଣ ହୋଇଛି । ମୋତେ ତାହା ମୋ' ନିଜ ଭିତରେ କେତେ ଗର୍ଥର କେତେ ସଖ୍ୟର ତଥା କେତେ ଆଘ୍ରାଣର ପରିଚୟ ଆଣିଦେଇଛି । ଅନେକ ବାଟ ମଧ୍ୟରୁ ମୋ' ନିଜଲାଗି ବାଟଟିଏ ବାଛି ନେବାର ଅଥବା, ଆହୁରି ଅଧିକ ସଳଖ ଭାବରେ କହିଲେ, ମହା ଜୀବନର ବିଧାତା ମୋ'ର ନିୟତଟକୁ ଏବଂ ମୋ'ର ଅନୁରାଗ ଗୁଡ଼ିକୁ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଭାବରେ ଜାଣିଥିବାରୁ ମୋ' ଲାଗି ଯେଉଁ ବିଶେଷ ବାଟଟିର ବରାଦ କରି ରଖିଛି, ତାହାକୁ ଖୋଜି ଠାବ କରି ନେବାର ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଏହି ପନ୍ଦରମାସ ସମୟ ସତକୁ ସତ ମୋ'ର ଘନିଷ୍ଠ ବନ୍ଧୁ ପରି କାର୍ଯ୍ୟ କରିଛି । ମୋତେ ତାହା ଅନେକ ଦୁର୍ଭାର ଭଜନ କରାଇଛି, ଅନେକ ଉତ୍ତେଜନାରୁ ରକ୍ଷା କରିଛି । କଟକ ଜେଲ୍‌ରୁ ବାହାରି ଆହୁରି ପ୍ରାୟ ବର୍ଷେ କାଳ ମୁଁ ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମ ଭିତରେ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ହୋଇ ରହିଛି, ପୁନର୍ବାର କାରାବରଣ ମଧ୍ୟ କରିଛି । ମାତ୍ର, ନିଜର ଅସଲ ଆହ୍ୱାନଟିକୁ ଶୁଣି ପାରିଥିବା ମଣିଷଟିଏ ପରି ମୁଁ ତେଣିକି ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମୁଁ ଆପଣାର ଭୂମିକାଟିକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛି. ପନ୍ଦର ପ୍ରକାରର ପନ୍ଦରଟା ବାଟ ମୋତେ ଆଉ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ଚଗଲ କରିନାହାନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ସଫଳମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ମୁଁ ଆଉ କୌଣସି ବାଟକୁ ଈର୍ଷା କରିନାହିଁ । ଆପଣାର ବାଟ ମୋତେ ଆଉ ସବୁଯାକ ବାଟକୁ ସହାନୁଭୂତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ବୁଝିବାର ହୃଦୟ ଆଣି ଦେଇଛି, ଆଉ ଯାବତୀୟ ବାଟ ଦ୍ୱାରା ଉପକୃତ ହୋଇ ପାରିବାର ଶିକ୍ଷା ଦେଇ ଯାଇଛି ।

୧୯୪୪ ମସିହା ଫେବୃଆରୀ କି ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସରେ ମୁଁ କଟକ ଜେଲ୍‌ରୁ ଖଲାସ ହେଲି । ମୋ' ଉପର ଭାଇ ଚମ୍ପକଟକରେ ସରକାରୀ ଡାକ୍ତର ଥାଆନ୍ତି । ମୁଁ ପ୍ରଥମେ ଚମ୍ପକଟକ ଯାଇ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ରହିଲି । ସେଠାରେ ମେଲେରିଆରେ ପଡ଼ିଲି । ଜ୍ୱର ଛାଡ଼ିଯିବା ପରେ ପୁଣି ବାହାରେ ଥିବା ସାଥୀମାନଙ୍କ ସହିତ ମିଶି କିଛି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କଲି । ସେତେବେଳକୁ ତ ଆନ୍ଦୋଳନାତ୍ମକ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ନଥାଏ । ମାତ୍ର, ଯେଉଁ ସାଥୀମାନେ ଜେଲ ଯିବା ଫଳରେ ସେମାନଙ୍କର ପରିବାରବର୍ଗ ଆର୍ଥିକ ଓ ଅନ୍ୟ ଯାବତୀୟ ପ୍ରକାରର ଅନାଟନର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉଥାନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କୁ ଯଥାସମ୍ଭବ କିଛିଟା ସାହାଯ୍ୟ କରିବା, ସେମାନଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚି ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ଦମ୍ଭ ଓ ଆଶ୍ୱାସନା ଦେବା, ଏହାହିଁ ସେତେବେଳେ ଏକ ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । କଲିକତାରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅନ୍ନଦା ପ୍ରସାଦ ଚୌଧୁରୀଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ଦେଶର ଏହି ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳରେ ସେହିପରି କେତେକ କାର୍ଯ୍ୟ ଚାଲିଥାଏ । ଏହି ଅବସରରେ ମୁଁ ଜେଲ୍‌ରେ ଥିବା କେତେକ ସାଥୀଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଇଛି । ସେମାନଙ୍କର ପରିବାର ସହିତ ପରିଚିତ ହୋଇଛି । କେତେକ ପରିବାର ପ୍ରକୃତରେ ଏଭଳି ଦୁରବସ୍ଥା ମଧ୍ୟରେ ରହିଥିଲେ, ଯେଉଁମାନେ କି ବାହାରୁ କୌଣସି ସହାୟତା ପାଉନଥିଲେ ଉପବାସରେ ରହିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଉଥାନ୍ତେ । ତେଣୁ, ଏହି କାର୍ଯ୍ୟଟିକୁ ମଧ୍ୟ ଆମ ଆନ୍ଦୋଳନର ଏକ ଆବଶ୍ୟକ କାର୍ଯ୍ୟରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ଆମେ କେତେଜଣ ପ୍ରାୟ ସବୁ ସମୟ ଦେଇ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲୁ ।

ତା'ପରେ ପ୍ରାୟ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା । ଜୀବନରେ ପ୍ରଥମ କରି ଓଡ଼ିଶାର ବାହାରକୁ ଯିବାର ଏକ ସୁଯୋଗ ମୋତେ ମିଳିଲା । କଲିକତାରୁ ଖବର ଆସିଲା ଯେ ଅଖିଳ ଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ ମହୀଶୂର କରଦରାଜ୍ୟର ବାଙ୍ଗାଲୋରଠାରେ ଗୋଟିଏ ତିନମାସିଆ ଶିକ୍ଷା ଶିବିର ହେବ । ସେଥିରେ ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାନ୍ତରୁ ଯୁବକମାନେ ବାଛି ହୋଇ ଯିବେ । ପୂର୍ବ ଅଞ୍ଚଳରୁ କଲିକତାରେ ଦୁଇଜଣଙ୍କର ନାମ ଏହିଲାଗି ସୁପାରିଶ କରାଯାଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାରୁ ମୁଁ ଓ ବଙ୍ଗପ୍ରଦେଶରୁ ଶ୍ରୀ ସୁବୋଧ ଭୌମିକ । ସୁବୋଧର ଘର କୁମିଲ୍ଲାରେ । କୁମିଲ୍ଲା ଦେଶବିଭାଜନ ପରେ ପୂର୍ବପାକିସ୍ତାନରେ ଥିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ବଙ୍ଗଳାଦେଶରେ ରହିଛି । ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନୁସାରେ ଆମେ ଦୁହେଁ ପ୍ରଥମେ କଲିକତା ଯାଇ ସେଠାରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅନ୍ନଦା ଚୌଧୁରୀଙ୍କୁ ଭେଟିଲୁ । ସିଏ ସବୁ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରି ଆମକୁ ବାଙ୍ଗାଲୋର ପଠାଇବେ । ନିଜର ବୋଲି ଯାହା କପଡ଼ା ଥିଲା, ତାହାକୁ ଧରି ମୁଁ କଲିକତାରେ ପହଞ୍ଚିଲି । ବାଙ୍ଗାଲୋର ପ୍ରବଳ ଶୀତଜାଗା, ତେଣୁ ଏତିକି ଲୁଗାରେ ଆଦୌ ଚଳିବ ନାହିଁ ବୋଲି କହି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚୌଧୁରୀ ମୋତେ

ଦୁଇଟି ଖଦଡ଼ ହାଫ ପ୍ୟାଣ୍ଟ କରାଇଦେଲେ, ଦୁଇଟା କମ୍ବଳ ମଧ୍ୟ ଯୋଗାଡ଼ କରି ଆଣିଲେ । ସୁବୋଧ ଆଉ ମୁଁ ଦିନେ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ଲାଗି ଗାଡ଼ି ଚଢ଼ିଲୁ । ସୁବୋଧ ମୋ' ଠାରୁ ବୟସରେ ବେଶ୍ ବଡ଼ ଥିଲା । ତେଣୁ ଆମ ଦୁଇଜଣିଆ ଦଳରେ ସିଏ ନେତାପରି କାମ କରୁଥିଲା । ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ଷ୍ଟେସନରେ ଆମକୁ କିଏ ଜଣେ ପାଛୋଟି ନେବାକୁ ଆସିଥିଲେ । ଏହି ଯାବତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ଗୋପନରେ ଚାଲିଥିଲା । ଆମ ବିଷୟରେ ପୋଲିସ୍ କିଛି ସୁରାକ ପାଇଲେ ଆମକୁ ଗିରଫ କରିନେବ, ସେହି ହିସାବରେ ସବୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରା ହେଉଥିଲା । ଦିନରେ ଆମେ ସେହି ଭଦ୍ରଲୋକଙ୍କ ଘରେ ହିଁ କଟାଇଲୁ, ଖାଇଲୁ ପିଇଲୁ । ତାଙ୍କର ହୀରା ଅଳଙ୍କାରର ଦୋକାନ । ସେମାନେ ଗୁଜରାଟର ଲୋକ । ମାନ୍ଦ୍ରାଜରେ ବ୍ୟବସାୟୀ । ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ସେମାନେ ଆମକୁ ପୁଣି ଷ୍ଟେସନକୁ ଆଣି ବାଙ୍ଗାଲୋର ଯାଉଥିବା ଗାଡ଼ିରେ ବସାଇଦେଲେ ।

ତହିଁ ଆରଦିନ ସକାଳେ ଆମେ ବାଙ୍ଗାଲୋରରେ ଗାଡ଼ିରୁ ଓହ୍ଲାଇଲୁ ଓ ଓ ଝଟକାଟିଏ କରି ଆନନ୍ଦ ଆଶ୍ରମକୁ ଗଲୁ । ଆନନ୍ଦ ଆଶ୍ରମ ଷ୍ଟେସନ ଠାରୁ ବହୁ ଦୂରରେ, ସେତେବେଳକା ସହରର ଉପକଣ୍ଠରେ । ସୁନ୍ଦର ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳ ପରି ଦିଶୁଥାଏ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାଲ୍‌ଫ୍ ରିଚାର୍ଡ଼ କିଥାନ୍ ଆଶ୍ରମର ପରିଚାଳକ ହିସାବରେ ସେଠାରେ ସପରିବାର ରହୁଥାନ୍ତି । ସାଙ୍ଗରେ ପତ୍ନୀ, ଦୁଇ ଝିଅ, ମଝିରେ ବାର ବର୍ଷର ପୁଅ । ପତ୍ନୀ ଡାକ୍ତର, ପୁଷ୍ଟି ବିଜ୍ଞାନରେ ବିଶେଷଜ୍ଞ । ଭାରତରେ ଗାଆଁମାନଙ୍କରେ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କୁ ସହଜରେ ମିଳି ଯାଉଥିବା ଶାଗ ମୁଗ ଓ ପନିପରିବାରେ ତଥାପି ସମତୁଲ ପୁଷ୍ଟିକର ଆହାରର କିପରି ଉପଲବ୍ଧି ହୋଇପାରିବ, ସେ ସେହି ବିଷୟରେ ଗବେଷଣା କରୁଥାନ୍ତି । ପରେ ଏହି ବିଷୟରେ ସେ ଖଣ୍ଡିଏ ବହି ମଧ୍ୟ ଲେଖିଥିଲେ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କିଥାନ୍ ଜଣେ ପାଦ୍ରୀ ହେବାର ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରି ଆମେରିକାରୁ ମିଶନାରି ହୋଇ ଆମ ଦେଶକୁ ଆସିଥିଲେ । ଭାରତବର୍ଷକୁ ଆସି ସିଏ ଗାନ୍ଧୀଜୀବନ ଓ ଗାନ୍ଧୀବାଦର ସହିତ ପରିଚିତ ହେଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ହିଁ ତଥାକଥିତ ଅନେକ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ ପ୍ରଚାରକଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଯଥାର୍ଥ ଭାବରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସନ୍ଦେଶର ପ୍ରଚାର କରୁଛନ୍ତି ଓ ଜଣେ ଆଦର୍ଶ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍‌ର ପ୍ରତୀକ ତଥା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି ବୋଲି ତାଙ୍କର ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହେଲା ଏବଂ ସେ ଗାନ୍ଧୀମାର୍ଗକୁ ଆସିଗଲେ । ଅଗଷ୍ଟ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯିବା ପରେ ସେ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ଭାବରେ ଭାରତୀୟ ମୁକ୍ତି ସଂଗ୍ରାମକୁ ସମର୍ଥନ କଲେ ଏବଂ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ କରି ରଖିଥିବା ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀ ସରକାରଙ୍କର ନିନ୍ଦା କଲେ । ଏହାର ଫଳରେ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଭାବରେ ଜଣେ ପାଦ୍ରୀର କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଧର୍ମତଃ ବିଦାୟ ନେଇ ଚାଲିଆସିଲେ ଏବଂ ସେହି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ପରାମର୍ଶରେ ତାଙ୍କ ରଚନାତ୍ମକ କାର୍ଯ୍ୟ କ୍ରମରେ ସକ୍ରିୟ ଭାବେ ଯୋଗ ଦେଲେ ।

ଆଶ୍ରମ ଅର୍ଥାତ୍ ଏକ ସାମୂହିକ ପାରସ୍ପରିକତା ଦ୍ୱାରା ନିୟମିତ ହୋଇ ରହିଥିବା ଚବିଶି ଘଣ୍ଟାର ଦ୍ରାତୃତ୍ୱିକ ଜୀବନଯାପନ । ଆମେ ଯେଉଁ ବିଶେଷ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣଟି ଲାଗି ଏଠାକୁ ଆସିଥିଲୁ, ତା'ର ନାମ ଥିଲା An rientation Course for Nation builders— ଦେଶ ଗଠନକୁ ଜୀବନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ତରୁଣମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଏକ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ଶିବିର । ଦୈନନ୍ଦିନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ରାତି ପାହିବା ପୂର୍ବରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯାଏ । ସମବେତ ପ୍ରାର୍ଥନା, ସମବେତ ଶରୀରଶ୍ରମ, ନିଜ ଦୈନନ୍ଦିନ ଆହାରକୁ ନିଜେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା- ତାହା ବାହାରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କଇଆନ୍‌ଙ୍କର କ୍ଲାସ୍ ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅଧ୍ୟୟନ । ଆମେ ସମସ୍ତେ ଗୋଟିଏ ଅର୍ଦ୍ଧଗୋଲାକାର ବଙ୍ଗଳାରେ ରହିଥାଉ । ମଝିରେ ମଝିରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନକୁ ଭ୍ରମଣରେ ମଧ୍ୟ ଯାଉ, ଏହି ଶିବିରର ଆମ ଦୁଇଜଣଙ୍କ-ସୁବୋଧ ଆଉ ମୁଁ— ବ୍ୟତୀତ କେରଳ, ତାମିଲନାଡୁ, ଗୁଜରାଟ ଓ ଦିଲ୍ଲୀରୁ ମଧ୍ୟ କେତେ ଜଣ ବନ୍ଧୁ ଆସିଥାନ୍ତି । ଶିବିରର ଜୀବନ କ୍ରମେ ଭଲ ଲାଗି ଆସୁଥାଏ । ଏହି ସମୟରେ ଏକ ଘଟଣା ଘଟିଲା ଓ ଶିବିରର ସମାପ୍ତି ଘଟାଇଲା ।

ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କର ହୁକୁମ୍ ଆସିଲା ଯେ ଶ୍ରୀ କଇଆନଙ୍କ ସପରିବାର ଭାରତବର୍ଷ ଛାଡ଼ି ଆମେରିକା ଚାଲିଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ସରକାର ତାଙ୍କ ଲାଗି ଆମେରିକା ଯାଉଥିବା କୌଣସି ସମୁଦ୍ର ଜାହାଜରେ ସ୍ଥାନ ଠିକ୍ କରିଦେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କୁ ବାଙ୍ଗାଲୋରଠାରେ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଏବଂ, ତାହାରି ସହିତ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ମଧ୍ୟ ଘଟିଲା । ମୋତେ ଗିରଫ କରିବାକୁ ଓଡ଼ିଶା ପୋଲିସ ମହୀଶୂର କରଦ ରାଜ୍ୟର ପୋଲିସ୍ ପାଖକୁ ତାରବାର୍ତ୍ତା ପଠାଇଥିଲେ । ଦିନେ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଆମେ ଦିନମାନର କାର୍ଯ୍ୟସାରି ପ୍ରାର୍ଥନା ଲାଗି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଥିଲୁ, ଏତିକିବେଳେ ଜଣେ ଭଦ୍ରଲୋକ ସାଧା ପୋଷାକରେ ଯାଇ ଆମର ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଶିବିର ଆରମ୍ଭରୁ ଆମେ ଏହିପରି ଅନେକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଆଶ୍ରମ ଦେଖି ଆସୁଥିବାର ଦେଖିଥିଲୁ । ଏହି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଜଣେ ଦେଖଣାହାରି ବୋଲି ଧରିନେଲୁ । ଭଦ୍ରଲୋକ ଆମ ସହିତ ଏକାଠି ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ବସିଲେ । ସେ ମୁସଲମାନ ହୋଇଥିବାରୁ କୋରାନ୍‌ର ପ୍ରାର୍ଥନାଟିକୁ ନିଜେ ଆବୃତ୍ତି କଲେ । ପ୍ରାର୍ଥନା ପରେ ସେଇଠି ଶ୍ରୀ କଇଆନଙ୍କୁ ମୋ' ନାମରେ ଆସିଥିବା ଗିରଫ ପରୱାନାଟିକୁ ଦେଖାଇଲେ ଏବଂ ମୋତେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କ ସହିତ ଯିବାକୁ ହେବ ବୋଲି କହିଲେ । ସମସ୍ତଙ୍କ ଭିତରେ କହିହେଲା ଚଞ୍ଚଳତା ଖେଳିଗଲା । ଶାନ୍ତ ଭାବରେ ସାନ୍ଧ୍ୟଭୋଜନ ସମାହିତ ହେଲା, ଗିରଫ ପରୱାନା ନେଇ ଆସିଥିବା ଅଫିସର ଜଣକ ମଧ୍ୟ ଆମ ସହିତ ଭୋଜନରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ତା'ପରେ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ମୁଁ ଆଶ୍ରମରୁ ବାହାରିଲି ।

ଏକାଠି ୯ଟାରେ ଯାଉଥିବା ବେଳେ ପୋଲିସ୍ କର୍ତ୍ତା ମୋତେ ବୁଝାଇ ଦେଲେ ଯେ ମହାରାଜା ମହୀଶୂର ସରକାରଙ୍କର ମୋ' ବିରୁଦ୍ଧରେ କୌଣସି ଅଭିଯୋଗ ନାହିଁ । କେବଳ ଓଡ଼ିଶାରୁ ଆସିଥିବା ଏକ ତାରବାର୍ତ୍ତା ଅନୁସାରେ ହିଁ ମୋତେ ଗିରଫ କରାଯାଇଛି । ଅନୁମାନ କରାଯାଉଛି ଯେ ମୋତେ କେବଳ ପନ୍ଦର ଦିନ ଯାଏ ଜେଲ ଭିତରେ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଇତି ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଶା ପୋଲିସ୍ ବିଭାଗର କେହି ଆସି ଏଠାରେ ପହଞ୍ଚିବେ ଓ ମୋତେ ଓଡ଼ିଶା ନେଇ ଯିବେ । ପରେ ଅବଶ୍ୟ ଜାଣିଥିଲି ଯେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଆମ ସହିତ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା ଜଣେ ବନ୍ଧୁ ସେଠା ପୋଲିସ୍ ହାତରେ ଧରାପଡ଼ି ଗିରଫ ହୋଇଛନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ରହିଥିବା କାଗଜପତ୍ରରୁ ଆମ ଅନେକଙ୍କର ନାମ ଓ ଠିକଣା ମଧ୍ୟ ମିଳିଛି । ସଂପୃକ୍ତ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଗିରଫ କରାଯିବାକୁ ପୋଲିସ୍ ତରଫରୁ ଆଦେଶ ହୋଇଛି । ଓଡ଼ିଶା ପୋଲିସ୍ ଏହି ବ୍ୟାପାରରେ ମୋତେ ମଧ୍ୟ ଖୋଜିବାକୁ ଯାଇଛି । ଆମ ଗାଁରେ ଆମ ଘର ଖାନତଲାସ ହୋଇଛି, ଆମର କଟକବସା ଖାନତଲାସ ହୋଇଛି ଓ ମୋ'ର ଆଉ ଦୁଇ ବଡ଼ ଭାଇଙ୍କର ଚାକିରି ଜାଗାରେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ରହୁଥିବା ବସାଘର ଗୁଡ଼ିକୁ ଖାନତଲାସ କରାଯାଇଛି । ତଦ୍ୱାରା ମୋ'ର ବାଙ୍ଗାଲୋର ଠିକଣାଟି ପୋଲିସ୍‌ର ହସ୍ତଗତ ହୋଇଛି ଏବଂ ମୋତେ ଗିରଫ କରିବାକୁ ତାରଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପଠାଯାଇଛି । ଖାନତଲାସି ସମୟରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରୁ ମୋ'ର କେତେକ ବହି ଓ ଖାତାପତ୍ର ପୋଲିସ୍ ଜବତ କରି ନେଇଛନ୍ତି ।

ପନ୍ଦରଦିନ ପାଇଁ ମୁଁ ବାଙ୍ଗାଲୋର କେନ୍ଦ୍ର ଜେଲ୍‌ରେ ରହିଲି । ଜେଲ୍‌ର ଗୋଟିଏ କୋଣକୁ ଧାଡ଼ୀ ହୋଇ କେତୋଟି ସେଲ୍, ସେଇଥିରୁ ଗୋଟିକରେ ମୋତେ ରଖାଗଲା । କେଜାଣି କାହିଁକି କାରାଗାରର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ମୋତେ ଜଣେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିପଜ୍ଜନକ କଏଦୀ ବୋଲି ଭାବିଲେ ଓ ସେଥିଲାଗି ମୋ' ଲାଗି ବିଶେଷ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଗ୍ରହଣ କଲେ । ବ୍ରିଟିଶ ଭାରତର ଏକ ପ୍ରଦେଶରୁ ମୋତେ ଗିରଫ କରିବା ପାଇଁ ଯେତେବେଳେ ୱାରେଣ୍ଟ ଆସିଥିଲା ମହାରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶାସିତ ଅନୁଗତ ମହୀଶୂର ରାଜ୍ୟରେ ତାହାକୁ ବିଶେଷ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦେବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ । ମୋତେ ମୋ'ର କୋଠରିଟି ଭିତରେ ଦିନର ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ବନ୍ଦ ହୋଇ ରହିବାକୁ ପଡ଼େ । ବାଙ୍ଗାଲୋରର ଥଣ୍ଡା ଜାଗା, ସେଥିଲାଗି ଗରମପାଣିରେ ଗାଧୋଇ ପାରିବି ବୋଲି ଅଧଘଣ୍ଟାଏ ସମୟ ମୋତେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନକୁ ପହରା ସହିତ ନିଆଯାଏ । ଏବଂ, ପ୍ରତିଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ମୋତେ ସେହି ସେଲ୍‌ର ହତା ଭିତରେ ପ୍ରାୟ ଅଧଘଣ୍ଟାଏ ବୁଲିବାକୁ ଦିଆଯାଏ । ସେହି ବୁଲିବାକୁ ମୁଁ ମୋ'ର ଦୈନନ୍ଦିନ ବ୍ୟାୟାମ ପରି କାମରେ ଲଗାଉଥାଏ ।

ଅବଶିଷ୍ଟ ସମୟ ମୋତେ ମୋ' କୋଠରୀଟି ଭିତରେ ବନ୍ଦ ହୋଇ ରହିବାକୁ ପଡ଼େ । କବାଟ ସେପାଖକୁ ପଥର ବାରଣ୍ଡାରେ ମୋତେ ଜଗି କରି ଜଣେ ଉମର୍‌କଏଦୀ ବସିଥାଏ । ଖାଇବା ସମୟ ହେଲେ ଆଉ ଜଣେ କଏଦୀ ମୋତେ ଖାଦ୍ୟ ଦେଇଯାଏ । ଖାଇବା ଥାଳିଟିକୁ କବାଟ ବନ୍ଦଦେଇ କୋଠରୀ ଭିତରକୁ ଠେଲି ଦିଆଯାଏ । ଖାଇବା ସାରି ମୁଁ ବି ଧୋଇପରି ଥାଳିଟିକୁ ବାହାରକୁ ବାରଣ୍ଡାକୁ ଠେଲିଦିଏ । କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବାର ତ ପ୍ରଶ୍ନ ନଥାଏ, କାରଣ ମୋ' ଭାଷା ସେମାନେ ବୁଝିବେନାହିଁ କିମ୍ବା ମୁଁ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ଭାଷା ବୁଝି ପାରିବି ନାହିଁ । କୋଠରୀ କୋଣକୁ ଦୁଇଟି କୁଣ୍ଡୁଆ ଥୁଆ ହୋଇଥାଏ, ମଳମୂତ୍ର ତ୍ୟାଗ କରିବା ପାଇଁ । କାନ୍ଥପଟେ ଉପର ଆଡ଼କୁ କାଚର ଗୋଟିଏ ଜଳାକବାଟି ରହିଥାଏ; ଯାହା ଫଳରେ ଆକାଶର ଚୁଳୁଲାଏ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେଉଥାଏ । ରାତିରେ ମୋ' ଜଗୁଆଳୀ ସେଇ ବାରଣ୍ଡା ଉପରେ କମ୍ବଳ ଘୋଡ଼ି ହୋଇ ଶୁଏ । ମୋ' ଶୋଇବା ପାଇଁ କୋଠରୀ ଭିତରେ ଲମ୍ବା ପାତ ବୁଣା ହୋଇ ତିଆରି ହୋଇଥିବା ଖଟିଆଟିଏ । ଆଉ ଖଣ୍ଡେ କମ୍ବଳ ତଳେ ପଡ଼ିଥାଏ । ସେଇଠି ମୋ'ର ବସା ଉଠା ହୁଏ ।

ମୋ'ଅଟକର ମିଆଦ ପନ୍ଦର ଦିନ । ଜେଲ୍ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ଧରିନେଇଥାନ୍ତି ଯେ, ଏହି ମିଆଦ ଭିତରେ ଓଡ଼ିଶା ପୋଲିସ୍ ବିଭାଗ ତରଫରୁ ଲୋକ ଆସି ମୋତେ ଏଠାରୁ ଓଡ଼ିଶା ନେଇଯିବେ । ମାତ୍ର ପନ୍ଦରଦିନ କଟିଗଲା, କୌଣସି ଲୋକ ଆସିଲେ ନାହିଁ । କୌଣସି ସମ୍ବାଦ ମଧ୍ୟ ଆସିଲାନାହିଁ । ଆଇନ୍ ଅନୁସାରେ ମୋତେ ମିଆଦ ପରେ କଚେରୀରେ ନେଇ ହାଜର କରାଗଲା । ଘଣ୍ଟା ଘଣ୍ଟା ହାଜତରେ ଅପେକ୍ଷା କରି ରାତି ହୋଇଗଲା ପରେ ଯାଇ ମୋ'ଲାଗି କଚେରୀରୁ ଡ଼ାକରା ଆସିଲା । ମୁଁ ହାଜର ହେଲି । ଦେଖିଲି, ହଠାତ୍ ଜଣେ ଆଡ଼ଭୋକେଟ୍ ଛିଡ଼ାହୋଇ ମୋ' ତରଫରୁ ବିଚାରପତିଙ୍କ ସହିତ ସୁଆଲଜବାବ କଲେ । ମୋତେ ଖଲାସ କରି ଦିଆଗଲା । ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚ ମିନିଟ ମଧ୍ୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବରେ ଏହା ଘଟିଲା । ମୁଁ ମୋଟେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନଥିଲି । ଏବଂ ଖଲାସ ହୋଇ ଯିବି କୁଆଡେ ? ସେତେବେଳକୁ ଆନନ୍ଦ ଆଶ୍ରମ ଭାଙ୍ଗି ଯାଇଥିଲା । ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରୁ ଆସିଥିବା ଯୁବକମାନେ ନିଜ ନିଜ ପ୍ରାନ୍ତକୁ ଚାଲି ଯାଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କଇଥାନ୍ ସପରିବାର ସରକାରଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନୁସାରେ ବାଙ୍ଗାଲୋରରେ କୌଣସି ଏକ ସ୍ଥାନରେ ରହୁଥିଲେ । ମୋତେ ସେହି ସ୍ଥାନ ଜଣା ନଥିଲା । କଇଥାନ ତାଙ୍କୁ ଜାହାଜ ଧରିବା ପାଇଁ ସରକାରଙ୍କ ତରଫରୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଯିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅପେକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । କଚେରୀର ସେହି କୋଠରୀଟିରୁ ଲୋକମାନେ ବାହାରି ଚାଲିଗଲେ । ଦେଖିଲି, ଯେଉଁ ଆଡ଼ଭୋକେଟ୍ ମୋ' ପାଇଁ ଲଢ଼ି ମୋତେ ଖଲାସ କରାଇଦେଲେ, ସେଇ ମୋ' ଆଡ଼କୁ ଆସୁଛନ୍ତି । ସିଏ ମୋତେ କହିଲେ ଯେ, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କଇଥାନ ତାଙ୍କୁ

ମୋ' ବିଷୟରେ କହିଥିଲେ ଏବଂ ସେ ମୋ' ମୋକଦ୍ଦମାର ଶୁଣାଣି ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଆସିଥିଲେ । ଓକିଲ ମହାଶୟ ମୋତେ ଟ୍ୟାକ୍ସିରେ ବସାଇ ଶ୍ରୀ କଲିଆନ୍ ରହୁଥିବା ସ୍ଥାନରେ ଛାଡ଼ି ଦେଇ ଆସିଲେ । ସତେଅବା ଗୋଟାଏ ଦଳ ସହଗଳ୍ପ ପରି ମନେ ହେଉଥାଏ ।

ସକାଳର ପ୍ରାର୍ଥନା ହେଲା । ରାତି ଖାଇବା ଖାଇବାକୁ ଗଲାବେଳେ ଆମେ ଦେଖିଲୁ ଆମେ ରହୁଥିବା ଥାନଠାରୁ ପାଞ୍ଚ ସାତ ମିଟର ଦୂରରେ ଦୁଇଜଣ ପୋଲିସ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ ଓ ସତେଅବା କାହାକୁ ପହରା ଦେବା ଭଳି ମୁତୟନ ରହିଲେ । ଘର ଭିତରେ ତ ଏତେ ଅନ୍ଧାର, ବାହାରେ ଏମାନେ ଠିଆ ଠିଆ ରାତି କଟାଇବେ କିପରି ? ଶ୍ରୀ କଲିଆନ ସେମାନଙ୍କୁ ପଚାରି ଜାଣିଲେ ଯେ ମୁଁ ଏଠାରେ ରହୁଛି ବୋଲି ବମ୍ବେରୀସ୍ଥ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପାଇ ସେମାନେ ଏହିପରି ମୋତେ ଜଗିବାକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ମୋ'ର ଗତିବିଧି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାକୁ ଏଠାରେ ଚବିଶଘଣ୍ଟା ପହରା ରହିବ । ଆମର ଅନୁକମ୍ପା ହେଲା । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କଲିଆନ ସେମାନଙ୍କୁ ବାରଣ୍ଡାକୁ ଆସି ରାତି କଟାଇବାକୁ ଅନୁରୋଧ ଜଣାଇଲେ । ସେମାନଙ୍କର ସେହି ସ୍ୱାଧୀନତା ନଥିଲା । ଶେଷ, ଆମେ ସେମାନଙ୍କୁ କହିଦେଲୁ ଯେ ମୁଁ ବେଶୀ ଦିନ ବାଙ୍ଗାଲୋରରେ ରହିବି ନାହିଁ । କାଲି ଦ୍ୱିପ୍ରହରର ସମୟରେ ଗାଡ଼ୀ ଅଛି, ମୁଁ ସେହି ଗାଡ଼ିରେ ବାଙ୍ଗାଲୋର ଛାଡ଼ିବି ଓ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ହୋଇ ଓଡ଼ିଶା ଚାଲିଯିବି ।

ରାତି ପାହାନ୍ତାରୁ ଉଠି ମୁଁ ବାହାରିବା ସକାଶେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲି । ପ୍ରାର୍ଥନା ପରେ କଲିଆନ୍ ବାଙ୍ଗାଲୋର୍ କାଣ୍ଟନ୍‌ମେଣ୍ଟ ଷ୍ଟେସନଯାଏ ମୋତେ ପହଞ୍ଚି ଆସିବାକୁ ବାହାରିଲେ । ଷ୍ଟେସନ୍ ଖୁବ୍ ପାଖରେ । ଆମେ ଚାଲି ଚାଲି ଯାଉଥାଉ । ବାଟରେ ପୋଲଟିଏ ପଡ଼େ । ତଳେ ରାସ୍ତା, ଉପରେ ରେଳପଥ । ସେହିଠାରେ ପୋଲିସ୍ ଆସି ଆମକୁ ଅଟକାଇଲେ ଏବଂ ମୋତେ ଗିରଫ କରାଗଲା ବୋଲି କହିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଆଦେଶ ଶୁଣି ଅନ୍ନନ୍ (ଆମେ ଅନନ୍ଦ ଅପ୍ପାଙ୍କର ଅନ୍ତେବାସୀ ତାଙ୍କୁ ସେହି ନାମରେ ଡାକୁଥିଲୁ । ତାମିଲ ଭାଷାରେ 'ଅନ୍ନନ୍' ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ବଡ଼ଭାଇ ।) ଅଗ୍ନିଶର୍ମା ହୋଇଗଲେ । ଜଣେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଏପରି ଗିରଫ କରିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନ୍ୟାୟ ବୋଲି ସେ ବାରବାର କହୁଥାନ୍ତି । ପୋଲିସ୍ ମୋତେ ନେଇଗଲେ । ମୁଁ ଯେଉଁଠାରୁ ଯାଇଥିଲି, ପ୍ରାୟ ଚବିଶଘଣ୍ଟା ପରେ ସେଇଠାକୁ ଫେରିଆସିଲି । ଏଥର ମୋତେ ଅଟକବନ୍ଦୀ କରି ରଖାଗଲା । ଅର୍ଥାତ୍ ଏଥର ମୋତେ ପନ୍ଦରଦିନ ପରେ ଆଉ କଚେରୀରେ ହାଜର କରା ଯିବ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶାର ପୋଲିସ୍ ଜଗୁଆଳି ଆସି ମୋତେ ନେଇଯିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ଜେଲ୍‌ରେ ରହିବି । ସେମାନେ କେବେ ଆସିବେ, ତାହାର କୌଣସି ଠିକଣା ନାହିଁ । ଯେଉଁ ସବୁକୁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସେହି ସମୟଟି ଯାଏ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଶ୍ରୀ କଲିଆନ୍ ଜେଲ୍

ଫାଟକ ପାଖକୁ ଆସି ମୋ'ସହିତ ସାକ୍ଷାତ କଲେ । ଦୁଇ ଦିନରେ, ଗୁରୁଦିନରେ ସେ ନିୟମିତ ଆସି ମୋ' ସହିତ ଫାଟକରେ ସାକ୍ଷାତ କରନ୍ତି । ସିଏ ମଧ୍ୟ ଅନିଶ୍ଚିତତା ଭିତରେ ରହିଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଜାହାଜ ଠିକ୍ ହୋଇଗଲା ବୋଲି ଯେଉଁଦିନ ଖବର ଆସିବ, ସେଦିନ ତାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସପରିବାର ବାଙ୍ଗାଲୋର ଛାଡ଼ିବାକୁ ହେବ । ବାଙ୍ଗାଲୋରରୁ ବମ୍ବେ, ବମ୍ବେରୁ ଆମେରିକା ।

ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଏତେଏତେ ଘଟଣା ଘଟିଗଲା, ଆମ ଘରେ କିଛି ଜାଣି-ନଥିବେ । ତେଣୁ ସବାଆଗ ଘରକୁ ଚିଠିଟିଏ ଲେଖି ଜେଲ୍ ଅଫିସ୍‌ରେ ଆଣି ଦେଲି । ଚିଠିଟି ବାପାଙ୍କ ନାଆଁରେ ଓଡ଼ିଆରେ ଲେଖା ହୋଇଥିଲା । କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ କହିଲେ, ସେମାନେ ଏହି ଚିଠିରେ କ'ଣ ଲେଖାହୋଇଛି, ତାହା ପଢ଼ି ପାରିବେନାହିଁ । ତେଣୁ ଏହି ଚିଠି ଡାକରେ ଯିବାର ଅନୁମତି ପାଇବନାହିଁ । ସେମାନେ ମୋତେ ଇଂରାଜୀରେ ଚିଠି ଲେଖିବାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ । ମୁଁ କହିଲି, ମୋ' ବାପା ମାଆ ଇଂରାଜୀ ଜାଣିନାହାନ୍ତି, ସେମାନେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ହିଁ ଜାଣିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର, ମୁଁ ଇଂରାଜୀରେ ଚିଠି ଲେଖିଲେ ଇଂରାଜୀ ଜାଣିଥିବା ଆଉକେହି କ'ଣ ଚିଠିକୁ ପଢ଼ି ସେମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇଦେଇ ପାରିବନାହିଁ ? ମୁଁ କହିଲି, ନା—ଏପରି କଲେ ବାପା-ବୋଉଙ୍କୁ ଅପମାନ ଦେବାଭଳି ହେବ । ମାତ୍ର, ମୋ'ର ଭାଇମାନେ ତ ଇଂରାଜୀ ଜାଣିଛନ୍ତି, ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ପାଖକୁ ଚିଠି ନଲେଖି ପାରିବି କାହିଁକି ? ନା, – ସେ କଥା ମଧ୍ୟ ହୋଇ ପାରିବନାହିଁ, କାରଣ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ପାଖକୁ ମୁଁ ସବୁବେଳେ ଓଡ଼ିଆରେ ଚିଠି ଲେଖି ଆସିଛି, ସେମାନଙ୍କୁ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ କଦାପି କିଛି ଲେଖିବି ନାହିଁ । ଏହିପରି ଭାବରେ ଏକ ଅଚଳ ଅବସ୍ଥା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଗଲା । ସେମାନେ ଜେଲ୍‌ର କର୍ମଚାରୀ, ଜେଲ୍‌ର ନିୟମକୁ ଅବଶ୍ୟ ମାନିବେ । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ମୋ' ନିୟମକୁ ମାନିବି । ମୁଁ ଚିଠିଟିକୁ ଫେରାଇ ଆଣିଲି । କାରାବାସ ଏକ ସମ୍ପର୍କହୀନ ଏକାନ୍ତ-ବାସରେ ପରିଣତ ହେଲା । ମୋ' ଅରଟ ମୋ' ପାଖରେ ଥାଏ । ପ୍ରତିଦିନ ସେଇଥିରେ ସୂତା କାଟେ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କଇଥାନ୍ ପ୍ରୟୋଜନ ଅନୁସାରେ ବଲନା ଯୋଗାଇଦେଇ ଆସୁଥାନ୍ତି । ପୁରୁଣା ଟିପାଖାତା ଗୁଡ଼ିକୁ ଦୋହରାଇ ଦୋହରାଇ ପଢ଼େ । ଆନନ୍ଦ ଆଶ୍ରମର ଲାଇବ୍ରେରୀରୁ ଏବେ କେତେ ବହି ପଢ଼ି କେତେ କଥା ଟିପି ପକାଇଥିଲି ।

ଜେଲର୍ ଯିଏ, ତାଙ୍କର ନାଆଁ ହେଉଛି ଶ୍ରୀ ବସାପ୍ପା । ଗୋରା ତକତକ ଦିହ । ଟହଟହ ଲୁଜ ଆମ୍ବଟିଏ ପରି ବାଙ୍ଗରା ଚେହେରା । ଜେଲ୍ ପୋଷାକ ପିନ୍ଧି ସତେଅବା ସୁନ୍ଦରିଆ କଣ୍ଢେଇଟିଏ ପରି ଦିଶନ୍ତି । ଭାରି କଡ଼ା ମଣିଷ, କଡ଼ା ଅଫିସର୍ । ଅଧସ୍ତନମାନଙ୍କର ତାଙ୍କୁ ପ୍ରାଣେ ଭୟ । କାରାବାସୀ ବନ୍ଦୀମାନେ ତାଙ୍କୁ ଶମନ ପରି ଡର କରୁଥିଲେ । କୌଣସି କାରଣରୁ ତାଙ୍କ କୋପରେ ପଡ଼ିଗଲେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କଡ଼ା ଶାସ୍ତିର ବିଧାନ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା । ହାରଗୁହାରିର ପ୍ରାୟ ଅବକାଶ ନଥିଲା ।

ତାଙ୍କର ଏହି ଗୁଣଟିର ଏକ ଅନୁରୂପ ସୂଚନା ଦେଇ ତାଙ୍କୁ ସମସ୍ତେ 'ବେଙ୍ଗେ' ବଦାପ୍ପା ବୋଲି କହୁଥିଲେ । କନ୍ନଡ଼ ଭାଷାରେ 'ବେଙ୍ଗେ' ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ହଅଁ । ଜେଲର୍‌ଙ୍କ ଉପରକୁ ଜେଲ୍‌ର ସୁପରିଣ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ୍‌ । ସେ ସିଧା କିଛି ବୁଝନ୍ତି ନାହିଁ କି ସିଧା କିଛି କରନ୍ତି ନାହିଁ । ପ୍ରତିକୁ ସବୁ ବୁଝନ୍ତି ଓ କରନ୍ତି । ସୁପରିଣ୍ଟେ-ଣ୍ଡେଣ୍ଟ୍‌ ସକାଳବେଳା ଥରେ ଜେଲ୍‌ରେ ରାଉଣ୍ଡ୍‌ ଦିଅନ୍ତି, ସପ୍ତାହକୁ ଥରେ ପରେଡ୍‌ କରାନ୍ତି । ପ୍ରାତ୍ୟହିକ ରାଉଣ୍ଡ୍‌ରେ ସଦଳବଳ ସିଏ ମୁଁ ରହୁଥିବା ହତା ଭିତରକୁ ମଧ୍ୟ ଆସନ୍ତି । ଜଗୁଆଳି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମୋ' କୋଠରୀ ଲୁହା ଫାଟକକୁ ଖୋଲି ଦିଏ । ମୁଁ ଯାହା କରୁଥାଏ ପଛକେ, ଠିଆହୋଇ ନମସ୍କାର କରେ । ସିଏ ପ୍ରତିନମସ୍କାର ଜଣାନ୍ତି ଏବଂ ଔପଚାରିକ ଭାବରେ କୁଶଳ ପଚାରି ଚାଲିଯାଆନ୍ତି । କବାଟ ପୁନର୍ବାର ପଡ଼ିଯାଏ ।

ଭାରି ଉଦାସୀନ ଭାବରେ ଦିନ କଟି ଯାଉଥାଏ । ମଝିରେ ମଝିରେ ଅନ୍ନନ୍‌ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ଆସୁଥାନ୍ତି । ଫାଟକରେ ତାଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୁଏ । ସେତିକି ସମୟ ଖୁସି ଲାଗେ । ଦିନେ ମୋ' କୋଠରୀଟିରେ ମୁଁ ଏକମନ ହୋଇ ସୂତା କାଟୁଛି, ଏହି ସମୟରେ ସୁପରିଣ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ୍‌ ଆସି ପହଞ୍ଚିଗଲେ । ମୋ' କୋଠରୀର କବାଟ ଖୋଲିଗଲା । ସେ ଭିତରକୁ ଆସି ମୋ' ଖଟିଆଟି ଉପରେ ବସିଲେ । ମୁଁ କୌତୂହଳ ସହିତ ଛିଡ଼ା ହୋଇଥାଏ । ତାଙ୍କ ଗହଣର ଅନ୍ୟମାନେ ବାହାରେ ବାରଣ୍ଡାରେ ଠିଆ ହୋଇଥାନ୍ତି । ସତେଅବା ରାମଙ୍କ ସହିତ ସୁଗ୍ରୀବସେନା ପରି ଦିଶୁଥାନ୍ତି । ଖଟିଆ ଉପରୁ ମୋତେ ସେ ପଚାରିଲେ, ତୁମେ ଘରକୁ ଚିଠି ଦେଉନାହଁ କାହିଁକି ? ତୁମର ବାପମାଆ ତେଣେ କେତେ ବ୍ୟସ୍ତ ହେଉନଥିବେ ? ସେମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍‌ବେଗ ଭିତରେ ରଖି ତୁମକୁ କପରି ଭଲ ଲାଗୁଛି ? ମୁଁ ମୋ' ତରଫରୁ ଘଟଣାଟିକ କହିଗଲି । ଗୋଟାଏ ମଝିମଝିଆ ମୀମାଂସା ହୋଇଗଲା । ସ୍ଥିର ହେଲା ଯେ, ମୁଁ ମୌଲି ବକ୍ସ ମାରଫତରେ ବାପାବୋଉଙ୍କ ପାଖକୁ ଚିଠି ଦେବି । ଚିଠି ଉର୍ଦ୍ଦୁରେ ଲେଖାଯିବ । ଜେଲ୍‌ ଅଫିସର କେବେ ଉର୍ଦ୍ଦୁ ପଢ଼ି ପାରିବେ । ତେଣୁ ଚିଠି ଯିବାରେ କୌଣସି ଅସୁବିଧା ହେବନାହିଁ । ମୌଲି ଚିଠି ପାଇ ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ କରି ଆମ ଘରକୁ ପଠାଇଦେବ । ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ମୁଁ ସେଠାରୁ ମୁକୁଳିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚାଲୁଥିଲା । ବେଶ୍‌ ମନୋରମ ମଧ୍ୟ ଲାଗୁଥିଲା ।

ସୁପରିଣ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ୍‌ ମୋତେ ପୁଣି କହିଲେ, ତୁମ ପାଖରେ ବହିପତ୍ର କିଛି ନାହିଁ, ତୁମର ସମୟ କଟୁଥିବ କପରି ? ମୋ'ର ମନେ ପକାଇଦେଇ ସେ ପଣ୍ଡିତ ଜବାହରଲାଲ୍‌ଙ୍କର ଉଦାହରଣ ଦେଲେ । ଜବାହରଲାଲ ତାଙ୍କର ଜେଲ୍‌ ଜୀବନରେ କେତେ ବହି ଲେଖିଛନ୍ତି । ମୋ'ପାଇଁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସବୁକିଛି ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଗଲା । ମୋତେ ଜେଲ୍‌ ତରଫରୁ କାଗଜ, ସ୍ୟାହି ଯୋଗାଇ ଦିଆଯିବ । ଅନ୍ନନ୍‌ ଅର୍ଥାତ୍‌ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କଲିଆନ୍‌ଙ୍କୁ, ସେ ଯେତେଦିନ ଯାଏ ଏଠାରେ ଅଛନ୍ତି,

ଅନୁରୋଧ କରାଯିବ, ମୋତେ ବାହାରର କୌଣସି ଲାଇବ୍ରେରୀରୁ ବହି ଆଣି ଯୋଗାଇଦେବେ । ହଁ, କର୍ଣ୍ଣାଟକର କନ୍ନଡ ଭାଷା ଶିଖିବାକୁ ଯଦି ମୋ'ର ଆଗ୍ରହ ଥାଏ, ତେବେ ବାହାରୁ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ଆସି ମୋତେ ଶିଖାଇଦେବେ । ଏବଂ, ଏଣିକି ମୋତେ ଆଉ ଦିନମାନ ମୋ' ସାନ କୋଠରୀଟି ଭିତରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିବନାହିଁ । ପ୍ରାୟ ପଡ଼ୋଶାରେ ଅଗଷ୍ଟ ବିପ୍ଳବରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ଅନ୍ୟ ବନ୍ଦୀମାନେ ଅଛନ୍ତି । ମୁଁ ସେମାନଙ୍କର ମେସ୍‌ରେ ଖାଇବି; ଯେତେବେଳେ ଇଚ୍ଛା କରିବି; ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଯାଇ ବସଉଠ କରିପାରିବି । ମହୀଶୂର ରାଜ୍ୟର ସିମୋଗା ଜିଲ୍ଲାର ଇସୁରଠାରେ ମୋଲଦ୍ ଅଫିସରଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରି ଯେଉଁ ଜୋଡ଼ିଏ ସରଳ ବ୍ୟକ୍ତି ଦୀର୍ଘ ସଜା ଭୋଗ କରୁଥିଲେ, ସେମାନେ 'ଭାରତ ଛାଡ଼' ଆନ୍ଦୋଳନ ଦ୍ୱାରା ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ତାହା କରିଥିଲେ ହେଁ ସେମାନଙ୍କୁ ରାଜନୈତିକ କଏଦୀ ପରି ରଖା ଯାଇନଥିଲା । ସାଧାରଣ କଏଦୀମାନଙ୍କ ସହିତ ମଧ୍ୟ ରଖା ନଯାଇ ଏକ ମଝିମଝିଆ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ମିଳୁଥିଲା । ବାଙ୍ଗାଲୋର୍‌ର ଜେଲ୍ ଜୀବନରେ ସେହିମାନେ ମୋ'ର ସାଙ୍ଗ ହେଲେ । ମୁଁ ଅବାଧରେ ସେମାନଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇପାରିଲି । ପ୍ରାତଃ ଆହାର ପୂର୍ବରୁ ଆମେ ପ୍ରତ୍ୟହ 'ବନ୍ଦେ ମାତରମ୍' ଗାଇ ଜାତୀୟ ପତାକା ଉତ୍ତୋଳନ କରୁଥିଲୁ । ବିଭିନ୍ନ ପର୍ବଦିନରେ ସେଠାରେ ପିଠାପଣା ମଧ୍ୟ କରା ହେଉଥିଲା ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କଇଥାନ ବାହାରୁ ମୋ' ପଢ଼ିବାଲାଗି ବହି ଆଣି ଦିଅନ୍ତି । ମୁଁ ପଢ଼ିସାରି ତାଙ୍କୁ ଫେରାଇଦିଏ । ପୁଣି ନୂଆ ବହି ପାଏ । ସେହି ଅବସରରେ ମୋତେ ଅନେକ ଉପାଦେୟ ପୁସ୍ତକ ପଢ଼ିବାର ସୁଯୋଗ ମିଳିଥିଲା । ସେଥିରୁ ଗୋଟିଏ ବହିର କଥା ଏବେ ମଧ୍ୟ ମନେଅଛି । ସେଇଟି ହେଉଛି Wind, Sand and Stars,—ଫରାସୀ ଲେଖକ Antoine de Saint - Exuperyଙ୍କର କେତେକ ଲେଖାର ସଂଗ୍ରହ । ବହିଟି ମୋତେ ଗୋଟାସୁଦ୍ଧା କିଣି ପକାଇଥିଲା, ସତେଅବା ଏକ ନୂତନ ଦୀକ୍ଷାରେ ମୋତେ ଦୀକ୍ଷିତ କରି ନେଇଥିଲା । ସେହି ଜେଲରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ବହିରେ ଥିବା ଶେଷ ଲେଖା The Night Trainର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ କରି ବସିଗଲି । ଜୀବନର ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ମୁଁ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରଚନା ସହିତ ପରିଚିତ ହେଲି ଏବଂ ଗୋଟିଏ ବହିର ଅନୁବାଦ ମଧ୍ୟ କରିଥିଲି । ତାଙ୍କର ଆତ୍ମଜୀବନୀ The Wisdom of the Sands ଏବେ ମଧ୍ୟ ମୋ'ପୁସ୍ତକ ସଂଗ୍ରହରେ ଗୋଟିଏ ଅମୂଲ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ହୋଇ ରହିଛି । ପରେ, ବହୁବର୍ଷ ପରେ ମୁଁ ଯେ ଫରାସୀ ଭାଷା ଶିଖିବା ପାଇଁ ଆଗ୍ରହ କଲି, ଏକ୍ସୁପେରୀଙ୍କୁ ମୂଳ ଫରାସୀରେ ପଢ଼ିବା ତାହାର ଅନ୍ୟତମ କାରଣ ଥିଲା ।

ପ୍ରାୟ ମାସକପରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କଇଥାନ୍‌ଙ୍କୁ ସପରିବାର ଭାରତ ଛାଡ଼ିବାର ହୁକୁମ ଆସିଗଲା । ଇଂରେଜ ସରକାର ତାଙ୍କ ଜାହାଜ ଠିକ୍ କରିଦେଲେ । ମଧୁରର ବନ୍ଧୁମାନେ ଏବଂ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ସେ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ଔପଚାରିକ ଭାବରେ ବିଦାୟ ଦେବାକୁ ମନସ୍ଥ କଲୁ । ଦିନେ ଖବରଦେଲେ ସେ ଜେଲ୍‌କୁ ଆସିଲେ । ବିଶେଷ ଅନୁମତି ମାଗି ଆମେ ତାଙ୍କୁ ସିଧା ଆମେ ରହୁଥିବା ଘରକୁ ନେଇଆସିଲୁ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ହାର୍ଦ୍ଦିକ ଏକ ପରିବେଶରେ ଏକାଧାରରେ ଏକ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ସଭା ଓ ବିଦାୟସଭା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ବନ୍ଦୀବନ୍ଧୁମାନେ ଖାଦ୍ୟ ପେୟର ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଶେଷକୁ ଅନନ୍ ଆମକୁ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଇ କହୁ କହିଲେ । ଭାରତବର୍ଷ ଦିନେ ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱାଧୀନ ହେବ ଏବଂ ସେ ଭାରତବର୍ଷକୁ ସେତେବେଳେ ପୁନର୍ବାର ଫେରିଆସିବେ ବୋଲି ଆମକୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇଥିଲେ । ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ମୋ'ର ଖାତାରେ ମୋ'ପାଇଁ ପଦେ ଲେଖି ଦେଇଥିଲେ । The way to Love is the way to the Cross—ସିଏ ଲେଖି ଦେଇଥିବା ଏହି କଥାଟି, ମୋ'ର ଏବେ ମଧ୍ୟ ମନେଅଛି । ଭାରତବର୍ଷ ସ୍ୱାଧୀନ ହେବାପରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କଇଥାନ୍ ପୁନର୍ବାର ଭାରତ ଆସିଲେ । ଗାନ୍ଧୀଗ୍ରାମରେ କେତେକାଳ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ ରହିଥିଲେ । ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ଗାନ୍ଧୀଗ୍ରାମ ଓ କୋଡାଇକେନାଲ୍‌ରେ ହିଁ ତାଙ୍କର ଅଧିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଚାଲିଥିଲା । ୧୯୮୩ରେ ତାଙ୍କର ତିରୋଧାନ ଘଟିଥିଲା । A Pilgrim in India ବୋଲି ତାଙ୍କର ଏକ ଆତ୍ମଜୀବନୀମୂଳକ ପୁସ୍ତକ ସେ ଲେଖିଯାଇଛନ୍ତି ।

ମୋ'ର କନ୍ନଡ଼ ଭାଷା ଶିକ୍ଷା ଚାଲିଥାଏ । ମଧୁରର ତରୁଣ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କଠାରୁ କନ୍ନଡ଼ ଓ ତାମିଲ ଭାଷାର ଦେଶାତ୍ମବୋଧକ ଗୀତ କେତୋଟି ମଧ୍ୟ ଶିଖି ପାରୁଥାଏ । ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତ ସହିତ ସେହିସବୁର ମାଧ୍ୟମରେ କ୍ରମେ ଆତ୍ମୀୟତା ବି ଜମି ଆସୁଥାଏ । ମୋ' ପଢ଼ିବା ଲାଗି ବାହାରୁ ବହିପତ୍ର ମଧ୍ୟ ଆସୁଥାଏ । ଘରେ ଚିଠି ପାଇ ତେଣୁ ଚିଠିପତ୍ର ମଧ୍ୟ ଆସିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥାଏ । ଏହିପରି ଭାବରେ ଚାରିଟାମାସ କଟିଗଲା । ପୁଣି ଦିନେ ଡାକରା ପାଇ ସୁପରିଣ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ୍‌ଙ୍କ ଅଫିସ୍‌କୁ ଗଲି । ସେ କହିଲେ ଯେ ଓଡ଼ିଶାରୁ ପୋଲିସ୍ ଜଗୁଆଳ ଆସିବେ ଓ ମୋତେ ସେହିମାନଙ୍କ ସହିତ ଓଡ଼ିଶା ପଠାଯିବ, ଏହିପରି ଏକ ଅପେକ୍ଷାରେ ମୋତେ ମହୀଶୂର ରାଜ ସରକାର ଏଠାରେ ଅଟକ କରି ରଖିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶା ସରକାର ଯାଉଛୁ ଯାଉଛୁ ବୋଲି ଖବର ଦେଉଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ କାହାକୁ ପଠାଉ ନାହାନ୍ତି । ମହୀଶୂର ସରକାରଙ୍କର ମୋ' ବିରୁଦ୍ଧରେ କୌଣସି ଅଭିଯୋଗ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏଠାରେ ମୋତେ ଏତେଗୁଡ଼ାଏ ଦିନ ଜେଲ୍ ଭିତରେ ରଖିବା ଅନ୍ୟାୟ ହେଉଛି । ଏହି ମର୍ମରେ ସେ ଉଚ୍ଚ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କୁ ଚିଠି ଲେଖିଛନ୍ତି ଓ ମୋତେ ଖଲାସ

କରଦେବାକୁ ସୁପାରିଶ କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି ଶେଷରେ କହିଲେ । ତାଙ୍କର ଏହି ଉଦ୍ୟମର ଏକ ଫଳ ମଧ୍ୟ ଫଳିଲା । ଦିନେ ଦିନ ରାତ ରାତ ହେଉଥିବା ସମୟରେ ମୋତେ ଖଲାସ କରି ଦିଆଯିବ ବୋଲି ଶୁଣାଇ ଦିଆଗଲା । ମୁଁ ତରତର ହୋଇ ମୋ' ଜିନିଷପତ୍ର ବାନ୍ଧିଲି । ଭିତରର ବନ୍ଦୀ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ଆସିଲି । ପ୍ରାୟ ସନ୍ଧ୍ୟା ବୁଡ଼ିବା ବେଳକୁ ମୋ' ଲାଗି ଫାଟକ ଖୋଲାଗଲା । ମୁଁ ବାହାରକୁ ଆସିଲି ।

ମନ ଭିତରେ ମୋତେ ନାନା ଚିନ୍ତା ଘାରି ରଖିଥାଏ । ସେତେବେଳକୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କଇଥାନ୍ ଭାରତବର୍ଷ ଛାଡ଼ି ସାରିଲେଣି । ମୋ'ର ଖଲାସ ହେବା ବେଳକୁ ଓଡ଼ିଶା ଯାଏ ପହଞ୍ଚିବା ପାଇଁ କିଛି ପଇସା ଆବଶ୍ୟକ ହେବ । ତେଣୁ ସିଏ ଜଣେ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ପାଖରେ କିଛି ଅର୍ଥ ରଖି ଯାଉଛନ୍ତି ବୋଲି ମୋତେ କହି ଯାଇଥିଲେ । ମାତ୍ର, ଏପରି ଅଚାନକ ଭାବରେ ମୋତେ ଖଲାସ କରି ଦିଆଯିବ ବୋଲି ସିଏ କି ମୁଁ କେବେ ଆଶଙ୍କା କରିନଥିଲୁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଓଡ଼ିଶା ଯିବାପାଇଁ ମୁଁ ବାଟଖର୍ଚ୍ଚ କେଉଁଠାରୁ ପାଇବି ? ମୋ' ନାମରେ ଜେଲ୍‌ରେ ଯେତିକି ପଇସା ଜମା ଥିଲା; ତାହା ସେଥିଲାଗି ଆଦୌ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବନାହିଁ । ତେଣୁ ଭାବୁଥିଲି, ଯାହାଙ୍କ ପାଖରେ ଅନନ୍ ମୋ'ଲାଗି ଟଙ୍କା ଜମା ରଖି ଯାଇଥିବେ, ଆଗ ମୁଁ ବାଟ ପଚାରି ତାଙ୍କର ଘରକୁ ଯିବି । ତା'ପରେ ଯାଇ ବାଙ୍ଗାଲୋର ଛାଡ଼ିବି । ଜେଲ୍ ଫାଟକ ପାଖରୁ ରାସ୍ତା ଆଡ଼କୁ ମୁହାଁଉଛି, ଦେଖିଲି ଜଣେ ଭଦ୍ରଲୋକ ମୋ' ଆଡ଼କୁ ଆସୁଛନ୍ତି । ସତେଯେପରି ସେ ମୋ' ଲାଗି ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଥିଲେ । ମୋତେ ଚିହ୍ନିଥିଲା ପରି ଆଗଭର ହୋଇ ଆସିଲେ ଓ ମୋ' ନାଆଁ ଧରି ମୋତେ ଡାକି କହିଲେ, ଆସନ୍ତୁ ଶ୍ରୀ ଦାସ, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଆସିଛି, ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜକୁ ଗାଡ଼ୀ ଅଛି । ମୁଁ ସେଇଥିରେ ଆପଣଙ୍କୁ ନେଇ କାଲି ମାନ୍ଦ୍ରାଜରେ ଛାଡ଼ି ଦେଇ ଆସିବି । ଭଦ୍ରଲୋକ ପୋଲିସ୍ ବିଭାଗର ଜଣେ ପଦସ୍ଥ କର୍ମଚାରୀ,ସାଦା ପୋଷାକରେ ମୋ' ଲାଗି ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଆସିଥିଲେ । ମୁଁ କହିଲି, ମୋ' ଘର ଓଡ଼ିଶା, ସେଯାଏ ପହଞ୍ଚି ପାରିବା ଲାଗି ମୋ' ପାଖରେ ବାଟଖର୍ଚ୍ଚ ନାହିଁ । ତେଣୁ ମୋତେ ଅମୁକଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଇ ଆଗ ବାଟଖର୍ଚ୍ଚ ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ ହେବ । ମାତ୍ର ସିଏ ତ ସରକାରୀ ଭୃତ୍ୟ, ସରକାରୀ ଆଦେଶକୁ ଅବଶ୍ୟ ତାମିଲ କରିବେ । ତେଣୁ ମୁଁ ଆଉ ଅନ୍ୟ କେଉଁଠାକୁ ହେଲେ ଯାଇ ପାରିବି ନାହିଁ । ମୋତେ ତାଙ୍କ ସହିତ ସିଧା ରେଲ-ଷ୍ଟେସନକୁ ଯିବାକୁ ହିଁ ପଡ଼ିବ ।

ସିଏ ଆଗରୁ ଟ୍ୟାକ୍ସିଟିଏ ବରାଦ କରି ରଖିଥିଲେ । ଦୁହେଁ ବସି ଷ୍ଟେସନକୁ ଗଲୁ । ସେଠାରେ ସାନ୍ଧ୍ୟଭୋଜନ ପରେ ଆମେ ଗାଡ଼ୀରେ ବସିଲୁ । ବଡ଼ ସକାଳେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ଷ୍ଟେସନରେ ଓହ୍ଲାଇ ସେ ମୋ' ସହିତ କରମର୍ଦ୍ଦନ କରୁକରୁ ମୋତେ କହିଲେ, 'ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଦାସ, ମୋ'ର ଦାୟିତ୍ୱ ଏଇଠାରୁ ସରିଲା । ମୁଁ ବାଙ୍ଗାଲୋର

ଫେରସିବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣ ଯୁଆଡ଼େ ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତେ ଯାଇପାରିବେ ।' ବାଟଖର୍ଚ୍ଚ ତ ନାହିଁ, ତେଣୁ ମୁଁ ଆଉ କୁଆଡ଼େ ଯାଇ ପାରିବି ? ଟିକଏ ଖରାପ ଲାଗୁଥାଏ । ମାତ୍ର ପୋଲିସ୍ କର୍ମଚାରୀ ଅଉ ମୋତେ କିପରି ସାହାଯ୍ୟ କରି ପାରିଥାନ୍ତେ ? ବାଙ୍ଗାଲୋର ଯାଉଥିବା ବେଳେ ଯେଉଁ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ବେପାରୀ ଗୁଜରାଟୀ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ଘରେ ଆମେ କେତେ ଘଣ୍ଟା ରହିଥିଲୁ, ତାଙ୍କର ଠିକଣା ମୋ'ର ମନେଥିଲା । ତୁରନ୍ତ ତାଙ୍କର ଘରକୁ ଗଲି । ସେ ଉଦାର ଚିତ୍ତରେ ମୋତେ ବାଟଖର୍ଚ୍ଚ ଯୋଗାଇ ଦେବାକୁ ରାଜି ହୋଇଗଲେ । ସେଇଠାରେ ଗାଧୁଆ ପାଧୁଆ ଏବଂ ଭୋଜନ ହେଲା । ରାତିରେ ଗାଡ଼ୀ, କଲିକତାଗାମୀ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ମେଲ । ମୋ'ର ଜଣେ ବଡ଼ଭାଇ କୋରାପୁଟର ଜୟପୁରଠାରେ ବନ୍ଦୋବସ୍ତରେ ଚାକିରି କରୁଥାନ୍ତି । ମାନ୍ଦ୍ରାଜରୁ ଭିଜିୟାନଗରମ ହୋଇ ତା'ପରେ ବସ୍‌ରେ ଜୟପୁର ପହଞ୍ଚିବା ଲାଗି ଯେତିକରେ ହୋଇଯିବ, ମୁଁ ଭଦ୍ରଲୋକଙ୍କ ଠାରୁ ସେତିକ ପଇସା ଆଣିଲି । କୃତଜ୍ଞତା ପ୍ରକାଶ କରି ଷ୍ଟେସନକୁ ବାହାରିଲି ।

ଷ୍ଟେସନରେ ପହଞ୍ଚି ହାଲୁକ ହୋଇଗଲି । ରେଲଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ପ୍ରବଳ ଭିଡ଼ । ସେତେବେଳେ ଯୁଦ୍ଧ ଲାଗିଥାଏ; ତେଣୁ ସାମରିକ ଲୋକେ ମଧ୍ୟ ସାଧାରଣ ଗାଡ଼ୀରେ ଯିବା ଆସିବା କରୁଥାନ୍ତି । ସାଧାରଣ ଯାତ୍ରୀଙ୍କଠାରୁ ସେମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ଅଧିକ, ପ୍ରକୋପ ମଧ୍ୟ ଅଧିକ । ଟିକେଟ କରିବାର ଝରକା ପାଖରେ ଧସ୍ତାଧସ୍ତି, ଠେଲାଠେଲି । ଏହି ପରିସ୍ଥିତିରେ ମୋତେ ଟିକେଟ ଝଟ୍ କିପରି ମିଳିବ ଓ ଟିକେଟ ମିଳିଲା ପରେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ କୌଣସି ଉପାୟରେ କିପରି ଯାଇ ପଶିପାରିବି, ଏଥିରୁ ଖୁବ କଷ୍ଟକର ଅସହାୟ ଲାଗୁଥାଏ । ମାତ୍ର ହଠାତ୍ ଦେବତା ପ୍ରସନ୍ନ ହେବେ ବୋଲି ମୁଁ କ'ଣ ଜାଣିଥିଲି ! ମୋତେ ଚିନ୍ତିତ ଥିବା ପରି ମଧୁର ସମ୍ଭ୍ରମରେ ଦାଣ୍ଡ ଉକୁଟି ଜଣେ ଭଦ୍ରଲୋକ ମୋ'ପାଖକୁ ଆସିଲେ ଓ ମୋତେ ସାହାଯ୍ୟ କରି ପାରିବେ କି ବୋଲି ପଚାରିଲେ । ମୁଁ ସବୁ ବୁଝିଗଲି । ସିଏ ମୋ' ଲାଗି ତାଙ୍କର ସରକାରୀ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିବାକୁ ଆସିଥିଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ସକାଳୁ ମୁଁ ଗାଡ଼ୀରୁ ଓହ୍ଲାଇବା ପରଠାରୁ ସେ ମୋର ପିଚ୍ଛା କରୁଥିଲେ । ବେଶ୍ ଆମୋଦିତ ଲାଗିଲା, ଯନ୍ତ୍ରଣା ମଧ୍ୟ ଲାଗିଲା । ତାଙ୍କ ହାତକୁ ପଇସା ତକ ବଢ଼ାଇ ଦେଲି । ସେ ଟିକେଟ ଘର ଭିତରକୁ ପଶିଗଲେ ଓ ଦଣ୍ଡେ ପରେ ମୋ' ଲାଗି ଟିକେଟ ଆଣି ମୋ ହାତରେ ଦେଲେ । ଗୋଟିଏ ଡବା ଭିତରେ ଯେକୌଣସି ମତେ ଦଦେଣ ଜଣ ଧାଡ଼ିଏ ସୈନ୍ୟଙ୍କ ଭିତରେ ମୋ ଲାଗି ବସି ପାରିବାର ଥାନଟିଏ କରିଦେଲେ ଏବଂ ମୋ'ଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ବାହାରିଗଲେ । ମୁଁ ଡବା ଭିତରୁ ବାହାରକୁ ଚାହିଁ-ମାତ୍ର ବେଶ୍ ଦେଖିପାରିଲି ଯେ ସିଏ ମୋ'ଠାରୁ ଦୂରରେ ଜଣା ଡବା ଗୁଡ଼ିକ ଅଉ ଗୋଟିଏ ଡବାରେ ଚଢ଼ିଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ସିଏ ମଧ୍ୟ ସରକାରୀ ଅଫିସରେ ଦରକାରୀ କର୍ମ କରୁଥିଲେ । ଭିଜିୟାନଗରମ୍ ଠାରେ ମୁଁ ଗାଡ଼ୀରୁ ଓହ୍ଲାଇବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଏହିପରି ମୋ'ଠାରୁ ଅଲଗା ହୋଇ ରହିବ ଏବଂ ମୋ' ଉପରେ ନଜର ରଖିଥିବେ । ଭାବିବାକୁ ବେଶ୍ ମଜା ଲାଗୁଥାଏ ।

ତହିଁ ଆରଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟା ବୁଡ଼ିବା ବେଳକୁ ବିଜୟନଗରମ୍ ଷ୍ଟେଶନ ଆସିଲା । ବେଶ୍ ଅନ୍ଧାର ହୋଇଯାଇଥାଏ । ଆଗରୁ କେତେଥର ଭାଇଙ୍କ ପାଖକୁ ଜୟପୁର ଯାଇଥିଲି । ତେଣୁ ବିଜୟନଗରମ୍ ସହରଟି ମୋ'ର ବେଶ୍ ଚିହ୍ନା ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ଗାଡ଼ିରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଏକାମୁହାଁ ହୋଇ ବାହାରିଲି ରିକ୍ସାଟିଏ କରି ବସିଲି ଓ ଆଗରୁ ସବୁଥର ଯେଉଁ ହୋଟେଲ୍ ଟିରେ ରହୁଥିଲି, ସେହିଠାରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଗଲି । ଦେହରୁ କଳା ସଫା କରିବାରୁ ଭଲ କରି ଗାଧୋଇ ପଡ଼ିଲି ଏବଂ କିଛି ଖାଇ ସିନେମା ଦେଖି ପଳାଇଲି । ସେତେବେଳେ ଜୟପୁରକୁ ଯାଉଥିବା ଘରୋଇ ବସ୍‌ମାନ ବିଜୟନଗରରୁ ସକାଳ ହେବାର ଅନେକ ପୂର୍ବରୁ ଛାଡ଼ୁଥିଲା । ମୋତେ ସବୁ ଜଣାଥିଲା । ତେଣୁ କିଛି ଅସୁବିଧା ହେଲାନାହିଁ । ଦିନ ଗଡ଼ିଲା ବେଳକୁ ଜୟପୁର । ଭାଇ ଭାଉଜ ମୋତେ ଦେଖି ଚାଟକା ହେଲେ । ପରଦିନ ମୋ' ମୁହଁର ଦାଢ଼ି ଗୁଡ଼ାକୁ ଖିଅର କରି ଦିଆଗଲା । ଦୁଇ ତିନିଦିନ ବେଶ୍ ଆନନ୍ଦରେ କଟିଗଲା । ମୋ'ର ସରକାରୀ ଶୁଭଙ୍କରମାନେ ବିଜୟନଗରମ୍‌ରେ ମୋ'ର ପତ୍ତା ପାଇନଥିବେ ବୋଲି ଭାବି ମନେ ମନେ ଖୁସୀଟାଏ ବି ହୋଇଥାଏ । ତିନିଦିନ ପରେ ସନ୍ଧ୍ୟା-ବେଳକୁ ଆମ ବସାକୁ ଜଣେ ବାବୁ ଆସିଲେ । ଭାଇଙ୍କ ସହିତ ଘନିଷ୍ଠ ପରିଚୟ । ସ୍ଥାନୀୟ ପୋଲିସ୍ ବିଭାଗର ଅଫିସର । ସେ ଆସି ଭାଇଙ୍କୁ ଖବର ଦେଲେ ଯେ ମୋତେ ଗିରଫ କରିବା ପାଇଁ ଥାନାରେ ଖବର ଆସି ପହଞ୍ଚି ଯାଇଛି । କାଲି ସକାଳେ ପୋଲିସ୍ ବସାକୁ ଆସି ମୋତେ ନେଇଯିବେ । ତେଣୁ ଆଜି ରାତିରେ ହିଁ ମୋତେ ଜୟପୁର ଛାଡ଼ିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ତାଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟରେ ସାଲୁର୍ ଯାଉଥିବା ଗୋଟିଏ ଖୋଲା ଟ୍ରକ୍ ଠାବ କରାଗଲା ଓ ମୁଁ ସେଇଥିରେ ବାହାରି ପଡ଼ିଲି । ବୋବିଲି ବା ପାର୍ବତୀପୁରମ୍‌ରୁ ଗାଡ଼ୀ ଧରି ଏକାବେଳେକେ ରାୟପୁର ଚାଲିଆସିଲି ଓ ରାୟପୁରରୁ ଆଉଗୋଟିଏ ଗାଡ଼ୀରେ ଟାଟାନଗର । ମଝିରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଏତିକି ରାସ୍ତା ଅତିକ୍ରମ କରିବାକୁ ଦେଢ଼ କିମ୍ବା ଦୁଇଦିନ ବିତି ଯାଇଥିବ ।

ସେତେବେଳେ ଟାଟାନଗରର ଏପରି ଏକ ସ୍ଥାନ ଥିଲା, ଯେଉଁଠାରେ କି ଆମ ଆଆଁର ପ୍ରାୟ ପଚିଶ କି ଷାଠିଏ ପରିବାରର କେହି ନା କେହି ସେଠାରେ ଥିବା ଇସ୍ପାତ କାରଖାନାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ମୁଁ ପ୍ରାୟ ମାସେ କାଳ ସେଠାରେ ରହିଲି, ଘରକୁ ଘର କୁଣିଆ ହେଲି । ଶେଷକୁ ଜଣାପଡ଼ିଲା ଯେ ସେଠାରେ ମଧ୍ୟ ପୋଲିସ ମୋ'ର ପିଛା କଲେଣି ଓ ମୋ'ର ଗତିବିଧି ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେଣି । ମୁଁ ଥିବା ଥାନାମାନଙ୍କରେ ପହଞ୍ଚି ମୁଁ କେବେ ଘରକୁ ଫେରିବି ଆଉ କେତେଦିନ ସେଠାରେ ରହିବି ଏସବୁ ପଚରା ଉଚରା କଲେଣି । ଏସବୁ ଜାଣିବା ପରେ ମୁଁ ସ୍ଥିର କଲି ଏଥର ଓଡ଼ିଶା ଫେରିଯିବି । ମଝିରେ କେତେଦିନ କଟକରେ ରହି ଗାଆଁକୁ ଯାଇଥାଏ । ଦିନେ ବଡ଼ି ସକାଳୁ ବର୍ଷା ହେଉଥାଏ, ମୋ'ର ଦୁଇ ବର୍ଷର ପୁରୁଷକୁ

ପାଖରେ ବସାଇ ମୁଁ ବିଛଣା ଉପରେ ହିଁ ଗ୍ରାମୋଫୋନ୍‌ରୁ ଗୀତ ବଜାଇ ଶୁଣୁ-ଥାଏ । ଏହି ସମୟରେ ପୋଲିସ୍ ଆମ ଘରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ମନେପଡ଼ୁଛି, ମୁଁ କିଛିଟା ଅସୁସ୍ଥ ମଧ୍ୟ ଥାଏ । ଆମ ଘର ଓଳିକୁ ଲାଗି ଦଫାଦାର ଧୂଳିଆଙ୍କ ଘର । ତାଙ୍କ ବାପା ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର ବଡ଼ବାପା ମଧ୍ୟ ସେହି ଗୋବିନ୍ଦପୁର ଥାନାରେ ଦଫାଦାରି କରୁଥିଲେ । ବାପା ଧୂଳିଆଇଙ୍କ ଉପରେ ରାଗି ଅଗ୍ନିଶର୍ମା ହୋଇଗଲେ । ସିଏ ଧରିନେଲେ ଯେ, ଏହି ଧୂଳିଆଇ ଥାନାରେ ଯାଇ ଖବର ଦେଇଥିବାରୁ ପୋଲିସ୍ ମୋତେ ଗିରଫ କରିବାକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ନହେଲେ ମୁଁ ଗାଆଁକୁ ଆସିଥିଲି ବୋଲି ଥାନା ବାଲା କାହିଁକି ଖବର ପାଇଥାନ୍ତେ । ମୁଁ ସଜ ହୋଇ ବାହାରିଲି । ବସ୍ ଧରି କଟକରେ ପହଞ୍ଚୁ ପହଞ୍ଚୁ ରାତି ହୋଇ ଆସୁଥିଲା ।

ସେଦିନ ତ ମୋତେ ଆଉ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍‌ଙ୍କ ପାଖରେ ହାଜର କରାଯାଇ ପାରିବନାହିଁ । ତେଣୁ ପୋଲିସ୍ କର୍ମଚାରୀ ଓ ମୁଁ ଦୁହେଁଯାକ ବଡ଼ଭାଇଙ୍କ ବସାରେ ରାତିରେ ରହିଲୁ । ଦୁହେଁ ସେହିଠାରେ ଖିଆପିଆ କଲୁ । ସକାଳେ ଗାଧୋଇ ଜଳଯୋଗ କରି କଚେରୀ ବାହାରିଲୁ । ଏବଂ କଚେରୀରୁ କଟକ ଜେଲ୍ । ପୁଣି ପୁରୁଣା ବନ୍ଧୁ ଓ ଗୁରୁଜନମାନଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ ହେଲା ସଂଯୋଗବଶେ । ସେତେ-ବେଳେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନବକୃଷ୍ଣ ଚୌଧୁରୀ ମଧ୍ୟ କଟକ ଜେଲ୍‌କୁ ଆସିଥାନ୍ତି । ଏଥର ଯେଉଁ ବିଶେଷ ଦଫାରେ ମୋତେ ଗିରଫ କରାଯାଇଥାଏ, ସେଥିରେ ମୋ'ର ମୋଟେ ପନ୍ଦରଦିନ ଜେଲ୍‌ରେ ରହିବା କଥା । ଅବଶ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ ହେଲେ ସେହି ମିଆଦକୁ ବଢ଼ାଇ ମଧ୍ୟ ଦିଆଯାଇପାରେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନ ଜେଲ୍ ଅଫିସକୁ ଜଣେ ବରିଷ୍ଠ ପୋଲିସ ଅଫିସର ମୋତେ ଜେରା କରିବାକୁ ଆସନ୍ତି । ସେତେବେଳକୁ ଓଡ଼ିଶା ବାହାରେ ଶ୍ରୀ ଜୟପ୍ରକାଶ ଓ ଅଗଷ୍ଟ ଆନ୍ଦୋଳନରେ କାମ କରୁଥିବା ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ-କାରୀ ବଡ଼ ବଡ଼ ଅନ୍ୟମାନେ ଜେଲ୍ ଭିତରେ ଥାନ୍ତି । କେବଳ ଶ୍ରୀମତୀ ଅରୁଣା ଆସଫ୍ ଅଲି ପୋଲିସ୍ ଆଖିରେ ଧୂଳିଦେଇ ବାହାରେ ରହିଥାନ୍ତି । ଦୈନିକ ପ୍ରାୟ ତିନି ଘଣ୍ଟା ମୋତେ ଏଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚରାଯାଏ । ଜୟପ୍ରକାଶ ଅମୁକଙ୍କ ପାଖକୁ ତାଙ୍କର ଚିଠିରେ ମୋ' ବିଷୟରେ ଏଇଟା ବା ସେଇଟା ଲେଖିଛନ୍ତି ଅଥବା ଆଉ କାହା ଚିଠିରେ ମୋ' ବିଷୟରେ ଅମୁକ'ଟି କଥାଟି ଲେଖିଅଛି, — ଏହିପରି କେତେସି ହାତ ଗୋଡ଼ ନଥିବା ନାନାପ୍ରକାରର ପ୍ରଶ୍ନ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚୌଧୁରୀ ଓ ଶ୍ରୀ ସୁରେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଦ୍ୱିବେଦୀ ମୋତେ ମଧ୍ୟ ଯାହା ସତ୍ୟ ଉତ୍ତର ଦେବାଲାଗି ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଏବଂ, କୌଣସି ଅଡୁଆ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚରାଗଲେ କିଛି ନକହି ପାଟି ବନ୍ଦ ରଖିବାକୁ ମୋତେ କହିଥାନ୍ତି । ମୁଁ ଠିକ୍ ସେହିପରି ଆଚରଣ କଲି । ପୋଲିସ୍ ମୋ' ପାଖରୁ କୌଣସି ସୂଚନା ଆଦାୟ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀ ଜୟପ୍ରକାଶ ଓ ଶ୍ରୀମତୀ ଆସଫ୍ ଅଲିଙ୍କ ସମେତ ପ୍ରାୟ କେତେଜଣଙ୍କ ଅମ ସମସ୍ତଙ୍କ ଏକାଠି ଲିପ୍ କରାଇ ସରକାର ସେତେବେଳେ

ଏକ ବୃହତ୍ ଧରଣର ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର ମକଦ୍ଦମା ରୁଜୁ କରାଯିବା କଥା ଚିନ୍ତା କରୁଥିଲେ ବୋଲି ଖବର ଶୁଣା ଯାଉଥିଲା । ଅନ୍ତତଃ ମୋ' ଠାରୁ ତାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଭଳି କିଛି ମିଳିଲା ନାହିଁ ।

ପନ୍ଦରଦିନ ପରେ ମୋତେ ଜେଲ୍‌ରୁ ଖଲାସ କରି ଦିଆଗଲା । ମୁଁ ଗାଆଁକୁ ଆସିଲି । ଜୀବନରେ ସତେଅବା ଏକ ଅଧ୍ୟାୟର ଅନ୍ତ ହେଲା । ତାହା ପ୍ରକୃତରେ ଏକ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଅଧ୍ୟାୟ,—ଆତ୍ମସନ୍ଧାନ ଏବଂ ଆତ୍ମ ପରିଚୟର ଏକ ଅଧ୍ୟାୟ । ସେହି ଅଧ୍ୟାୟଟି ପାଖରେ ମୁଁ ଚିରକାଳ କୃତଜ୍ଞ ରହିଥିବି । ଜେଲଭିତରେ ଯେଉଁମାନେ ବିଭିନ୍ନ ଭୂମିକାରେ ମୋତେ ସେହି ସନ୍ଧାନ ତଥା ପରିଚୟର ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି, ପ୍ରେରଣା ଦେଇଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କୁ ମୁଁ ଜୀବନଯାକ ମନେ ରଖିବି । ଆତ୍ମଆବିଷ୍କାରର ଏହି ଅଧ୍ୟାୟଟି ପ୍ରାୟ ଅଢ଼େଇବର୍ଷ କାଳ ଥିଲା ଅରରେ ଭାରତବର୍ଷର ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମରେ ମୁଁ ଯେ କିଛି ଭାଗ ନେଇ ପାରିଲି ଏବଂ ତଦ୍ୱାରା ମୋ' ଜୀବନ ପଥରେ ମୁଁ ଯେଉଁ ଦିଗ୍‌ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପାଇଲି ଓ ନିଜପାଇଁ ନୀଡ଼ଟିଏ ପାଇଗଲି, ସେଥିଲାଗି ନିଜକୁ ମୁଁ ସବୁଦିନ ଧନ୍ୟ ମନେକରି ଆସିଛି ।

ଗାଆଁରେ ସେତେବେଳେ ନୂଆ ହାଇସ୍କୁଲଟିଏ ଖୋଲିବାର ଉଦ୍ୟମ ହେଉଥାଏ । ମାଇନର ସ୍କୁଲର ହତା ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଦଳିଘର ସେଥିଲାଗି ଛାଡ଼ି ଦିଆଯାଇଥାଏ । ନୂଆକରି ଅଷ୍ଟମ ଶ୍ରେଣୀ ଖୋଲିଥାଏ, ଆମ ଗାଆଁର ଓ ଆମ ପାଖର ମିଶି କୋଡ଼ିଏ ପଚିଶି ପିଲା ଥାଆନ୍ତି । ପ୍ରାଥମିକ ଭାବରେ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ଆସି ରହିଥାନ୍ତି । ସିଏ ମଧ୍ୟ ଆମର ସେହି ଅଞ୍ଚଳର ଲୋକ । ହାଇସ୍କୁଲ ପାଇଁ ସେ ପ୍ରାୟ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବୀ ପରି କାମ କରୁଥାନ୍ତି । କାହାର ଉଦ୍ୟମରେ କେଜାଣି, ମୁଁ ଯାଇ ଅଷ୍ଟମ ଶ୍ରେଣୀକୁ ପଢ଼ାଇଲି । ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ସେହି ସକାଳ-ବେଳା ଚାନ୍ଦା ଆଦାୟ କରି କେତେ କେତେ ଗାଆଁକୁ ଯାଆନ୍ତି । କେବଳ ପଇସା ଚାନ୍ଦା ନୁହେଁ, ଦଉଡ଼ା ବାଉଁଶ ସବୁ ଚାନ୍ଦା ହିସାବରେ ମଗାହୋଇ ଆସୁଥାଏ । ଏବଂ ମୁଁ ଦଶଟାରୁ ଚାରିଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଠ ପଢ଼ାଏ । ବିଜ୍ଞାନ ବ୍ୟତୀତ ସବୁ ପଢ଼ାଏ । ମାଇନର ସ୍କୁଲର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ଯେତେବେଳେ ଅଷ୍ଟମ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଜ୍ଞାନ ପଢ଼ାଇବାକୁ ଆସନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ମୁଁ ପଞ୍ଚମ, ଷଷ୍ଠ ଏବଂ ସପ୍ତମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଯାଇ ପଢ଼ାଏ । ସେହିଠାରୁ ମୋ'ର ଶିକ୍ଷକଜୀବନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ପାଠ ପଢ଼ାଇବାକୁ ଭାରି ଆନନ୍ଦ ଲାଗୁଥାଏ । ମୁଁ ଭାବୁଛି, ସିଏ ପଢ଼ିବାରେ ଆନନ୍ଦ ପାଏ, ପଢ଼ାଇବାରେ ସେ ନିଶ୍ଚୟ ଆନନ୍ଦ ପାଉଥିବ । ପାଠ ପଢ଼ୁଥିବା ପିଲାଙ୍କର ସଂସର୍ଗରେ ଆସି ନିଜେ ପଢ଼ିବାର ପ୍ରେରଣା ପାଉଥିବ ।

ଏହା ହେଉଛି ୧୯୪୫ ମସିହା ପ୍ରଥମ କେଇମାସର କଥା । ତେଣେ ବଡ଼ଭାଇ ବ୍ୟସ୍ତ ହେଲେ ମୋ'ର ପଢ଼ିବା ବିଷୟରେ । ଘରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗରେ

ସେହିକଥା କହୁଥାନ୍ତି । ପିଲାଦିନୁଁ ଯେ ମୋ'ଠାରେ କେତେ ଆଶା ସ୍ଥାପନ କରି ଆସିଥିଲେ । ମୁଁ ଗୋଟାଏ ଆଇ. ସି. ଏସ୍. ଅଫିସର ହେବି ବୋଲି କେତେ ଗଳ୍ପ କରି କେତେଥର ମୋତେ କହୁଥିଲେ । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ସେକଥା ଶୁଣି କମ୍ ଫୁଲେଇ ହୋଇ ନଥିଲି । ମୋ' ଠାରୁ ସବୁବେଳେ ଅଳ୍ପ ନମ୍ବର ରଖୁଥିବା ପିଲାମାନେ ବଡ଼ହୋଇ କେତେ କ'ଣ ହୋଇପାରିବେ, ଆଉ ମୁଁ ଏଇଠି ଅଧବାଟରେ ରହିଛି, ଏକଥା ଚିନ୍ତା କରିବା ସମୟରେ ସେ ଛଟପଟ ହୋଇ ଉଠୁଥିଲେ । ମୋ' ସାଙ୍ଗ ପିଲାମାନେ ତିନିବର୍ଷ ଉପରକୁ ଚାଲିଗଲେଣି, ତଥାପି ମୋ'ର ରେଭେନ୍ସା କଲେଜକୁ ଫେରିଯିବା ଉଚିତ ବୋଲି ମୋତେ ସବୁଆଡ଼ୁ ସମସ୍ତେ କହିଲେ । ରେଭେନ୍ସାକୁ ଫେରିଯିବାକୁ ମୋ'ର ଏତେଟିକିଏ ମନ ନଥାଏ । ତଥାପି ପଢ଼ିବାକୁ ପ୍ରବଳ ମନ ଥାଏ । ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ବିଦ୍ୟାର୍ଜନ କରିବାଲାଗି ଏବଂ ଏଥିରେ ଜୀବନସାରା କେବେହେଲେ କ୍ଲାନ୍ତ ନହେବା ଲାଗି ଜେଲ୍ ଭିତରୁ ମୁଁ ସତେଯେପରି ଅସୁରର ଶକ୍ତି ନେଇ ବାହାରକୁ ଆସିଥିଲି । ଏଥର ପଢ଼ିବି, ଖୁସୀ ହୋଇ ପଢ଼ିବି । ପାଠ ସରିଲା ବୋଲି କେବେହେଲେ ଅନୁଭବ କରିବି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେଇ ପୁରୁଣା ଢଙ୍ଗରେ ପୁରୁଣା ପାଠ ପଢ଼ିବାକୁ କେବେହେଲେ ଯିବିନାହିଁ । ଏମିତି ଘରେ ଟଣାଓଟରା ଲାଗିଥାଏ । ଏହି ସମୟରେ କଲିକତାରୁ ଗୋଟିଏ ଚିଠି ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା ।

ବାଙ୍ଗାଲୋରର ଆନନ୍ଦ ଆଶ୍ରମ ଜେଲର ଜଣେ ସହବନ୍ଦୀ, ଶ୍ରୀ ଅବନୀ ମେହଟା, ତାଙ୍କଠାରୁ ମୋ' ଠିକଣା ଯୋଗାଡ଼ କରି କଲିକତାରେ ଥିବା ତାଙ୍କର ଜଣେ କୁଟୁମ୍ବ ମୋ' ପାଖକୁ ଚିଠି ଦେଇଥାନ୍ତି । ଶ୍ରୀମତୀ ମୈତ୍ରେୟୀ ବୋଷ୍‌ଙ୍କର ନେତୃତ୍ୱରେ ଆଉ କେତେଜଣ ତରୁଣ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ସହିତ ମିଶି ସେ କଲିକତାରେ ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କୁ ସଂଗଠିତ କରୁଥାନ୍ତି । କଂଗ୍ରେସର ସମସ୍ତେ ଅଗଷ୍ଟ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଜେଲ୍ ଭିତରେ ଥିବାବେଳେ ଅନ୍ୟ ରାଜନୀତିକ ସ୍ୱାର୍ଥ ଓ ଦଳମାନେ ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କର ଇଉନିଅନ୍ ଗୁଡ଼ିକୁ ଦଖଲ କରି ନେଇଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସ ପକ୍ଷରୁ ପୁନର୍ବାର ନିଜ ପକ୍ଷକୁ ସଙ୍ଗଠିତ କରି ଆଣିବାକୁ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ନୂଆ ଇଉନିଅନ୍ ଗଢ଼ା ହେଉଥାଏ । କଲିକତା ସହରରେ ଓଡ଼ିଆ ଶ୍ରମିକ ମଧ୍ୟ ରହିଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କୁ ଠୁଳ କରି ନୂତନ ସଙ୍ଗଠନ ଧାରା ଭିତରକୁ ଆଣିବା ଲାଗି ସେମାନେ ଜଣେ ଓଡ଼ିଆ ସହକର୍ମୀ ଖୋଜୁଥାନ୍ତି । ମୋ' ପାଖକୁ ପଠାଇଥିବା ଚିଠିରେ ମୁଁ ପନ୍ଦରଦିନ କଲିକତା ଯାଇ ଉକ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସହାୟତା କରିବି ବୋଲି ପ୍ରସ୍ତାବ ଆସିଥିଲା । ମୁଁ କଲିକତା ଗଲି । ସେଠାରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କାନ୍ତି ମେହେଟାଙ୍କ ଘରେ ରହିଲି । କାନ୍ତିଭାଇ ଓ ମୁଁ ପ୍ରତ୍ୟେକଦିନ ସକାଳୁ ଶ୍ରମିକ-ସଙ୍ଗଠନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବାହାରି ଯାଉଥିଲୁ ସେ ବିଳମ୍ବ ରାତିରେ ଯାଇ ଘରକୁ ଫେରୁଥିଲୁ । ଅନ୍ୟ

ବନ୍ଧୁମାନେ ମଧ୍ୟ ସାଙ୍ଗରେ ଯାଉଥିଲେ । ମୁଁ ସେହି ଅବସରରେ ମାହିଁଷବୁରୁଜ ଯାଇଛି, କାଶୀପୁର ଯାଇଛି, ଘର ଘର ବୁଲି ଶ୍ରମିକ ନେତା ଭାବେ ବେଧ୍ୟରେ ବୁଝାଇଛି, କେତେଥର ସାଧାରଣ ସଭା କରାଇ ଭାଷଣ ମଧ୍ୟ ଦେଇଛି । ଏ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଚମତ୍କାର ଅଭିଜ୍ଞତା ହୋଇଗଲା । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ମନରେ ଅବସାଦ ହୋଇଗଲା ।

ତା'ପରେ ଓଡ଼ିଶା ଫେରିଆସିବା କଥା । କାନ୍ତବାବୁ ଶେଷ ଦିନ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ, ଗୋଟିଏ ଦିନ ମୋ' ଇଚ୍ଛା ଅନୁସାରେ ଯେ କୌଣସି ଏକ ସ୍ଥାନକୁ ମୁଁ ବୁଲିବାକୁ ଯାଇପାରିବି । ମୁଁ ସେ ଦୁଇସପ୍ତାହ କାଳ ତାଙ୍କ ସହିତ ଏବେ ନିଷ୍ଠାର ସହିତ ବୁଲିଛି. ସେ ମୋତେ ପୁରସ୍କାର ସ୍ୱରୂପ ଏହି ସୁଯୋଗଟି ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ । ସମସ୍ତେ ମିଶି ସ୍ଥିର ହେଲା ଯେ ମୁଁ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଯିବି । ସକାଳ ଗାଡ଼ୀରେ ଯିବି, ଦିନଟିଯାକ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ରହି ରାତି ଗାଡ଼ୀରେ ଫେରିବି ଏବଂ ବଡ଼ିଷ୍ଟକାଳୁ କଲିକତାରେ ପହଞ୍ଚିଯିବି । ତାଙ୍କର ପରିଚିତ ଜଣେ ଛାତ୍ରଙ୍କ ପାଖକୁ ଚିଠି ନେଇ ମୁଁ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଗଲି । ବାଟ ପଚାରି କଳାଭବନ ଗଲି ଓ ସେଠାରେ ଶ୍ରୀ କୃପାଲ ସିଂହଙ୍କୁ ଠାବ କଲି । କୃପାଲ ସିଂହ ରାଜସ୍ଥାନର; ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତବର୍ଷର ଜଣେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଚିତ୍ରଶିଳ୍ପୀ । ସେହି କଳା ଭବନରେ ଓଡ଼ିଆ ଛାତ୍ର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୌରାଙ୍ଗ ଚରଣ ଦାସଙ୍କ ସହିତ ମଧ୍ୟ ପରିଚୟ ହୋଇଗଲା । ସେମାନେ ମୋତେ ବିଶ୍ୱଭାରତୀର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ବୁଲାଇ ଦେଖାଇଲେ । ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରକୁ ମଧ୍ୟ ନେଇଗଲେ । ମୁଁ ଆଗରୁ କେବେ ଏତେଗୁଡ଼ିଏ ବହି ଗୋଟିଏ ଜାଗାରେ ଦେଖି ନଥିଲି । ସତେଅବା ସେହି ଲାଇବ୍ରେରୀରେ ହିଁ ଗୋଟାଏ କିଷ୍କିନ୍ଧି ହୋଇଗଲା । ସେଠାରେ ଯାହା ଦେଖିଲି, ସବୁ ଭଲ ଲାଗିଲା । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଦାସ ସେତେବେଳେ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ଏକମାତ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଛାତ୍ର ଥିଲେ । ତାଙ୍କ କାନରେ ମୋ' ମନର କଥାଟି ବିଷୟରେ କିଛିକିଛି ସୂଚନା ଦେଇଆସିଥିଲି ।

ଘରକୁ ଫେରି କହିଲି, ଯଦି ପଢ଼ିବି, ତେବେ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ହିଁ ପଢ଼ିବି । ଘରେ ରାଜି ନହେବାର କୌଣସି କାରଣ ନଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେଠାରେ ପାଠ ପଢିଲେ ଖର୍ଚ୍ଚ ଅଧିକ ଲାଗିବ, ସେ ଖର୍ଚ୍ଚ କେଉଁଠାରୁ ଆସିବ ? ଭାଗ୍ୟକୁ ମୋ' ଉପର ଭାଇ ସେତେବେଳେ ଡାକ୍ତର ହିସାବରେ ସାମରିକ ବାହିନୀରେ ଥାଆନ୍ତି । ସେହି ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଛୁଟିରେ ତାଙ୍କର ବିବାହ ହେଉଥାଏ । ସେ ଘରକୁ ଆସିଥାନ୍ତି । ସାମରିକ ବାହିନୀରେ ଥିବାରୁ ମାମୁଲି ଡାକ୍ତରଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା କିଛି ଅଧିକ ବେତନ ପାଉଥାନ୍ତି । ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ମୋ' ଖର୍ଚ୍ଚ ତୁଲାଇବାକୁ ସିଏ ରାଜି ହୋଇଗଲେ । ଅନ୍ତତଃ ସାମରିକ ବିଭାଗରେ ଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ମୋ'ର ପାଠ ପଢ଼ିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ବହନ କରିପାରିବେ । ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ହୋଇଗଲା । ମୁଁ ଛୁଟି ହେବାକୁ ଅନ୍ୟସବୁ ଯୋଗାଡ଼ଯନ୍ତ୍ର ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲି । ସେତେବେଳକୁ ଅଗଷ୍ଟ

ବିପ୍ଳବର ବନ୍ଦୀମାନେ ଖଲାସ ହୋଇ ବାହାରକୁ ଆସି ପାରିଲେଣି । ଭାରତବର୍ଷକୁ କ୍ଷମତା ହସ୍ତାନ୍ତର ଲାଗି ତୁହାକୁ ତୁହା କଥାବାର୍ତ୍ତା ଚାଲିଥାଏ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ଏଇଥର ଭାରତ ଛାଡ଼ିବେ ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣା ପଡ଼ୁଥାଏ । ଶୁଣିଥିଲି, ଶ୍ରୀମତୀ ମାଳତୀ ଚୌଧୁରୀ ଓ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନବକୃଷ୍ଣ ଚୌଧୁରୀ ଏକଦା ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇ କଥାବାର୍ତ୍ତା କଲି । ଶ୍ରୀମତୀ ଚୌଧୁରୀ ପୂରା ଆଶ୍ୱାସନା ବି ଦେଲେ । ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ଶିକ୍ଷାଭବନରେ ଅର୍ଥାତ୍ କଲେଜ ସ୍ତରରେ ଯିଏ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ, ସିଏ ମାଳତୀ ଦେବୀଙ୍କର ସହପାଠୀ ଥିଲେ । ତେଣୁ ମୋ'ର ସେଠାରେ ନାମ ଲେଖାଇବା ସେତେ କଷ୍ଟକର ହେବନାହିଁ ବୋଲି ତାଙ୍କଠାରୁ ଭରସା ପାଇଲି । ଖୁସୀ ହେଲି । ସତେଅବା ଡଙ୍ଗାଟିଏ କୂଳରେ ଲାଗି ଆସୁଥିବା ପରି ଦେଖାଗଲା ।

ଶ୍ରୀମତୀ ଚୌଧୁରୀ ମୋତେ କହିଲେ ଯେ ଅଳ୍ପଦିନରେ ସେ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଯାଉଛନ୍ତି । ସେଠାରେ ସେ କେତେଦିନ ରହିବେ ବୋଲି ଭାବୁଛନ୍ତି । ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚି ସେ ମୋ' ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷା ଭବନର ଅଧ୍ୟକ୍ଷଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବେ ଓ ଦଶ ପନ୍ଦରଦିନ ମଧ୍ୟରେ ମୋତେ ଖବର ଦେବେ । ଖବର ପାଇଲେ ମୁଁ ଯିବି । ଏହାଠାରୁ ଅଧିକ ଆଶ୍ୱାସନା ଆଉ କ'ଣ ହୋଇପାରେ ? ମୁଁ ଅପେକ୍ଷା କରୁଥାଏ । ମଝିରେ ମଝିରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନବକୃଷ୍ଣ ଚୌଧୁରୀ ରହୁଥିବା କାଠଯୋଡ଼ୀ କୂଳର ତାଙ୍କ ବାସଭବନକୁ ଯାଉଥାଏ । ସେଇଠି ଦିନେ ସଂଯୋଗବଶତଃ ବାଲେଶ୍ୱରର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରବୀନ୍ଦ୍ର ମୋହନ ଦାସଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ ହେଲା । ସେ ବ୍ରହ୍ମପୁର ଜେଲ୍‌ରେ ସାମୟିକ ଅନୁମତି ନେଇ କ'ଣପାଇଁ ବାହାରକୁ ଆସିଥାନ୍ତି । ସେତେବେଳକୁ ଗୌରବାବୁ ମଧ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମପୁର ଜେଲ୍‌ରେ ଥାଆନ୍ତି, ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖଲାସ ହୋଇ ନଥାନ୍ତି । ମୁଁ ତ କଟକ ଜେଲ୍‌ରେ ହିଁ ପୂରା ସମୟ ରହିଥିଲି, ତେଣୁ ପ୍ରାୟ ତିନିବର୍ଷ ହେଲା ଗୌରବାବୁଙ୍କ ସହିତ ମୋ'ର ଦେଖା ହୋଇ ନଥାଏ । ରବୀନ୍ଦ୍ର-ମୋହନ ବାବୁ ମୋତେ କହିଲେ ଯେ ମୁଁ ଅଧିକ ଶିକ୍ଷାଲାଗି ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଯାଏ ବୋଲି ଗୌରବାବୁ ଆଦୌ ଅନୁମୋଦନ କରୁନାହାନ୍ତି । ସେ ମୁଁ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ନଯାଏ ବୋଲି ପରାମର୍ଶ ଦେଇଛନ୍ତି । ତା'ର କାରଣ ହେଉଛି ଯେ, ମୁଁ ଓ ବାଙ୍କ-ଭାଇ (ଶ୍ରୀ ବାଙ୍କବିହାରୀ ଦାସ) କଂଗ୍ରେସର କାମ କରିବୁ ବୋଲି ଆମର ହିତାକାଂକ୍ଷୀ ସମସ୍ତେ ଖୁବ୍ ଆଶା କରୁଛନ୍ତି । ତେଣୁ, ମୁଁ ପାଠ ପଢ଼ିବାକୁ ଚାଲିଗଲେ ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନୁଚିତ ହେବ ।

ରବୀନ୍ଦ୍ର ବାବୁଙ୍କୁ ମୁଁ ଆଉ କ'ଣ ଉତ୍ତର ଦେଇଥାନ୍ତି ? ତାଙ୍କୁ ମୁଁ ଚିହ୍ନି-ନଥିଲି, ଆଗରୁ କେବେହେଲେ ଦେଖିନଥିଲି । ତେଣୁ କିଛିଟା ସଙ୍କୋଚର ସହିତ ତଥାପି ସାହସର ସହିତ ଉତ୍ତର ଦେଲି, 'ଆଜ୍ଞା, ଗୌରବାବୁଙ୍କୁ ମୁଁ ପିଲାଦିନରୁ ଜାଣିଛି । ଆପଣଙ୍କୁ ମୁଁ ଜାଣିନାହିଁ । ମାତ୍ର ମୋ'ର ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ ହେଉଛି ଯେ,

ଯଦି ଗୌରୀଭାଇ ବାହାରେ ଆସନ୍ତେ, ତେବେ ମୁଁ କାହିଁକି ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ପାଠ ପଢ଼ି ଯାଉଛି, ସେକଥା ତାଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ଦେଇ ପାରିଥାନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କର ଆଶୀର୍ବାଦ ନେଇ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଯାଇଥାନ୍ତି ।' ତା'ପରେ ଆଉ ରବୀନ୍ଦ୍ରବାବୁ କ'ଣ କହିଥାନ୍ତେ ? ମୁଁ ବେଶ୍ କିଛିଦିନ ଅପେକ୍ଷା କଲି । ଶ୍ରୀମତୀ ଚୌଧୁରୀଙ୍କ ଠାରୁ ମୋ' ବିଷୟରେ କୌଣସି ସମ୍ବାଦ ଆସୁନଥାଏ । ମୁଁ ସବୁଦିନ ଖବର ବୁଝି ଆସୁଥାଏ । ସିଏ କ'ଣ ମତେ ଆଉ କୌଣସି ସମ୍ବାଦ ପଠାଇବେ ନାହିଁକି ? ମୁଁ କ'ଣ ଏହିପରି ଭାବରେ ଅପେକ୍ଷା କରି କରି ରହିଯିବି କି ? ମନଭିତରେ ନାନା ସଂଶୟ ମୋତେ କାମୁଡ଼ିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏଣେ ଜୁଲାଇ ମାସ ଆସି ଯାଉଥାଏ । ଅଧ୍ୟୟନ ବର୍ଷ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯିବ ଓ ମୁଁ ଏହି ଅପେକ୍ଷାରେ ହିଁ ରହିଯିବି,— ଏଭଳି ଏକ ଭୟ ମଧ୍ୟ ଜନ୍ମିଲା । ଦିନେ କ'ଣ ପାଇଁ ମୁଁ ସିଧା ସେହି ବାଗବାଜାରରେ ଥିବା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ କାନୁନ୍‌ଗୋଙ୍କର ଘରେ ଧାଇଁ ପହଞ୍ଚିଲି । କଟକ ଜେଲ୍‌ରୁ ତାଙ୍କ ସହିତ ମୋ'ର ପରିଚୟ ହୋଇଥିଲା । ସେ ମୋତେ ଜଣେ ଶୁଭକାମୀ ଗୁରୁଜନ ପରି ସ୍ନେହ କରୁଥିଲେ ଓ ମୋ'ର ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ପଢ଼ିବାକୁ ଯିବାର ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଉତ୍ସାହିତ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ସବୁକଥା କହିଲି । ସିଏ ହଜର ଫଇସଲା ଦେଇ କହିଲେ, 'ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଣସି ଖବର ଆସିନି ନାହିଁ ? ମିନୁ ନିଶ୍ଚୟ ଭୁଲି ଯାଇଥିବ । ମୁଁ ଭାବୁଛି, ତୁମେ ଆଉ ଅପେକ୍ଷା ନକରି ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଚାଲିଯାଅ । ସେଠାରେ ସବାଆଗ ଯାଇ ମିନୁକୁ ଭେଟିବ । ମୁଁ ଭାବୁଛି, କୌଣସି ଅସୁବିଧା ହେବନାହିଁ ।' ମିନୁ ହେଉଛି ଶ୍ରୀମତୀ ମାଳତୀ ଚୌଧୁରୀଙ୍କର ଡାକନାମ । ମୁଁ ଫଇସଲା ପାଇଗଲି । ଆଉ କାଳବିଳମ୍ବ ନକରି ଶାନ୍ତିନିକେତନ ବାହାରି ଗଲି । ଘରେ ସମସ୍ତେ ଖୁସି ହୋଇ ବିଦାୟ ଦେଲେ । ମୁଁ ସତେଅବା କେତେ କ'ଣ ତଲାଶ କରି ଯାଉଥିବା ପରି ଅନୁଭବ କରୁଥିଲି । ଯାହାର ତଲାଶରେ ବାହାରିଥିଲି, ସତେଅବା ସେଇ ମୋ' ଭିତରେ ଥାଇ ମୋତେ ବାଟ ବତାଇ ଦେଉଥିଲେ ।

ହାବଡ଼ାରୁ ଯେଉଁ ଅନ୍ୟ ଗାଡ଼ିଟି ଧରି ମୋତେ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିଲା, ତାହା ପ୍ରାୟ ଅଧରାତି ସମୟକୁ ବୋଲ୍‌ପୁର ଷ୍ଟେସନରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଏଠାରୁ ଦୁଇ ମାଇଲ୍ ଚାଲିବା ବାଟ । ରାତିଟା ବୋଲପୁରଠାରେ ଅଧା ଚେଇଁ ଅଧା ଘୁମେଇ କଟିଗଲା । ପାହାନ୍ତା ହୋଇ ଆସିବା ବେଳକୁ ବାହାରି ପଡ଼ିଲି ଏବଂ ଠିକ୍ ସିନ୍ଦୁର ଫାଟିବା ବେଳକୁ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ପହଞ୍ଚିଲି । ଯୋଗ ଏପରି ଯେ, ସବାଆଗ ଶ୍ରୀମତୀ ମାଳତୀ ଚୌଧୁରୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା ହେଲା । ସେ ତାଙ୍କର ପୁଅ ବନାୟକ ଏବଂ ବକଟେ ଝିଅ ଉନୁସହିତ ପ୍ରାତଃ ଭ୍ରମଣରେ ବାହାରି ଥାଆନ୍ତି । ସେହି ରାସ୍ତାରେ ହିଁ ଭେଟ ହେଲା । ମୁଁ ନମସ୍କାରଟିଏ ପକାଇଲି । ସେ ଆଗ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ମୋତେ ଉପରୁ ତଳଯାଏ ଅନାଇ ଗଲେ । ତା'ପରେ ସତ କଥାଟିକୁ କହି

ପଠାଇଲେ ! ‘ବନମାଳି ମୋତେ ମନା କରିଥିଲେ ତୋପାଙ୍କୁ ଏଠାରୁ ଚିଠି ଦେବାକୁ । ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ଆଉ ଚିଠି ଦେଉନାହିଁ ।’ ବନମାଳି ଥିଲେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବନମାଳୀ ପଟ୍ଟନାୟକ । ପରେ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତରେ ଓଡ଼ିଶାର କୌଣସି ଏକ ମନ୍ତ୍ରୀ-ମଣ୍ଡଳରେ ଶିକ୍ଷାମନ୍ତ୍ରୀ ହୋଇଥିଲେ । କଂଗ୍ରେସ ଦଳ ଗ୍ରହ ଦଳ ଦଳ କେତେ ଦଳ ହୋଇଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ସେହି ଦଳରେ ଥାଆନ୍ତି ପଛକେ, ସେଥିରେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ନେତୃସ୍ଥାନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲି ଗଣା ହେଉଥିଲେ । ସେତେ ସିଏ ମୋର ଶାନ୍ତିନିକେତନ ନଯିବାର ସପକ୍ଷରେ ଥିଲେ, ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଗୋଟିଏ ସାଧୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ହିଁ ସେମାନେ ସେହିପରି କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ମୋତେ ପଚର କରୁ-ଥିଲେ, ସମର୍ଥ ବୋଲି ଭାବୁଥିଲେ । ତେଣୁ କଂଗ୍ରେସ କାମରେ ମୋତେ ସେମାନଙ୍କ ସାଙ୍ଗର ଜଣେ ଅନୁଚରର ଭୂମିକାରେ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଥିଲେ । ତେଣୁ, ମୋତେ ସାମନାରେ ସିନା ଯାଅନା ବୋଲି କହି ପାରୁନଥିଲେ, ମାତ୍ର ମୁଁ ଜପର ଶ୍ରୀମତୀ ମାଳତୀ ଚୌଧୁରୀଙ୍କଠାରୁ ଖବର ଆସିବ ବୋଲି ଅପେକ୍ଷା କରି କରି ରହିଥିବି, ସେହି ବିଷୟରେ ସମସ୍ତେ ମସୁଧା କରି ରଖିଥିଲେ । ସ୍ନେହର ଅଧୀନ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ମଣିଷ କେତେ କ’ଣ କରି ପାଇପାରେ, ଏକ ବାଧା ପରି କାମ କରିପାରେ ! ଏବେ ମୁଁ ବେଳେ ବେଳେ ଭାବେ ସେଉଁମାନେ ମୋ’ର ରାଜନୀତିକ ଅଭିଭାବକ ହିସାବରେ ମୁଁ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ନଯାଏ ବୋଲି ଯେତେ କେତେ ଉତ୍ସାହର ସହିତ ଚିନ୍ତା କରୁଥିଲେ, ସେମାନେ ନିଜ ଜୀବନରେ ଡ଼ିହକୁ ଡ଼ିହ କେତେ ଡ଼ିହ ଡେଇଁଲେ; —ଅଉ ସେମାନଙ୍କର କାନ ଧରିଥିଲେ ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଭେକ ବଦଳାଇ କେତେ ଭେକ ହୋଇଥାନ୍ତି କେଜାଣି ?

ଶ୍ରୀମତୀ ଚୌଧୁରୀଙ୍କୁ ମୁଁ ସମସ୍ତ କଥା କହିଲି । ସିଏ ଟିକିଏ ଅପ୍ରସ୍ତୁତ ପରି ଦେଖା ଯାଉଥିଲେ । କହିଲେ, ହଉ, ଆଜ ତୁମେ ମୋ’ ସାଙ୍ଗରେ ଶିକ୍ଷାଭବନ ଅଫିସକୁ ଚାଲ । ଆମେ ଅଧ୍ୟକ୍ଷଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ କରିବା । ଶିକ୍ଷାଭବନର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅନିଲ କୁମାର ଚନ୍ଦ । ଲଣ୍ଡନରୁ ଅର୍ଥନୀତି ପଢ଼ିଥିଲେ । କିଛିଦିନ ସମସ୍ତେ କବିଗୁରୁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସେକ୍ରେଟେରୀ ଥିଲେ । ପରେ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତରେ ପଣ୍ଡିତ ଜବାହରଲାଲ ନେହରୁଙ୍କର ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳରେ ବୈଦେଶିକ ବିଭାଗରେ ଉପମନ୍ତ୍ରୀ ହୋଇଥିଲେ । ଆମେ ତାଙ୍କୁ ଅଫିସରେ ଭେଟିଲୁ । ଅଫିସରୁ ଡାକଜୀପଠ ପଠାଇଲେ । ଶ୍ରୀମତୀ ଚୌଧୁରୀଙ୍କର କହିବା କଥାବାର୍ତ୍ତା ପରେ ଶିକ୍ଷା-ଭବନରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ବର୍ଷ ବି ପ୍ରଥମରୁପ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଗଲେ । ଶିକ୍ଷାଭବନର ଛାତ୍ରାବାସରେ ମୋତେ ସ୍ଥାନ ମିଳିଲା । ମୋ’ର ଦ୍ୱିତୀୟ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀ ଜୀବନ, ଯଥାର୍ଥ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀଜୀବନ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ସେତେବେଳେ ଶିକ୍ଷାଭବନରେ ଏକାବେଳେକେ ଦୁଇପ୍ରକାରର ଅଧ୍ୟୟନର୍ଦ୍ଧନ ଚାଲୁଥାଏ । ଗୋଟିଏ କଲିକତାରେ, ଆଉଗୋଟିଏ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୀ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀରେ,ଅଧ୍ୟାପକମାନଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ପଢ଼ୁଥାନ୍ତି ।

ସେମାନେ ବି. ଏ ଡ଼ିଗ୍ରୀ ନିମନ୍ତେ ପଢ଼ୁଥାନ୍ତି । କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତରଫରୁ ସେମାନଙ୍କର ପରୀକ୍ଷା ହୁଏ । ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ପାଠ୍ୟକ୍ରମଟି ମୂଳରୁ ସ୍ୱକୀୟ ଧାରାରେ ଚାଲି ଆସିଥିବା ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପାଠ୍ୟକ୍ରମ । ଏହାକୁ ପଢ଼ିଲେ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଆନ୍ତ୍ୟ ପ୍ରମାଣପତ୍ର ମିଳେ ସତ, ମାତ୍ର ବ୍ରିଟିଶ୍ ଶାସନ ସେହି ପ୍ରମାଣ ପତ୍ରକୁ ସ୍ୱୀକାର କରେନାହିଁ । କଥିତ ଅଛି, ଏକଦା ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ଥିବା ତାଙ୍କର ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କର ତାଡ଼ନାରେ ହିଁ କବିଗୁରୁ ନିଜର ଏକାନ୍ତ ଅନିଚ୍ଛା ସତ୍ତ୍ୱେ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପାଠ୍ୟକ୍ରମକୁ ପ୍ରବେଶ କରାଇବା ନିମନ୍ତେ ସମ୍ମତି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଏପରି ହେଉ ବୋଲି ଯେଉଁମାନେ ଚାହୁଁଥିଲେ, ସେମାନେ ଶାନ୍ତିନିକେତନକୁ କ୍ରମେ ଚଳନ୍ତି ଶିକ୍ଷା ସ୍ରୋତଟି ଭିତରକୁ ଆଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ । ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ଅନ୍ତେ ସେମାନେ ସେଠା ଶିକ୍ଷାଧାରାକୁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଦ୍ୟାଶ୍ରମ ରୂପେ ଚଳାଇ ପାରିବେ ବୋଲି ହୁଏତ ସେମାନଙ୍କର ନିଜ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ ହେଉନଥିଲା । ତେଣୁ ସେମାନେ ସାଧାରଣ ସ୍ରୋତଟି ଭିତରେ ମିଶିଯିବାକୁ ହିଁ ନିରାପଦ ମନେ କଲେ । ତାହା ଫଳରେ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ସାଧାରଣ ଗୋଷ୍ଠୀର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଆସିଲା, କଳେବର ବୃଦ୍ଧି କଲା, ବିଖ୍ୟାତ ହେଲା, ମାତ୍ର ନିଜର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଆତ୍ମାଟିକୁ ହରାଇ ବସିଲା ।

ସାଧାରଣ ବିଷୟର କ୍ଲାସଗୁଡ଼ିକରେ ବିଶ୍ୱଭାରତୀର ଛାତ୍ରମାନେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପଢ଼ୁଥିବା ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ସହିତ ଏକତ୍ର ବସୁଥିଲେ । ତାହାର ଅତିରିକ୍ତ କେତୋଟି ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । ବିଶ୍ୱଇତିହାସ, ରବୀନ୍ଦ୍ର-ସାହିତ୍ୟ, ଓ ସେହିଭଳି କେତୋଟି ବିଷୟକୁ ଏହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ରୂପେ ନିଆ ଯାଇପାରେ । ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପଢ଼ିବାକୁ ଆସୁଥିବା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ସତେଯେପରି ମନକୁ ମନ ବାଛି ହୋଇ ଆସୁଥିଲେ । ଏଠାରେ ତ ଡ଼ିଗ୍ରୀ ମିଳିବାର କୌଣସି ଆକର୍ଷଣ ନଥିଲା, ତେଣୁ ଚାକିରି ମିଳିବା ପାଇଁ ଏହାକୁ ପଢ଼ିବାର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ନଥିଲା । ଯେଉଁ-ମାନେ ତଥାପି ଏହାକୁ ପଢ଼ି ଆସୁଥିଲେ, ସେମାନେ ଏକ ବିଶେଷ ରୁଚିଦ୍ୱାରା ପ୍ରଣୋଦିତ ହୋଇ ଆସୁଥିଲେ । ବିଦ୍ୟାର୍ଜନର ସ୍ପୃହା ରଖି ବିଦ୍ୟାପାଇଁ ଆସିବା, ମୁଁ ଜୀବନରେ ସର୍ବପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ଏଇଠାରେ ହିଁ ଅନୁଭବ କରିଥିଲି । ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଭାରତର ଚାରିଆଡ଼ୁ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ଥିଲେ; ମାତ୍ର ଖୋଦ୍ ବଙ୍ଗ ଦେଶରୁ ଏଥିରେ କୌଣସି ପିଲା ନଥିଲେ । ବେଳେବେଳେ ସେହି କଥାଟି ବେଶ୍ ବିଚିତ୍ର ଲାଗୁଥିଲା । ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପଢ଼ୁଥିବା ଛାତ୍ରମାନେ ସେଠାର ଯାବତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ସବାଆଗରେ ଥିଲେ । ଯାବତୀୟ ବିଶେଷ ଅନୁଷ୍ଠାନ ତଥା ଅବସରରେ ସବାଆଗ ସେହିମାନଙ୍କୁ ଖୋଜା ହେଉଥିଲା । ମନେଅଛି, ଜେଲ୍‌ରୁ ଖଲାସ ହେବା ପରେ ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ ବେଶ୍ କେତେଥର ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଆସିଥିଲେ ।

ମୁଖ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ତାହାଙ୍କୁ ହିଁ ଶାନ୍ତିନିକେତନର ମୁଖ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାରକ ହେବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରାଇ ଯାଉଥିଲେ । ବିଶେଷ କରି ତାଙ୍କର ନୋଆଖାଲି ଯାତ୍ରା ପରେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ଏକାଧ ଥରେ ବୁଲି ଯାଇଥିଲେ । ସେ ସେତେବେଳେ ଆମେ ବସୁସ୍ୱରଣ ଛାତ୍ରମାନେ ହିଁ ତାଙ୍କର ନାନା ବାସ୍ତବିକ ଦେଖିଥିଲୁ ।

ଶାନ୍ତିନିକେତନର ପ୍ରକୃତି ଅପେକ୍ଷା ଶାନ୍ତିନିକେତନର ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ମୋତେ ଅଧିକ ଟାଣିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । କଳାଭବନର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ନନ୍ଦଲାଲ ବୋଷ୍, ହିନ୍ଦୀଭବନର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ପଣ୍ଡିତ ହଜାରୀପ୍ରସାଦ ଦ୍ୱିବେଦୀ, ଆମକୁ ରବୀନ୍ଦ୍ର-ସାହିତ୍ୟ ପଢ଼ାଉଥିବା ଗୁରୁଦୟାଲ୍ ମଲ୍ଲିକ, ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଅବଧାରକ ପ୍ରଭାତକୁମାର ମୁଖୋପାଧ୍ୟାୟ ଏବଂ ବିଦ୍ୟାଭବନର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ କ୍ଷିତିମୋହନ ସେନ୍ ଏମାନେ କେହି କାହାଠାରୁ କମ ନଥିଲେ ଏବଂ କ୍ରମେ ପରିଚିତ ହୋଇଗଲେ ପରେ ମୋ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପ୍ରେରଣା ହୋଇ ରହିଲେ । ଏମାନଙ୍କ ସହିତ ସମୀପ ପରିଚୟରେ ଆସି ମୁଁ କେବେହେଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କାହାକୁ ଅନୁକରଣ କରି ତାଙ୍କର ଭଳି ହେବାକୁ କୌଣସି ଚେଷ୍ଟା କରିନାହିଁ । ସେମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକେ ମୋତେ ମୋହରି ଭିତରେ ହିଁ ସର୍ବୋତ୍ତମ ତଥା ସର୍ବାନ୍ତରଙ୍ଗଟିକୁ ଖୋଜି ସେହି ଅନୁସାରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଯିବାକୁ ନିରନ୍ତର ପ୍ରେରଣା ଦେଉଥିଲେ । ସମ୍ଭବତଃ ତାହାହିଁ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଗୁଣ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ଅଥବା, ଏକ ସାନ୍ନିଧ ତୀର୍ଥ ସ୍ୱଭାବରେ ଶାନ୍ତିନିକେତନର ତାହା ଏକ ବିଶେଷ ଗୁଣ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ସାପ୍ତାହିକ ଛୁଟିଦିନ ରବିବାର ନୁହେଁ, ବୁଧବାର । ଧର୍ମାଳୟ ମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ହୁଏ । ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ନିଜେ ଲେଖିଥିବା ପ୍ରାର୍ଥନା ତଥା ଉଦ୍‌ବୋଧନର କେତୋଟି ସଙ୍ଗୀତ ଗାନ କରାଯାଏ । ତା'ପରେ ପ୍ରବଚନ ହୁଏ । ତାଙ୍କ ସମୟରେ ସ୍ୱୟଂ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ସେହି ପ୍ରବଚନଗୁଡ଼ିକୁ ଦେଉଥିଲେ । ଆମ ସମୟରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ କ୍ଷିତିମୋହନ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟଟିକୁ କରୁଥିଲେ । ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ସର୍ବମୋଟ ସେଇ କେତେ ବର୍ଷ ରହିଲି, କେବେହେଲେ ମୁଁ ବୁଧବାର ମନ୍ଦିରପ୍ରାର୍ଥନାରୁ ଅନୁପସ୍ଥିତ ରହିନାହିଁ ।

ଆମକୁ ପାଠ ପଢ଼ାଉଥିବା ଅଧ୍ୟାପକମାନେ ମଧ୍ୟ ନିଜ ସାମର୍ଥ୍ୟରେ ମହୀୟାନ୍ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କୁ କାହାରିକୁ ମୁଁ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭୁଲିନାହିଁ । ଗଛମୂଳେ ହେଉଥିବା କ୍ଲାସ୍‌ଗୁଡ଼ିକରେ ସେମାନେ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର ମେଳରେ ବସୁଥିବା କୁଆଡ଼େ ଲୀନ ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ । କ୍ଲାସ୍ ବାହାରେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନୈକଟ୍ୟ ରହିଥିଲା । ଆମେ ଯେତେବେଳେ ମନ ସେତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଇ ପାରୁଥିଲୁ । ଛୁଟି ଅବସରେ ମଧ୍ୟ କାହା କାହା ଘରକୁ ଯାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ନିଜରୁ

ଉଠାଇ ପାଠ ଆଲୋଚନା କରି ପାରୁଥିଲୁ । ସେମାନଙ୍କୁ ବେଶ ଆମୋଦିତ କରୁଥିଲୁ । ବିଶ୍ୱଭାରତୀର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବା ଆମେ ସେପରି ବିଶେଷ ଭାବରେ ସେହି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅଧିକାରଟିକୁ ସେମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଲାଭ କରିଥିଲୁ । ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ତା'ର ଆଚରଣରେ ଏବଂ ଅନ୍ତର୍ଗତରେ ଆପଣା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କର ଯେ କେତେ ଅଧିକ ନିକଟକୁ ଆସିପାରେ, ସେକଥା ମୁଁ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ହିଁ ଅଙ୍ଗେ ନିଭାଇଛି । ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ହେବାକୁ ହିଁ ଯେକୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଲାଗି ମହାଭାଗ୍ୟ ବୋଲି ଅନୁଭବ କରିଛି । ନିଜଲାଗି ମାଷ୍ଟରଟିଏ ବାଛିବାରେ ସେହି ଅନୁଭବଟି ମୋତେ ସବୁବେଳେ ସାହସ ଓ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗାଇ ଆସିଛି । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲେ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ କିପରି ନିଜର ସର୍ବୋତ୍ତମ ସବୁ ଦେବାଲାଗି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଯାଏ, ମୁଁ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ସତେଅବା ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ତାହାର କେତେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଖିଛି । ହୁଏତ ଏହାର ଓଲଟାଟା ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ସତକୁ ସତ ଭିତରେ ଥିବା ସର୍ବୋତ୍ତମକୁ ଦେଇ ଦେବାଲାଗି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ ସେ ତା' ଆପଣାଆଡ଼ୁ ମଧ୍ୟ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର ଦ୍ୱାରଗୁଡ଼ିକୁ କିପରି ଖୋଲିଦେବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରେ, ଏକାଧିକ ଅବସରରେ ମୁଁ ସେଇଟିର ପରିଚୟ ମଧ୍ୟ ଲାଭ କରିଛି । ମୋ' ଅଜାଣତରେ ମୋ' ଶିକ୍ଷକମାନେ ମୋତେ ଗଢ଼ିଗଢ଼ି ଆଣିଛନ୍ତି । ସେମାନେ ମାଳୀଟିଏ ହୋଇ ମୋ' ବଗିଚାରେ ଫୁଲ ଫୁଟାଇ ଆଣିବାରେ ନିମିତ୍ତରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି ।

ମୋ' ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ସହିତ ମୁଁ ନିଜ ଆଗ୍ରହରେ ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟ ଏବଂ ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟର କ୍ଲାସ୍‌କୁ ଯାଉଥିଲି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ହୀରେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଦତ୍ତ, କ୍ଷିତିଶ କୁମାର ଘୋଷ ଏବଂ ସୁଶୀଲ ଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର ଆମକୁ ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟ ପଢ଼ାଉଥିଲେ । ସାଧାରଣ ପାଠଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟତୀତ କ୍ଷିତିଶ କୁମାର ଘୋଷ ଆମ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ପିଲାଙ୍କର ଅଲଗା ନାନାବିଧ ବିଷୟରେ କ୍ଲାସ କରୁଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ଶିକ୍ଷାଭବନ ତରଫରୁ ରୁଟିନ୍ ହେଉନଥିଲା । ଅଧ୍ୟାପକ ଓ ଛାତ୍ର ମିଶି ସୁବିଧା ଅନୁସାରେ ବିଶେଷ କ୍ଲାସ୍‌ଗୁଡ଼ିକର ସମୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରି ଦେଉଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଶ୍ରୀ ସୁଶୀଲ ସରକାରଙ୍କ ସହିତ ମୋ'ର ପରିଚୟ ଘନିଷ୍ଠତର ହୋଇଥିଲା । ପିଲାଦିନରୁ ମୁଁ ବଙ୍ଗଳା ଭାଷା ପଢ଼ି ପାରୁଥିଲି ବୁଝିପାରୁଥିଲି ଓ କହି ପାରୁଥିଲି ସିନା, ମାତ୍ର ଆଗରୁ କେବେହେଲେ ଲେଖିବା ଅଭ୍ୟାସ କରିନଥିଲି । ସେଇ ମୋତେ ଲେଖିବା ଅଭ୍ୟାସ ଶିଖାଇଲେ । ସେ ମୋତେ ବଙ୍ଗଳାରେ କବିତା ଲେଖିବାକୁ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ସାହିତ କରିଥିଲେ । ମନେ ପଡ଼ୁଛି, ସେହି ଉତ୍ସାହ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରେରିତ ହୋଇ ସେତେବେଳେ କେତୋଟି କବିତା ମଧ୍ୟ ଲେଖି ପକାଇଥିଲି । ଲେଖି ତାଙ୍କୁ ଶୁଣାଉଥିଲି ଓ ସେ ବିଷୟରେ ସେ ସେହିଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ଆବଶ୍ୟକ ପରାମର୍ଶ ଦେଉଥିଲେ ।

ଏହିପରି ଉତ୍ସାହପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଗୋଟିଏ ବର୍ଷ ସରିଆସିଲା । ବାର୍ଷିକ ପରୀକ୍ଷା ବି ହେଲା । ପରୀକ୍ଷା ପରେ ଆମେ କେତେଜଣ ପଢ଼ାସାଥୀ ଏକାଠି ଆସାମ ବୁଲି ବାହାରିଲୁ । ସେତେବେଳେ ଭାରତବର୍ଷର ବିଭାଜନ ହୋଇନଥିଲା । ତେଣୁ ଆମେ ବର୍ତ୍ତମାନର ବାଙ୍ଗ୍ଲାଦେଶ ହୋଇ ଆଗ ଶ୍ରୀହଟ୍ଟ ଗଲୁ, ସେଠାରୁ ଶିଲଙ୍ଗ୍ ଏବଂ ଚେରାପୁଞ୍ଜି ହୋଇ ନବଗାଙ୍ଗ୍ ଏବଂ ତା'ପରେ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ନଦୀକୁ ଡଙ୍ଗାରେ ପାରି ହୋଇ ତେଜପୁର । ସେଠାରୁ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ନଦୀରେ ଖୁବ ଗୋଟାଏ ଜଳ ଜାହାଜରେ ବସି ଗୌହାଟୀ ଯାଏ ଆସିବାର ଆନନ୍ଦକୁ ମୁଁ ଏବେ ମଧ୍ୟ ପାସୋରି ପାରିନାହିଁ । ପ୍ରାୟ ମାସେ କାଳ ବେଶେ କଟିଲା । ସେ ବର୍ଷ ଆମ ଗାଆଁରେ ହରିଜନ ମନ୍ଦିରପ୍ରବେଶ ହେଉଥାଏ । ଏହିପରି ଭାବରେ ସମସ୍ତ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଛୁଟିଟା ବିତିଗଲା । ଯୁଦ୍ଧ ସରିଯାଇଥାଏ । ମୋ' ଡାକ୍ତର ଭାଇ ସାମରିକ ବାହିନୀ ଛାଡ଼ି ପୁନର୍ବାର ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କ ଅଧୀନକୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ଏଣିକି ସିଏ ଯେଉଁ ବେତନ ପାଇବେ, ତାହା ଅନେକ କମ୍ । ତେଣୁ ମୋ'ର ପାଠପଢ଼ା ଖର୍ଚ୍ଚ ପାରିବା ଆଉ ତାଙ୍କ ଲାଗି ସମ୍ଭବ ହେବନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍, ଏବର୍ଷ ମୁଁ ଆଉ ଶାନ୍ତି-ନିକେତନ ଯିବିନାହିଁ । ଭିତରେ ଭିତରେ ଭାରି ଦୁଃଖ ଲାଗୁଥାଏ । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଆମର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଶ୍ରୀ ଅନିଲ ଘୋଷଙ୍କ ପାଖକୁ ଚିଠି ଲେଖିଲି । ଆଉ ଶିକ୍ଷାଭବନରେ ଯୋଗ ଦେଇ ପାରିବିନାହିଁ ବୋଲି ତାଙ୍କୁ ଜଣାଇଥିଲି । ସପ୍ତାହକ ପରେ ତାଙ୍କଠାରୁ ଟେଲିଗ୍ରାମ ପାଇଲି । "ଅର୍ଥାଭାବରୁ ମୋତେ ପାଠପଢ଼ା ବନ୍ଦ କରିବାକୁ ହେବ ବୋଲି ଭାବିବାକୁ ହିଁ ତାଙ୍କର ମନ ଯାଉନାହିଁ" (I hate to thi..k that....) । ତେଣୁ ଛୁଟି ଶେଷ ହେବା ମାତ୍ରେ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିବାକୁ ସେ ମୋତେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇ-ଥିଲେ । ଘରେ ସମସ୍ତେ ଖୁସୀ ହୋଇଗଲେ । ଏଣିକି ପାଠ ପଢ଼ିବା ସକାଶେ ମୋତେ ଘର ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ପଡ଼ିବନାହିଁ ବୋଲି ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଭାରି ଖୁସୀ ହେଉଥିଲି । ଜୁଲାଇ ଆରମ୍ଭରେ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଗଲି, ଅଧ୍ୟକ୍ଷଙ୍କୁ ଦେଖାକଲି । ସେ କହିଲେ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତି ରଖିଥିବା କଲିକତାର ଜଣେ ଶିଳ୍ପପତିଙ୍କ ଠାରୁ ସେ ମୋ' ଲାଗି ମାସକୁ ଶହେ ଟଙ୍କା ଆଣିବେ ବୋଲି ସ୍ଥିର କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଏଣିକି ମୁଁ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ମୋ' ପାଠରେ ଲାଗିଯିବି । ଅନ୍ତତଃ ଆଗାମୀ ଦୁଇବର୍ଷ ପାଇଁ ଚିନ୍ତା କରିବାର କିଛି ନଥିଲା । ସେତେବେଳକୁ ଗତବର୍ଷର ପରୀକ୍ଷାଫଳ ବାହାରି ସାରିଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟରେ ମୋ'ର ସନ୍ତୋଷ ନମ୍ବର ଥିଲା । ତେଣୁ, ମୁଁ ଅଧାବାଟରୁ ଅଟକି ରହିଯାଏ, ସେକଥା ମୋ'ର କୌଣସି ଅଧ୍ୟାପକ ଇଚ୍ଛା କରୁନଥିଲେ ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦୁଇବର୍ଷ ମୁଁ ସତେଅବା ବିଶ୍ୱଭାରତୀର ଟେହ୍ଲାପୁଅ ପରି ପାଠ ପଢ଼ିଲି । ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ଶାନ୍ତିନିକେତନର ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର ମୋ'ଲାଗି ଏକ ସ୍ୱପ୍ନଲୀଳା

ଜନନୀର ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କଲା । ସ୍ନେହଶୀଳା ଜନନୀଟିଏ ପାଇଲେ ଯେକୌଣସି ସନ୍ତାନ ଚେଷ୍ଟା ଓ ପୁଷ୍ଟିସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଯାଏ ଅଥବା ଆଗ ଆଗ ପୁଷ୍ଟିସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ପାରିଲେ ଚେଷ୍ଟା କରିବାଲାଗି ସ୍ନେହଶୀଳା ଜନନୀଟିଏ ଆସି ମିଳିଯାଏ, ସେକଥା ସ୍ପଷ୍ଟ ପକାଇ କିଏ କହିପାରିବ ? ମୋ'ର ଅଧ୍ୟାପକମାନେ ମୋ'ଲାଗି ଏଥିରେ ନିମିତ୍ତପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ସୁଶୀଲ ସରକାର, ବନସ୍ତ ଗୋପାଳ ରାୟ ଏବଂ ପ୍ରବାସଜୀବନ ଚୌଧୁରୀ ମୋ' ଚେଷ୍ଟା ମନକି ଲାଗି ସେଠାରେ ନିତ୍ୟପ୍ରେରଣା ହୋଇ ରହିଲେ । ସର୍ବୋପରି ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରର ମୁଖ୍ୟ ଅଧୀକ୍ଷକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ପ୍ରଭାତ କୁମାର ମୁଖାର୍ଜୀ ସତେଅବା ମୋ'ର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରହିଥିଲେ । କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟରେ ଅଧିକ ପରିଚିତ ହେବାପାଇଁ ମୋ'ର କେଉଁସବୁ ବହି ପଢ଼ିବା ଆବଶ୍ୟକ, ସେଗୁଡ଼ିକ ମାନଙ୍କେ ସେ ଖୁଣ୍ଟେ ଖୁଣ୍ଟେ ବାଛିଇ ଦେଉଥିଲେ । ମୋତେ ଯେତିକି ବିସ୍ମିତ କରୁଥିଲେ, ସେତିକି ଅଧିକ ସିପାରିସ କରି ଦେଉଥିଲେ । ଶ୍ରେଣୀରେ ଯେତିକି ପାଠ ପଢ଼ା ଯାଉଥିଲା, ସେତିକି ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରକୁ ଯିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ସବୁଦା ରହୁଥିଲା । ମାତ୍ର, ମୋ'ର ଏହି ଗୁରୁଜନମାନେ ମୋତେ କେତେବେଳେ ଯେ ସେହି ଆବଶ୍ୟକତାର ଗାରଗୁଡ଼ିକୁ ଡିଆଁଇ ଦେଇ ଆହୁରି କେତେ ଦୂରପାଖକୁ ନେଇଗଲେ, ସେକଥା ମୁଁ ମୋଟେ ଜାଣି ପାରିଲିନାହିଁ । ମହାସମୁଦ୍ର ଭିତରେ ମୁଁ ଖୁସୀ ହୋଇ ପଶିଗଲି । ଯାହା ହାତକୁ ଅର୍ଥାତ୍ ମୋ' ଆଗ୍ରହକୁ ନିଜକଥା ବୋଲି ଲାଗିଲା, ତାହା ପଢ଼ିଲି । ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରରେ ସେତେବେଳେ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଅବାଧ ପ୍ରବେଶ ରହିଥିଲା । ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ନିଜେ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର ଭିତରକୁ ପଶି ଥାକମାନଙ୍କରୁ ବହି ବାଛିଆଣି ପାରୁଥିଲେ । ଦେଢ଼ଫୁଟ ଉଚ୍ଚର ବହିଥାକମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଟୁଲ ସବୁ ରହିଥିଲା, ଯେଣୁ ମନ ହେଲେ ତା' ଭିତରେ ପଶି ଟୁଲ୍ ଉପରେ ଘଣ୍ଟା ଘଣ୍ଟା ବସି ବହି ପଢ଼ି ହେଉଥିଲା । କେହି କୌଣସି ଆପତ୍ତି କରୁନଥିଲେ । ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର ବଡ଼ସକାଳୁ ଖୋଲୁଥିଲା । ମଝିରେ ଦୁଇଘଣ୍ଟା ବନ୍ଦ ରହି ପୁଣି ଅପରବେଳା ସନ୍ଧ୍ୟା ବୁଡ଼ିବାଯାଏ ଖୋଲା ରହୁଥିଲା । ଥରେ ଯୋଗ ଏମିତି ପଡ଼ିଲା ଯେ, ମୁଁ ପୁରାତନ ପତ୍ରିକାଗୁଡ଼ିକର ବିଭାଗରେ ବସି ପଢ଼ୁଥିଲି, ପଢ଼ୁ ପଢ଼ୁ ଏମିତି ସେଇଥିରେ ମଗ୍ନ ହୋଇ ଯାଇଥିଲି ଯେ ଖରାବେଳେ କେତେବେଳେ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର ବନ୍ଦ ହେଲା ଓ ସମସ୍ତେ ଘରକୁ ଗଲେ, ସେକଥା ଠଉରାଇ ପାରିଲିନାହିଁ । ପୁଣି ଅପରବେଳା ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର ଖୋଲିବାପରେ ବାହାରି ପାରିଲି । ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜନରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇଥିଲି ।

ଏହି ଦୁଇବର୍ଷ ମୁଁ ପ୍ରଧାନତଃ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ର ପଢ଼ିଲି । ଇଉରୋପୀୟ ଦର୍ଶନ ଏବଂ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ । ଏସବୁ ଇଂରାଜୀ ମାଧ୍ୟମରେ ପଢ଼ିବାକୁ ହେଉଥିଲା । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟ ଏବଂ ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଆମ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଭିତରେ ରହିଥିଲା । ଏଥିସହିତ ସେହି ସମୟରେ ଅଧିକ କେତେଟି ଘଟଣା ଘଟିଲା, ଯାହାକି

ମୋ' ଦୁଆରକୁ ଅନୁର୍ ଗୋଟାଏ ଅଡ଼େ ଖୋଲିଦେଲେ ଏବଂ ମୋତେ ଏକ ଦୁର୍ଲଭ ସୁଯୋଗ ଆଣି ଦେଲା । ଭାରତୀୟ ପ୍ରାଚୀନ ଦର୍ଶନ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପରି ବିଶ୍ୱଭାରତୀରେ ମଧ୍ୟ ଇଂରାଜୀରେ ପଢ଼ା ହେଉଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ଆମକୁ ଆବଶ୍ୟକ ଇଂରାଜୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ପଢ଼ିବାକୁ ହେଉଥିଲା । ମାତ୍ର ମୂଳ ଦର୍ଶନଗ୍ରନ୍ଥକ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ହିଁ ଲେଖା ହୋଇ ରହିଥିଲା । ସଂସ୍କୃତ ଜାଣିନଥିବା ଅଧ୍ୟାପକ-ମାନେ ଇଂରାଜୀରେ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ଯାହା ପଢ଼ାଇବେ, ସେଥିରୁ ମୂଳ ଅସଲ ସ୍ୱାଦଟି ଗ୍ରହଣକୁ କଦାପି ମିଳିବ ନାହିଁ । ଭାରତବର୍ଷରେ କେବଳ ସଂସ୍କୃତ ଟୋଲ୍-ମାନଙ୍କରେ ହିଁ ସଂସ୍କୃତରେ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ପଢ଼ାହୁଏ । ମାତ୍ର ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ମୋ' କପାଳକୁ ଏକ ବିଶେଷ ଶିକ୍ଷା ଜୁଟିଗଲା । ଦିନେ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଅନିଲ୍‌ଦା ମୋତେ ଅଫିସକୁ ଡକାଇ ବିଦ୍ୟାଭବନର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସୁଖମୟ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କଥା କହିଲେ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛନ୍ତି ସଂସ୍କୃତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସପ୍ତତୀର୍ଥ, ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ସଂସ୍କୃତ ଅଧ୍ୟୟନର କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାତୋଟି ବିଭାଗରେ ବିଶେଷ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଛନ୍ତି । କବି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ତାଙ୍କୁ ପୂର୍ବବଙ୍ଗର କୌଣସି ଏକ ସଂସ୍କୃତ ଟୋଲ୍‌ରେ ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ରାଜି କରାଇ ଶାନ୍ତିନିକେତନର ଗବେଷଣା ବିଭାଗକୁ ଆଣିଥିଲେ । ଅନିଲ୍‌ଦା ମୋତେ ମନ୍ତ୍ରଣା ଦେଇ କହିଲେ, ସୁଖମୟ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ଏଠାକୁ ଆସିବା ଦିନଠାରୁ କେବେ କାହାକୁ ପାଠ ପଢ଼ାଇ ନାହାନ୍ତି । ସେ କେବଳ ଗବେଷଣା କରନ୍ତି । ମାତ୍ର, ଯଦି ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ରାଜି କରାଇ ପାରିବି ଓ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନକୁ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଯାଇ ପଢ଼ିପାରିବି, ତେବେ ତଦ୍ୱାରା ମୋ'ର ଦର୍ଶନ-ଅଧ୍ୟୟନରେ ମୁଁ ପ୍ରଭୂତ ଉପକାର ପାଇବି । ସପ୍ତାହରେ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଦୁଇ ତିନିଥର ଗଲେ ହିଁ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ । ମାତ୍ର, ତାଙ୍କୁ ରାଜି କରାଇବା ହେଉଛି ଅସଲ କଥା । ମୁଁ ଅନିଲ୍‌ଦାଙ୍କ କଥାରେ ରାଜି ହେଲି ।

ଦିନେ ମନ ଉପରେ ଅଶେଷ ଭରଷା ରଖି ବିଦ୍ୟାଭବନକୁ ଗଲି । ସେତେବେଳେ ବିଦ୍ୟାଭବନ କହିଲେ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର ଉପରେ ଥିବା ଦୋ'ମହଲାରେ ଥିବା କେତୋଟି କୋଠରୀକୁ ବୁଝାଉଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ କୋଠରୀରେ ଜଣେ ଜଣେ ପ୍ରବୀଣ ଗବେଷକ ବସୁଥିଲେ । ସିଡ଼ି ଦେଇ ଉପରକୁ ଉଠିଗଲେ ପ୍ରଥମ କୋଠରୀରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ କ୍ଷିତିମୋହନ ସେନ୍ । ଦ୍ୱିତୀୟ କୋଠରୀରେ ପଣ୍ଡିତ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ । ତାଙ୍କ କୋଠରୀରେ ଚଉକି କିମ୍ବା ଟେବୁଲ୍ ନାହିଁ । କାଠର ଅନ୍ଲୋଉ ଚଟେଇଟିଏ ଓସାରିଆ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ତାହାରି ଉପରେ ସେ ବସନ୍ତି ଏବଂ ହାତବାକ୍ସଟିଏ ଉପରେ ଲେଖନ୍ତି । ଚାରି ପାଖରେ ବହି ଜମା ହୋଇଥାଏ । ମୁଁ ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚି କବାଟ ପାଖରେ ଠିଆ ହେଲି । ଲେଖାରୁ ମୁଣ୍ଡ ଉଠାଇ ସେ ମୋ'ର ପରିଚୟ ଓ ଆଗମନର କାରଣ ପଚାରିଲେ । ମୁଁ ମୋ'ର ମନକଥା ତାଙ୍କ ଆଗରେ କହିଲି । ସେ ମନା କଲେ । କହିଲେ, ସେ କେବେହେଲେ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ କାହାକୁ

ଛାତ୍ରରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିନାହାନ୍ତି । ମୁଁ ସେମିତି ଛିଡ଼ା ହୋଇଥାଏ । ପୁନର୍ବାର ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରି ସେ ମୋ' ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲେ । ସତେଅବା ଠିକ୍ ଜଣେ ଗୁରୁର ଚାହାଣିରେ, ମୋତେ ନାହିଁ କରିବା ପରେ ମଧ୍ୟ ସତେଅବା ମୋ'ଠାରୁ ଆଉକିଛି ଶୁଣିବାର ଅପେକ୍ଷାରେ । ମୁଁ ଭରସା ପାଇଲି । ନିଜ ଭିତରେ ସତେଅବା ତାଙ୍କର ଚରଣକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିଦେଲି ପରି ମନେ ହେଲା । ସେଇଥିରୁ ବିଶ୍ୱାସ ଆସିଲା, ବିଶ୍ୱାସରୁ ସାହସ । ମୁଁ ସେହି ସାହସରେ ତାଙ୍କୁ କହିଲି, ଆଜ୍ଞା, ଆପଣଙ୍କ ପାଖରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାଲାଗି ଆଗରୁ କେବେହେଲେ କେହି ଆସିନାହାନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେତେବେଳେ ଜଣେ ଆସିଛି, ତେବେ ତା'ପଛରେ ନିଶ୍ଚୟ କୌଣସି ବିଧିନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଭିପ୍ରାୟ ରହିଛି । ତାଙ୍କର ଚକ୍ଷୁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଈଷତ୍ ହସି ସେ ମୋତେ ଭିତରକୁ ପାଖକୁ ଡ଼ାକିଲେ । ରାଜି ହେଲେ । ମାତ୍ର ସେଥିଲାଗି ମୋତେ କେତୋଟି ବିଧି ମାନି ଚଳିବାକୁ ହେବ । ଅନ୍ତତଃ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ମୋ'ର ଅରାଜି ହେବାର କୌଣସି କାରଣ ନଥିଲା । ପ୍ରାୟ ଭାରତବର୍ଷର ପ୍ରାଚୀନ ପରମ୍ପରା ଅନୁଯାୟୀ ସେ ମୋ'ର ଗୁରୁ ହେଲେ । ମୁଁ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀ ହୋଇ ରହିଲି ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦୁଇବର୍ଷ ମୁଁ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ମାଧ୍ୟମରେ ବେଦାନ୍ତ ଓ ନବ୍ୟନ୍ୟାୟ ଅଧ୍ୟୟନ କଲି । ମାତ୍ର ସବୁଠାରୁ ଯେଉଁ ଲାଭ ହେଲା, ସେଇଟି ହେଉଛି ଯେ, ମୁଁ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ପ୍ରେମରେ ପଡ଼ିଗଲି । ମୋ' ହାଇସ୍କୁଲ ପାଠ ପଢ଼ିବା ସମୟରେ ପରୀକ୍ଷାରେ ବେଶୀ ନମ୍ବର ପାଇବି ବୋଲି ହିଁ ସଂସ୍କୃତ ନାମକ ବିଷୟଟିକୁ ଘୋଳି ବାଟି ପିଇଥିଲି । ମାଟ୍ରିକ୍ ଶେଷ ପରୀକ୍ଷାରେ ଶହେରୁ ଶହେ ପାଖାପାଖି ନମ୍ବର ରଖିଥିଲି । ସତେଅବା ସଂସ୍କୃତ ବିଷୟଟିକୁ ଚିତା କାଟି-ଦେଲି ବୋଲି ମନେ ମନେ କେତେ ଖୁସିଟାଏ ହୋଇଥିଲି । ସେଥିରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ବୋଲି କୌଣସି ପ୍ରସଙ୍ଗ ହିଁ ନଥିଲା । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସୁଖମୟ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପାଖରେ ଏହି କେତୋଟି ଦିନ ବସି ମୁଁ ସଂସ୍କୃତ ପାଖରେ ଆପେ ଆପେ ଆସି ଧରାଦେଲି, ଫାନ୍ଦରେ ପଡ଼ିଗଲି, ମୁକ୍ତି ପାଇଲି । ମୋ'ର ଅସଲ ଚେରଗୁଡ଼ିକୁ ତାହାର ସମୁଦାୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନା ସହିତ ଚିହ୍ନିଲି; ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଲି । ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଅଧ୍ୟୟନ ସରିବା ପରେ ମୁଁ ତାଙ୍କପାଖରୁ ଯେଉଁ ଚାବିକାଠିଟିକୁ ପାଇଥିଲି, ତାହାରି ବଳରେ ଯୋଗ ଓ ତନ୍ତ୍ରର ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ନିଜେ ପଢ଼ିପାରିଲି । ସଂସ୍କୃତରୁ ପାଲିକୁ ଡେଇଁ ଯାଇ ପାରିଲି । ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଉତ୍ତର ଭାରତୀୟ ସନ୍ଥମାନଙ୍କର ମୂଳ ଲେଖାଗୁଡ଼ିକୁ ଅଧିକ ରୋଚକ ଭାବରେ ବୁଝି ପାରିଲି, ଏବଂ ସମ୍ଭବତଃ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଲାଭ ହେଉଛି, ଭାରତୀୟ ଅନେକ ଭାଷା ଭିତରକୁ ସଂସ୍କୃତର ପାଦଚିହ୍ନଟିକୁ ବ୍ୟବହାର କରି ମୁଁ କେତେ ସହଜରେ ପ୍ରବେଶ କରି ପାରିଲି । ସୁଖମୟଦା ଏବେ ମଧ୍ୟ ଜୀବିତ ଅଛନ୍ତି । ଚବେପଡ଼ିରୁ ଅବ୍ୟାହତି ନେଲେଣି । ବୟସ ଅନେକ ହୋଇଗଲାଣି । ତଥାପି

ତାଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ରହିଛି । ନିଜର ଅଧ୍ୟୟନ ଅଥବା ଗବେଷଣାରେ ସମ୍ପୃକ୍ତ ବାଙ୍ଗ୍ଲା ସମସ୍ୟା ଯେତେବେଳେ ମୋ'ର କିଛି ଲେଖା ପଡ଼ିଲେ ମୁଁ ଏବେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଚିଠିଟିଏ ଲେଖିଦିଏ ଏବଂ ଯଥାସମୟରେ ସମାଧାନ ଦେଇ ସେ ଉତ୍ତରଟିଏ ପଠାଇ ଦିଅନ୍ତି । କେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥର କେଉଁ ଅଧ୍ୟାୟର କେତେ ନମ୍ବର ଶ୍ଳୋକରେ ଅମୁକ ପ୍ରସଙ୍ଗର ଚର୍ଚ୍ଚା କରାଯାଇଛି, ସେ ଭଳି ସ୍ତରରେ ସେସବୁ ଲେଖି ପଠାଇଥାନ୍ତି । ଏବେ, ଯେତେବେଳେ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଯାଉଛି, ମୁଁ ତାଙ୍କ ଘରେ ମଧ୍ୟ ଯାଇ ହାଜିରି ଯାଇଛି, ତାଙ୍କର ଅତିଥି ହୋଇଛି । ତାଙ୍କର ଜ୍ଞାନୀ ଅଥଚ ମଧୁର କଥାଗୁଡ଼ିକୁ ଶୁଣିଛି ।

ଶାନ୍ତିନିକେତନର ସେହି ଦୁଇବର୍ଷ ମୋ'ର ପକ୍ଷରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିମଗ୍ନ ଭାବରେ କଟି ଯାଇଥିଲା । ମୁଁ କେବଳ ଅଧ୍ୟୟନ ଭିତରେ ନିମଗ୍ନ ରହୁନଥିଲି, ମୁଁ ଆପଣା ଭିତରେ ମଧ୍ୟ ନିମଗ୍ନ ରହୁଥିଲି । ଆପଣା ଭିତରେ ରହିଥିବା ଅସଲ ଅନୁଭବ ଅସଲ ନିଶ୍ୟକାମନା ଗୁଡ଼ିକର ସିଡ଼ି ବାଟ ଧରି ମୁଁ ପହଞ୍ଚିଥିବା ମୋ' ଜୀବନ ଲକ୍ଷ୍ୟକୁ ଖୋଜି ବାହାରୁଥିଲି । ଏବଂ ସେହି ପ୍ରକ୍ରିୟାଟିରେ ଯେଉଁ ଜୀବନଗୁଡ଼ିକର ଆବିଷ୍କାର କଲି, ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଯେପରି ମୁଁ ସାରା ଜୀବନ ଧରି ବାନ୍ଧି ରହିଲି । ଏକ ଜୀବନର ବାଟ ପାଇଗଲି, ନିଜପାଇଁ ଏକ ଘର ପାଇଗଲି । ଏବଂ, ଯେଉଁ ଶିକ୍ଷାଙ୍ଗନର ମନୁଷ୍ୟମାନେ ଓ ସମଗ୍ର ପରିବେଶ ମୋତେ ସେହି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଟି ଆଣି ଦେଇ-ପାରିଲେ, ସେଇଟି ମଧ୍ୟ ପହଞ୍ଚିଥିବା ଚିରଦିନ ଲାଗି ମୋ' ପ୍ରକୃତିର ଅଂଶ ହୋଇ ରହିଗଲା । ଏବେ ଶାନ୍ତିନିକେତନ କେତେ ବଦଳି ଗଲାଣି, କେତେ ବଡ଼ ହୋଇ ଗଲାଣି, କେତେ ନୂତନ ଆହ୍ୱାନର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲାଣି ଏବଂ କେତେ ନୂତନ ଆହ୍ୱାନ ଆଣି ଦେଲାଣି । ତଥାପି, ଏବେ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଗଲେ ଅତୀତର ସେହି କ୍ଷୁଦ୍ର ସ୍ନେହମୟ ସ୍ଥାନଟି ଆଜି ଏତେ ବଡ଼ ହୋଇ ଆପଣାକୁ ହଜାଇ ସାରିଲାଣି ବୋଲି ଭାବିବାକୁ ମନ କଲେ ମୁଁ କେବେ ଦୁଃଖୀ ହୋଇ ସେଠାରୁ ଫେରେନାହିଁ । କାରଣ, ଗୁରୁଦେବଙ୍କ ନିର୍ମଳ ସହାରଟିଏ ପଛରେ ରହିଥିଲା ପରି ସୁଯୋଗଟିଏ ପାଇଁ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ତଥାପି ରହିଛି, ଠିକ୍ ଅତୀତରି ସ୍ନେହମୟୀ ଜନନୀଟିଏ ହୋଇ ରହିଛି । ଯେତେବେଳେ ସେହି ସ୍ନେହମୟ ମନୀଷୀମାନେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ପ୍ରେରଣାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଶାନ୍ତିନିକେତନର ସୁନ୍ଦର ପରିବେଶଟିକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରି ଗଢ଼ିଥିଲେ ଓ ଅମଳିନ ଲେଖାମାନଙ୍କୁ ଉଚ୍ଚାରିତ କରି ପାରୁଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କର ଆତ୍ମା ଓ ହାତଗୁଡ଼ିକ ସେଠାରେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ରହିଛନ୍ତି ।

ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ଶେଷ ବର୍ଷ କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟରେ ଗୋଟିଏ ନିବନ୍ଧ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନର ପରମ୍ପରାରେ ସେହି ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଭର୍ତ୍ତି ହୋଇଥିବା ସମସ୍ତେ ନିଜର ଅଧୀତ ବିଷୟରେ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ବସିବା ସହିତ ପୁନର୍ବାଚିତ ଏକ ବିଷୟରେ ନିବନ୍ଧଟିଏ ଲେଖିଛନ୍ତି ଓ

ସେହି ନିବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ସାଇତା ହୋଇ ରହିଛି । ସେହି ଅନୁଯାୟୀ ମୋତେ ମଧ୍ୟ ଏକ ନିବନ୍ଧ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଯେହେତୁ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ର ହିଁ ମୋ'ର ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନ ହୋଇ ରହିଥିଲା, ମୋତେ ଇଉରୋପୀୟ ଅଥବା ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର କୌଣସି ଗୋଟିଏ ବିଷୟକୁ ବାଛି ନିବନ୍ଧ ଲେଖିବାକୁ ହେବ । ଦର୍ଶନ ପଢ଼ାଉଥିବା ମୋ'ର ଦୁଇଜଣ ଅଧ୍ୟାପକ ମୋତେ ପାଖରେ ବସାଇ ଏହି ବିଷୟଟିର ଆଲୋଚନା କଲେ । ମୁଁ ଯାହା ଆଗରୁ ମନେ ମନେ ସ୍ଥିର କରି-ଥିଲି, ସେମାନଙ୍କୁ ତାହାହିଁ ଜଣାଇଲି । ମୁଁ କହିଲି ମୁଁ ବେନେଡ଼ିକଟ୍ ସ୍ପିନୋଜାଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଉପରେ ମୋ'ର ନିବନ୍ଧଟିକୁ ଲେଖିବି । ସେମାନଙ୍କର ପସନ୍ଦ ହେଲାନାହିଁ । ସେମାନେ ବିକଳ୍ପ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ । ମୋ'ର ପସନ୍ଦ ହେଲାନାହିଁ ! ତା'ପରେ ଭାରି ମଜାର ଏକ ଘଟଣା ଘଟିଲା । ବିନୟଦା କହିଲେ, ଆଗାମୀ ସପ୍ତାହଠାରୁ ମୁଁ ତୋତେ ଇମାନୁଏଲ କାଣ୍ଟଙ୍କର ଦର୍ଶନ ବିଷୟରେ ବିଶେଷ କ୍ଲାସ୍ ନେଇ ପଢ଼ାଇବି । ଦେଖିବୁ, ତୋତେ ଭାରି ଭଲ ଲାଗିବ ଓ ତୁ ତାଙ୍କର ଦର୍ଶନରୁ କୌଣସି ଏକ ବିଶେଷ ସମସ୍ୟା ବା ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ବାଛି ତୋ' ନିବନ୍ଧ ଲେଖିବାକୁ ନିଶ୍ଚୟ ମନ କରିବୁ । ଦାର୍ଶନିକ କାଣ୍ଟ୍ ହେଉଛନ୍ତି ଜର୍ମାନୀରେ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗର ଦାର୍ଶନିକ । ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବଟା ପ୍ରବାସଦାଙ୍କର ପସନ୍ଦ ହେଲାନାହିଁ । ସେ କହିଲେ, ନାହିଁ, ସେ ପୁରୁଣା ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କୁ ଘାଣ୍ଟି କିଛି ଲାଭନାହିଁ । ମୁଁ ତୋ ପାଇଁ ଫରାସୀ ଦାର୍ଶନିକ ବର୍ଗସଁଙ୍କର ଦର୍ଶନ ବିଷୟରେ ବିଶେଷ କ୍ଲାସ୍ ନେବି । ଏକାବେଳକେ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଦାର୍ଶନିକ । ତୋତେ ଅଧିକ ଭଲ ଲାଗିବ ଏବଂ ତୁ ତାଙ୍କର ଦର୍ଶନରୁ ବିଷୟଟିଏ ବାଛି ନିବନ୍ଧ ଲେଖିବୁ । ସେମାନେ ନିଜ ନିଜର ଯୁକ୍ତି ବାଢ଼ୁଥାନ୍ତି ଓ ମୁଁ ମଝିରେ ଥାଇ ମଜା ଦେଖୁଥାଏ, ଖୁସୀ ହେଉଥାଏ ।

ଦୁଇଜଣଯାକ ଅଧ୍ୟାପକ ସମାନ ସ୍ନେହ ଓ ସମାନ ଉତ୍ସାହରେ ଦୁଇଜଣ ଦାର୍ଶନିକଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଉପରେ କେବଳ ମୋ' ପାଇଁ ବିଶେଷ କ୍ଲାସ୍ ନେବେ ବୋଲି ରାଜି ହୋଇଗଲେ, ସେଥିରେ ମୁଁ ଆଦୌ ଆପତ୍ତି କଲିନାହିଁ । ପ୍ରାୟ ତିନି ଚାରିମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କ୍ଲାସ୍ ଗୁଡ଼ିକ ଚାଲିଲା । ପ୍ରବାସ୍‌ଦାଙ୍କର କ୍ଲାସରେ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଆମେ ଦୁଇଜଣ ଯାକ ବେଳେବେଳେ ଏପରି ଭୁଲି ଯାଉଥିଲୁ ଯେ ଶେଷଘଣ୍ଟା ବାଜି ଖାଦ୍ୟ ଭବନରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଭୋଜନ ସମାପ୍ତ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା, ମାତ୍ର ଆମର କ୍ଲାସ୍ ସରୁ ନଥିଲା । ଶେଷକୁ ସେ ମୋତେ ତାଙ୍କ ଘରକୁ ହିଁ ଖାଇବାକୁ ଡାକି ନେଉଥିଲେ । ପ୍ରବାସ୍‌ଦା ଦର୍ଶନ, ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟ ଓ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ତିନୋଟି ବିଷୟରେ ପ୍ରବୀଣ ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣଅବଗାହିତ ଥିଲେ । ତେଣୁ ବର୍ଗସଁଙ୍କୁ ମନପବନ କଠାଉ କରି ସେ କେତେ କୁଆଡ଼େ ଉଡ଼ିଯାଇ ପାରୁଥିଲେ ଏବଂ ମୋ'ଲାଗି କେତେ

କେତେ ବିଶ୍ୱର ଦର୍ଶନ ପଢ଼ାଇ ପାରୁଥିଲେ । ଏହାପରର ସ୍ତରରେ ବିଶେଷ ସ୍ଥାପଗୁଡ଼ିକ ସରିଲା । ମୋ'ର ସମ୍ପ୍ରତି ଏକାବେଳକେ କେତେ ନା କେତେ ଗୁଣ ବଢ଼ିଗଲା । ସେମାନେ ପୁଣିଥରେ ମୋତେ ଡାକିଲେ । ମୁଁ ତଥାପି ସେହି ସ୍ପିନୋଜାଙ୍କର ଦର୍ଶନ ବିଷୟରେ ମୋ'ର ନିବନ୍ଧ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବି ବୋଲି ସେମାନଙ୍କ ଆଗରେ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କଲି । ସେମାନେ ଆଦୌ ଅପ୍ରସନ୍ନ ହେଲେ ନାହିଁ । ବରଂ ଅସଲ ଅସୁବିଧାଟିକୁ ମୋତେ ଜଣାଇଦେଲେ । କହିଲେ, ତୁମେ ଦାର୍ଶନିକ ସ୍ପିନୋଜାଙ୍କୁ ବାଛୁଛ. ଏଥିରେ ଆମର ଆପତ୍ତି କରିବାର ଆଦୌ କିଛି ନାହିଁ । ମାତ୍ର, ତା'ହେଲେ ତୋତେ ଏକାକୀ ନିଜ ଚେଷ୍ଟାରେ ସବୁକିଛି କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । କାରଣ ଆମ ସ୍ପିନୋଜାଙ୍କର ଦର୍ଶନ ବିଷୟରେ କୌଣସି ବିଶେଷ ଅଧ୍ୟୟନ କରିନାହୁଁ । ସାଧାରଣ ଭାବରେ ଇଉରୋପୀୟ ଦର୍ଶନର ଇତିହାସ ପଢ଼ିଲାବେଳେ ତାଙ୍କ ବିଷୟରେ ମୋଟାମୋଟି କିଛି ପଢ଼ିଛୁ ସତ, ମାତ୍ର ନିବନ୍ଧ ଲେଖିବାରେ ପଥଦର୍ଶନ ଦେବାଭଳି ସାମଗ୍ରୀ ଆମପାଖରେ ନାହିଁ । ମୋତେ ସେମାନେ ଆଶୀର୍ବାଦ ଦେଲେ, ମୋ' କାର୍ଯ୍ୟର ଶୁଭ ମନାସିଲେ । କଥା ହେଲା, ଆଗାମୀ କେତେମାସ ମୁଁ ନିବନ୍ଧଟି ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବି, ତା'ପରେ ନିବନ୍ଧଟିକୁ ଲେଖିବି । ତା'ପରେ ସିଏ ଉଭୟେ ବସିବେ, ମୁଁ ଲେଖିଥିବା ପୂରା ନିବନ୍ଧଟିକୁ ସେମାନଙ୍କ ଆଗରେ ପାଠ କରିବି । ତା'ପରେ ଯାଇ ତାହାକୁ ଟାଇପ୍ କରିବାକୁ ଦିଆଯିବ ।

ବେନେଡିକ୍ଟ୍ ସ୍ପିନୋଜାଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଉପରେ ନିବନ୍ଧ ଲେଖିବା ପାଇଁ ମୋ'ର ଏହି ପ୍ରବଳ ଇଚ୍ଛାଟି ପଛରେ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ କାରଣ ରହିଥିଲା । ସ୍ପିନୋଜାଙ୍କର ଦର୍ଶନ ପରି ସ୍ପିନୋଜାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରେରଣା ମୟ ଓ ଆକର୍ଷକ ଥିଲା । ଅନେକ ତଥାକଥିତ ଦାର୍ଶନିକ ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରଖର ବୁଦ୍ଧିର ପ୍ରୟୋଗ କରି ଗହନ ଦର୍ଶନର କେତେ କେତେ ମତବାଦର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରନ୍ତି । ଏଭଳି ଦାର୍ଶନିକ ପୂର୍ବେ ଥିଲେ, ଏବେ ମଧ୍ୟ ରହିଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ଦର୍ଶନକୁ ବୁଝିବାକୁ ବାହାରିଲେ ଦାନ୍ତ ଲୁଗି ଯିବା ପରି ମନେ ହୋଇଥାଏ । ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କର ବଞ୍ଚିଥିବା ପ୍ରକୃତ ଜୀବନଟି ସେମାନଙ୍କର ଦର୍ଶନଠାରୁ ଯେ କେତେ ଦୂରରେ ପଡ଼ିଥାଏ । ଯାବତୀୟ ମାମୁଲି ସ୍ୱାର୍ଥପରତା, ଚତୁରତା ଏବଂ ଅଦର୍ଶ ନୀଚତାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ବେନେଡିକ୍ଟ୍ ସ୍ପିନୋଜା ଅନ୍ୟ କିସମର ଦାର୍ଶନିକ ଥିଲେ । ଅନ୍ୟ କିସମର ମଣିଷ ଥିଲେ । ନିଜ ବିଶ୍ୱାସ ଏବଂ ସତ୍ୟ-ପ୍ରତ୍ୟୟ ଗୁଡ଼ିକ ଅନୁସାରେ ପରିଚାଳିତ ହେଉଥିଲେ । ଏବଂ ତେଣୁ ବହୁ ଦୁଃଖର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥିଲେ । ତଥାପି ଟଳି ନଥିଲେ । ଚବିଶି ବର୍ଷ ବୟସରେ ଗୋଟିଏ ଆପତ୍ତିଜନକ ପୁସ୍ତକ ଲେଖି ନିଜ ସମାଜରୁ ବହିଷ୍କୃତ ହୋଇଥିଲେ । ହଲାଣ୍ଡର ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ଗାଆଁରେ ଜୀବନଯାପନ କରୁଥିଲେ । ଚଷମାର ଲେନ୍ସ

ତିଆରି କରି ନିଜର ଜୀବିକାନିର୍ବାହ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଆପଣାର ଦର୍ଶନ ପୁସ୍ତକଗୁଡ଼ିକୁ ଲେଖୁଥିଲେ । ଜର୍ମାନୀର ହାଇଡ୍ରେଲ୍‌ବେର୍ଗ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଫେସର ପଦ ମଧ୍ୟ ଏକଦା ଯାଚ୍ଛା ହୋଇଥିଲା । ମାତ୍ର ସେ ତାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିନଥିଲେ । ଜଣେ ଧନାଢ୍ୟ ସାମନ୍ତ ସ୍ପିନୋଜା ତାଙ୍କ ନାମରେ ନିଜର ଗୋଟିଏ ପୁସ୍ତକ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିବାକୁ ରାଜି ହେଲେ ତାଙ୍କୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆର୍ଥିକ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ ବୋଲି କେତେ ଲୋଭ ଦେଖାଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ସ୍ପିନୋଜା ସମ୍ମତ ହେଉନଥିଲେ । ମୋତେ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଏହିସବୁ ଘଟଣା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅସାଧାରଣ ମନେ ହୋଇଥିଲା ଓ ଇଉରୋପୀୟ ଦର୍ଶନର ଇତିହାସ ଅଧ୍ୟୟନ ସମୟରେ ମୁଁ ଯେପରି ତାଙ୍କର ପାଖରେ ଅବାକ୍ ହୋଇ ଲାଖି ଯାଇଥିଲି । ଏବଂ, ଯିଏ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ହିସାବରେ ମୋତେ ଏତେ ଆକର୍ଷିତ କରି ପାରିଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଦର୍ଶନ ହିଁ ମୋ' ନିବନ୍ଧର ବିଷୟ ହୋଇ ଯେ, ରହିବ, ତାହାକୁ ମୁଁ ଏକ ବିଶେଷ ସୁଯୋଗ ବୋଲି ଭାବୁଥିଲି ।

ତେଣୁ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରରେ ଯାହା ପାଇଲି, ସେଥିରୁ ଅଧ୍ୟୟନ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲି । ସ୍ପିନୋଜା ନିଜର ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକୁ ଲାଟିନ୍ ଭାଷାରେ ଲେଖିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସମୟରେ ଲାଟିନ୍ ଭାଷାରେ ହିଁ ବିଜ୍ଞାନ ତଥା ଦର୍ଶନର ଯାବତୀୟ ପୁସ୍ତକ ଲେଖା ହେଉଥିଲା । ନହେଲେ ତତ୍କାଳୀନ ପଣ୍ଡିତମାନେ ତାହାକୁ ଆଦୌ ପୁସ୍ତକ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରୁନଥିଲେ । ସ୍ପିନୋଜାଙ୍କର ଧର୍ମପ୍ରଧାନ ପୁସ୍ତକଟି ମୂଳ ଲାଟିନ୍ ଭାଷାରେ ଓ ଇଂରାଜୀ ଅନୁବାଦରେ ଆମ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରରେ ରହିଥିଲା । ମାତ୍ର, ତାଙ୍କ ଦର୍ଶନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲିଖିତ କୌଣସି ପୁସ୍ତକ ମୁଁ ସେଠାରେ ପାଇଲିନାହିଁ । ମନର ଦୁଃଖ ନେଇ ମୁଖ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରିକ ଶ୍ରୀ ପ୍ରଭାତ ମୁଖୋପାଧ୍ୟାୟଙ୍କ ପାଖକୁ ଗଲି । ତାଙ୍କୁ ସବୁକଥା କହିଲି । ମୁଁ ସ୍ପିନୋଜାଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଉପରେ ନିବନ୍ଧ ଲେଖିବାକୁ ବସିଛି ବୋଲି ଶୁଣି ସିଏ ଅତି କେଡ଼େ ଖୁସୀ ହୋଇଗଲେ । ଏବଂ, ମୋତେ ସବୁପ୍ରକାର ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ ବୋଲି ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ରାଜି ହୋଇଗଲେ । ଅର୍ଥାତ୍, ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ବହିଗୁଡ଼ିକର ନାମ ଆଣି ଦେବି ଏବଂ ସେ ପୃଥିବୀର ଯେକୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରରୁ ମୋ'ର ବ୍ୟବହାର ପାଇଁ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ମଗାଇ ଆଣି ପାରିବେ । ସମସ୍ତ ଖର୍ଚ୍ଚ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ବହନ କରିବ । ମୋ' ଆନନ୍ଦ କହିଲେ ନସରେ । ମୁଁ ବହିଗୁଡ଼ିକର ତାଲିକା ଦେଉଥାଏ ଏବଂ ପ୍ରଭାତଦା ବହିଗୁଡ଼ିକୁ ମଗାଇ ଆଣୁଥାନ୍ତି । କେବଳ ସେତେବେଳର କଲିକତାସ୍ଥ ବିରାଟ ଇମ୍ପିରିଆଲ୍ ଲାଇବ୍ରେରୀରୁ ନୁହେଁ, ଇଂଲଣ୍ଡର ବ୍ରିଟିଶ୍ ମିଉଜିୟମ୍, ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକାରୁ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ସହାୟତାରେ ମୁଁ ମୋ'ର ଆବଶ୍ୟକ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକୁ ପାଇ ପାରିଥିଲି । ମନ ଆନନ୍ଦରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲି, ତା'ପରେ ନିବନ୍ଧଟିକୁ ବି ଲେଖିଦେଲି । ତା'ପରେ ବିନୟଦା ଓ

ପ୍ରଭାସଦାଙ୍କୁ ବସାଇ ପଢ଼ି ଶୁଣାଇଲି । ସେମାନଙ୍କର ଆନନ୍ଦ କହିଲେ ନସରେ । ସେମାନେ କେତେ ଆନରେ ଆନନ୍ଦରେ ସଂଶୋଧନ ବି କରି ଦେଉଥିଲେ । ସେହି ଉଚ୍ଛଳ ବୟସରେ ସ୍ୱପ୍ନପ୍ରବଣ ହୋଇ ଯୋଗେ ପରିବର୍ତ୍ତୀ ଗଳ୍ପଟିଏ ଲେଖି ପକାଇ-ବାର ଉତ୍ସାହ ମଧ୍ୟ କମ୍ ନଥିଲା । ସେମାନେ କଇଁଚି ଧରି ଲେଖାଟିକୁ ତା'ର ଚୂଡ଼ାନ୍ତ ଅବୟବ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ ।

ନିବନ୍ଧଟି ଟାଇପ୍ କରାଗଲା ଏବଂ ମୁଁ ବିଧିବଦ୍ଧ ଭାବରେ ତାକୁ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ଶିକ୍ଷାଭବନରେ ଅଧ୍ୟକ୍ଷଙ୍କ ପାଖରେ ଦାଖଲ କଲି । ଶିକ୍ଷାଭବନ ତରଫରୁ ସେଇଟିକୁ ପରୀକ୍ଷା ପାଇଁ ପଠାଗଲା । ବନସ୍ପଦା ଓ ପ୍ରଭାସ୍‌ଦା ଦୁହେଁ ମୋତେ ସେହି ସମ୍ବାଦଟି ଆଣି ଦେଲେ । ଖୁସିରେ ମୋ'ର ପାଦ ତଳେ ଲଗୁ ନଥାଏ, ଭିତର ଅଯଲ ,ମୁଁ' ଟା ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିନମ୍ର ଭାବରେ ସତେଅବା କାହାର ଚରଣ ସ୍ପର୍ଶ କରି ପକାଉଥିବା ପରି ଅନୁଭବ କରୁଥାଏ । ବିଶ୍ୱଭାରତୀରେ ଅଗରୁ କାହାର ନିବନ୍ଧ ପରୀକ୍ଷଣ ଓ ମୂଲ୍ୟାୟନ ପାଇଁ ବାହାରକୁ ପଠା ଯାଉନଥିଲା । ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଶଙ୍କା ମଧ୍ୟ ଲାଗୁଥାଏ । କିଛିଦିନ ପରେ ପରୀକ୍ଷକମାନେ ମୋ'ର ମୌଖିକ ପରୀକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଆସିଲେ ଓ ନିବନ୍ଧଟି ବିଷୟରେ ସେମାନଙ୍କର ଲିଖିତ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇଗଲେ । ଏତେ ଅଳ୍ପ ବୟସରେ ମୁଁ ବେନେଡ଼ିକ୍ଟ୍ ସ୍ପିନୋଜାଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ କରି ଭାରତୀୟ ପ୍ରାଚୀନ ଦର୍ଶନର କେତେ ଉପାଦାନ ସହିତ ତାହାର ଏକ ତୁଳନାତ୍ମକ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରି ପାରିଥିଲି ବୋଲି ମାନନୀୟ ପରୀକ୍ଷକମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରସନ୍ନତା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଏକଥା ଶୁଣି ମୁଁ ସବାଆଗ ପଣ୍ଡିତ ସୁଖମୟ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ମନେମନେ ପ୍ରଣାମ ଜଣାଇଲି । ମୂଳ ସଂସ୍କୃତରେ ସିଏ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ମତକୁ ମୋ'ର ସନ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଇ ନଥିଲେ ମୁଁ କଦାପି ଏକଥା କରି ପାରିନଥାନ୍ତି । ବିଶ୍ୱଭାରତୀର ସର୍ବଶେଷରେ ବା ଅନ୍ୟ ପରୀକ୍ଷାରେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ସମସ୍ତଙ୍କର ଅର୍ଥାତ୍ ମୋ' ଅଧ୍ୟାପକ-ମାନଙ୍କର ସନ୍ତୋଷ ହେବାଭଳି ଫଳ ଆଣିଥିଲି । ୧୯୬୮ ଡିସେମ୍ବର ମାସର ସମାବର୍ତ୍ତନ ଉତ୍ସବରେ ମୋତେ ମୋ'ର ପ୍ରମାଣପତ୍ର ମିଳିଲା । ସେତେବେଳେ ଶ୍ରୀମତୀ ପଦ୍ମଜା ନାଇଡ଼ୁ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ଅନୁଷ୍ଠାନର ଅଧ୍ୟକ୍ଷା ଥାଆନ୍ତି । ପ୍ରମାଣପତ୍ରଟି ଉପରେ ତାଙ୍କର ସ୍ୱାକ୍ଷର ରହିଥିଲା ।

ସେହି ବର୍ଷ ଜୁଲାଇ ମାସରେ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ବିଦ୍ୟାଭବନର ଏକ ଅଂଶରୂପେ ଓଡ଼ିଆ ଗବେଷଣା ବିଭାଗର ପ୍ରଥମ କର୍ମୀରୂପେ ପ୍ରହ୍ଲାଦ ପ୍ରଧାନ ଆସି ଯୋଗ ଦେଲେ । ସେ ଗତ ଏକାଧିକ ବର୍ଷ ହେଲା ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କ ଶିକ୍ଷାବିଭାଗରୁ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଆସି ଚୀନାଭବନରେ ଗବେଷଣା କରୁଥାଆନ୍ତି । ତାଙ୍କର ସହଯୋଗୀ ଗବେଷକରୂପେ ମୋତେ ମନୋନୀତ କରାଗଲା । ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରର ଉପର ମହଲାରେ ଆମପାଇଁ ଗୋଟିଏ କୋଠରୀ ଖାଲିକରି ଦିଆଗଲା । ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗର

ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର ଆରମ୍ଭ ମଧ୍ୟ ହେଲା । ମୋ'ର ମନେ ଅଛି, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ପ୍ରଧାନ ସେଇ ଲାଇବ୍ରେରୀ ପାଇଁ ଓଡ଼ିଆ ବହି କିଣିକରି ନେବାଲାଗି ମୋତେ କଟକ ପଠାଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ପ୍ରଧାନତଃ ଗବେଷଣା ସକାଶେ ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଥିବା ଓଡ଼ିଆ ବହିପତ୍ରର ସଂଖ୍ୟା ଏତେ କମ୍ ଥିଲା ଯେ ଲାଇବ୍ରେରୀ ସକାଶେ ମିଳିଥିବା ଅର୍ଥ ପରିମାଣକୁ ପୂରା ଖର୍ଚ୍ଚ କରିପାରିବା ମଧ୍ୟ ଏକ ସମସ୍ୟା ପରି ଲାଗୁଥିଲା । ନାନା ବହିଦୋକାନରୁ ସାଉଁଟି ସାଉଁଟି ମୁଁ ବହିଗୁଡ଼ିକୁ କିଣିଥିଲି । ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ଗବେଷଣା କ'ଣ ଜାଣିନଥିଲି । ହିନୋଜାଙ୍କର ଦର୍ଶନକୁ ନେଇ ନିବନ୍ଧଟିଏ ଲେଖିବାବେଳେ ଗବେଷଣାର କିଞ୍ଚିତ୍ ସ୍ୱାଦ ଅବଶ୍ୟ ପାଇଥିଲି । ମାତ୍ର, ସାହିତ୍ୟ ଗବେଷଣାର ଯାବତୀୟ ରୀତି ମୋ'ଲାଗି ଅଜ୍ଞାତ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ସାହିତ୍ୟରେ ଆଗ୍ରହ ଅବଶ୍ୟ ଥିଲା, ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ସହିତ କିଛି ପୂର୍ବପରିଚୟ ମଧ୍ୟ ରହିଥିଲା । ମାତ୍ର ତଥାପି ଏତିକିମାତ୍ରକୁ ସମ୍ବଳ କରି ମୁଁ କିପରି କ'ଣ ଗବେଷଣା କରିପାରିବି, ସେଥିଲାଗି ନିଜର ବଳ କଷିଲା ବେଳକୁ ମୋତେ ନିଜ ପାଖରେ କେମିତି କେମିତି ଲାଗୁଥିଲା । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ପ୍ରହ୍ଲାଦ ପ୍ରଧାନ ହିଁ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ମୋତେ ପ୍ରଥମ ବାଟ ଦେଖାଇଲେ । ସେ ଅନ୍ୟ ଅନେକଙ୍କ ପରି ଆଦୌ ବେଶୀ ଚବର ଚବର ହେଉନଥିଲେ କି ଜିନିଷଟିଏ ଦେଖି ମହାଉଲ୍ଲାସରେ ଆପଣାର ଜ୍ୟେଷ୍ଠଗିରି ଦେଖାଇବାକୁ ମୋଟେ ଧାଇଁ ଆସୁନଥିଲେ । ଆପଣାର ପ୍ରବୀଣତା ଦ୍ୱାରା ଅର୍ବାଚୀନଟିକୁ ଗିଳି ପକାଇବା ନିମନ୍ତେ କୌଣସି ଚେଷ୍ଟା କରୁନଥିଲେ । ସେ କେବଳ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଯାଉଥିଲେ, ଅତ୍ୟନ୍ତ ନୀରବରେ କରି ଯାଉଥିଲେ । ମୁଁ ପାଖରୁ ଥାଇ ତାଙ୍କୁ ଦେଖୁଥିଲି ଓ ନିଜର ବାଡ଼ିଗୁଡ଼ିକୁ ପକାଇ ତାଙ୍କୁ କଳନା କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲି । ତାଙ୍କୁ ଦେଖୁ ଦେଖୁ ମୁଁ ସତେଯେପରି ନିଜଲାଗି ମଧ୍ୟ କାଠିଟିଏ ପାଇଗଲି । ବାଟ ପାଇଗଲି । ପ୍ରବେଶପତ୍ର ପାଇଗଲି । ଅଧ୍ୟାପକ ପ୍ରଧାନଙ୍କ ପାଖରେ ଋଣୀ ହୋଇ ରହିଲି । ସେହି ଯେଉଁ ପରିଚୟଟି ସେତିକିବେଳେ ହୋଇଥିଲା ତାହା ସବୁଦିନକୁ ସ୍ଥାୟୀ ହୋଇ ରହିଲା । ଏହି ସଂସାରରୁ ସେ ବିଦାୟ ନେଇ ଚାଲିଯିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଲା । ବାହାରେ ସିଏ ସତକୁ ସତ ଖୁବ୍ ଗମ୍ଭୀର ଦେଖା ଯାଉଥିଲେ, ଅଧ୍ୟୟନରତ ଥିଲାବେଳେ ସେ ସତେଯେପରି ଆଉ କିଛି ହେଲେ ଜାଣୁନଥିଲେ । ତଥାପି ତାଙ୍କ ଭିତରର ହୃଦୟଟି ଓ ମନଟି ଖୁବ୍ କୋମଳ ଥିଲା, ଖୁବ୍ ଉଦାର ଥିଲା । ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲାର ବରଗଡ଼ ପାଖରେ ଥିବା ତାଙ୍କ ଗାଁକୁ ମଧ୍ୟ ମୁଁ କେତେଥର ଯାଇଛି, ତାଙ୍କର ପରିବାର ସହିତ ମଧ୍ୟ କେଡ଼େ ସହଜରେ ଗୁନ୍ଥି ହୋଇଯାଇ ପାରିଛି । ନାନା ପ୍ରତିକୂଳତାକୁ ଭାଙ୍ଗି ଆପଣା ଧ୍ରୁବତାରାଟିକୁ ଦେଖି ସେ କିପରି କେତେ ଆଗକୁ ଯାଇପାରିଲେ ଏବଂ ସଂସ୍କୃତ ଗବେଷଣାର କ୍ଷେତ୍ରରେ କୃତିତ୍ୱ ଦେଖାଇ ପାରିଲେ, ମୁଁ ସେକଥା ଭାବି ସମ୍ମୋହିତ ହୋଇଯାଇଛି ।

ଶିକ୍ଷାଭବନରେ ମୋ'ର ପାଠ ସରିବା ବେଳକୁ ଘଟିଥିବା ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା ମୁଁ ଏଠାରେ ପ୍ରଥମ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବି । ୧୯୪୮ ମସିହା ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଛୁଟିର ଗୋଟାଏ ମାସ ମୁଁ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତର କୋଡ଼ାଇକେନାଲ ଠାରେ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲି । କୋଡ଼ାଇକେନାଲ ତାମିଲନାଡ଼ୁର ଏକ ଶୈଳନିବାସ, ଅତି ରମଣୀୟ ସ୍ଥାନଟିଏ, ପାହାଡ଼ ଆଉ ଜଙ୍ଗଲକୁ ମିଶାଇ କେଡେ ମନୋରମ ନୈସର୍ଗିକ ଦୃଶ୍ୟଟିଏ । ଗତ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ମିଶନାରୀମାନେ ଏହି ସୁନ୍ଦର ସ୍ଥାନଟିକୁ ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲେ । ଏବେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଜାଗାକୁ ଯିବାକୁ ହେଲେ ଗୋଟିଏ ଛୋଟିଆ ରେଲଷ୍ଟେସନରୁ ପ୍ରାୟ ଅଶୀ କିଲୋମିଟର ବସ୍‌ରେ ଯିବାକୁ ହୁଏ । ବହୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମାବଲମ୍ବୀଙ୍କ ସକାଶେ ଏହା ଏକ ବିଶେଷ କର୍ମକେନ୍ଦ୍ର ହୋଇ ରହିଛି । ସାନ ଅଥଚ ସୁପ୍ରଶସ୍ତ ଜାଗାଟିଏ । ଶୀତଦିନେ ପ୍ରବଳ ଥଣ୍ଡା ସକାଶେ ମୁଷ୍ଟିମେୟ ସ୍ଥାନୀୟ ବାସିନ୍ଦାହିଁ ଏଠାରେ ରହନ୍ତି । ମାତ୍ର ଖରାଦିନେ ବହିରାଗତ ଅନେକ ଆସନ୍ତି, ମୁଖ୍ୟତଃ ଏହି ସ୍ଥାନଟିର ମନୋହର ଦୃଶ୍ୟଟିକୁ ଅନୁଭବ କରିବା ଲାଗି ଆସନ୍ତି । ୧୯୪୮ ମସିହାକୁ ମୋ'ର ବାଙ୍ଗାଲୋର ସମୟର ପରିଚିତ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାଲ୍‌ଫ୍ ରିଚାର୍ଡ କିଥାନ ପୁଣି ଭାରତବର୍ଷକୁ ଫେରି ଆସିଥାନ୍ତି । ପୁନର୍ବାର ଆପଣାର ରଚନାତ୍ମକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲାଗି ଯାଇଥାନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ସେହି ତାମିଲନାଡ଼ୁରେ ଗାନ୍ଧୀଗ୍ରାମ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମସେବାକେନ୍ଦ୍ର ଗଢ଼ି ଉଠୁଥାଏ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କିଥାନ୍ ସେହି ଅନୁଷ୍ଠାନଟି ସହିତ ସମ୍ପୃକ୍ତ ହୋଇ ରହିଥାନ୍ତି । ସେ ଭାରତକୁ ଫେରିଆସିବା ପରେ ଆମ ଭିତରେ ପୁଣି ପତ୍ରର ଆଦାନପ୍ରଦାନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ହଠାତ୍ ସିଏ ଚିଠି ଲେଖି ଜଣାଇଲେ ଯେ, ଯଦି ମୁଁ ସେହି ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଛୁଟିରେ କୋଡ଼ାଇକେନାଲଠାରେ ତାଙ୍କ ସହିତ ଗୋଟିଏ ମାସ ରହିବି, ତେବେ ସେ ଖୁବ୍ ଖୁସୀ ହେବେ । ମୋ'ର ବା ନାହିଁ କରିବାର କାହିଁକି କଅଣ ଥାଆନ୍ତା ? ମୁଁ ଖୁସୀ ହୋଇ ରାଜି ହୋଇଗଲି । ଆଗ କେତେଦିନ ଗାନ୍ଧୀଗ୍ରାମରେ ରହିଲି । ତା'ପରେ କୋଡ଼ାଇକେନାଲରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲି ।

କିଥାନ୍ ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଆଶ୍ରମରେ ରହନ୍ତି । ପ୍ରତିବର୍ଷ ଏହି ସମୟକୁ ସେ ସେଠାକୁ ଆସନ୍ତି । ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତର ବହୁ ମିଶନାରୀ କେନ୍ଦ୍ରରୁ ପାଦ୍ରୀ ଓ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଭକ୍ତମାନେ ଆସନ୍ତି । ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ସେହି ସଙ୍ଗଠନଟିର ସଦସ୍ୟ ଭାବରେ ସେଠାରେ ଆସି ରହନ୍ତି, ତାହାକୁ ଫେଲୋସିପ୍ ଆଶ୍ରମ କୁହା ଯାଉଥିଲା । କେବଳ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍‌ମାନେ ତାହାର ସଦସ୍ୟ ହୋଇ ପାରୁଥିଲେ । ଭାରତୀୟ ତଥା ବିଦେଶାଗତ ପାଦ୍ରୀମାନେ ଆଶ୍ରମରେ ଆସି ଯୋଗ ଦେଉଥିଲେ । କୁହାଯାଏ, କୋଡ଼ାଇକେନାଲର ସବୁଠାରୁ ଉଚ୍ଚ ଜାଗାରେ ଏହି ସ୍ଥାନଟି ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ସମସ୍ତେ ଆଶ୍ରମଜୀବନ ଯାପନ କରୁଥିଲେ । ଏକାଠି ରହୁଥିଲେ, ଏକାଠି ଖାଉଥିଲେ, ଆଶ୍ରମ ପରିବାରର ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟ ନିଜ ଭିତରେ ବାଣ୍ଟିକରି କରୁଥିଲେ ।

ସକାଳେ ଏକ ସମବେତ ପ୍ରାର୍ଥନାରୁ ଦିନ ଆରମ୍ଭ ହେଉଥିଲା । ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଆଉ ଥରେ ପ୍ରାର୍ଥନା, ପୁଣି ରାତରେ ଶୋଇବାକୁ ଯିବାପୂର୍ବରୁ ସମବେତ ପ୍ରାର୍ଥନା । ବାହାରୁ ବକ୍ତାମାନେ ଆସୁଥିଲେ, ବକ୍ତୃତା ଦେଉଥିଲେ; ଆଶ୍ରମରେ ଦିନେ ବା ଦୁଇଦିନ କଟାଇ ଚାଲି ଯାଉଥିଲେ । ରାତରେ ଘରଭିତରେ ଚେମଣିଡଲେ ନିଆଁ ଜଳା ହେଉଥିଲା । ପାରସ୍ପରିକ ନାନା ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା ହେଉଥିଲା । ଦିନେ ଦିନେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଉପାସନାର ସ୍ତୋତ୍ରମାନ ବି ବୋଲା ହେଉଥିଲା । ମୁଁ ସମସ୍ତଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ସାଙ୍ଗରେ ରହୁଥିଲି । ରହୁଥିଲି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କଇଥାନଙ୍କ କୋଠରୀରେ ଗୋଟିଏ ଅଧିବଖୁରିଆ ଥାନରେ । ଆଶ୍ରମରେ କେତେକ ଅଭିନବତା ରହିଥିଲା । ତାହାକୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କଇଥାନ୍‌ଙ୍କର ଅବଦାନ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରିବ ।

କଇଥାନ୍ ଆମେରିକାରୁ ପାଦ୍ରୀ ହୋଇ ଆସିଥିଲେ । ଅର୍ଥାତ୍, ଭାରତବର୍ଷକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମର ପ୍ରଚାର କରିବାକୁ ଆସିଥିଲେ । ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ସନ୍ଦେଶଦ୍ୱାରା ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ସେ କ୍ରମ ସଙ୍କେତବା ଏକ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ଜୀବନ ଆଡ଼କୁ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଗଲେ । ଭାରତୀୟ ମୁକ୍ତ ଏବଂ ଗହଣାନୁରାଗୀ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ତାଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗିଲା । ତେଣୁ ସେ କ୍ରମେ ରକ୍ଷଣଶୀଳତା ଛାଡ଼ି ବୃହତ୍ତର ଜୀବନ ମଧ୍ୟକୁ ଆସିଲେ ଏବଂ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ମାର୍ଗରେ କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ । କୋଡ଼ାଇକେନାଲ୍‌ର ଆଶ୍ରମଟି ପଛରେ ବି ତାଙ୍କର ସେହି ଉପଲବ୍ଧି ଓ ଭାବନା କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲା । ସେହି ଆଶ୍ରମରେ ମୋ'ର ମାସକର ରହଣି କାଳରେ ଆଶ୍ରମ ହତାବାହାରେ ସକାଳେ ଓ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ଯେଉଁ ସମବେତ ପ୍ରାର୍ଥନା ହେଉଥିଲା, ତାହା ମୋତେ ଭାରି ଭଲ ଲାଗୁଥିଲା । ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ଆମେ ନୀରବରେ ବସୁଥିଲୁ ଓ ଏକ ବିଶ୍ୱମୟ ନୀରବତା ଏବଂ ଉଚ୍ଚତାକୁ ଆଘ୍ରାଣ କରୁଥିଲୁ । ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ଅଳ୍ପ କେତେ ମିନିଟ୍ ଶ୍ରୀ କଇଥାନ୍ କିଛି ପାଠ କରୁଥିଲେ ବା ଶୁଣାଉଥିଲେ । ସେହି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନଟିକୁ Rock of vision ବୋଲି କୁହା ଯାଉଥିଲା । ଆମେ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଯାଇ ବସୁଥିଲୁ, ସେଠାରୁ ହିଁ ପର୍ବତଟି ଖାଡ଼ା ହୋଇ ତଳକୁ ଚାଲି ଯାଇଥିଲା । ତଳେ ଗଭୀର ଅରଣ୍ୟଭରା ପାହାଡ଼ ପୃଷ୍ଠରୁ କେତୋଟି । ଆମେ ଏତେ ଉଚ୍ଚରେ ଥାଉ ଯେ ସାମନାରେ ତଳ ଆଡ଼କୁ ଅନାଇଲେ ପାହାଡ଼ଗୁଡ଼ିକ ସାନ ବଡ଼ ବେଙ୍ଗ ପରି ଦିଶନ୍ତି । ପ୍ରାୟ ଶହେ ଦେଢ଼ଶହ ମାଇଲ୍‌ର ବିସ୍ତୃତ ସମତଳ ଭୂମି, ଏତେ ଦୂରକୁ ଲମ୍ବି ଯାଇଛି ଯେ ଆଖି ପାଉନାହିଁ । ଏହିପରି ସ୍ଥାନରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିବା ମାତ୍ରକେ ପୃଥିବୀରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ବ୍ୟତୀତ ବାହାର ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ଅଛି ବୋଲି କୁଆଡ଼େ ଭୁଲି ହୋଇ ଯାଉଥିଲି । ପ୍ରାର୍ଥନାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟର ବାହାରେ ମଧ୍ୟ, ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ଘଣ୍ଟେ ଫୁରସତ ପାଉଥିଲି, ସେହି Rock of Visionକୁ ଦଉଡ଼ି ଯାଉଥିଲି । ଉପରେ ଖାଲି

କାଳୁଆ ଝଡ଼ ପଡ଼ୁଥିବ, ବୃକ୍ଷଶାଖା ଭଗ୍ନ ହୋଇ ଯାଉଥିବ ଏବଂ ଧଳା ଧଳା ମେଘ-ଖଣ୍ଡମାନ ତୁଳାପରି ମେଞ୍ଚା ମେଞ୍ଚା ହୋଇ ଦେହରେ ବାଜିଲା ଭଳି ହୋଇ ଉଡ଼ି ଯାଉଥିବେ,—ସିଏ ଏକ ଅପୂର୍ବ ଅନୁଭୂତି, ଜୀବନଯାକ ମନେ ରଖିବାଭଳି ପ୍ରକୃତରେ ଏକ ଅନୁଭୂତି । ପୁଣି ବେଳେ ବେଳେ ଉପରେ ମେଘ ଥିବ, ବର୍ଷା ହେଉଥିବ ଏବଂ ତଳଟାଯାକ ଖରାପଡ଼ି ହରିତ କାଞ୍ଚନ ପରି ଝଟକି ଉଠୁଥିବ । ଆଉ ବେଳେ ବେଳେ ବର୍ଷା ହେଉଥିବ, ମେଘ ଗରଜୁଥିବ ଓ ବିଜୁଳି ମାରୁଥିବ,—ମାତ୍ର ଉପରେ ଖରା ଝଲମଲ ହୋଇ ପଡ଼ୁଥିବ । ଯେଉଁ ଆଖି ଏହି ସବୁ ଦୃଶ୍ୟକୁ ଦେଖିଛି, ସିଏ ପ୍ରକୃତରେ ବଡ଼ ଭାଗ୍ୟବାନ ।

ଆଶ୍ରମରେ ମୋ'ର ପହଞ୍ଚିବାର ପ୍ରଥମ ଦିନରୁ ହିଁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କଲିଅନ୍ ଗୁପ୍ତରେ ମୋତେ ଗୋଟିଏ କଥା କହିଥିଲେ । ଆଶ୍ରମ ନିୟମତଃ କେବଳ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍‌ମାନଙ୍କ ପାଇଁ । ମୁଁ ଅଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେଠାରେ ରହି ଏବଂ ଆଶ୍ରମରେ ଯାବତୀୟ ଦିନଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଭାଗ ନେଉଥିଲି । ମାତ୍ର, ମୁଁ ଯେ ଏକ ହିନ୍ଦୁ ଘରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଛି, ଆଶ୍ରମର ଅନ୍ତେବାସୀମାନେ ସେକଥା ଜାଣିନଥିଲେ । ଆଶ୍ରମର ଖ୍ରୀଷ୍ଟିନ୍‌ରେ ଦିନଟିଏ ବାର୍ଷିକ ସମାରୋହ ରୂପେ ପାଳନ କରାଯାଏ । ସେଦିନ ବାହାରୁ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତି ଆସନ୍ତି । ତଥାପି ଦକାଚ୍ଚ ଦଶ୍ୟା ଯାଏ ଯାବତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ଅନ୍ତେବାସୀଙ୍କୁ କରିବାକୁ ହୁଏ । ସେଦିନ କିଏ କ'ଣ ସବୁ କାମ କରିବ; ତାହା ଆଗରୁ ବାଣ୍ଟି ଦିଆ ଯାଇଥାଏ । ମୋ'ର ଥାଏ ବାସନ ଧୋଇବା । ମୋ' ସହିତ ଆଉରି ଦଶଜଣ ବି ଥାଆନ୍ତି । ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜନ ପରେ ବାସନ ଧୁଆ । ସେଦିନ ବିଶେଷ ଦିନରେ ବିଶେଷ ଭୋଜନ, ତେଣୁ ଧୋଇବାକୁ ମଧ୍ୟ ବହୁତ ବାସନ । ଅଣ୍ଡାରେ ଚିକଣସବୁ ବସି ଯାଇଥାଏ । ତେଣୁ ଗରମପାଣିରେ ସାବୁନ ପକାଇ ବାସନ ଧୋଇବାକୁ ହେବ । ଦଶଟା ଟବ୍‌ରୁ ସମବେତ କୁଣ୍ଡମାନ ବି ଥାଏ । ପୁଣି ବାସନଗୁଡ଼ିକ ଦରକାର ହେବ । ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜନ ପରେ କିଛି ବିଶ୍ରାମ ନେବା ପରେ ଆମେ ଆସି ବାସନ ମାଜିବା କଥା । ଏହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ ଯେ, ଭୋଜନ କିଛିଟା ବିଶେଷ ପ୍ରକାରର ଥିବାରୁ ସମସ୍ତେ ସେଦିନ କିଛିଟା ବେଶୀ ଖାଇ ପକାଇଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସମସ୍ତେ ଟିକିଏ ଅଧିକ ବିଶ୍ରାମ ଦରକାର ହେଲା ଏବଂ ସମୟ ଅନୁସାରେ କେହି ଫେରିଲେ ନାହିଁ ।

ବାସନ ଗଦା ହୋଇଥିବା ସ୍ଥାନକୁ ମୁଁ ଯଥା ସମୟରେ ଯାଇ ଦେଖିଲି ଯେ ଅନ୍ୟମାନେ କେହି ଆସିନାହାନ୍ତି । ରୋଷେଇରୁ ଗରମପାଣି ଆଣି ସାବୁନ୍ ପକାଇ ମୁଁ ବାସନଧୁଆ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲି । ସେଥିପାଇଁ ଅନେକ ବାସନକୁ ପ୍ରଥମେ ଧୋଇ ପୋଛି ରଖିଦେଲି ଏବଂ ବାକିଗୁଡ଼ିକୁ ଧୋଇବା ଆରମ୍ଭ କଲି । ସେତିକି-ବେଳେ ଶ୍ରୀ କଲିଅନ୍ ଆସି ପହଞ୍ଚିଗଲେ । ସେଠାରେ ମୋତେ ଏକୁଟିଆ ଦେଖି ସବୁ ବୁଝିଗଲେ ପରି ପୁଣି ସେଠାରୁ ଝଡ଼ବେଗରେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ । ସେମାନଙ୍କୁ

ବାସନ ସଫା କରିବା କାମ ଦିଆଯାଇଛି, ନୋଟିସ୍ ବୋର୍ଡ୍‌ରେ ଝୁଲୁ ହୋଇଥିବା ତାଲିକାଟିକୁ ଦେଖିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କୁ ଯାଇ ବିଛଣାରୁ ଉଠାଇଲେ । କ୍ଷଣକ ମଧ୍ୟରେ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର କଦମର କୋଳାହଳ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । ଏବଂ, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କଇଥାନ ସେହି ଉତ୍ତେଜନ ରେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲୁଚ୍ଚହୋଇ ରହିଥିବା କଥାଟିକୁ ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗରେ ଫିଟାଇ କହିଦେଲେ । ଶେଷର ସହିତ କହିଦେଲେ ଯେ ଏତେ ଏତେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅବହେଳା କଲେ, ଆସିଲେ ନାହିଁ, ଅଥଚ ଶତ୍ରୁରଞ୍ଜନ, ଯିଏ କି ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଘରେ ଜନ୍ମ ହୋଇନାହିଁ, ସିଏ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ସମୟରେ ଆସି କାମଟିକୁ କରିପାରିଲେ । ଏହି ଗୋଟିଏ କଥା ହିଁ ସ୍ଥିତିର ନକ୍ସଟାକୁ ଗୋଟାପୁରା ବଦଳାଇ ଦେଲା । ସମସ୍ତେ ମୋ' ଆଡ଼କୁ ବଲବଲ କରି ଚାହୁଁଥାନ୍ତି । ମୋତେ କେମିତି କେମିତି ଲାଗୁଥାଏ । ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ଅର୍ଥରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ନହୋଇ ମଧ୍ୟ ତଥାପି ଏହି ମେଳରେ ଏତେଦିନ ଥିଲି, ଅଥଚ କାହାରୁ କିଛି ଜାଣି ହେଉନଥିଲା, ସମସ୍ତେ ସେହି ବିଷୟଟିକୁ ଭାବି ଆଚମ୍ବିତ ହେଉଥିଲେ । ରାତିରେ କୋଠରୀକୁ ଯିବା ପରେ ସେ ଏପରି କାହିଁକି କଲେ ବୋଲି ମୁଁ ଅନ୍ସନଙ୍କୁ ପଚାରିଲି । 'ସେମାନଙ୍କୁ ନିଶ୍ଚୟ ଏକ ଶିକ୍ଷା ମିଳିଥିବ',—ଅନ୍ସନ୍ କେବଳ ଏତିକି ଉତ୍ତର ଦେଲେ । ମୁଁ ମନେମନେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଲି, ଶାନ୍ତିନିକେତନକୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଲି, ମୋ' ଭାରତବର୍ଷକୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଲି ।

ଶାନ୍ତିନିକେତନର ଏକାଧିକ ବିଭାଗରେ ଓଡ଼ିଶାରୁ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ରହିଥିଲେ । ସର୍ବାଧିକ ସଂଖ୍ୟାରେ କଳାଭବନରେ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ରେଭେନ୍‌ସା କଲେଜରେ ମୋ'ର ଅଧ୍ୟାପକ ଥିବା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଘନଶ୍ୟାମ ଦାସଙ୍କର କନ୍ୟା ଶ୍ରୀମତୀ ଇଲା ଦାଶ ଥିଲେ । ଭଦ୍ରକର ବରିଷ୍ଠ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମନମୋହନ ସାବତଙ୍କର କନ୍ୟା ଶ୍ରୀମତୀ ଶାନ୍ତିଲତା ସଙ୍ଗୀତ ଭବନର ଛାତ୍ରୀ ଥିଲେ । ସେ କଥକ ନୃତ୍ୟରେ ନିପୁଣା ଥିଲେ । ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଘନିଷ୍ଠ ପରିଚୟ ଥିଲା । ଆମ୍ଭେ ସମସ୍ତେ ଓଡ଼ିଶାରୁ ଆସିଛୁ ବୋଲି ପରସ୍ପରକୁ ଦେଖିଲେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ହୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠୁଥିଲୁ । ଯେତେବେଳେ ମନ ହେଉଥିଲା, ଉଡ଼ିକର ନୋଟିସ୍‌ରେ ଅଧ୍ୟାପକ ପ୍ରହ୍ଲାଦ ପ୍ରଧାନଙ୍କର ବାସଗୃହରେ ଏକଜ ହୋଇଯାଉଥିଲୁ ଏବଂ ଶ୍ରୀମତୀ ପ୍ରଧାନଙ୍କର ଅନୁରାଗୀ ହାତ ବାଜି ଓ ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କର ସହଯୋଗରେ ସାନ ଭୋଜନଟିଏ ବି ହୋଇ ଯାଉଥିଲା । ସେସବୁ କେଡ଼େ ଭଲ ଲାଗୁଥିଲା । ମାତ୍ର, ଓଡ଼ିଶାରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଦେଶରୁ ଆସିଛୁ ବୋଲି ଆମ ଭିତରେ କୌଣସି ଔପଚାରିକ ସଙ୍ଗଠନ ନଥିଲା । କାଗଜ ପତ୍ରରେ ସେପରି କିଛି ରହିବା ଉଚିତ ବୋଲି କେହି କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ଅନୁଭବ କରିନଥିଲେ । ୧୯୪୯ ମସିହା ବେଳକୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ପ୍ରହ୍ଲାଦ ପ୍ରଧାନଙ୍କର ଚୀନ୍ ଯିବାର ହେଲା । ତାଙ୍କ ଜାଗାରେ ଓଡ଼ିଶା

ସରକାରୀ ଶିକ୍ଷାବିଭାଗରୁ ଅଧ୍ୟାପକ କୃତ୍ତିବାସ ଦାଶ ଯାଇ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ପ୍ରଥମ କରି ଔପଚାରିକ ସ୍ତରରେ ଗୋଷ୍ଠୀଟିଏ ଗଢ଼ିବାର କଥା ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ପ୍ରାୟ ବର୍ଷକ ଭିତରେ ସଭ୍ୟମାନେ ଜୁଟାଗଲେ । ଯହୁଁ ଯହୁଁ ଓଡ଼ିଆ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ିଲା, ତହୁଁ ତହୁଁ କାଗଜ ପତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ପରିଷଦ ବୋଲି ଅନୁଷ୍ଠାନଟିଏ ଗଢ଼ାହେବାର ସୂତ୍ରପାତ ହେଲା ।

ଏଥିରେ କିନ୍ତୁ ମୋ'ର ମୋଟେ ମନ ମାନିଲା ନାହିଁ । ସବୁ ପ୍ରାନ୍ତକୁ ଏକାଠି କରାଇ ଯେଉଁଠାରେ ଏକ ଭାରତତୀର୍ଥ ବା ମାନବତୀର୍ଥଟିଏ ଗଢ଼ିବାର ପ୍ରୟାସ କବି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହୋଇଥିଲା, ସେଠାରେ ପୁନର୍ବାର ଆପଣାର ପ୍ରାଦେଶିକତାକୁ ବଜାୟ ରଖିବାର ଅଭିପ୍ରାୟରେ କାଗଜ କଲମରେ ପରିଷଦଟିଏ ଗଠନ କରିବାର ବିଷୟଟିକୁ ମୁଁ କିନ୍ତୁ ସୁସ୍ଥ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରି ପାରୁନଥିଲି । ଅନୁଷ୍ଠାନଟିଏ ଯେତେବେଳେ ଗଢ଼ା ହେଲା, ସେତେବେଳେ କାଇଦା ମୁତାବକ ସଭାପତି ରହିଲେ, ସମ୍ପାଦକ ରହିଲେ । ଅମୃତକୁଣ୍ଡ ଭିତରେ ଆମର ଯେ ଏକ ବିଶେଷ ପରିଚୟ ରହିଛି, ତାହାକୁ ଜଡ଼ କରି ଅନୁଭବ କରିବା ପାଇଁ ବିଶେଷ କୁଶଳତା-ମାନ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ବୈଠକମାନ ବସିଲା । ବୈଠକଗୁଡ଼ିକର ବିବରଣୀ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଲା । ସେହି ବିବରଣୀକୁ ଡାକରେ ପଠାଇ କଟକରେ ଖବର-କାଗଜରେ ବାହାରିଲା । ହୁଏତ ସେଥିରୁ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଓ ଅଳଗା ରହିଛି ବୋଲି କେତେକଙ୍କୁ କହିବାର ଆତ୍ମପ୍ରସାଦ ମଧ୍ୟ ମିଳିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ମୋ'ର ମନ ତଥାପି ମାନୁନଥାଏ । ମୁଁ ଗୋଠଛଡ଼ା ହୋଇ ରହୁଥାଏ । ସେତେବେଳେ ମୋ' ସାନଭଉଣୀ କମଳ ଶିକ୍ଷାଭବନରେ ପଢ଼ୁଥାଏ । ସିଏ ପରିଷଦର ବୈଠକଗୁଡ଼ିକୁ ଯାଏ । ସେଠାରେ ମୋ' ଅନୁପସ୍ଥିତି ବାରି ହୋଇପଡ଼େ, ତାହା ବିଷୟରେ କହନ୍ତି ଚର୍ଚ୍ଚା । ହୁଏ ଓ ଅନେକେ କ୍ଷୋଭ ବ୍ୟକ୍ତ କରନ୍ତି ବୋଲି ଭଉଣୀ ଆସି ମୋ' ଆଗରେ କହେ । ମୁଁ କାନ ନଦେଲାପରି ଶୁଣେ । ସେମାନେ ସାଧାରଣତଃ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ଏକାଠି ହୁଅନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ମୁଁ ହୁଏତ ଅନ୍ୟ କେଉଁମାନଙ୍କ ସହିତ ସାର୍ଟ ପକେଇକେ ବାହାରି ଯାଇଥାଏ ଅଥବା ମୋ'ର ସହପାଠୀ ବନ୍ଧୁ ସୁଲତାନ୍ ଅଲମ୍ ହେଉ କି ନାଲିଗୋଡ଼ିର ଅଡ଼ା ଉପରେ ବସି କେତେ ନା କେତେ ସ୍ୱରରେ ତା'ଠାରୁ ରବୀନ୍ଦ୍ର ସଙ୍ଗୀତ ଶୁଣୁଥାଏ । ମୁଁ ସତେଅବା କୃପଣ ପରି [illegible] ରହୁଥାଏ । ମୋ'ର ଓଡ଼ିଆକୁ ମୋ'ଠାରୁ କେହି କଦାପି ଛଡ଼ାଇ ନେଇ ପାରିବେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ବିଶ୍ୱଭାରତୀର ଏହି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପରିବେଶଟିକୁ ମୁଁ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଛାଡ଼ିବା ପରେ ଅନ୍ୟ କେଉଁଠାରେ ପାଇ ପାରିବି ? ସେହିଭଳି ଏକ ଭାବନା ମୋତେ ଓଡ଼ିଆ ପରିଷଦର ଖାତାରେ ନାଆଁ ଲେଖାଇବାରୁ ବିରାଗୀ କରି ରଖିଥାଏ ।

ମାତ୍ର ସମ୍ପ୍ରତି, ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ରହି ମଧ୍ୟ ଆପଣାକୁ ତଥାପି ପୃଥକ୍ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଦେଶର ବୋଲି ଭାବିବାର ସେହି ଅନ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟଟି ସତେଅବା ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଉପରକୁ ମାଡ଼ି ଆସୁଥାଏ । ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତରେ ସ୍ୱୟଂ ଶ୍ରୀ ଜବାହର ଲାଲ ନେହରୁ ବିଶ୍ୱଭାରତୀକୁ ଏକ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପାରମ୍ପରିକ ପାହିଆକୁ ଉଠାଇ ନେବାକୁ ବିଶେଷ ଉତ୍ସାହ ଦେଖାଉଥାନ୍ତି । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ, ନୂଆ ଗଠନଟି ମଧ୍ୟରେ ସିଏ ନିଜେ ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ କୁଳାଧିପତି ପଦରେ ଅଭିଷିକ୍ତ ହୋଇ ରହିବ, ସେକଥା ଯେତେବେଳେ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ସମସ୍ତେ କହିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଥାନ୍ତି । ଏକ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ହିସାବରେ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ନିମନ୍ତେ ନୂତନ ନୀତିମାନ ତିଆରି ହେଉଥାଏ । ପୁରୁଣାମାନେ ପ୍ରମାଦ ଗଣୁଥାନ୍ତି । ସେତିକିବେଳେ ଶ୍ରୀ ଗୁରୁଦୟାଲ ମଲ୍ଲିକ ଓ ଶ୍ରୀ ପ୍ରବାସଜୀବନ ଚୌଧୁରୀ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଛାଡ଼ି ଅନ୍ୟତ୍ର ଗଲେ । ପଣ୍ଡିତ ହଜାରୀପ୍ରସାଦ ଦ୍ୱିବେଦୀ ମଧ୍ୟ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଛାଡ଼ିଲେ । ଏହି ତିନିଜଣ ମୋ' ଜୀବନର ଏକାବେଳେକେ କେତେ ପାଖକୁ ଆସି ମୋତେ କେତେ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିଲେ । ସେମାନେ ଯିବାପରେ ମୋତେ ସତେଅବା ମୋ'ର କେତେଜଣ ପ୍ରିୟଜନଙ୍କ ଠାରୁ ନାଡ଼ କଟିଯିବା ପରି ଲାଗିଲା । ଔପଚାରିକ ସମ୍ପର୍କମାନ ଥିବା ନୂଆମାନେ ଶାନ୍ତିନିକେତନକୁ ଆସିଲେ । କି'ଣ କେଉଁଠି ଗୋଟାଏ କ୍ରମେ ଭାରି ଭେଜାଲ ଧୋଇ ଯାଉଥିବା ପରି ମନେ ହେଉଥାଏ । କେନ୍ଦ୍ରଟି ହଜି ହଜି ଯାଉଥାଏ । ବିଶ୍ୱଭାରତୀ କ୍ରମେ କେବଳ ପାଠ ପଢ଼ିବାର ଏକ ସ୍ଥାନ ରୂପେ ଆପଣାକୁ ତିଆରି କରି ଆସୁଥିଲା, ଦେଶର ଅନ୍ୟ ଯେକୌଣସି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପରି ଦିଶିବାର ପରିଚ୍ଛଦଗୁଡ଼ିକୁ ପିନ୍ଧୁଥିଲା । ସେତିକିବେଳେ ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ ଏକ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଓଡ଼ିଆ ଅଧ୍ୟୟନର ସ୍ଥାନରୂପେ ନିଜକୁ ଅନୁରୂପ ଆକାରରେ ଗଢ଼ି ଆସୁଥିଲା । ତୁମେ ନିଜର କାଗଜଗୁଡ଼ିକୁ ଦେଖାଇ ଏଠାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଏମ୍. ଏ, ପଢ଼ି ପାରିବ,—ଏକାବେଳେକେ ଏକ ଜୀବିକାର ପଥକୁ ସୁଗମ କରିବା ଲାଗି ତୁମେ ପାଠ ପଢ଼ି ପାରିବ । ତାହାକୁ ହିଁ ସବୁଯାକ ମାନ୍ୟତା ଦିଆଯିବ ! ତୁମେ ନିଜ ଭିତରେ କେତେ ବାଟ ଚାଲିଲ, ଏହି ବିଶେଷ ସ୍ଥାନଟିର ମହିମାକୁ ପ୍ରେରଣାରୂପେ ଆଘ୍ରାଣ କରି ନିଜେ ତଦ୍ୱାରା ଉପକୃତ ହୋଇ ପାରିଲ କି ନାହିଁ, ଏକଥା ତୁମକୁ ଏଣିକି ଆଉ କେହିହେଲେ ପଚାରିବେ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଆ ପରିଷଦ ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗଟି ସ୍ଥାପିତ ହେବା ପରେ ଆହୁରି ଅଧିକ ଆଖିଦୃଷ୍ଟିଆ ହୋଇପାରିଲା । ଶାନ୍ତିନିକେତନର ମୂଳ କେନ୍ଦ୍ରଟି ସହିତ କୌଣସି ଖିଅ ଲଗାଇ ରଖିବାର ଆଉ ବିଶେଷ ପ୍ରୟୋଜନ ରହିଲାନାହିଁ । ପାଠ ପଢ଼ି ଡିଗ୍ରୀଟିଏ ଆଣିବା ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କୌଣସି ଆବେଦନ ରହିଲାନାହିଁ ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ପ୍ରହ୍ଲାଦ ପ୍ରଧାନ ଥିବା ବେଳକୁ ହିଁ ଆମେ ନୂତନ କରି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା ଓଡ଼ିଆ ଗବେଷଣା ବିଭାଗରେ ଆମ ଦୁହିଁଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତ କରି ଅଣାଯାଇ

ଆଗାମୀ ପାଞ୍ଚବର୍ଷର ଯୋଜନାଟିଏ କରି ପକାଇଥିଲୁ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଇତିହାସ ଲେଖିବା ଆମର ଦୂର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ତା'ପୂର୍ବରୁ ଆମେ ଏହି ସାହିତ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ କାଳର ବିଶେଷ ଅଧ୍ୟୟନ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲୁ । ମୋତେ ଓଡ଼ିଆ ସନ୍ଥ-ସାହିତ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଆକର୍ଷଣ କରୁଥିଲା । ମୁଁ ସବାଆଗ ସେଇଟିକୁ ଧରିଲି । ସେହି ଯୁଗର ଦୁଇଟି ଗୀତାନୁବାଦ ମୋ'ର ହସ୍ତଗତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ତହିଁମଧ୍ୟରୁ ଶ୍ରୀ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କର ଗୀତାନୁବାଦଟିର ଉନ୍ନତ ସମ୍ପାଦନା କରି ମୁଁ ଛାପିବା ପାଇଁ ବିଭାଗରେ ଦାଖଲ କରିଦେଲି । ବିଦ୍ୟାଭବନ ତରଫରୁ ସେଇଟି ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ୧୯୪୯ ଓ ୧୯୫୦ ମସିହାରେ 'ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଓ ପଞ୍ଚସଖାଧର୍ମ' ଏବଂ 'ଓଡ଼ିଶାର ମହିମାଧର୍ମ' ନାମରେ ଦୁଇଟି ପାଣ୍ଡୁଲିପି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଦେଲି । ସେତେବେଳକୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ କ୍ଷିତିମୋହନ ସେନ୍‌ଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ଡକ୍ଟର ପ୍ରବୋଧଚନ୍ଦ୍ର ବାଗ୍‌ଚୀ ଆମ ବିଦ୍ୟାଭବନ ଅର୍ଥାତ୍ ଗବେଷଣା ବିଭାଗର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ହୋଇ ଆସିଥାନ୍ତି । ସେ କାହିଁକି ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ସହିତ ମୋ' ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟରେ ମୋତେ ସାହାଯ୍ୟ କଲେ । ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସଂଗ୍ରହରୁ ମଧ୍ୟ ମୋତେ ବହୁ ବିରଳ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାର ସୁଯୋଗ ଦେଲେ । ମୂଳରୁ ହିଁ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ମୋ ଗବେଷଣାରେ ଗୁରୁରୂପେ ପାଇଲି, ତାହା ମୋ'ଲାଗି ପରମ ଭାଗ୍ୟର କାରଣ ହେଲା । ଊପଯୁକ୍ତ ସମୟକୁ ଚେଇଁଯାଇ ଗୁରୁ ଓ ଛାତ୍ରର ସମ୍ପର୍କ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବିଶେଷ ସହଶୀଳତାର ସ୍ତରକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୋଇଯାଏ, ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା ରହିଥାଏ ଅଥଚ ଅନେକ ବାଟଗୁଡ଼ିକୁ ବାଛି ଆପେ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ଭାବରେ ଅଗ୍ରସର ହେବାର ସେତେବେଳେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାଧୀନତା ଥାଏ, ସେତେବେଳେ ତାହାକୁ ଛାତ୍ରର ମହାଭାଗ୍ୟ ବୋଲି କହିବାକୁ ହିଁ ପଡ଼ିବ । ମୁଁ ଗବେଷଣା ଭିତରକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିଃଶଙ୍କ ଭାବରେ ନିଜକୁ ସମ୍ପ୍ରସାରିତ କରିଦେଲି; ଓଡ଼ିଶାର ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭାରତୀୟ ସନ୍ଥଧାରାଗୁଡ଼ିକୁ ଆବିଷ୍କାର କରି ବାହାରିଲି । ଉତ୍ତର ଭାରତୀୟ ସନ୍ଥପରମ୍ପରା ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ କରିବାଲାଗି ପଣ୍ଡିତ ହଜାରୀପ୍ରସାଦ ଦ୍ୱିବେଦୀ ମୋ'ଲାଗି ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ନେଲେ । ପଞ୍ଚସଖା-ବିଷୟକ ପୁସ୍ତକଟିର ପାଣ୍ଡୁଲିପିଟିକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ବିଭାଗରେ ଦାଖଲ କଲି, ସେତେବେଳେ ସେହି ବିଷୟରେ ହିନ୍ଦୀରେ ମୁଁ ଏକ ଦୀର୍ଘ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖେ ବୋଲି ଦ୍ୱିବେଦୀଜୀ ଜିଦ୍ କଲେ । ମୁଁ ମୋ' ହିନ୍ଦୀରେ ସେଇଟିକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲି, ପଣ୍ଡିତଜୀ କେତେ ଧୈର୍ଯ୍ୟର ସହିତ ତାକୁ ମାଠି ମୁଠି ଦେଲେ । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ୟମରେ ପ୍ରବନ୍ଧଟି ସେତେବେଳେ ଲକ୍ଷ୍ନୌରୁ ବାହାରୁଥିବା ଓ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ନରେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ ହେଉଥିବା ହିନ୍ଦୀ 'ଜନବାଣୀ' ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା ।

ମହିମାଧର୍ମର ଗବେଷଣା ମୋତେ ଓଡ଼ିଶାରେ କେତେ ଥର ବୁଲାଇଛି । ମୁଁ ଦୀର୍ଘ ଦିନ ଢେଙ୍କାନାଳ ଜିଲ୍ଲାର ଜୋରନ୍ଦାରେ ଥିବା ମହିମାଗାଦୀରେ

କଟାଇଛି; କବି ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଆସ୍ଥାନ ଖଲିଆପାଲି ବି ଯାଇଛି । କେବଳ ମାନସିକ ଆଗ୍ରହଟିକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିଯାଇ ଗବେଷଣାର ବିଷୟଟି ପ୍ରତି ଜଣେ ଗବେଷକର ନିଜ ହୃଦୟ ଭିତରେ ଯଦି ସତକୁ ସତ ଏକ ପ୍ରକୃତ ଆଗ୍ରହ ରହିଥାଏ, ତେବେ ଗବେଷଣାର ଯାବତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସହଜ ହୋଇଯାଏ । ସେହି ଗବେଷଣାଟି କରୁ କରୁ ଗବେଷକର ନିଜ ଜୀବନଟି ସତେଅବା ବାନ୍ଧି ହୋଇଯାଏ । ଗବେଷଣା ସତେଅବା ଏକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଅବଗାହନରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଏଇଥିରୁ ହିଁ ଯଥାର୍ଥ ଆନନ୍ଦ ମିଳେ, ନିଜ ଭିତରର ସୂତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ହାଲୁକା ହୋଇଯାନ୍ତି । 'ଓଡ଼ିଶାର ମହିମାଧର୍ମ' ପାଣ୍ଡୁଲିପିଟି ଦାଖଲ ହୋଇ ସାରିବାପରେ ଡକ୍ଟର ପ୍ରବୋଧ ଚନ୍ଦ୍ର ବାଗ୍‌ଚୀ ମୋତେ ମୋ'ର ଅଧୀତ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକୁ ନେଇ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ କେତୋଟି ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ । ମୁଁ ଆଦେଶ ପାଳନ କରିଥିଲି । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ଗ୍ରନ୍ଥବିଭାଗ ତରଫରୁ ତାହା ଏକତ୍ର ଏକ ପୁସ୍ତିକା ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଡକ୍ଟର ବାଗଚୀ ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇ ମୋ'ବିଷୟରେ ଆହୁରି ଅନେକ ମଧ୍ୟ ଚିନ୍ତା କରୁଥିଲେ । ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ଚୀନାଭବନରେ ସେତେବେଳେ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ତିବ୍‌ବତୀ ଭାଷାର ପ୍ରାଚୀନ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ରହିଥିଲା । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ନେଇ କୌଣସି ବିଧିବଦ୍ଧ ଗବେଷଣା ସେତେବେଳ ଯାଏ ଆରମ୍ଭ ହୋଇନଥିଲା । ଡକ୍ଟର ବାଗ୍‌ଚୀ ମୋତେ ନେଇ ଏକ ଆଶା ବାନ୍ଧିଲେ ଓ ମୋତେ ତିବ୍‌ବତୀ ଭାଷା ଶିଖାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ତିବ୍ବତୀ ଭାଷା ଶିକ୍ଷା କରି ମୁଁ ସେହି ପାଣ୍ଡୁଲିପିଗୁଡ଼ିକୁ ନେଇ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବି, ଏହା ତାଙ୍କର ବାସନା ଥିଲା । ମାତ୍ର ସେକଥା ହୁଏତ ହେବାର ହିଁ ନଥିଲା । ଜୀବନର ଲଟା ଅନ୍ୟଆଡ଼େ ଲଟାଇଗଲା ଓ ମୋ'ର ତିବ୍ବତୀ ଭାଷା ଶିଖିବା ଅଉ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ । ଯେଉଁ ଖାତାରେ ତିବ୍ବତୀ ଭାଷା ଶିକ୍ଷାର ପାଠ ଲେଖି ମୁଁ ଡକ୍ଟର ବାଗ୍‌ଚୀଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଉଥିଲି ଓ ସେ ନିଜ ହାତରେ ସେଗୁଡ଼ିକର ସଂଶୋଧନ କରି ଦେଉଥିଲେ ସେହି ଖାତାଟି ମୋ' ପାଖରେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ରହିଛି ।

୧୯୪୯ ମସିହା ଶେଷଭାଗକୁ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ବିଶ୍ୱଶାନ୍ତି ସମ୍ମିଳନୀ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ପୃଥିବୀର କେତେ କେତେ ଦେଶରୁ ପ୍ରତିନିଧି ଆସିଥିଲେ । ଆମେ ଛାତ୍ରମାନେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ଦାୟିତ୍ୱରେ ରହିଥିଲୁ । ସେହି ଅବକାଶରେ ପ୍ରତିନିଧିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ତତଃ କେତେଜଣଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସମ୍ପର୍କରେ ଆସିବାର ପ୍ରଚୁର ସୁଯୋଗ ଆମକୁ ମିଳିଲା । ଏହିପରି ଭାବରେ ଡେନମାର୍କର ପ୍ରତିନିଧି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଓର୍ ସ୍ୱର୍ଗନ୍‌ସନ୍‌ଙ୍କ ସହିତ ମୁଁ ପରିଚିତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲି । ଆଗରୁ ଛୋଟିଆ ଦେଶ ଡେନମାର୍କ ବିଷୟରେ ବନ୍ଧୁ ମାନଙ୍କଠୁ କେତେକ ବିଷୟ ପଢ଼ିଥିଲି । ସ୍କାଣ୍ଡିନେଭିଆର ସାନ ସାନ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ଗଣତନ୍ତ୍ର ଶାସନ ବହୁଠାରୁ ଅଧିକ

ସଫଳ ଭାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଛି, ଆଧୁନିକ ସଭ୍ୟତା ମଧ୍ୟକୁ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେସବୁ ଦେଶରେ ପୁରାତନ ଗୋଷ୍ଠୀଭାବନା ତଥାପି ବଳବତ୍ତର ରହିଛି, ସେଠା ମଣିଷମାନେ ରାଜନୀତି ଅପେକ୍ଷା ପାରସ୍ପରିକ ଜୀବନସମ୍ପର୍କ ଗୁଡ଼ିକରେ ହିଁ ସଦା ଅଧିକ ଆଗ୍ରହୀ ହୋଇ ରହିଆନ୍ତି, ଆଗରୁ କେତେ ବହିରୁ ମୁଁ ଏସବୁ ପଢ଼ିଥିଲି । ସର୍ବୋପରି ମୁଁ ଡେନମାର୍କ୍‌ର ଲୋକବିଦ୍ୟାଳୟ ଅର୍ଥାତ୍ ଫଲକ୍‌ହସ୍‌କୋଲର୍ (Volkhoejeskoler) ବିଷୟରେ ଆଗରୁ କେତୋଟି ପୁସ୍ତକ ପଢ଼ିଥିଲି ଓ ଚମତ୍କୃତ ହୋଇଥିଲି । ଡେନମାର୍କ୍‌ର ଜୀବନ କିପରି ପ୍ରଧାନତଃ ସମବାୟ ପଦ୍ଧତି ଅନୁସାରେ ଚାଲିଛି ଏବଂ ସେହି ଦେଶକୁ କିପରି ପ୍ରକୃତରେ ଏକ ସମବାୟୀ ସମାଜ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରିବ, ଏସବୁ କଥା ମୋ'ର କାନରେ ପଡ଼ି ସାରିଥିଲା । ସେହି ଡେନ୍‌ମାର୍କ୍‌ରୁ ଜଣେ ପ୍ରତିନିଧିଙ୍କୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ନିକଟରେ ପାଇ ସେହିସବୁ ବିଷୟରେ ଅଧିକ ଜାଣିଲି ଓ ଅଧିକ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କଲି । ଗତ ଶତାବ୍ଦୀର ଡେନିଶ୍ କବି ଗ୍ରୁଣ୍ଡ୍‌ଭିଗ୍ (N F S. Grundtvig) କିପରି ସେହି ଦେଶର ଏକ ଚରମ ଅବସାଦର ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଦେଶକୁ ନୂତନ ନେତୃତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ଲୋକବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ପୁରୋଧା ପରି କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ, ସେହିସବୁ କାହାଣୀକୁ ଶ୍ରୀ ସ୍ୱଗନ୍‌ସନ୍‌ଙ୍କ ଠାରୁ ଅଧିକ ବିସ୍ତାରିତ ଭାବରେ ଜାଣିବାର ସୁଯୋଗ ମିଳିଲା । ସତେଅବା ମୋ' କଳ୍ପନାରେ ଢେଉ ଲାଗିଗଲା । ଡେନ୍‌ମାର୍କ୍ ମୋ ନିଜର ଦେଶପରି ଲାଗିଲା । ଅର୍ଥାତ୍; ଡେନମାର୍କ୍ ଦେଶର ଅଭିଜ୍ଞତାରୁ ବହୁତ କିଛିକୁ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଆଣି ଆମ ଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ବହୁତ କିଛି କରାଯାଇ ପାରିବ ବୋଲି ଏକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ନିଜ ଭିତରେ ଦାନା ବାନ୍ଧିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ସେହି ଦେଶକୁ ସ୍ୱଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖିବା ଏବଂ ସେହି ଦେଶକୁ ଯାଇ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରିବାକୁ ଏକ ଆକାଙ୍‌କ୍ଷା ମଧ୍ୟ ଜନ୍ମିଲା ।

ଜୀବନରେ ମୁଁ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ହେବି ବୋଲି ନିଷ୍ପତ୍ତିଏ ଅଳ୍ପ ବହୁତ ପରିମାଣରେ ମୋ'ଭିତରେ ଉଙ୍କି ମାରୁଥାଏ । ଜୀବନର ବନ୍ଧୁ ଶୁଭାକାଂକ୍ଷୀଙ୍କ ସହିତ ସେହି ବିଷୟରେ କେବେକେବେ ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟ ହୁଏ । ପ୍ରଧାନତଃ ଆପଣାର ହୃଦୟକୁ ମାରି ଦେଇ ମନରେ ଗୋଲାମ ବନି ବାହାରେ ବାବୁ ହେବାକୁ ଭାରତବର୍ଷରେ ଯେଉଁ ତଥାକଥିତ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଉଛି, ସେଥିପ୍ରତି ମୋ'ର ଏତେ ଟିକିଏ ବି ଅନୁରାଗ ନଥାଏ । ଭାରତବର୍ଷ ସ୍ୱାଧୀନ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଓ ସ୍ୱାଧୀନ ହେବାର ସେହି ପ୍ରଥମ କେତେବର୍ଷ ଭିତରେ ମୁଁ ଅନେକ ଭାବରେ ଯେଉଁ ବାବୁମାନଙ୍କର ନିହାତି ସମ୍ପର୍କରେ ଆସିଥିଲି, ସେହି ସମ୍ପର୍କରେ ଅଭିଜ୍ଞତା ମୋ'ର ଧାରଣାଗୁଡ଼ିକୁ ଆହୁରି ଦୃଢ଼ କରି ଦେଉଥାଏ । ନିଜ ଭିତରେ ସେହି ଅନୁସାରେ ଗୋଟିଏ ଚିନ୍ତା ମଧ୍ୟ ସମଗଠିତ ହୋଇ ଆସୁଥାଏ । ଠିକ୍ ଏହିପରି ଏକ ସମୟରେ ଡେନମାର୍କ ବିଷୟରେ ଶ୍ରୀ ସ୍ୱଗନ୍‌ସନ୍‌ଙ୍କ ଠାରୁ ଯାହା ଶୁଣିଲି, ସେଥିରେ ମୋ'ର

ଆଗ୍ରହଗୁଡ଼ିକ ଆହୁରି ଉଚ୍ଛାଟିତ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ସେହି ଦେଶକୁ ଯାଇ ନିଜ ଆଖିରେ ସବୁକିଛି ଦେଖି ଆସିବାକୁ ମନ ହେଲା । ଏକଦା ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆସିଥିବା ସମୟରେ ମୁଁ ଅନୁଗୁଳଠାରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନବକୃଷ୍ଣ ଚୌଧୁରୀ ଓ ଶ୍ରୀମତୀ ମାଳତୀ ଚୌଧୁରୀଙ୍କୁ ଏକଥା କହିଲି । ସେତେବେଳେ ସେ । ବାଜିରାଉତ ଛାତ୍ରାବାସରେ ଶିକ୍ଷାଳୟର ଏକ ଅଭିନବ ପରିବେଶଟିଏ ଗଢ଼ି ଶ୍ରୀମତୀ ଚୌଧୁରୀ କେତେକ ସହକର୍ମୀଙ୍କୁ ଏକାଠି କରାଇ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥାନ୍ତି । ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରର ଶିକ୍ଷାଦାନ କ୍ରମରେ ସେଠାରେ ନକ୍‌ସାଟିଏ ତିଆରି ହୋଇ ରହିଥାଏ । ତା'ପରେ ଏଠାରେ ପଢ଼ୁଥିବା ପିଲାମାନଙ୍କୁ ମାଧ୍ୟମିକ ସ୍ତରରେ କେଉଁଭଳି ଶିକ୍ଷା ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ, ସେହି ବିଷୟର ପଡ଼ିଥାଏ । ପୁରୁଣା ଗ୍ରାମ୍ୟର ହାଇସ୍କୁଲ ତ ଓଡ଼ିଶାରେ କେତେ ଥାନରେ ରହିଛି । ଆମେ ତାହାର ପୁନରାବୃତ୍ତି କରିବାନାହିଁ ଓ ନୂଆକରି କିଛି ଗଢ଼ିବା ବୋଲି ସମସ୍ତେ କଳ୍ପନା କରୁଥାନ୍ତି । ମୁଁ ଯଦି ଡେନ୍‌ମାର୍କକୁ ପଢ଼ିବାକୁ ଯାଏ, ତେବେ ସେହି ଦେଶର ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥା ତଥା ସମବାୟ ସଂସ୍ଥା ଗୁଡ଼ିକରୁ ଅଧିକ କିଛି ଶିଖି ଆସିପାରିବି ଏବଂ ସେଥିରୁ ହୁଏତ କିଛି ନୂଆ ଗଠଣ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିବ ବୋଲି ମୁଁ ଉପସ୍ଥିତ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏକ ବିଶ୍ୱାସ ଦେଇ ପାରିଲି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚୌଧୁରୀ ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜସ୍ୱମନ୍ତ୍ରୀ ଥାଆନ୍ତି । ସିଏ ନିଜେ ଏବଂ ଶ୍ରୀମତୀ ଚୌଧୁରୀ ମୋ'ର ଡେନମାର୍କକୁ ଯାଇ ପାଠ ପଢ଼ିବା ବିଷୟରେ କିଛି ବାଟ ବାହାର କରିବେ ବୋଲି ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲେ । ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗର ଗବେଷଣା-କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟସ୍ତ ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମୋ' କଳ୍ପନାର ବଗିଚାରେ ସତେଅବା କେତୋଟି ନୂଆ ଫୁଲ ଫୁଟି ଆସୁଥିବା ପରି ଅନୁଭବ ହେଲା ।

ଶ୍ରୀମତୀ ଚୌଧୁରୀଙ୍କ ଠାରୁ ସମ୍ବାଦ ପାଇଲି ଯେ ଓଡ଼ିଶାର ଜଣେ ଶିଳ୍ପପତି ଶ୍ରୀ ବିଜୟାନନ୍ଦ ପଟ୍ଟନାୟକ ଡେନ୍‌ମାର୍କରେ ମୋ'ର ରହିବା ଓ ପାଠ ପଢ଼ିବାରେ ସମସ୍ତ ଖର୍ଚ୍ଚ ବହନ କରିବାକୁ ରାଜି ହୋଇଛନ୍ତି । ମୋ' ବାଟଖର୍ଚ୍ଚ ମଧ୍ୟ ସେଇ ଯୋଗାଇଦେବେ । ସେହି ଦେଶରେ ମୋତେ ଯେତେଦିନ ରହିବାକୁ ହେବ, ମୋ'ଲାଗି ସେ ମାସିକ ପଚିଶ ପାଉଣ୍ଡ୍ ପଠାଇ ଦେଉଥିବେ । ତେଣୁ, ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋତେ ଅନ୍ୟ ଯାବତୀୟ ଆନୁଷଙ୍ଗିକତାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ମୁଁ ବିଧିବଦ୍ଧ ଭାବରେ ଡେନମାର୍କର ରାଜଧାନୀ କୋପେନ୍‌ହେଗେନ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଦରଖାସ୍ତ କଲି ଓ ସେମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଉତ୍ତର ପାଇଲି । ନିୟମ ଅନୁସାରେ ନାମ-ଲେଖା ପୂର୍ବରୁ ମୋତେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷାରେ ବସିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ସେହି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସେହି ଦେଶର ଭାଷା ଡେନିଶ୍ ହେଉଛି ଶିକ୍ଷାର ମାଧ୍ୟମ । ତେଣୁ, ଡେନିଶ୍ ଶିକ୍ଷା କରିବାର ବହି କିଣି ସେଥିରେ ଆପଣାକୁ କେତେକ ପରିମାଣରେ ପରିଚିତ କରାଇବାକୁ ମଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କଲି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସ୍ୱର୍ଗନ୍ସନଙ୍କ ସହିତ ପତ୍ରାଳାପ ଆରମ୍ଭ କଲି । ସେ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ସେଠା

ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଯାଇ କରଣୀୟ କର୍ମ ଗୁଡ଼ିକୁ କରିବାରେ କୌଣସି କାମ ତ୍ୟ କରିନଥିଲେ । ଏବେ ପାସ୍‌ପୋର୍ଟ ନିମନ୍ତେ ଦରଖାସ୍ତ କଲେ । ଏବଂ, ଘରେ ବାପା, ବୋଉ ଓ ଭଉଣୀମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହି ନୂତନ ଉଦ୍ୟମଟି ବିଷୟରେ ଅବଗତ ହେଲେ । ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଖୁସୀ ହିଁ ହେଲେ । ଗୋଟିଏ ପାହାଡ଼ରୁ ସିଧା ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ପାହାଡ଼ ଉପରକୁ ଆରୋହଣ କରିବାପାଇଁ ମୁଁ ସଜ ହେଉଥିବା ପରି ଅନୁଭବ କରୁଥାଏ ।

ପ୍ରାଥମିକ ପ୍ରସ୍ତୁତି ଗୁଡ଼ିକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଦେବା ପରେ ଦିନେ ଡକ୍ଟର ପ୍ରବୋଧଚନ୍ଦ୍ର ବାଗ୍‌ଚୀଙ୍କୁ ମୋ ବିଷୟରେ ସେହି ନୂଆ ଖବରଟିକୁ ଯାଇ କହିଦେଲି । ସେ ଖୁସୀ ଅବଶ୍ୟ ହେଲେ, ତଥାପି କାହିଁକି ଦୁଃଖିତ ମଧ୍ୟ ହେଲେ । ସେ ମୋ'ପାଇଁ ଆଗକୁ ଆଗକୁ କେତେ କ'ଣ କଳ୍ପନା ଓ ଯୋଜନା କରି ସାରିଥିଲେ, ସେହି କାରଣରୁ ଦୁଃଖିତ ହେଲେ । ଶାନ୍ତିନିକେତନରୁ ଏଥର ବିଦାୟ ନେଇ ଚିବାକୁ ହେବ, ସେହି କଥାଟା ଗୁରୁ ଭିତରେ ଘୂରି ବୁଲି ଯାଇ ବାଜିଲା । ଗତ ପାଞ୍ଚଟା ବର୍ଷ ମୁଁ ମୋ' ଲାଗି ଏଠାରେ ସତେଅବା ନୀଡ଼ଟିଏ ପାଇ ଯାଇଥିଲି । ସେହି ନୀଡ଼ ମୋତେ ସକଳ ପ୍ରକାର ସ୍ୱାଧୀନତା ଦେଇଥିଲା, ସ୍ନେହ ମଧ୍ୟ ଦେଇଥିଲା । ଗୁରୁଦେବ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କୁ ମୁଁ ଜୀବନରେ କେବେହେଲେ ସଶରୀର ଦେଖିନଥିଲି । ତଥାପି ଶାନ୍ତିନିକେତନ ନାମକ ଏହି ପ୍ରଶସ୍ତ ଘରଟି ମୋତେ ତାଙ୍କ ସହିତ କେତେ ନିବିଡ଼ ଭାବରେ ନେଇ ପରିଚିତ କରାଇ ଦେଇଥିଲା । ଏଠାରେ ଅସି ମୁଁ ପାଠରେ କେତେ କ'ଣ ଅଧ୍ୟୟନ କଲି, ସେଇଟିକୁ ମୁଁ କଦାପି ଏଠାରେ ମୋ'ର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଲାଭ ବୋଲି କହିବିନାହିଁ । ଏଠାକୁ ଅସି ମୁଁ ନିଜ ଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟୟ ପାଇ ପାଇଥିଲି । ଏଠାରେ ଥିବାତକ ମୋ'ର କାନରେ କେହି କୌଣସି ଗୁରୁମନ୍ତ୍ର ଫୁଙ୍କିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିନାହାନ୍ତି । ମୋତେ ଏବାଟରେ ନଯାଇ ସେବାଟେ ଚିବାକୁ ଅଥବା କୌଣସି ପ୍ରକାର ମନ୍ତ୍ରଣା ଦେଇନାହାନ୍ତି । ତଥାପି, ପରିବେଶଟି ଯେପରି ସହଜ ଏବଂ ଉତ୍ସାହଦାୟୀ ହେଲେ ଜୀବନରେ ବାଟଟିଏ ପାଇ ବୁଲିବାକୁ ମନ ହୁଏ, ଅଥବା କାହାର ପ୍ରତି କୌଣସି ଅସୂୟା ନରଖି ତଥାପି ଆପଣା ପାଖରେ ଆପଣାକୁ ଅନନ୍ୟ ବୋଲି ଅନୁଭବ କରିବାର ଦୃଢ଼ ପ୍ରତ୍ୟୟଟିଏ ଜାତ ହୁଏ ଏବଂ ସେହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ନିଜର ବାଟଟିଏ ବୁଲିବା ନିମନ୍ତେ ସିଂହର ବଳ ଆଣି ଦେଇଯାଏ, ଶାନ୍ତିନିକେତନ ମୋ' ନିମନ୍ତେ ସେହିଭଳି ପରିବେଶଟିଏ ଅଣି ଯୋଗାଇ ଦେଇଥିଲା । ଅଥବା, ଅନ୍ୟ ଭିନ୍ନ ଭାବରେ କହିଲେ, ଯେହିଭଳି ଏକ ପରିବେଶରେ ସୃଜନ ହେବାଲାଗି ମୋତେ ସୃଜନ କରି ଆଣିଥିଲା, ମୋ'ର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଜାଣତରେ ଏହା କରି ଅଣିଥିଲା ।

ରବୀନ୍ଦ୍ର ସଂଗୀତ ଶିକ୍ଷା କରିବାଲାଗି ମୁଁ କେବେହେଲେ ନିଷ୍ଠାପୂର୍ବକ ଭାବରେ ସେଠାରେ କିଛି କରିନଥିଲି । ଖାସ ସଙ୍ଗୀତ ଭବନର ଛାତ୍ର ନହୋଇ-ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଯେଉଁ କେହି ରବୀନ୍ଦ୍ର ସଙ୍ଗୀତ ଶିଖିବାଲାଗି ମନ କରୁଥିଲେ, ତେବେ

ସଙ୍ଗୀତ ଭବନ ତରଫରୁ ସେତେବେଳେ ତାହାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଥିଲା । ମାତ୍ର, ମୁଁ ସେହି ବ୍ୟବସ୍ଥାର କେବେ କୌଣସି ସୁଯୋଗ ନେଇନାହିଁ । ଶ୍ରେଣୀପାଠ ବ୍ୟତୀତ ମୋ'ର ଆଉସବୁ ସମସ୍ତ ସତେଅବା ଶାନ୍ତିନିକେତନର ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର ମୋ'ପାଖରୁ ସର୍ବଦା ଦାବୀ କରିଛି ଓ ମୁଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନୁଗତ ଭାବରେ ତାହାର ସେହି ଦାବୀକୁ ମାନି ନେଇଛି । ମାତ୍ର, ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଏପରି ଏକ ସ୍ଥାନ, ଯେଉଁଠାରେ କି ପ୍ରତ୍ୟହ ଏକାଧିକ ଅବସରରେ ରବୀନ୍ଦ୍ର ସଙ୍ଗୀତ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ବୁଧବାର ସକାଳରେ ବୈତାଳିକରେ, ପ୍ରାତ୍ୟହିକ ପ୍ରାର୍ଥନାବେଳେ ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗର ସାହିତ୍ୟିକ ବା ସାହିତ୍ୟାନୁଷ୍ଠାନରେ ମୋତେ କେତେ କେତେ ରବୀନ୍ଦ୍ର ସଙ୍ଗୀତ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳୁଥିଲା ସବୁ ସଙ୍ଗୀତ ଯେ ମୋତେ ଏକାଭଳି ସ୍ପର୍ଶ କରୁଥିଲା, ସେକଥା ଆଦୌ ନୁହେଁ । ମୁଁ କେତେବେଳେ ଠିକ୍ କେଉଁ ପ୍ରକାରେ ଗ୍ରହଣଶୀଳ ହୋଇ ରହିଥିଲି, ସବୁକିଛି ସେଇଟି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିଲା । ମୋତେ ସ୍ପର୍ଶ କରି ପାରୁଥିବା ସଙ୍ଗୀତଗୁଡ଼ିକ କେତେ ସହଜରେ ମନେ ରହି ଯାଉଥିଲା । ସୁର ମନେ ରହୁଥିଲା, କଥା ବି ମନେ ରହି ଯାଉଥିଲା । ଏହିପରି ଭାବରେ ପ୍ରାୟ କେତେଶହ ରବୀନ୍ଦ୍ର ସଙ୍ଗୀତକୁ ମୁଁ ସେଠାରୁ କାଳ କ୍ରମେ ସାଉଁଟି ଆଣିଥିଲି, ଯାହା ଏବେ ମଧ୍ୟ ମୋ'ର ମନେ ରହିଛି; ଏଗୁଡ଼ିକ ମୁଁ କେବେହେଲେ ମୁଖସ୍ଥ କରି ରଖିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିନାହିଁ । ଗାଇ ବସିବା ବେଳକୁ କଥାଗୁଡ଼ିକ ସତେଅବା ଆପେ ଆପେ ମନେ ପଡ଼ିଯାଉଛି । ଆପଣାର ସୋପାନଉଠା ଜୀବନରେ ଏହି ସଙ୍ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ସତେଅବା ଡୋରପରି କାର୍ଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି, ସୋପାନଟିଏ ସହିତ ଆଉଗୋଟିଏ ସୋପାନକୁ ଯୋଡ଼ି ରଖିଛନ୍ତି, ପରବର୍ତ୍ତୀ ବହୁ ସୋପାନର ପ୍ରାକ୍‌ପରିଚୟ ଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ସଙ୍ଗୀତ କହିଲେ ମୁଁ ସତେଅବା କେବଳ ରବୀନ୍ଦ୍ର ସଙ୍ଗୀତକୁ ବୁଝୁଛି । ଅଙ୍ଗେ ନିଭାଉଥିବା ମୋ' ଜୀବନଟିକୁ ସେଗୁଡ଼ିକ ଏକ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ସଙ୍ଗତ ଆଣି ଦେଇଛନ୍ତି, ଏବେ ମଧ୍ୟ ଦେଉଛନ୍ତି ।

୧୯୫୦ ଦଶହରା ବେଳକୁ ମୁଁ ଶାନ୍ତିନିକେତନରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ଆସିଲି । ଅଥବା, ସେହି ଶାନ୍ତିନିକେତନରୁ ପୁଳାଏ ସାଙ୍ଗରେ ଧରି ମୁଁ ବୃହତ୍ତର ସଂସାର ଭିତରକୁ ବଣିଜ କରି ବାହାରିଲି । କୌଣସି କାରଣରୁ ପାସ୍‌ପୋର୍ଟ ମିଳିବାରେ ବିଳମ୍ବ ହେଉଥାଏ । ତେଣୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଏବଂ ଶ୍ରୀମତୀ ଚୌଧୁରୀଙ୍କର ପରାମର୍ଶରେ ମୁଁ ଏହି ସମୟତକ ଯାଇ ସେବାଗ୍ରାମରେ ରହିଲି । ସେଠାରେ ସେତେବେଳେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷାର ଉଚ୍ଚତମ ସ୍ତର ଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ସାହର ସହିତ ପ୍ରୟୋଗ କରା ହେଉଥାଏ । ସ୍ୱୟଂ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଆର୍ଯ୍ୟନାୟକମ୍ ଏବଂ ଶ୍ରୀମତୀ ଆଶାଦେବୀ ଆର୍ଯ୍ୟନାୟକଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ସେହି ପ୍ରୟୋଗ ଚାଲିଥାଏ । ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଦେଶରୁ ଛାତ୍ରମାନେ ସେଠାରେ ତାଲିମ୍

ନେଉଥାନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶା ଏବଂ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ସର୍ବାଧିକ ସଂଖ୍ୟାର ଛାତ୍ର ରହିଥାନ୍ତି । ମୁଁ ସେହିମାନଙ୍କର ଦୈନନ୍ଦିନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିବାର ମାଧ୍ୟମରେ ମୌଳିକ ଅଭିନବ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାଗୁଡ଼ିକୁ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଭାବରେ ଜାଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥାଏ । ଏହିପରି ଭାବରେ ସେଠାରେ ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚ ଛଅ ସପ୍ତାହ କଟିଲା । ଏହି ସେବା-ଗ୍ରାମରେ ହିଁ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ବାସ କରୁଥିବା କୁଟୀର ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ସେହି କୁଟୀରର ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ଆମର ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳୀନ ପ୍ରାର୍ଥନାମାନ ହେଉଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାରୁ ତାଲିମ ପାଉଥିବା କେତେ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ସହିତ ଥରେ ବୁଲି ବୁଲି ଯାଇ ଶ୍ରୀ ବିନୋବା ଭାବେଙ୍କର ପୌନାର୍ ଆଶ୍ରମ ମଧ୍ୟ ଦେଖି ଆସିଥିଲି । ଶାନ୍ତିନିକେତନ ପରି ସେବା-ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟ ଆଧୁନିକ ଭାରତୀୟ ଉଦ୍ୟମର ଏକ ଅନ୍ୟତମ ଧାରାର ପ୍ରତୀକ ହୋଇ ରହିଛି । ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଏବଂ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଧାରାରେ ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନେକ ମୌଳିକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅଛି ବୋଲି ଅନେକେ ମତ ଦେଇଥାନ୍ତି । ତୁଚ୍ଛା ମୁଣ୍ଡ ଖଟାଇ ଦେଖିଲେ ସମ୍ଭବତଃ ସେହି ପାର୍ଥକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ହିଁ ଆଗ କୁହ ଜଳ ଜଳ ହୋଇ ଦେଖାଯାଏ । ଏବଂ ଦୈବାତ୍, ଯଦି ତୁମେ ନିଜକୁ ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଗୋଟିକ ପକ୍ଷେ ରହିଛୁ ବୋଲି ବେଶ୍ ତୀବ୍ରଭାବରେ ଭାବୁଛ, ତେବେ ପାର୍ଥକ୍ୟଟା ନିଶ୍ଚୟ ଏକାନ୍ତ ଅନତିକ୍ରମ୍ୟ ବୋଲି ମନେ ହେଉଥିବ । ମାତ୍ର ତୁମେ ନିଜେ ବାଟଟିଏ ଚାଲୁଛ, ଯଦି ଅନୁସରଣର କ୍ଷେତ୍ରରେ କୌଣସି ଜାତି ବାଛୁନାହିଁ କିମ୍ବା ଭେକ ବାନ୍ଧୁନାହିଁ, ତେବେ ଦୁଇ ଧାରା ମଧ୍ୟରେ ତୁମେ ଅବଶ୍ୟ ଏକାଧିକ ସମଧର୍ମିତାର ଆବିଷ୍କାର କରିପାରିବ, ଉଭୟେ ତୁମକୁ ବଳ ଦେବେ, ବହୁ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ଆଣି ଯୋଗାଇଦେବେ ଏବଂ ତୁମ ନିଜ ଭିତରକୁ ମଧ୍ୟ ବାଟଟିଏ ପାଇବାରେ ପ୍ରେରଣା-ମାନ ଯୋଗାଇ ଦେବେ, ଦୁହେଁ ସାଥୀ ପରି ଲାଗିବେ, ଦୁହେଁ ଗୁରୁ ପରି ଲାଗିବେ ।

ଖୁବ ଭଲ ହେଲା, ଡେନମାର୍କ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ମୁଁ ସେବାଗ୍ରାମରେ କିଛି ସପ୍ତାହ କଟାଇବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଲି । ତା'ର ପ୍ରାୟ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ପରେ ସେବା-ଗ୍ରାମରେ ପ୍ରାୟ ଭାଉ ଉଡ଼ୁଛନ୍ତି ଏବଂ ଶାନ୍ତିନିକେତନର କଉଲତା ଅସ୍ଥା ଡାଳ ମାନଙ୍କରେ ସେଇ କଣ୍ଟକମଇଁ କୁଅମାନେ ବସିଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଅଣଚେ ସୁନା ଓ ରୁପାର କେତେ ଅଳଙ୍କାର ଗୁଡ଼ାଇ ହୋଇଛନ୍ତି । ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ ଏବଂ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ କେବଳ ଯେ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଏବଂ ସେବାଗ୍ରାମରେ ବନ୍ଦି ରହିବେ, ତାହାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ପ୍ରେରଣା ହେଉଛି ଫୁଲର ମହକ ପରି ଏବଂ କାଳଗତ ଆବଶ୍ୟକତାର ପବନରେ ଚଢ଼ି ସେହି ମହକ କୁଆଡ଼େ କେତେ ମଣିଷଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରେରଣା ଦେବ, ସେମାନଙ୍କୁ ଆଶା ଯୋଗାଇଦେବ । ସେଇ ମଣିଷ ଯେତେବେଳେ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖି ଯାଏ, ସେତେବେଳେ ପ୍ରେରଣାମାନେ ତା' ସହିତ ସାଥୀ ହୋଇ

ବାଟ ଗୃଲ ବାହାରନ୍ତି । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ କେତେ ମନୀଷ ଗାନ୍ଧୀବାଦୀ ବୋଲଇ-ଛନ୍ତି, ଉଚ୍ଛା କେତେଟା ଆଚ୍ଚରକୁ ମାନବାକୁ ଗାନ୍ଧୀବାଦ ବୋଲି କହୁଛନ୍ତି । ଅନ୍ଧବାଦୀମାନେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଅବତାର ବୋଲି କହୁଛନ୍ତି, ଦେବତା ଭଳି ତାଙ୍କର ପୂଜା କରୁଛନ୍ତି । ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ମହାଭାଗ୍ୟ ଯେ ତାଙ୍କର ଅନୁଗାମୀମାନେ ତାଙ୍କ ଉପରେ ସେଭଳି କୌଣସି ଦୌରାତ୍ମ୍ୟ କରୁନାହାନ୍ତି । ମୋ' ଆକାଶରେ ଗାନ୍ଧୀ ଓ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଉଭୟେ ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ ଜଣେ ଜଣେ ବନ୍ଧୁ ହୋଇ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ରହିଛନ୍ତି । ମୁଁ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଗାନ୍ଧୀବାଦୀ ହୋଇନାହିଁ, ଶାନ୍ତିନିକେତନର ପଦୁଭୁକ୍ମାନଙ୍କର ଖାତାରେ ବି ସାମିଲ୍ ହେବାକୁ ମୋତେ ମନ କରୁନାହିଁ । ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ, ଯଦି ସେ ଆଧୁନିକ ଭାରତରେ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ହେବାକୁ ଆପଣା ନିର୍ବାଚନ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରେରିତ ହୋଇ ଇଚ୍ଛା ପୋଷଣ କରେ, ଯଦି ଏହି ଭାରତୀୟ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଚେରଗୁଡ଼ିକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଆପଣାଲାଗି ଆସ୍ଥାନଟିଏ ତିଆରି କରିବାର ଅଭିଳାଷ ରଖିଥାଏ, ଏହି ଦେଶରେ ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱକୀୟ ହୋଇ କିଛି ନା କିଛି ସମ୍ଭବ ହେବ ବୋଲି ଯଦି ସେ ନିଜ ଭିତରେ ଆଶା ବାନ୍ଧି ବାଟ ଚାଲୁଥାଏ, ତେବେ ଯେ ଗାନ୍ଧୀ ଓ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଉଭୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉପକୃତ ହେବ, ସେ ଉଭୟଙ୍କ ପାଖରେ ଏକାଧିକ କାରଣରୁ କୃତଜ୍ଞ ହୋଇ ରହିବ ।

ମୋ'ର ପାସ୍‌ପୋର୍ଟ ମିଳିବାରେ ବିଳମ୍ବ ହେଉଥିଲା, କାରଣ ପୋଲିସ ପାଖରେ ମୋ' ନାମରେ ଅନେକ ଆପତ୍ତିଜନକ କାଗଜ ରହିଥିଲା । ରାଜସ୍ୱମନ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଚୌଧୁରୀ ଜଣେ ପୋଲିସ୍ ବିଭାଗର ଜଣେ କର୍ତ୍ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଟେଲିଫୋନ୍ କରି ତାହା ଜାଣିବାକୁ ପାଇଲେ । ସେହି ଟେଲିଫୋନରେ ହିଁ ହୋ' ହୋ' ହୋଇ ହସି କହିଲେ ଯେ ସେଗୁଡ଼ିକ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଶାସନ ଅମଳରେ ଅବଶ୍ୟ ଆପତ୍ତିଜନକ କାଗଜ ବୋଲି ବିଚାର କରାଯାଉଥିଲା । ମାତ୍ର ଇତିମଧ୍ୟରେ ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନ ହେଲାଣି ଏବଂ ସେହି କାଗଜସବୁକୁ ଆଉ ମୋତେ ଆପତ୍ତିଜନକ ବୋଲି କୁହାଯିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ପୋଲିସ୍ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ବୁଝିଗଲେ ଓ ମୋତେ ପ୍ରାୟ ଏକ ସପ୍ତାହ ଭିତରେ ପାସ୍‌ପୋର୍ଟ ପରେ ଡେନ୍‌ମାର୍କର ଭିସା ବି ଯୋଗାଡ ହେଲା । କଥା ହେଲା, ମୋତେ ସିନ୍ଧିଆ କମ୍ପାନୀର ଗୋଟିଏ ଯାତ୍ରୀବାହୀ ଜାହାଜ 'ଜଲ ଆଜାଦ'ରେ ବମ୍ବେରୁ ଇଂଲଣ୍ଡର ଲିଭରପୁଲ୍ ଯିବାକୁ ହେବ । ତା'ପରେ ସେଠାରୁ ରେଲଗାଡ଼ୀରେ ଲଣ୍ଡନ ଆସି ପୁନର୍ବାର, ରେଲ ଓ ଜାହାଜରେ ବସି ଡେନ୍‌ମାର୍କର ରାଜଧାନୀ କୋପେନ୍‌ହେଗେନ ପହଞ୍ଚିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ନଭେମ୍ବର ଓ ଡିସେମ୍ବର ଇଉରୋପରେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଶୀତର ସମୟ । ତେଣୁ ଆବଶ୍ୟକ ପୋଷାକପତ୍ର ମଧ୍ୟ ଯୋଗାଡ଼ ହୋଇ ପାରିବା ଉଚିତ । ଏସବୁକୁ ମୋ'ର ବୁଦ୍ଧି ପାଉନଥାଏ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଓ ଶ୍ରୀମତୀ ଚୌଧୁରୀଙ୍କଠାରୁ ସମ୍ବାଦ ପାଇ ପୁନର୍ବାର ଶ୍ରୀ ବିଜୟାନନ୍ଦ

ପଟ୍ଟନାୟକ ହିଁ ମୋ'ର ସହାୟକ ହେବାକୁ ଆସିଲେ । ତେବେ ସେ କଲିକତାରେ ମୋତେ ଘାଟରେ ଧରି ଚୌରଙ୍ଗୀ ଅଞ୍ଚଳର ହ୍ୱାଲ୍ ଅଣ୍ଡ ଲେଣ୍ଡରଏନ୍ କମ୍ପାନୀକୁ ନେଲେ ଓ ମୋ' ପକାଶେ ଶୀତ ଓ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଉଭୟ ଋତୁ ପାଇଁ ଡେନ୍‌ମାର୍କରେ ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଥିବା ଲୁଗାପଟାର ବରାଦ ଦେଇ ଆସିଲେ । ପୋଷାକଗୁଡ଼ିକ ତିଆରି ହୋଇ ମୋ' ଠିକଣାକୁ ଗଲା ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକର ପଇସା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ପଟ୍ଟନାୟକ ଦେଇଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ପାଣିଜାହାଜର ଟିକେଟ ସେତେ-ବେଳେ ମୋଟେ ହଜାରଟଙ୍କା ପଡ଼ୁଥିଲା, ମନେଅଛି ।

ସେତେବେଳେ ମନ ଭିତରେ କେତେ ଭାବନା ଓ କେତେ ଉଦ୍‌ବେଳନ । ଜୀବନରେ ସତେଅବା ଗୋଟିଏ ନୂଆ ଅଧ୍ୟାୟର ପୃଷ୍ଠା ଖୋଲି ଯାଉଥିବା ପରି ମନେ ହେଉଥାଏ । ଆପଣାକୁ ଭାରି ପବିତ୍ର ଲାଗୁଥାଏ, ଯେକୌଣସି କୃତବ୍ରତ ଓ ସମର୍ପିତ ପରି ପବିତ୍ର ଲାଗୁଥାଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯିବି ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ମୁଁ ଇଉରୋପରେ ପାଠ ପଢ଼ିବି । କେବଳ ବହିଭିତରୁ ପାଠ ପଢ଼ିବିନାହିଁ । ଇଉରୋପୀୟ ମଣିଷର ନିକଟ ସମ୍ପର୍କରେ ଆସି ମୁଁ ତାକୁ ମଧ୍ୟ ମୋ'ର ବନ୍ଧୁ ପରି ଗ୍ରହଣ କରିବି, ତା' ହୃଦୟକୁ ଆଣି ମୋ' ହୃଦୟ ସହିତ ଛୁଆଁଇବି । ଭାରତବର୍ଷରୁ କେତେ କେତେ ବ୍ୟକ୍ତି ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବଛା ହୋଇ ସରକାରୀ ବୃତ୍ତି ପାଇ ଇଉରୋପ ବା ଆମେରିକା ଯାଆନ୍ତି । ସେମାନେ ଚାକିରିଆ ଭାବରେ ଯାଇଥାନ୍ତି, ଚାକିରିଆ ହେବାକୁ ହିଁ ଦେଶକୁ ଫେରନ୍ତି । ସେଠାରେ ଶିକ୍ଷା ପାଇ ଦେଶକୁ ଫେରନ୍ତି ଓ ଦେଶରେ ଅନ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଦରମା ପାଆନ୍ତି । ଯେମିତି ଥିଲେ, ପ୍ରାୟ ସେମିତି ହୋଇ ରହି-ଯାଆନ୍ତି । ଏ ଦେଶରେ ଉଚ୍ଚତର ଆସନମାନଙ୍କରେ ରହି ଭଲ ଅର୍ଥରାଶି ପାଆନ୍ତି । ଦେଶ ଯେଉଁଠି ଥିଲା, ସେଇଠାରେ ରହିଥାଏ । ସେମାନଙ୍କୁ ବାବୁରୁ ଅହୁରି ବଡ଼-ବାବୁଟାଏ ତିଆରିବା ନିମନ୍ତେ ଦେଶର କେତେ ପଇସା ଖରଚ ହୁଏ । ଏହି ବ୍ୟବସାୟରେ ସେହିମାନେ ହିଁ ଜିତନ୍ତି, ଦେଶ ହାରିଯାଏ ।

ମୁଁ ଗୋଟିଏ ଦର୍ଶିଷ୍ଣୁ ଆଖି ନେଇ ଇଉରୋପ ଯାଉଥିଲି । ଇଉରୋପୀୟ ଜ୍ଞାନଲବ୍ଧ ଓ ଇଉରୋପୀୟ ବନ୍ଧୁ ସମ୍ପର୍କ ଦ୍ୱାରା ସେହି ଆଖିକୁ ମୁଁ ଅଧିକ ଶକ୍ତିମାନ୍ ଓ କର୍ମ ସମର୍ଥ କରିବାକୁ ଇଉରୋପ ଯାଉଥିଲି । ତେଣୁ ମୁଁ ଯାହାକିଛି ଅର୍ଜନ କରି ଘରକୁ ଫେରିବି, ତାହା ମୋତେ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଚାକିରି ଆଣି କଦାପି ଦେବ-ନାହିଁ, ମାତ୍ର ସେଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଁ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ହିସାବରେ ଏହି ଦେଶରେ ପରୀକ୍ଷା କରି ଦେଖିବି । ସେଠାରୁ ହୁଏତ କୌଣସି ଯାଦୁକାଠି ଆଣି ଏଠି ଆମ ଦେଶରେ ତାଳ-ତାଳରୁ ବନ୍ଦ ହୋଇ ରହିଥିବା ଦୁଆରଗୁଡ଼ିକୁ ଖୋଲିବି । ଇଉରୋପୀୟ ଜୀବ-ପଦ୍ଧତିରେ ଯାହାକିଛି ସର୍ବଦେଶୀୟ ଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କ ଲାଗି ଉପାଦେୟ, ମୁଁ ତାହାକୁ ନିଜ ଦେଶକୁ ବହନ କରି ଆଣିବି । ସତକୁ ସତ ନିଜକୁ ଭାରି ପବିତ୍ର ଲାଗୁଥାଏ । ମୁଁ

ଯେପରି ଉଚିତ ବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ପାରିବି, ମୋ' ଭିତରର ଜନନୀ ମୋତେ ସେଥିଲାଗି କ୍ରମଶଃ ପାଗ କରି, ଟାଣି କରି ତିଆରି କରିବାରେ ଲାଗିଥାଏ । ମୁଁ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ପାଠ ପଢ଼ିଛି, ସତେଯେପରି ତାହାହିଁ ମୋ' ହାତରେ ସବୁଠାରୁ ନିର୍ଭର ଯୋଗ୍ୟ ପୁଞ୍ଜି ହୋଇ ରହିଥାଏ । ମୁଁ ଭାରତବର୍ଷର ସଂସ୍କୃତିରେ ପରିପାଳିତ ହୋଇଛି, ସତେ ଯେପରି ତାହାହିଁ ମୋ'ର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ବଳ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ଦେଶରୁ ବାହାରି ବିଦେଶକୁ ଯାଉଥିବା ବେଳେ ସମ୍ଭବତଃ ନିଜ ଦେଶର ସର୍ବୋତ୍ତମ ସାରଗୁଡ଼ିକୁ ନିଜ ଭିତରେ ଅନୁଭବ କରିହୁଏ । ନିଜକୁ ସତେ-ଅବା ନିଜ ଦେଶର ପ୍ରତିନିଧିଟିଏ ପରି ଲାଗେ, ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ମୁଁ କଦାପି କୌଣସି କୃପଣତା କରିବି ନାହିଁ ବୋଲି ଆପଣା ପାଖରେ ଖୁବ ସହଜରେ ଅଙ୍ଗୀକାରବଦ୍ଧ ହୋଇ ଯାଉଥିବା ପରି ଅନୁଭବ ହେଉଥାଏ ।

କଟକ ଜେଲ୍‌ରୁ ମୁକୁଳିବା ପରେ ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ଶାନ୍ତିନିକେତନକୁ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରି ଯିବାଲାଗି ଯୋଗାଡ଼ କରୁଥାଏ, ସେତେବେଳେ ମୋ'ର ଗୁରୁଜନ ସ୍ଥାନୀୟ କେତେ ଜଣ ଶୁଭକାଙ୍କ୍ଷୀ ମୁଁ ନିଜଲାଗି ଏପରି ଏକ ପଦକ୍ଷେପ ଗ୍ରହଣ ନକରେ ବୋଲି ଇଚ୍ଛା କରୁଥିଲେ । ମୁଁ ଯେପରି ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଯାଇ ନପାରିବି, ଯାଉ ଯାଉ ଅସମର୍ଥ ହୋଇ ରହିଯିବି, ସେଥିଲାଗି ସେମାନେ ଜାଣିଶୁଣି କିଛିଛି ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ମଧ୍ୟ କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ଯେ ମୋ'ର କୌଣସି ମନ୍ଦ ପାଇଁ ସେପରି କରୁଥିଲେ, ସେକଥା ଆଦୌ ନୁହେଁ । ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ରାଜନୀତିର ସର୍ବସ୍ୱ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଥିଲେ, ଭାରତର ରାଜନୀତିକ ମୁକ୍ତିଲାଗି ନିଜ ଜୀବନର ନିରାପଦ ଗୁଳା-ଗୁଡ଼ିକୁ ଛାଡ଼ି ସଂଗ୍ରାମ ଭିତରକୁ ବାହାରି ପଡ଼ିଥିଲେ । ସେମାନେ ସେହି ସଂଗ୍ରାମ ଲାଗି ସାଥୀ ଲୋଡ଼ୁଥିଲେ ଓ ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମୋ' ଉପରେ କିଛିଟା ଆସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରୁଥିଲେ । ମୁଁ ସେକଥାଟିକୁ ଅବଶ୍ୟ ବୁଝୁଥିଲି । ମାତ୍ର ଅନ୍ୟପ୍ରକାରେ ଚିନ୍ତା କରୁଥିଲି । ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ପାଠ ସାରି ମୁଁ ବିଦେଶକୁ ଅଧିକ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରି ଗଲାବେଳେ ମଧ୍ୟ ମୋ'ର ଅନେକ କେତେଜଣ ଶୁଭକାଙ୍କ୍ଷୀ ସେହି ପଦକ୍ଷେପଟିକୁ ଆଦୌ ପସନ୍ଦ କରିନଥିଲେ । ସେମାନେ ଭାବୁଥିଲେ, ମୁଁ ତ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ଦୀର୍ଘ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ରହିଲି, ଯାହା ପଢ଼ିବାର ପଢ଼ିଲି । ପୁଣି ଆହୁରି କ'ଣ ବାକି ରହିଛି ଯେ ମୁଁ କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଓହ୍ଲାଇ ନଆସି ତଥାପି ବିଦେଶ ଯାଇ ଆଉ କେତେବର୍ଷ କଟାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଛି ! ତୁମର ପ୍ରକୃତ ଶୁଭେଚ୍ଛୁମାନେ ଯେତେବେଳେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିଷ୍ଠାପର ଭାବରେ ତୁମପାଇଁ ଅଉକିଛି ବାଛି ସାଇତାନ୍ତି ଏବଂ ତୁମେ ଯେତେବେଳେ ତଥାପି ନିଜଲାଗି ଅଲଗା ବାଟଟିଏ ବାହାର କରି ଯିବାକୁ ମନ କର ସେତେବେଳେ ସ୍ଥିତି ପ୍ରକୃତରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବେଦନା ଦାୟକ ହୋଇଥାଏ । ତଥାପି ଯାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ତାହାହିଁ କରିବାକୁ ହୁଏ ।

ସେତେବେଳେ ଛାତ୍ର ହୋଇ ନିଜର ନିଷ୍ପତ୍ତିକୁ ହିଁ ମାନିବାକୁ ପଡ଼ୁଥାଏ । ଦେଶକୁ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଶାସନର କବଳରୁ ମୁକ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ଭାରତବର୍ଷରେ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନ ଚାଲିଥିଲା । ସେହି ଆନ୍ଦୋଳନ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ନେତୃତ୍ୱରେ ଚାଲିଥିଲା । ରାଜନୀତିର କଥା ନେତା କହିଲେ କିମ୍ବା କୌଣସି ରାଜନୈତିକ ମୁକ୍ତି ଆନ୍ଦୋଳନର ନେତା କହିଲେ ସାଧାରଣତଃ ଯେତକ ବୁଝାଏ, ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ନେତୃତ୍ୱ ତା'ଠାରୁ ଅନେକ ଅଧିକ କଥାକୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଅନେକ ଅଧିକ ସତ୍ୟର ଭୂତସ୍ତାକୁ ବୁଝାଉଥିଲା । ମନୁଷ୍ୟ ଆଗ ସ୍ୱାଧୀନ ହେବ, ସ୍ୱାଧୀନ ହୋଇ ସେ ଏକ ଉଚ୍ଚତର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଲାଗି ଜୀବନ ବଞ୍ଚିବ । ସେଉଁମାନେ ରାଜନୀତି ବା ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତା-ହାସଲକୁ ହିଁ ଚରମ ଅଭୀଷ୍ଟ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି, ସେମାନେ ସେକଥାଟିକୁ ଆଦୌ ସହଜରେ ବୁଝି ପାରିବେନାହିଁ । ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କର ସତ୍ୟ, ଅହିଂସା ଓ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ, ଏଗୁଡ଼ିକ ଆଦୌ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ରାଜନୈତିକ ସ୍ଲୋଗାନ୍ ନୁହେଁ, କେବଳ ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତା ହାସଲ କରିବାର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସାଧନ ନୁହେଁ । ପ୍ରଧାନତଃ ସେହି କାରଣରୁ ହିଁ ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲା ଏବଂ ସେହି ସଂଗ୍ରାମରେ ଯୋଗ ଦେବା ଭାରତବର୍ଷର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ଏକ ପବିତ୍ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ଭାରତ-ବର୍ଷରେ ସମସ୍ତେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଶାସନର ଅଧୀନତାରୁ ଦେଶର ମୁକ୍ତି ଇଚ୍ଛା କରୁଥିଲେ । କୃଷକ ମୁକ୍ତି ଲୋଡୁଥିଲା, ଶ୍ରମିକ ମୁକ୍ତି ଲୋଡୁଥିଲା, ଶିଳ୍ପପତି ମଧ୍ୟ ମୁକ୍ତି ଲୋଡୁଥିଲା । ପରାଧୀନ ଦେଶର ଶିକ୍ଷା ଦେଶକୁ କ୍ଲୀବ କରି ଦେଉଥିଲା ଓ ଯାବତୀୟ ମାନବୀୟ ସମ୍ଭାବନାକୁ ମାରି ଦେଉଥିଲା ବୋଲି ଏହି ଦେଶର ଶିକ୍ଷକ ଓ ଛାତ୍ରମାନେ ମଧ୍ୟ ଭାରତବର୍ଷର ମୁକ୍ତି ଲୋଡୁଥିଲେ ଓ ସେଥିଲାଗି ରାଜନୈତିକ ମୁକ୍ତିସଂଗ୍ରାମରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ମାତ୍ର, ଭାରତବର୍ଷ ରାଜନୈତିକ ସ୍ୱାଧୀନତା ହାସଲ କଲାପରେ ଯେ ସେହି ସମସ୍ତେ ତଥାକଥିତ ରାଜନୀତି ଭିତରେ ରହିଥାନ୍ତେ, ତାହାର ଆଦୌ କୌଣସି କାରଣ ନଥିଲା ।

ଅଗଷ୍ଟ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ମୁଁ କୌଣସି ରାଜନୈତିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ରଖି ଯୋଗ ଦେଇନଥିଲି । ଦେଶକୁ ସବା ଆଗ ବିଦେଶୀ ଶାସନର ଅର୍ଗଳ ଭିତରୁ ମୁକ୍ତ କରି ଆଣିବାକୁ ହେବ ଏବଂ ତାହା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାରତବାସୀର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ଭିତରୁ ଏକ ତାଗିଦ୍ ପାଇ ମୁଁ ସେଥିରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲି । ଭାରତବର୍ଷ ରାଜନୈତିକ ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭ କଲା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ଅବଶ୍ୟ ସେହି ଆନ୍ଦୋଳନରେ ସାମିଲ୍ ହୋଇ ରହିବି ବୋଲି ପଣ କରି ମୁଁ ଜେଲକୁ ଯାଇଥିଲି । ୧୯୪୪-୪୫ ମସିହା ବେଳକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଗଲା ଯେ ଏଥର ଇଂରେଜ ସରକାର ଅବଶ୍ୟ ଭାରତବର୍ଷ ଛାଡ଼ିବେ । ପୃଥିବୀର ପରିସ୍ଥିତି ତାଙ୍କୁ ତାହା କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରିବ । ହୁଏତ

ଆପଣାର ଡେରା ଉଠାଇ ଦେଶ ଛାଡ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ ସେମାନେ ସେହି ରାଗରେ ଭାରତ-ବର୍ଷ ପ୍ରତି କିଛି ଖଳତା ଆଚରଣ କରିବେ , ମାତ୍ର ଅବଶ୍ୟ ଯିବେ । ରାଜନୀତିକ ସ୍ୱାଧୀନତା ହାସଲ ହେବାପରେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ଏକ ରାଜନୀତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ହିସାବରେ କଂଗ୍ରେସ ମଧ୍ୟ ଆପଣାକୁ ଭାଙ୍ଗି ଦେଉ ବୋଲି ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ଏଠାରେ ଉପଲବ୍ଧି କରିବା ଉଚିତ ଯେ କଂଗ୍ରେସର ନେତାମାନେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ସେହି ପରାମର୍ଶ ଅନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ ନକରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ କ୍ରମେ ଘଟଣାଚକ୍ରରେ ଭୁଲ ଏପରି ଏକ ସ୍ଥିତି ଲାଗି ବର୍ଷକୁ ବର୍ଷ ବାଟ ଫିଟାଇଦେଲେ ଯେ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତବର୍ଷରେ କଂଗ୍ରେସ ଆଉ ଏକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ହୋଇ ରହିପାରିଲା ନାହିଁ, ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ଏକ ରାଜନୀତିକ ଦଳରେ ପରିଣତ ହୋଇଗଲା । ଅନ୍ୟ ନାନା ଦଳ ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ଦଳ ହୋଇ ରହିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ତ ତାହା ଆଗର ସେହି ସମଗ୍ର ଅବସ୍ଥିତିର ସତେ ଅବା ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ଡେଣାର ଖଣ୍ଡ ଅଂଶ ହୋଇ ରହିଛି ଓ କେବଳ ସନ୍ତକଟିକୁ ବହନ କରିବା ବ୍ୟତୀତ ଆଉ ପ୍ରାୟ କିଛିହେଲେ କରୁନାହିଁ ।

ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ ରାଜନୀତିକ ବିପ୍ଳବ ପରେ ଏକ ସାମାଜିକ ବିପ୍ଳବ ଲାଗି କ୍ଷେତ୍ରପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ବିଷୟରେ କହିଥିଲେ । ଯଦି ଆତତାୟୀମାନେ ତାଙ୍କୁ ଆମ ଭିତରୁ ଅପସାରି ନେଇଯାଇ ନଥାନ୍ତେ, ତେବେ ସେ ହୁଏତ କଦାପି ତଥାକଥିତ ରାଜନୀତି ଭିତରେ ରହିନଥାନ୍ତେ, ସିଏ ଭାରତବର୍ଷର ସାମାଜିକ ବିପ୍ଳବର ପକ୍ଷରେ ଯାଇ ରହିଥାନ୍ତେ । ସାମାଜିକ ଦ୍ୱିତୀୟ ବିପ୍ଳବଟିରେ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କର ନେତୃତ୍ୱ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ହେବାଲାଗି ସମ୍ଭବତଃ ଭାରତବର୍ଷର ସେଭଳି ଭାଗ୍ୟ ନଥିଲା । କେବଳ ରାଜନୀତିକ ପରିବର୍ତ୍ତନଟିର ଯଥାସମ୍ଭବ ଅଧିକ ଲାଭ ଉଠାଇବା ପାଇଁ କଂଗ୍ରେସ ସେହିଠାରେ ହିଁ ଅଟକି ଯାଇଥିଲା ଏବଂ ସତେଅବା ନିଜର ଗାଡ଼ିକୁ ନିଜେ ଖୋଳି-ବା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା । ଗୋଟାଏ କଂଗ୍ରେସ ଦୁଇଟା ହେଲା, ଦୁଇଟାରୁ ଦଶଟା ହେଲା । ରାଜନୀତିକ କ୍ଷମତାଲାଭର ଗର୍ତ୍ତରେ ସେହି ଗୋଟାଏ ଦଳରୁ କେତେ ନାମରେ କେତେ ଦଳ ବାହାରିଲେ । ସେହି ଗୋଟାଏ କଂଗ୍ରେସଘରର ବାବୁମାନେ ହନ୍ତସନ୍ତ ହୋଇ ଦଳକୁ ଦଳ ଡେଇଁଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ ତେଣିକି ଚିହ୍ନିବା ମଧ୍ୟ କଷ୍ଟକର ହେଲା । ରାଜନୀତିକ ମତରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଆଉ ସେମାନଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଦଳରେ ରହିବାର କାରଣ ହୋଇ ରହିଲାନାହିଁ । ଯେ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ କ୍ଷମତାସ୍ଥାନ ମାନଙ୍କରେ ରହିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ଭାବରେ ମୁଖ୍ୟତମ ମତଲବ ହୋଇ ରହିଲା । ମୁଁ ଆଉ ପାଠ ପଢି ନଯାଇ କଂଗ୍ରେସ ଭିତରେ ରହି କଂଗ୍ରେସର କାମ କରେ ବୋଲି ସେତେବେଳେ ଯେଉଁମାନେ କେତେ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ସହିତ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ ବି ମୁଁ ବାହାରେ ଥାଇ ଏଦଳରୁ ସେଦଳକୁ ଡେଇଁବାର ଦେଖିଛି । ସେମାନଙ୍କର କଥା ମାନିଥିଲେ ମୁଁ ମଧ୍ୟ କାଳର ଆଘାତରେ

...ଯେ କେଉଁଠିଯାଇ ପଡ଼ିଥାନ୍ତି, ସେହିକଥା ଭାବିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଛି। ଭଲ ହୋଇଛି, ମୋ' ସ୍ୱଭାବର ବୋଲମାନ ମୁଁ ମୋ' ସ୍ୱଧର୍ମଟି ଭିତରେ ରହିଛି। ସ୍ୱାଧୀନତା ଆସିବା ପରେ ଆମ ଦେଶର ରାଜନୀତି ବସ୍ତୁତଃ ଯେଉଁସବୁ ଜଳବଳ ହେବାକୁ ବୁଝାଇ ଆସିଛି, ସେଥିଭିତରେ ଯାଇ ପଶିଥିଲେ ମୋ'ର ଅସଲ ସ୍ୱଭାବଟି ନିତ୍ୟଉତ୍ପୀଡ଼ିତ ହୋଇ ରହିବା ହିଁ ସାର ହୋଇଥାନ୍ତା। ମୁଁ ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ହୁଏତ ଭିତରେ ଗୋଟାଏ ପ୍ରକାରର ହୋଇ ରହି ବାହାରେ ଅଲଗୋଟାଏ ପ୍ରକାରର ହୋଇ ଦେଖାଯିବାକୁ କେତେ ପରିଶ୍ରମ କରୁଥାନ୍ତି, ଆପଣା ପାଖରେ ଅପଦସ୍ଥ ହୋଇ ରହି ଯାଇଥାନ୍ତି।

ରାଜନୀତିକ ପରିବର୍ତ୍ତନଟି ପରେ ଭାରତବର୍ଷ ଲାଗି ଏକ ସାମାଜିକ ବିପ୍ଳବ ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆମ ସାମୂହିକ ଜୀବନର ଏକାଧିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଥିଲା। ଶିକ୍ଷା ହେଉଛି ସେହିଭଳି ଗୋଟିଏ କ୍ଷେତ୍ର। ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ଭବତଃ ଆଉଗୋଟିଏ କ୍ଷେତ୍ର। ପିଲାଦିନରୁ ପାଠ ମୋତେ ସର୍ବଦା ଭଲ ହିଁ ଲାଗିଛି, ମୋ' ପାଠ ମୋତେ ମୋ' ଜୀବନର ଅସଲ ଆଖି ତଥା ମୋ' ବିସ୍ତାରତାର ଅସଲ ବିବେକକୁ ଯୋଗାଇ ଦେଇ ଆସିଛି। ନିଜର ବହୁ ବହୁ ଭୂମିକା ଭିତରୁ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀର ଭୂମିକାଟି ଚିରଦିନ ମୋତେ ମୋ'ର ସ୍ୱଧର୍ମପ୍ରେରିତ ଭୂମିକା ପରି ବୋଧ ହୋଇଛି। ତେଣୁ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତରେ ମୁଁ ଶିକ୍ଷାର କ୍ଷେତ୍ରକୁ ହିଁ ଆପଣାର କ୍ଷେତ୍ରରୂପେ ବାଛିନେଇଛି। ନିଜ ଭିତରର ଛାତ୍ରଟିକୁ ନିରନ୍ତର ଜୀବିତ ରଖି ମୁଁ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଆନନ୍ଦ ପାଇଛି ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଉତ୍ସାହରେ ଯାବତୀୟ ତୀର୍ଥରେ ପ୍ରବେଶ କରିଛି, ପୃଥିବୀଟାଯାକ ବୁଲିଛି। ଦେଶ ବାରି ନାହିଁ, ଘର ବାରିନାହିଁ, ମଣିଷ ବାରିନାହିଁ ଅଥବା ଆତ୍ମର ବାରିନାହିଁ। ଏବଂ, ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଉପଲବ୍ଧି କରି ପାରିଛି ଯେ ନିଜ ଭିତରୁ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଅସଲ ମଣିଷଟିକୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ଆଣିବାକୁ ହେଲେ ଭିତରେ ଏହିପରି ଏକ ଦୁର୍ବାର କ୍ଷୁଧା ବା ଦୁର୍ବାର ତୃଷା ରହିଥିବା ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ। ନିଜ ଭିତରେ ଆପଣାର ପରମତମ ବିବେକ ସମେତ ହୋଇ ରହିଥିବା ସେହି ଶିଶୁଟିକୁ ଜିଆଇ ରଖିପାରିବା ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ। ପୃଥିବୀରେ ମଣିଷ ମାତ୍ରକେ ସମସ୍ତେ ଶିଶୁ ହୋଇ ସଂସାରକୁ ଆସନ୍ତି, ଶିଶୁର ଅନନ୍ତ କଳା ନେଇ ସଂସାରରେ ବିଚରଣ କରିବା ଲାଗି ସେମାନେ ବର ପାଇ ଆସିଥାନ୍ତି। ମାତ୍ର ନାନା କାରଣରୁ ସେହି ଶିଶୁଟି ଅନ୍ତରାଳରେ ରହିଯାଏ, ନାନା ଅନ୍ୟ ପ୍ରୟୋଜନର ଚାପରେ ସତେଅବା ତଳେ ପୋତି ହୋଇ ରହିଯାଏ। କ୍ଷମତା ବିଜୟ ଲାଭ କରେ, ନାନାବିଧ ତାତ୍କାଳିକ ଲାଳସା ବିଜୟୀଭୂତ କରନ୍ତି, ଶିଶୁଟି ଅବଦମିତ ହୋଇ ରହିଯାଏ।

ମୋ' ଭିତରର ଶିଶୁଟି ମୋ' ଜୀବନରେ ଆଗେ ଆଗେ ଚାଲିଛି । ମୋ' ଭିତରର ଜନନୀ ଅନୁକ୍ଷଣ ସେହି ଶିଶୁଟିକୁ ଜନ୍ମ ଦେବାରେ ଲାଗିଛି । ଜୀବନପ୍ରତି ଏହିପରି ଏକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ, ତାହାହିଁ ଜଣେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ । ମୋ' ଚାରିପାଖରେ ଇପ୍ସିତ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନଟି ଲାଗି ଏକ ଅନୁକୂଳ କ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ରଖିବାରେ ମୋ' ଭିତରର ଶିଶୁଟି ସଚେତ-ଅବା ଆପଣାର ବ୍ରତରୂପ ଗ୍ରହଣ କରିନେଇଛି । ପୃଥିବୀରେ ଆହୁରି କେତେ କୁଆଡ଼େ ଏକ ମୂଳଭୂତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଲାଗି ସଜବାଜ ଲାଗିଗଲାଣି । କେତେ କେତେ ଦେଶର ମଣିଷ ହୁଏତ ଆଗେ ଆଗେ ଯାଇ ପଛର ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣା ଦେଉଛନ୍ତି । ମୋ'ର ସ୍ୱଭାବ ମୋତେ ସେହି ଦଳଭିତରେ ଆଣି ସାମିଲ୍ କରି ରଖିଛି । ଭାରତବର୍ଷ ମଧ୍ୟ ବଦଳିବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ତଥାକଥିତ ରାଜନୀତିର ମଣିଷ-ମାନେ ନିଜପରି ଦେଶଟାକୁ ଯେତେ କଚାଡ଼ିବାରେ ନଚାଇବାରେ ଲାଗିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ଦିନେ ନା ଦିନେ ନିରସ୍ତ ହୋଇ ରହିଯିବେ । ଦେଶରେ ରାଜନୀତି ରହିବ; ମଣିଷପାଇଁ ରାଜନୀତି ଚାଲିବ, ଶିକ୍ଷାସମ୍ପନ୍ନ ଆଖିଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରେରଣା ଲାଭ କରି ତାହା ଚାଲିବ । ଗୋଟିଏ ଦେଶର ରାଜନୀତି ଯେପରି କସ୍ମିନ୍ କାଳେ ସେହି ଦେଶର ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଗୋଡ଼ି ବା ପଥର ପରି ଦେଖିବନାହିଁ, ସେଥିଲାଗି ସର୍ବଦା ଶିକ୍ଷାର ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ରହିଛି । ଯାବତୀୟ ଅଶିକ୍ଷା ଏବଂ ପ୍ରମତ୍ତତା ଆଗରେ ଶିକ୍ଷା ହିଁ ଅସଲ ପ୍ରତିବାଦ କରିପାରିବ । ତେଣୁ ଶାସନାଳୟ ସହିତ ଦେଶରେ ଶିକ୍ଷାଳୟଗୁଡ଼ିକୁ ମଧ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ ମାତ୍ରାରେ ସଚେତନ ହୋଇ ରହିବାକୁ ହେବ । ଭାରତବର୍ଷରେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ସମ୍ଭବତଃ ବିଶେଷ ଭାବରେ ସଚେତନ ହୋଇ ରହିବାକୁ ହେବ ।

ସବୁ ସଜବାଜ ହୋଇଗଲା । ନଭେମ୍ବର ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ମୁଁ ଓଡ଼ିଶାରୁ ବାହାରିଥିଲି । ମୋ'ର ଡାକ୍ତର ବଡ଼ଭାଇ ସେତେବେଳେ କଲିକତାରେ ମେଡ଼ିକାଲ କଲେଜରେ ପଢୁଥିଲେ । ମୁଁ ସେଠି ତାଙ୍କରି ପାଖରେ ରହିଲି । ହାୱଡ଼ା ଷ୍ଟେସନରେ ମୋତେ ସେଇ ଗାଡ଼ିରେ ବସାଇଦେଇ ଆସିଲେ । ବମ୍ବେରେ ଶାନ୍ତିନିକେତନର ଜଣେ ପୁରାତନ ଯାଙ୍ଗ ଜାହାଜରେ ବସାଇଦେଲେ । ଜୀବନର ସର୍ବପ୍ରଥମ ଦୀର୍ଘ ଜଳଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା ।

ଜାହାଜରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀର ଜଣେ ଯାତ୍ରୀ ଭାବରେ ମୁଁ ଯାହାଙ୍କ ସହିତ ଗୋଟିଏ କ୍ୟାବିନ୍‌ରେ ଏକାଠି ରହିଲି ସିଏ ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ପର୍କିନ୍ସ୍ । ସିଏ ଆମେରିକାରୁ ଭାରତବର୍ଷକୁ ପାଦ୍ରୀ ହୋଇ ଆସିଥିଲେ । ଛୁଟିରେ କିଛିଦିନ ଲାଗି ଘରକୁ ଯାଉଥାନ୍ତି । ସିଏ ମଧ୍ୟ ଲିଭରପୁଲ୍‌ରୁ ଆଗ ଲଣ୍ଡନ ଯିବେ । ଲଣ୍ଡନରେ

କିଛିଦିନ ରହିବେ ଓ ତା'ପରେ ଯାଇ ଆଉଗୋଟିଏ ଜାହାଜରେ ବସି ଅମେରିକା ଯିବେ । ତାଙ୍କ ସହିତ ଦିନଗୁଡ଼ିକ ଖୁବ ଆନନ୍ଦରେ କଟି ଯାଉଥାଏ । ବୟସ ପ୍ରାୟ ମୋ'ରି ବୟସ ହେବ । ପାଣି ଜାହାଜରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଯାତ୍ରା ପ୍ରକୃତରେ ଏକ ଆନନ୍ଦଦାୟକ ଅନୁଭୂତି । କାବିନ୍ ଗୁଡ଼ିକ ଜାହାଜର ଡେକ ଉପରେ । ତେଣୁ ସମୁଦ୍ରର ଯାବତୀୟ ଦୃଶ୍ୟକୁ ଦିନମାନ ଅଙ୍କେ ଦେଖାଇ ହୁଏ । ମୁଁ ସେତେବେଳେ ପାଣି ଜାହାଜରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଯାତ୍ରା କରିଛି, ଦୁଇ ତିନ ସପ୍ତାହରେ ବହିଟିଏ ଲେଖି ପକାଇଛି ।

ଲିଭରପୁଲରୁ ଶ୍ରୀ ପର୍ଣ୍ଣନ୍ଦ୍ର ଓ ମୁଁ ଏକାଠି ରେଳରେ ବସି ଲଣ୍ଡନ ଆସିଲୁ । ଡିସେମ୍ବର ମାସ ଅଧା ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ଜୀବନରେ ସର୍ବପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ଭୂଇଁ ଉପରେ ବରଫ ଦେଖିଲି । ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ବର୍ଷା ବରଫରେ ଧବଳବର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ଲଣ୍ଡନ ଷ୍ଟେଶନକୁ ଚଞ୍ଚଳଦା ମୋତେ ଭେଟିବାକୁ ଆସିଥିଲେ । ଚଞ୍ଚଳଦା ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚଞ୍ଚଳ ସରକାର । ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ଆମକୁ ଇଂରାଜୀ ପଢ଼ାଉଥିଲେ । ସେଠୁ ସେ ବିଲାତ ଆସିଥାନ୍ତି । ଲଣ୍ଡନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଆଇନ୍ ପଢ଼ୁଥାନ୍ତି । ଲଣ୍ଡନର ପ୍ରାନ୍ତାଞ୍ଚଳରେ ପର୍ଣ୍ଣନ୍ଦ୍ର ଓ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ହୋଟେଲରେ ରହିଲୁ । ହୋଟେଲରେ ରହିବାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ରାତିରେ ସେଠାରେ ଶୋଇବା ଏବଂ ସକାଳେ ପ୍ରାତଃଭୋଜନ କରି ବାହାରି ଆସିବା । ପ୍ରାୟ ସପ୍ତାହେ କାଳ ସେହିପରି ହେଲା । ମୁଁ ପ୍ରତିଦିନେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ ଲଣ୍ଡନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଯାଏ । ଚଞ୍ଚଳଦା ମୋତେ ସେଠାରୁ ବ୍ରିଟିଶ୍ ମିଉଜିଅମ୍‌ରେ ନେଇ ପୂରାଇ ଦିଅନ୍ତି । ଖରାବେଳେ ଆମେ ଏକାଠି ହୋଇ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପାକଶାଳାରେ ହିଁ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜନ କରୁ । ତା'ପରେ ସେ ପାଠ ପଢ଼ି ଯାଆନ୍ତି ଓ ମୁଁ ମିଉଜିଅମ୍ ଭିତରକୁ ଯାଏ । ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳକୁ ଦୁହେଁ କୌଣସି ବିଖ୍ୟାତ ଥିଏଟରେ ଅଥବା ଅପେରା ଗୃହକୁ ଯାଉ । ରାତି ଭୋଜନ ପରେ ମୁଁ ଗାଡ଼ି ଧରି ମୋ' ହୋଟେଲକୁ ଫେରିଆସେ । ଶ୍ରୀ ପର୍ଣ୍ଣନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରତିଦିନ ସେତେବେଳେ ଯାଇ ଭେଟ ହୁଏ । ପୁଣି ସକାଳେ ଚଞ୍ଚଳଦାଙ୍କ ପାଖକୁ ବାହାରିଯାଏ ।

ଶେଷକୁ ଲଣ୍ଡନ ଛାଡ଼ି ଡେନମାର୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଯାତ୍ରା କରିବାର ଦିନଟି ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା । ଚଞ୍ଚଳଦା ମୋତେ ରେଳଷ୍ଟେଶନରେ ବିଦାୟ ଦେଇ ଆସିଲେ । ସେତେବେଳେ ବଡ଼ି ସକାଳ ସମୟ । କିଛି ବାଟ ରେଳଗାଡ଼ିରେ ଯାତ୍ରା କରିବାପରେ ଆମ ରେଳଗାଡ଼ି ଗୋଟିଏ ବନ୍ଦରକୁ ଆସିଲା । ସେଠାରେ ତିନିଖଣ୍ଡ ହୋଇ ଗାଡ଼ିଟି ଗୋଟିଏ ଜାହାଜ ଭିତରେ ପଶି ଡେନମାର୍କର ପଶ୍ଚିମ ଉପକୂଳରେ ଥିବା ଏସ୍‌ବିଅର୍ଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମୁଦ୍ର ଯାତ୍ରା କଲା । ତା'ପରେ ସ୍ଥଳଭାଗରେ ଯାତ୍ରା

କରି ଓ ମଝିରେ ଖଣ୍ଡେଦୂର ପୁଣି ଜାହାଜ ଭିତରେ ପଶି ରାତି ପହରକ ବେଳକୁ କୋପେନ୍‌ହେଗେନ୍‌ରେ ପହଞ୍ଚିଲି । ସେଠାରେ ମୋତେ ପାଛୋଟି ନେବାକୁ ଶାନ୍ତିନିକେତନରୁ ପରିଚିତ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ୟୁର୍ଗେନ୍‌ସେନ୍ ଆସିଥିଲେ । ମୋ'ର ଏହି ଦେଶରେ ପଢ଼ିବା ସମୟଟିକ ମୁଁ ତାଙ୍କରି ଘରେ ରହିବି ବୋଲି କଥା ହୋଇଥିଲା । ଆହୁରି କେତେଜଣ ମଧ୍ୟ ଷ୍ଟେଶନ୍‌କୁ ଆସିଥିଲେ, ଯେଉଁମାନଙ୍କ ସହିତ ପରେ ଭଲ ଭାବରେ ପରିଚୟ ହେଲା । ସେଦିନ ହେଉଛି ଡିସେମ୍ବର ତେଇଶି ତାରିଖ । ଡେନ୍‌ମାର୍କରେ ଡିସେମ୍ବର ଚବିଶ ତାରିଖଟିକୁ ଅସଲ ବଡ଼ଦିନ ପର୍ବରୂପେ ପାଳନ କରାଯାଏ । ତେଣୁ ତେଇଶି ତାରିଖଟି ହେଉଛି ସାନ ବଡ଼ଦିନ, ଡେନମାର୍କର ଭାଷାରେ Lille julaften;—ସବୁଘରେ ପର୍ବର ଆନନ୍ଦ । ସହରଯାକ ଆଲୋକିତ । ଏପରି ଏକ ପବିତ୍ର ଦିବସରେ ମୁଁ ମୋ ଉପସ୍ଥିତ ବିଦେଶ ଭୂମିର ପ୍ରଥମ ସ୍ପର୍ଶ ପାଇଲି । ସେହି ଅପରିଚିତ ମାନଙ୍କର ମୁହଁ ଉପରର ଖୁସୀ ଦେଖି ମୋ' ହୃଦୟଟା କେତେ ଅଜାଣତରେ ଯେ ଭାରତବର୍ଷରୁ ଡେନମାର୍କ ଯାଏ ଲମ୍ବି ଆସିଲା ମୁଁ ସେକଥା ଆଦୌ ଜାଣି ପାରିଲି ନାହିଁ । ସବୁବେଳେ ଠିକ୍ ସେହିପରି ହିଁ ହୋଇ ପାରୁଥିବା ଉଚିତ ।

—o—